YÜKSEKLİSANS TEZ CD KAPAĞI

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
ENSTİTÜSÜ

Tezin Başlığı: Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir

Öğrencinin Numarası: 13701010
Adı Soyadı: Enver YALÇIN

Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı: Yüksek Lisans

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Savunma Tarihi	12.01.2016
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Turhan ADA
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Akın ÇELİK

İSTANBUL, 2016

T.C
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ESER ÇALIŞMASI

BİR SİYASETÇİ VE LİDER OLARAK SEYYİD ABDÜLKADİR

ENVER YALÇIN
13701010

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ERCAN KARAKOÇ

İSTANBUL
2016

T.C
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR SİYASETÇİ VE LİDER OLARAK SEYYİD ABDÜLKADİR

ENVER YALÇIN
13701010

Tezin Enstitüye Veriliş Tarihi: 28.12.2015
Tezin Savunulduğu Tarih: 12.01.2016

Tez oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

	Ünvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı:	Doç. Dr. Erkan KARAKOÇ	
Jüri Üyeleri:	Doç. Dr. Turhan AOA	
	Yrd. Doç. Dr. Akın GELİK	

İSTANBUL
Ocak, 2016

ÖZ

BİR SİYASETÇİ VE LİDER OLARAK SEYYİD ABDÜLKADİR

Enver Yalçın

Ocak, 2016

Bu yüksek lisans tez çalışmasında, Osmanlı Devleti bürokrasisinde ve Kürtler tarafından kurulan çeşitli cemiyetlerde önemli vazifeler ifa eden Seyyid Abdülkadir'in hayatı ele alınmıştır. Seyyid Abdülkadir, ünlü Kürt siyasi liderlerinden biri olmasına ve son dönem Osmanlı devlet kademesinde kritik görevler yapmasına rağmen şimdiye kadar hakkında herhangi bir eserin yazılmamış olması, bu çalışmayı gerekli kılmıştır. Tez kapsamında, Seyyid Abdülkadir'in hayatının yanı sıra, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşayan Kürtlerin siyasal, sosyal ve ideolojik değişim ve dönüşümleri incelenmiştir. Seyyid Abdülkadir, yaşadığı dönemde Kürtlerin dinî, siyasi ve askerî liderliğini yapmış olan Şeyh Ubeydullah Nehri'nin oğludur. Babasının bu özelliğinden dolayı kendisi de bölgede önemli bir nüfuza sahipti. Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamit döneminde Jön Türk hareketi ile yakınlaştı ve ülkedeki etnik sorunların çözümünün Osmanlılık üst kimliğinin özümsenmesiyle sağlanabileceğine inandı. Ancak İttihat ve Terakki'nin iktidarı tamamen eline geçirdikten sonraki merkeziyetçi ve Türkçü politikalar izlemesi onun partiden uzaklaşmasına neden oldu. II. Meşrutiyet'in ilanı ile Medine'deki sürgünden İstanbul'a dönen Seyyid Abdülkadir, bu tarihlerde kurulan Kürt hareketlerinin çoğunda bulundu ve görev yaptı. Kürt siyasi hareketinin silahı bir araç olarak kullanmasına karşı oldu ve siyasal ve kültürel öğeleri ön plana çıkarmaya çalıştı. Bu süreçte birçok Kürt ailesini aynı çatı altında topladı. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Seyyid Abdülkadir, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Âyan üyeliği, Kürdistan Teali Cemiyeti ve Şûrâ-yı Devlet başkanlıkları gibi önemli vazifeler ifa etti. Hem etnik bir grubun liderliğini yapmak hem de üst düzey resmi makamlarda bulunmak, Seyyid Abdülkadir'i çoğu zaman güç durumda bıraktı. Ilımlı ve uzlaşmacı kimliğiyle bilinen Seyyid Abdülkadir, sert eleştirilere ve ciddi tehditlere maruz kaldı. Bağımsız bir Kürt devleti projesini öncelemediği için milliyetçi Kürtlerin; Cumhuriyetin milliyetçi seküler toplum projesine muhalif olduğu için de yeni rejimin tepkisini çekti. Seyyid Abdülkadir'in sahip olduğu dinî ve siyasi otorite, Cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından tehdit olarak algılandı ve 1925 yılında ansızın patlak veren Şeyh Said Ayaklanması'nda rolü olduğu gerekçesiyle Diyarbakır İstiklal Mahkemeleri kararıyla idam edildi.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Abdülkadir, İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti, Kürtler, Şeyh Said İsyanı.

ABSTRACT

SAYYID ABDUL QADIR, AS A POLITICIAN AND A LEADER

Enver Yalçın

January, 2016

In this M.A. thesis, Sayyid Abdul Qadir's life who performed significant tasks in both the Ottoman bureaucracy and the organizations established by Kurds has been examined. It has made this study necessary that despite being one of the most important Kurdish political leaders and doing serious tasks in late Ottoman bureaucracy, no work has been written about him so far. In scope of this thesis, besides the life of Abdul Qadir, the change in political, social, ideological and identity transformation of Kurds living in the Ottoman Empire since the second half of the 19th century has also been analyzed. Sayyid Abdul Qadir is the son of Sheikh Ubeydullah who was the political, religious and military leader of the Kurdish people during that time. Thanks to this feature of his father, he also had a big influence in the region. Sayyid Abdul Qadir became closer to the "Young Turks" movement during II. Abdul Hamid period and believed that solving the ethnic problem in the country could be achieved by internalizing the upper identity of Ottomanism. However, Unity and Progress Party's (Ittihad ve Terakki Partisi) insistence on the centralist and Turkish policies after reaching the absolute power caused Abdul Qadir to move away the party. Abdul Qadir worked as executive in most of the Kurdish organizations founded in these days after returning from exile in Madina to Istanbul with the proclamation of the II. Constitution.He severely opposed Kurdis political movement's using arms as tool of struggle and tried to emphasize political and cultural elements. He managed to gather many Kurdish families (Tribes) under one roof. Abdul Qadir having a multi-faceted personality has made important tasks such as leadership of State Council (Şura-yı Devlet), membership of the Senate of the Ottoman Empire (Meclis-i Âyân) and presidency of Society for the Rise of Kurdistan (Kürdistan Teali Cemiyeti). Both doing the leadership of an ethnic group and working in a high-level official authority put Abdul Qadir in a difficult situation most of the times. Sayyid Abdul Qadir who was known for his moderate and conciliatory identity exposed to criticism and serious threats. He was protested by both Kurdish intellectuals for not supporting the project of an independent Kurdish State and by the new regime for opposing the secular nationalists society project of the Republic. The religious and political leader figure of Abdul Qadir was seen as a threat by New Republicans and he was executed by Diyarbakır Independence Tribunal (Diyarbakır İstiklal Mahkemesi) on May 27th 1925 on the grounds that he had role on Sheikh Said Rebellion which broke out suddenly.

Keywords: Sayyid Abdul Qadir, Unity and Progress Party, Ottoman State, Kurds, Sheikh Said Rebellion.

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans tez çalışmasında, Seyyid Abdülkadir'in biyografisi ele alındı. Seyyid Abdülkadir, hayatının büyük bir bölümünü zorunlu ikamete tabi olduğu İstanbul'da geçirmesine rağmen, Kürtler üzerinde önemli bir nüfuza sahipti. Osmanlı bürokrasisinde ve Kürt cemiyetlerinde kritik zamanlarda mühim vazifeler ifa eden Seyyid Abdülkadir, Kürt emirlerinden farklı bir yol takip ederek Kürt siyasi hareketinin sağlıklı bir çerçevede ve çağa uygun bir şekilde örgütlenme safhasına ulaşmasında öncü rol oynadı.

Bu tezin ana gayelerinden biri, Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyetin ilk yıllarında tartışmasız önemli bir Kürt lideri olan Seyyid Abdülkadir'in hayatını ele almaktır. Her ne kadar babası Şeyh Ubeydullah ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışmalar yapılmışsa da kendisiyle ilgili akademik bir araştırma henüz yapılmamıştır. Bu tez, bu manada bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki Seyyid Abdülkadir ile ilgili yazılan ve dile getirilen hususların çoğu ya eksiktir ya da ideolojiktir. Bu çalışmanın diğer amaçlarından birisi de hakkında doğru bilgilere ulaşarak onun bu bilgiler doğrultusunda değerlendirilmesine katkı sağlamaktır. Çalışmada Seyyid Abdülkadir'in hayatının yanı sıra, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, siyasal, sosyal ve ideolojik değişim ve dönüşümlerine de değinilmiştir.

Seyyid Abdülkadir'in yaşamının incelendiği bu tez çalışması yapılırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) ve Cumhuriyet Arşivleri incelenmiştir. Bunların yanı sıra TBMM Kütüphanesi, İSAM, Taksim Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphaneleri'nden yararlanılarak o dönemde çıkan gazete (*Tanin, İkdam, Cumhuriyet, Vakit, Kürt Teavün ve Terakki, Kürdistan, Şark ve Kürdistan*) ve dergiler (*Rojî Kurd, Jîn, Hatewi Kurd*) taranmıştır. Ayrıca uzun yıllar Âyan üyeliği yapması nedeniyle Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutulmuştur. Seyyid Abdülkadir'in hayatı incelenirken Türk, Kürt ve yabancı yazarlar tarafından yazılmış kaynakların yanı sıra o dönemde yaşamış birçok kişinin anılarına bakılmıştır. Söz konusu kaynaklarda sunulan bilgiler, yazarının etnik kimliğine, siyasal ve ideolojik görüşüne göre birbiriyle çeliştiğinden farklı kaynaklar arasında karşılaştırma yapılmasına önem verilmiştir. Ayrıca kendisiyle alakalı bilgilerin olduğu birçok tez, makale temin edilerek üzerlerinde hassasiyetle çalışılmıştır. Bütün bunların yanında Seyyid Abdülkadir'in akraba ve tanıdıklarıyla iletişime geçilmiş, kendilerinden istifade edilmiş ve sözlü tarih çalışması yapılmıştır.

Şüphesiz tezin yazımı sırasında bazı sıkıntılarla da karşılaşılmıştır. Çalışmanın en öne çıkan sorunlarından biri, Seyyid Abdülkadir'in ve bağlı bulunduğu Şemdinan ailesinin birkaç defa sürgüne gönderilmiş olmasından dolayı aile hakkındaki çoğu bilgi ve belgelerin kaybolmasıdır. İkinci büyük sorun, Seyyid Abdülkadir'in anılarını kaleme almaması, bugün farklı (İran, Irak, Türkiye) ülkelerde

yaşayan aile bireylerinin izlerini kaybettirmeleri ve bu konuda iletişime geçilen kişilerin ısrarlı görüşme talebimizi "Görüşmek istemiyoruz, zaten bu konuda bildiğimiz bir şey de yok" diyerek geri çevirmesinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer sorun ise, Seyyid Abdülkadir'in Milli Mücadele'den sonra uzun yıllar başkanlığını yaptığı Kürdistan Teali Cemiyeti'nin belge ve dokümanlarını yakması nedeniyle hem kendisi hem de cemiyetle ilgili bilgilerin eksik kalmasına neden olmuştur. Şark İstiklal Mahkemeleri Tutanakları'nın açılmasından sonra Seyyid Abdülkadir'in yaşamının tekrar gözden geçirilmesi yerinde olacaktır.

Seyyid Abdülkadir'in hayatının ele alındığı bu tez, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ailenin kökeni ve yükselişi, Nakşibendilikle ilişkisi, babası Şeyh Ubeydullah'ın İran'a (Kaçar Hanedanlığı'na) karşı isyanı ve isyanın sonuçlarının yanı sıra Seyyid Abdülkadir'in çocukluğu, eğitimi ve bölgedeki faaliyetleri incelenmiştir.

İkinci bölümde, Seyyid Abdülkadir'in İstanbul'a dönüşü, II. Abdülhamit'in politikalarına yaklaşımı, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkisi, Meşrutiyet'e yaklaşımı, siyasi sürgünleri, Kürt örgütlenmelerindeki görevleri ve buralardaki çalışmalarının yanı sıra Âyan üyeliğine seçilmesi ve faaliyetleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Seyyid Abdülkadir'in, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kısa bir süre kala kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti başkanlığına getirilmesi, Wilson Prensipleri'ne yaklaşımı, Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanması, Paris Barış Konferansı ve Sevr Antlaşması sürecinde takip ettiği politikalar incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca, Seyyid Abdülkadir'in milliyetçi Kürt aydınları ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görev yapan hükûmetlerle yol ayrımına gelmesinin nedenlerine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde ise, Seyyid Abdülkadir'in Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne yaklaşımına, Azadî Örgütü ve Şeyh Said İsyanı ile ilişkisine, Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılanmasına ve mahkemedeki ifadelerine yer verildi. Bu bölümde Seyyid Abdülkadir'in Kürt sorununa yaklaşımı ve temsil ettiği görüş de incelenmiştir. Ayrıca tezin hazırlanması sırasında ulaşılan önemli belge ve kaynaklardan bazıları ekte sunulmuştur.

Bu yüksek lisans tezinin hazırlanması sırasında değerli vaktini ve kıymetli bilgilerini benden esirgemeyen, çalışmanın tüm aşamasında desteği ve yönlendirmeleriyle yanımda olan danışman hocam Doç. Dr. Ercan Karakoç'a müteşekkirim. Verdiği fikirlerle araştırmamı derinleştiren Doç. Dr. Davut Hut'a, görüş ve önerileriyle beni cesaretlendiren Prof. Dr. İlhan Kaya ve Doç. Dr. Hasan Aydın'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezin yazımı sürecinde fikirlerini benimle paylaşan ve büyük bir özveri ile bana yardımcı olan Davut Işık, Abdurrahman Kaplan, Mevlüt Yalçın, Hamdi Alanay ve Ömer Uğurlu'ya, yüksek lisans arkadaşlarıma ve burada isimlerini tek tek sayamadığım kıymetli dostlarıma teşekkürlerimi sunarım. Tezin yazımı sürecinde her türlü sıkıntımı, sevincimi benimle paylaşan ve en çekilmez hallerimde dahî beni bir an olsun yalnız bırakmayan sevgili eşim Müyesser Eraslan Yalçın'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca bu süreçte desteklerini arkamda bildiğim aile bireylerime teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bu tezimi, savunmama yakın bir zamanda bir güneş gibi hayatımıza ışık saçarak dünyaya gelen kızıma, Yasemin'e ithaf ediyorum.

İstanbul, Ocak 2016 **Enver YALÇIN**

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **x**

1. GİRİŞ **1**

2. ŞEMDİNAN AİLESİ VE SEYYİD ABDÜLKADİR **9**

2.1 Şemdinan Ailesi'nin Kökeni ve Yükselişi 9

2.2 Dedesi Seyyid Taha ve Faaliyetleri 14

2.3 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Kürtler 16

2.4 Babası Şeyh Ubeydullah Nehri ve İsyan Hazırlığı 20

2.4.1 İran (Kaçar) İsyanı 23

2.4.2 İsyanın Sonuçları ve Değerlendirilmesi 31

2.5 Seyyid Abdülkadir'in Çocukluğu ve Yaşadığı Aile Ortamı 34

3. SEYYİD ABDÜLKADİR'İN SÜRGÜN YILLARI: İSTANBUL'DAKİ ÇALIŞMALARI **38**

3.1 Dönemin Kürt Aydınları ve Liderleri 38

3.2 Seyyid Abdülkadir'in Yargı Görevleri ve Medine'ye Sürgünü 41

3.3 II. Abdülhamit'in Doğu Siyaseti ve Şemdinan Ailesi 43

3.4 II. Meşrutiyet'in İlanı ve Seyyid Abdülkadir'in İstanbul'a Gelişi 50

3.5 II. Meşrutiyet yıllarında İstanbul'daki Kürtlerin Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri 52

3.6 Seyyid Abdülkadir ve Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti 58

3.7 Şemdinan Ailesi'nin Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'daki Temsili 64

3.7.1 Seyyid Taha'nın Meclis-i Mebusan'a Seçilmesi 67

3.7.2 Seyyid Abdülkadir'in Meclis-i Âyan'a Atanması 68

3.8 Birinci Dünya Savaşı ve Kürtler 72

4. SEYYİD ABDÜLKADİR'İN KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ İÇİNDEKİ ÇALIŞMALARI **76**

4.1 Seyyid Abdülkadir'in Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanlığına Seçilmesi 76

4.2 Kürdistan Teali Cemiyeti ve Wilson Prensipleri 80

4.3 Seyyid Abdülkadir'in Yabancı Devletlerle Yürüttüğü Diplomasi 84
4.4 Seyyid Abdülkadir ve Paris Görüşmeleri 89
4.5 Kürt ve Ermeni "Ortak Bildirisine" Gelen Tepkiler 94
4.6 Sevr Antlaşması ve Seyyid Abdülkadir 97
4.7 Seyyid Abdülkadir ve Hürriyet ve İtilaf Partisi 101
4.8 Seyyid Abdülkadir'in Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne Atanması 103
4.9 Seyyid Abdülkadir ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi 105
4.10 Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Bölünmesi ve Kapatılması 106

5. SEYYİD ABDÜLKADİR VE ANKARA HÜKÛMETİ 111
5.1 Seyyid Abdülkadir ve Azadî Örgütü 111
5.2 Seyyid Abdülkadir'e Karşı Bir Oyun 115
5.3 Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemeleri'nin Kurulması 118
5.4 Seyyid Abdülkadir'in Yargılanması ve İdamı 124
5.5 Seyyid Abdülkadir'in Kürt Meselesine Yaklaşımı 132

6. SONUÇ 136

KAYNAKÇA 143

EKLER 161
Ek 1. Şeyh Ubeydullah'ın Amerikalı misyoner Dr. Cochman'a mektubu 161
Ek 2. Şeyh Ubeydullah'ın bir Kürt aşiret liderine yolladığı mektup 161
Ek 3. Seyyid Abdülkadir'in aile şeceresi 163
Ek 4. Şemdinan ailesinin yaşadığı bölgeyi gösteren (harita 1) 164
Ek 5. Şemdinan ailesinin yaşadığı bölgeyi gösteren (harita 2) 165
Ek 6. Seyyid Abdülkadir'e ait özlük dosyası I 166
Ek 7. Seyyid Abdülkadir'e ait özlük dosyası II 167
Ek 8. Seyyid Abdülkadir'in aldığı yargı görevleri 168
Ek 9. Seyyid Abdülkadir'in aldığı yargı görevlerinin tercümesi 169
Ek 10. Seyyid Abdülkadir'in Âyan üyeliğine atandığını gösteren belge 170
Ek 11. Seyyid Abdülkadir'in KTTG'de çıkan bir yazısı 171
Ek 12. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi 173
Ek 13. Kürdistan Teali Cemiyeti Nizamnamesi 178
Ek 14. Seyyid Abdülkadir'in Paris Barış Konferansı'na çektiği telgraf 181
Ek 15. Seyyid Abdülkadir'in Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanması 182
Ek 16. Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanan Seyyid Abdülkadir'e Jîn'den tebrik 183
Ek 17. Kürt Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na sunduğu bir nota 184
Ek 18. Kürt Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa arasında uzlaşılan bir metin 190
Ek 19. KTC liderleri ve dönemin hükûmet yetkilileri arasında geçen konuşma 191
Ek 20. Kürt Şerif Paşa'nın bir beyanatı 194
Ek 21. Seyyid Abdülkadir'in İkdam gazetesine verdiği bir demeç 195
Ek 22. Seyyid Abdülkadir'in Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'ndeki duruşması 197
Ek 23. Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin yargılanması 198
Ek 24. Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin son muhakemesi 199
Ek 25. Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin idam gerekçeleri 200

Ek 26. Seyyid Abdülkadir'in fotoğrafı.....203
Ek 27. Seyyid Abdülkadir, KTC kâtip üyesi Abdullah Sadi ile birlikte.....204
Ek 28. Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmed.....205
Ek 29. Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Abdullah.....206
Ek 30. Seyyid Abdülkadir'in yeğeni Seyyid Taha.....207
ÖZ GEÇMİŞ.....208

KISALTMALAR

ABD	**:**	Amerika Birleşik Devleti
Age	**:**	Adı geçen eser
Agm	**:**	Adı geçen makele
Agt	**:**	Adı geçen tez
Akt	**:**	Aktaran
Bkz	**:**	Bakınız
BEO	**:**	Babıâli Evrak Odası
BOA	**:**	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	**:**	Cilt
CHF	**:**	Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev	**:**	Çeviren
D	**:**	Devre
DUİT	**:**	Dosya Usulü İrade Tasnifi
Ed	**:**	Editör
Haz	**:**	Hazırlayan
HİF	**:**	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İ	**:**	İçtima
İBB	**:**	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.s	**:**	İçtimai senesi
İTC	**:**	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KMC	**:**	Kürdistan Muhibban Cemiyeti
KMF	**:**	Kürt Millet Fırkası
KTC	**:**	Kürdistan Teali Cemiyeti
KTHC	**:**	Kürt Talebe Hevî Cemiyeti
KTİC	**:**	Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti
KTTC	**:**	Kürt Teavün Terakki Cemiyeti
KTTG	**:**	Kürt Teavün Terakki Gazetesi
MAZC	**:**	Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi
MMZC	**:**	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
TBMM	**:**	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	**:**	Terakkiperver Cumhuriyet Fıskası
YTÜ	**:**	Yıldız Teknik Üniversitesi

1. GİRİŞ

Ortadoğu'nun en eski yerleşik topluluklarından biri olan Kürtler, yüz yıllardır aynı coğrafyada yaşamaktadır. Kürtlerin yaşadığı bu coğrafya, kadim medeniyetlerin hüküm sürdüğü yukarı Mezopotamya bölgesidir. Doğu ile Batı arasında bir geçiş noktası olan bu bölge, geçit vermez dağlarla kaplı olmasına rağmen; bulunduğu siyasi ortam, sahip olduğu stratejik konum ve uygun iklimi nedeniyle sıklıkla işgallere uğramıştır. Bölgede Kürtlerin dışında Türkler, Ermeniler ve Araplar çoğunlukta olmak üzere birçok etnik grup da yaşamaktadır. Bu etnik grupların gelenek ve göreneklerinin yanı sıra dinî inançları da birbirlerinden farklıdır.[1]

Kürtler, yaşadıkları bölgede, genellikle aşiret biçiminde örgütlenmiştir. Fakat bütün Kürtler aşiret üyesi değildir. Aşiret yapısında sosyal ilişkileri düzenleyen kurallar, yüzyıllara dayanan gelenek ve göreneklerin oluşturduğu alışkanlıklar bütünüdür.[2] Bu yapılanmada iç içe geçmiş değişik düzeydeki akraba toplulukları, karşılıklı sorumluluk duygusu ve çıkar ilişkilesiyle güçlü bir dayanışma sergilemektedir. Bu bağlamda, aşiret yapılanmalarında itaat kültürünün çok geliştiğini ve itaat anlayışının aşiret liderlerinden ziyade ataların miras bıraktığı gelenek ve göreneklerden geldiği söylenebilir.[3]

Kürtler, yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde, tarih boyunca güçlü bir siyasi yapı kuramadılar. Emirler arasında yaşanan siyasi ve ekonomik mücadeleler, yaşadıkları coğrafyada güçlü bir merkezî idarenin oluşmasını engelledi ve işgale gelen güçlere karşı bölgenin direncini zayıflattı. Bu durum Kürtlerin kısa zamanda farklı devletlerin himayesi altına girmesine neden oldu. Kürtlerin bu durumu, Çaldıran Savaşı'na (1514) kadar devam etti. Bu savaşta Safevi Devleti'ne karşı

---

[1] Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod, **The Kurds: Nationalism and Politics**, (London: Saqı, 2006), s. 32; David McDowall, **A Modern History of the Kurds**, (New York: I.B. Tauris, 2004), s. 27-31.
[2] Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, çev. Banu Yalkut (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 80-83.
[3] Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011), s. 27-46.

Osmanlı Devleti'ni destekleyen Kürtler, savaş sonrası İdris-i Bitlis'inin[4] çabaları sonucu Osmanlı Devleti ile 1515'te Amasya Anlaşması'nı[5] imzaladı. Anlaşma ile birlikte Kürtler, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin himayesinde yaşadılar. Anlaşma sonrası Kürt emirleri daha güçlü bir siyasal yapının parçası hâline gelirken, Osmanlı Devleti ise Safevi tehdidine karşı Kürtlerden tampon bir bölge oluşturmanın yanı sıra topraklarını genişleterek yeni bir vergi geliri elde etti. Kürtlerin özerkliğini esas alan bu anlaşma, 19. yüzyıla kadar genellikle sorunsuz bir şekilde devam etti.[6]

19. yüzyıla kadar, bazı istisnalar dışında, Osmanlı Devleti ile beylikler halinde yaşayan Kürt emirleri arasında idari, iktisadi ve siyasi ilişkilerde çok büyük değişiklikler ve sorunlar yaşanmadı. Yaşadığı toprak kayıpları sonucunda hâkim olduğu topraklar üzerinde egemenliğini devam ettirmek isteyen Osmanlı Devleti, II. Mahmut'tan (1808-1839) itibaren merkezî yapıyı güçlendirmeye başladı. Yapılan çalışmalar neticesinde merkezileştirmeyi sağlayacak adımlar atılarak yönetimde karşılaşılan otorite sorunu çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Bu bağlamda II. Mahmut, kendisini iktidara getiren yarı bağımsız âyanların gücünü kırmak için onlarla mücadele etti ve bunda da büyük ölçüde başarılı oldu. Nitekim 1812-1817 yılları arasında Anadolu'daki âyanların çoğu kontrol altına alındı. Balkanlarda yer alan âyanlar ise 1814-1820 yılları arasında denetim altına sokuldu. Âyanların kontrol altına alınmasından sonra sıra Kürt emirlerine geldi. [7]

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kürt emirlerinin hâkim olduğu coğrafyaya ağırlık vermeye başladı. Bölgenin yeni bir düzene kavuşturulması, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti açısından giderek önem kazanmaya başladı. Daha önce bu bölgenin kontrolü için sadece Safevi Devleti ile çatışan Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başından itibaren Rusya ve İngiltere gibi güçlü

---

[4] İdris-i Bitlisi için bkz. Mehmet Emin Zeki Bey, **Kürt ve Kürdistan Ünlüleri (Meşahir-i Kurd u Kurdistan**), (Spanga/Sweden: Apec & Öz-Ge Yayınları, 1998), s. 150-151.

[5] Bu antlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti, yerel Kürt emirliklerinin özerkliklerini koruyacaktı. Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek, eskiden beri yürümekte olan yönetim yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman, padişahtan alınacaktı. Kürtler, savaşlarda Osmanlı Devleti'ne yardım edecek, Osmanlı Devleti de savaşlarda Kürtlere yardım edecekti. Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi verecekti. Anlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar,** c.2, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), s. 130-148; Josep von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi,** çev Mehmet Ata, c. 5, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008); Mehmet Emin Zeki, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi,** (İstanbul: Nûbihar Yayınları,2011), s.155-172.

[6] Bletch Chirguh, **Kürt Sorununun Kökeni ve Nedenleri**, çev. Nihat Nuyan (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009), s. 10- 18.

[7] Erik Jan Zürcher, **Turkey, A Modern History**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 55.

devletlerle de mücadele etmek zorunda kaldı. Bölgeye gönderdikleri misyonerler yoluyla etnik grupları birbirine düşüren Batılı güçler, zamanla bölgede söz sahibi olmaya ve Osmanlı Devleti'nin otoritesini sarsmaya başladılar.[8] Osmanlı Devleti ise bölgenin kontrolünü sağlamak için tasfiye ettiği Kürt emirlerinin yerlerine merkezden yönetici atayarak hem Batılı güçlerin nüfuzunu kırmaya hem de merkezi otoritesini bölgede sağlamlaştırmaya çalıştı.[9] Osmanlı Devleti, bölgede güçsüz ve teşkilatsız olmasına rağmen Kürt emirlerini tasfiye ederek bölgede mutlak hâkimiyet kurmaya kararlıydı. Kürt emirleri ise II. Mahmut ile başlayan merkezileşmeye karşı ellerindeki imtiyazları kaybetmek istemiyorlardı. Bu minvalde, merkezileşmeye ve Osmanlı Devleti'nin bölgede kurmaya çalıştığı yeni düzene tepki göstererek ayaklandılar. Ancak çıkardıkları isyanlar kısa sürede başarısızlıkla sonuçlandı.[10]

19. yüzyılın başından ikinci yarısına kadar merkezileşme adı altında bölgedeki Kürt emirlerini tasfiye edilmeye başlandı. Osmanlı Devleti, bunların tasfiyesinden sonra bölgedeki hâkimiyetini arttırmak için merkezden bölgeye yöneticiler atadı. Ancak atanan idareciler, coğrafyadaki yerel Kürt aşiret liderleri kadar bölge hakkında bilgiye ve tecrübeye sahip değildi. Ayrıca, halkın nezdinde meşru yöneticiler olarak da kabul görmemekteydiler. Bundan dolayı, daha önce Kürt aşiret liderlerinin arabuluculuğu ile çözüme kavuşan kan davaları, miras kavgaları ve aşiretler arası iç çekişmeler gibi sorunlar bu dönemde artarak devam etti.[11]

Merkezden atanan yöneticiler, bölgede yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal karmaşaya genellikle çözüm üretemediği gibi idare tarzlarıyla kargaşanın ve kaosun daha da büyümesine neden oluyorlardı. Örneğin 1898'de yayın hayatına başlayan *Kürdistan Gazetesi'*nde yayınlanan bir mektuba göre halk, yönetimden şöyle yakınmaktaydı: "Bize gönderilen müdür, vali ve kaymakamların hepsi adaletsizce,

---

[8] Hans Lukas Hieser, **Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, çev. Atilla Dirim (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 79-106.
[9] Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, (London: Oxford University Press, 1968), s. 127-129.
[10] Bu dönemde çıkan önemli Kürt isyanları; 1806 Babanzâde Abdurrahman Paşa İsyanı, 1830 Kör Mehmet Paşa İsyanı, 1833 Mir Muhammed İsyanı, 1838 Han Mahmut İsyanı, 1843 Bedirhan Bey İsyanı, 1856 Yezdan Şer İsyanı. Bkz. Gerard Chaliand, P**eople Without A Country: The Kurds and Kurdistan**. (London: Zed Press, 1980), s. 22-41. Zorunlu askerlik ve vergi gibi uygulamalara karşı çıkan söz konusu bu isyanlar, ulusal uyanışlardan kısmi olarak etkilense de aşiret bağlarını aşamadı ve ulusal içerik kazanamadı. Bkz. Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, (Ankara: Nobel Yayınları, 2004), s.1-2; Henri J. Barkey ve Graham E. Fuller, **Turkey's Kurdish Question**, (New York: Rowman and Littlefield Publishers, 1998), s. 5-9.
[11] Bruinessen, **Şeyh, Ağa, Devlet**, s. 27-286.

baskı yoluyla Kürdistan'ı yönetmektedir." [12] Kürtler tarafından itibar görmeyen idareciler, çözüm mercii olarak da kabul edilmediler. Kürtler, karakterleri itibariyle kendi aralarında yaşadıkları sıkıntıları hükûmet yetkililerine bildirmeyi ve oradan bir çözüm beklemeyi kendileri için büyük bir ayıp ve zayıflık olarak görmekteydiler.[13]

Bölgede yaşanan siyasi otorite boşluğundan eski beyliklere ait toprakların büyük bir kısmı, çok sayıda küçük aşiret tarafından yağmalanmaya başlandı. Daha önce Kürt emirleri tarafından kontrol altında tutulan bu aşiretler, meydana gelen iktidar boşluğundan yararlanarak illegaliteye ve şiddete yönelerek kendi nüfuzlarını artırmaya çalıştılar. Nitekim bölgede yaşanan olumsuzlukların giderek artması sonucunda can ve mal güvenliği de kalmamıştı. Asayişsizliğin artması sonucunda ise ticaret durma noktasına gelmiş, soygun ve talan yayılmıştır. Bölgenin büyük bir bölümü tahrip edilmiş ve terk edilmeye başlanmıştır.[14] Bu minvalde, siyasi iktidar boşluğunu dolduracak, aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek bir güce yeniden ihtiyaç duyulmuştur. Bu güç, siyasi liderlik iddiasında bulunan Kadiri ve Nakşibendi şeyhleri tarafından doldurulmaya başlandı.[15]

Şeyhliğin güçlenmesinin ve Kürt siyasi hayatında bir rol üstlenmesinin birçok nedeni vardır. Kürt emirlerinin tasfiye edilmesi sonucunda bölgede yaşanan iktidar boşluğu, şeyhlerin siyasi otoritesini artırdı. Şeyhler, bu dönemde, dinî kimliklerini kullanarak aşiretler arasındaki çatışmaları sonlandıran ve bölgedeki güvenliği sağlayan "barış elçileri" rolünü oynamaya başladılar. Bu durum, onların halk nezdindeki otoritesini daha da güçlendirdi. Şeyhleri güçlendiren bir başka gelişme de bölgeye çok fazla misyonerin gelmesi ve bunların bölgedeki çalışmalarıydı. Bölgede yaşayan Hristiyan halka yönelik faaliyetlerde bulunan misyonerlerin hizmetleri,[16] Kürtleri endişelendirmeye başladı ve onların güçlü bir dinî lider etrafında

---

[12] Djene Rhys Bajalan, **Jön Kürtler: Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914),** (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), s. 83-87.
[13] Bruinessen, **Şeyh, Ağa, Devlet**, s. 280-285.
[14] Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi**, çev. İsmail Çekem ve Alper Duman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 157-58.
[15] Bazil Nikitin, **Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, çev. Hüseyin Demirhan & Cemal Süreyya, c.1-2 (İstanbul: Deng Yayınları, 1991), s. 372-384.
[16] Amerikalı misyoner Dr. Grant tarafından Aşita'da kurulan hizmet binası, misyonerlere karşı duyulan öfkenin önemli kaynaklarından biriydi. Bu hizmet binasının Kürtlere karşı saldırgan amaçlar için kullanılacağına ve buranın Nasturileri zengin etmek amacıyla Kürtlerin iş çevrelerini çökertmeye yönelik olacağına dair söylentiler, Kürtleri endişelendirmekteydi. Bu durum, bölgede Kürtler ve Nasturiler arasında yaşanan çatışmaların dozunu arttırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cabir Doğan, "1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey," (**SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 22, (2010): 7-8; Hieser, **age**, s. 59-105.

toplanmalarında önemli rol oynadı. Şeyhlerin siyasi liderler hâline gelmelerini sağlayan önemli gelişmelerden biri de 1858'de çıkarılan Arazi Kanunnamesi'dir. Şeyhler, miri toprakların özel mülk hâline getirilmesine imkân veren Arazi Kanunnamesi'nden yararlanarak iktisadi ve siyasi nüfuzlarını artırmaya çalıştılar.[17]

Merkezileşmeyle beraber Osmanlı yönetimine karşı isyan eden Kürt emirleri, bir daha sorun çıkarmasınlar diye çocukları ve yakınlarıyla birlikte İstanbul'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. İstanbul'da kontrol altında tutulan bu kişiler, dönemin iyi okullarında (Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbîye) eğitim aldılar ve devletin önemli kademelerinde görev almaya başladılar. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer etnik gruplarla aynı mahfillerde ve çalışmalarda yer alarak milliyetçilik fikriyle ciddi manada ilk defa tanıştılar.[18]

Zorunlu ikamete tabi tutuldukları İstanbul'da modern eğitim alan Kürt aydınlarının önemli bir kısmı, II. Abdülhamit'in baskıcı politikalarına karşı Jön Türk hareketi içerisinde aktif olarak yer aldılar. II. Abdülhamit'e karşı muhalif cephede yer alan bu aydınlar, siyasi sürgünlerden dolayı ağırlıklı olarak Meşrutiyet'in yeniden ilanına kadar İmparatorluğun ücra yerlerinde sürgün hayatı yaşamak zorunda kaldılar.[19] Bunların İstanbul'a dönmeleri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan "Mağdurin-i Siyasiyye" affıyla sağlandı. İstanbul'a dönen Kürt aydınlarının ve liderlerinin önemli bir kısmı, İttihat ve Terakki mensuplarının da isteği üzerine II. Meşrutiyet'in devamı için çeşitli çalışmalarda bulunmaya başladılar. Osmanlı coğrafyasında yaşayan birçok etnik grup gibi Kürtler de çıkardıkları gazete ve dergilerle kendi milletlerinin yaşadığı sosyal, siyasal ve ekonomik problemleri dile

---

[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bruinessen, **Şeyh, Ağa, Devlet**, s. 280-284.

[18] İstanbul'a gelen Kürt emrlerin çocukları özellikle II. Abdülhamit döneminde önemli devlet kademelerine atandılar. Sadece Bedirhan ailesinden yaklaşık 200 kişi Osmanlı Devlet kademesinde yer aldı. Bkz. Bajalan, **age**, s. 83-92. Bunların bir kısmı paşalık, kaymakamlık, kumandanlık ve yaverlik gibi pozisyonlarda yer alırken, kimileri ise nispeten daha düşük pozisyonlarda görev yaptı. Aile bireylerinin hayatı ve devlet kademesinde alıkarı görevler için bkz. Mehmet Malmisanij, **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları**, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009), s. 109-276.

[19] Bu süreçte başta Seyyid Abdülkadir, Mevlanzâde Rıfat, Bedirhan ailesinin neredeyse tamamı ve Abdullah Cevdet olmak üzere birçok Kürt aydını ve lideri, II. Meşrutiyet'in ilanından önce sürgündeydi. Bunların İstanbul'a gelişi Meşrutiyetin yeniden ilanı ile sağlandı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rohat Alakom, **Eski İstanbul Kürtleri,** (İstanbul: Avesta Yayınları, 2012), s. 34-49.

getirerek, özelde Kürtlerin genelde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü koşullardan kurtulması için çözüm önerileri sunmaya başladılar.[20]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da yaşayan Kürt aydınlarının ve liderlerinin önemli bir kısmı, bölgenin köklü ve saygın ailelerinden gelmekteydiler. Bedirhan ve Babanzâde ailesi ile birlikte Kürt siyasi hareketine yön veren önemli ailelerden biri de Hakkâri'nin Şemdinli bölgesinin Nehri (Bağlar) köyünde yaşayan Şemdinan ailesiydi. Bu aile, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasında Kürt bölgesinde yaşayan güçlü ve itibarlı ailelerden biriydi. Kökenlerini Abdülkadir Geylani'ye dayandıran bu aile, 19. yüzyıldan itibaren Kürtler arasında hızla yayılan Nakşibendiliğin[21] bölgedeki en önemli temsilcisiydi. Aile, dinî liderliğin yanı sıra Şeyh Ubeydullah döneminden itibaren Kürtlere siyasî ve askerî liderlik de yapmaya başlayacaktı.[22]

Babası Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki isyanına aktif olarak katılan Seyyid Abdülkadir, isyanın bastırılması sonrasında Osmanlı yönetimi tarafından ailesi ile birlikte Mekke'ye sürüldü. Babasının 1883 yılında ölümünden sonra affedilen Seyyid Abdülkadir, 1885'te 20 lira maaşla Beyrut Müstantikliği'ne (sorgu hâkimliğine) atanarak devlet memuriyetine girdi. 1888'de Şam Ceza Mahkemesi Reisliği'ne terfi eden Seyyid Abdülkadir, 1891'de Bitlis Ceza Mahkemesi Reisi oldu.[23] Buradaki görevi sırasında, 1896 yılında II. Abdülhamit'e karşı darbe girişimde adı geçtiği için tekrar sürgüne gönderildi. Sürgün yeri Medine'den ancak, 1908 Devrimi'nden sonra dönebildi. İstanbul'a gelen Seyyid Abdülkadir, burada yaşayan Kürtler tarafından sevgi gösterileriyle karşılandı. Bu durum, onun kısa sürede, İstanbul'da yaşayan Kürtler içerisinde sembol bir isim hâline gelmesinde önemli rol oynadı. Seyyid

---

[20] **Age**, s. 41-48.

[21] İslam dünyasında Kadiriyye'den sonra en yaygın tarikat olan Nakşibendiyye, Orta Asya'da Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere hemen hemen diğer bütün tarikatların yerini almıştır. Bahâeddin Nakşibende nisbet edilen söz konusu bu tarikat Arap yarımadası, Mağrip ve aşağı Sahra Afrika'sı dışında İslam dünyasının pek çok bölgesine yayılmıştır. Tarikat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, "Nakşibendiyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 32 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), s. 335-342. Nakşibendi tarikatı, Kürtlerin siyasal, toplumsal ve dinî hayatı üzerinde derin bir etki bıraktı. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Mevlana Halid'in çabaları sonucu Anadolu ve Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelere yayıldı ve buralarda güçlü bir tarikat ağı oluşturuldu. Bkz. Michael M. Gunter, **Historical Dictionary of the Kurds,** (Oxford, Lanham: The Scarecrow Press, 2004), s. 141-143.

[22] McDowall, **age**, s. 53-58.

[23] TBMM Arşivi, Meclis-i Âyan Üyeleri Özlük Dosyaları, 42 Sicil No'lu Seyyid Abdülkadir Efendi'ye ait Özlük Dosyası.

Abdülkadir, burada diğer Kürt aydınlarıyla birlikte siyasi ve kültürel çalışmalara ağırlık vermeye başladı.[24]

Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamit'in baskıcı politikalarına karşı İttihat ve Terakki ile yakınlaştı ve ülkedeki etnik sorunların Osmanlı kimliğinin özümsenmesi ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile sağlanabileceğine inandı. Seyyid Abdülkadir Meşrutiyet'in ilk yıllarında bu temayüllerini devam ettirmesine rağmen, daha sonra özellikle Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları sonucunda daha Türkçü ve tek-tipçi politika izlemeye başlayan İttihat ve Terakki'ye karşı; özgürlükçü ve âdem-i merkeziyetçi bir politika izleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakınlaştı. [25]

Dindar bir aileden geliyor olması, Seyyid Abdülkadir'de derin bir İslam itikadı oluşturdu. Ancak İstanbul'da yaşadığı süre zarfı içinde milliyetçi fikirlerle tanıştı ve bu düşünceyi taşıyan Kürt aydınları ile teşrik-i mesaide bulundu. Dönemin önemli Kürt örgütlenmeleri olarak kabul edilen Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ile Kürdistan Teali Cemiyeti'nde başkanlık görevlerinde bulundu. Yaptığı faaliyetler doğrultusunda Seyyid Abdülkadir'de dinî hassasiyetlerin yanında Kürt kimliğine ve Kürtlerin problemlerine dönük duyarlılığın da da oluştuğu görülmektedir. Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devleti bürokrasisinde de çok önemli görevler ifa etti. Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra açılan parlamentoda uzun yıllar Meclis-i Âyan görevinde bulunan Seyyid Abdülkadir, Mondros Mütarekesi'nden sonra Damat Ferit Paşa liderliğinde kurulan hükûmette Şûrâ-yı Devlet Reisi olarak kabineye atandı.[26]

Seyyid Abdülkadir, içinde bulunduğu dönemin şartları gereği, Kürt kimliği ile Osmanlı kimliği arasında sıkışıp kalan Kürtlerin öncülerindendir. Bununla birlikte Seyyid Abdülkadir'in Birinci Dünya Savaş'ından sonra Kürtlerin gelecekteki statüsü ile ilgili yürüttüğü diplomasi, ileri sürdüğü fikirler ve yaptığı çalışmalar, hem dönemin hükûmetlerini hem de milliyetçi Kürt aydın ve liderlerini rahatsız etti. Hükûmetler onu bağımsız bir Kürt devlet kurmaya çalışmakla itham ederken,

---

[24] Mehmet Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, (İstanbul: Avesta Yayınları, 1999), s. 16.

[25] Fırka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), s. 74-76; Turhan Ada, **Hayatı ve Kişiliği ile Rıza Tevfik Bölükbaşı**, (İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015), s. 225-237.

[26] Seyyid Abdülkadir'in Âyan üyeliğine atandığını gösteren belge için bkz. BOA, İ.DUİT, 11/1 (1326.Za.20). Şura-yı Devlet başkanlığına atandığını gösteren belge için bkz. BOA, İ. DUİT, 9/56 (1337.C.01).

milliyetçi Kürt çevreler ise onu Kürt(lük) davasına ihanet etmekle suçlamaktaydılar.[27]

Osmanlı Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde, hem bir etnik harekete liderlik etmek hem de üst düzey resmi bir makamın başında bulunmak Seyyid Abdülkadir'i güç durumda bıraktı. Bağımsız Kürt devleti projesini öncelemediği için milliyetçi Kürt aydın ve liderleri tarafından ağır eleştirilere maruz kaldı ve bölgenin kaderi ile ilgili yapılan çalışmaların dışında tutuldu. Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görev yapan hükûmetler ve İstanbul basını tarafından da sert tepkilere maruz kaldı. Nitekim Seyyid Abdülkadir, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde kurulan Cumhuriyete karşı güçlü bir muhalif olarak görüldü ve 1925'te aniden patlak veren Şeyh Said İsyanı ile irtibatlı olduğu gerekçesiyle oğlu Seyyid Mehmed ve beraberindekilerle birlikte Diyarbakır Ulu Camii önünde idam edildi.[28]

[27] Nihat Karademir, **Sultan Abdülhamid ve Kürtler**, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014), s. 570-571.
[28] **Age**, s.569-573.

2. ŞEMDİNAN AİLESİ VE SEYYİD ABDÜLKADİR

2.1 Şemdinan Ailesi'nin Kökeni ve Yükselişi

Şemdinan[29] ailesi, Hakkâri'nin Şemdinli bölgesinde yaşayan önemli Kürt ailelerinden biriydi. Kürt emirlerinin tasfiyesiyle birlikte, bölgenin nüfuzlu ve politik olarak etkin ailesi hâline gelen Şemdinan ailesi, özellikle Güneydoğu Anadolu'da ve bugünkü İran'ın Urmiye Gölü yakınlarında geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altına almıştı. Denetim altında bulundurduğu bu bölgelerde ağırlıklı olarak Kürtler yaşamaktaydı. Buradaki Kürtler de kendilerini Şemdinan ailesine daha yakın görmekteydiler. Bu doğrultuda ailenin, hem Osmanlı Devleti'nde hem de İran (Kaçar Hanedanlığı) üzerinde etnik, dinî (mezhepsel) ve kültürel anlamda büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.[30]

Şemdinan ailesi, her ne kadar 1879'ların sonlarına doğru Batılı güçler tarafından fark edilmiş olsa da ailenin Hakkâri[31] ve civarında dinî şeceresinden ötürü büyük bir saygınlığa sahip olduğu söylenebilir. Bu saygınlık, Kürt emirlernin tasfiyesinden sonra ve bölgede yaşanan iç ve dış dinamiklere bağlı olarak kazanılmamıştır. Ailenin saygınlığı, sahip oldukları kutsiyetten kaynaklanmaktaydı. Ailenin silsilesi (ruhani şeceresi) 12. yüzyılda yaşamış Bağdatlı büyük bir âlim, mutasavvıf ve Kadiri tarikatının kurucusu olan Abdülkadir Geylani'ye[32] (1077-1166)

---

[29] Stratejik konumu hasebiyle sık sık saldırılara maruz kalan Şemdinli yöresi, uzun süre burada yerleşen göçebe aşiretlerinin adına bağlı olarak "Şemdinan veya Şemzinan" olarak anılmıştır. XV. yüzyılda Şammar Aşireti'ne yenilen Şemseddinli aşiretinin sığındığı bu dağlık bölge, Osmanlı Devleti döneminde özerk bir yapıya sahipti. Yurt Ansiklopedisi, **Türkiye, İl il: Dünü, Bugünü, Yarını**, cilt 5, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982), s. 3318.

[30] Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği,** çev. N. Gündoğan ve A. Gündoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), s. 96.

[31] Hakkâri yöresinin adına ilişkin ilk bilgilere, 10. yüzyıl Arap tarihi ve coğrafya kaynaklarından rastlanmaktadır. Ünlü Arap tarihçisi İbn Havkal, yöredeki Hakkar (Akar) aşiretinin adına dayanarak, Van gölünün güneyinde kalan bölgeyi Hakkâriye (Hakarlar'ın beldesi) adıyla anmıştır. **Yurt Ansiklopedisi**, s. 3305.

[32] 1077'de Gilan bölgesinde dünyaya geldi. Küçük yaşta babasını kaybeden Abdülkadir Geylani, 1095'te Bağdat'a yerleşti. Burada dönemin önemli âlimlerinden fıkıh, kelam, hadis ve tasavvuf gibi

dayanmaktadır. [33] Bu bağlamda ailenin ataları, Hz. Fatıma aracılığıyla Hz. Muhammed'e kadar uzanmaktadır. Böyle bir soyağacına sahip olan aile, Kürt liderlerin akıl hocası konumundaydı. Soyağacından dolayı aile bireyleri *seyyid* unvanını kullandı. Aile bireylerinin bir kısmı ise daha çok *şeyh* unvanı ile tanındı.[34]

Ailenin kökeni Abdülkadir Geylani'ye dayandığı için, aile fertleri kendilerini Gilanzadeler olarak ifade etmekteydi. Abdülkadir Geylani'nin çok sayıda kız ve erkek çocuğu vardı. 13. yüzyılda Moğolların, Abbasilerin başkenti Bağdat'ı yakıp yıkmasıyla birlikte Abdülkadir Geylani'nin ahfadı değişik bölgelere dağılmaya başladı. Onların vâsıtasıyla Kadiri tarikatı[35] birçok bölgeye ulaştı. Oğullarından Şeyh Abdülaziz, Kadiriliği yaymak için bugünkü Irak'ın kuzeyinde yer alan Duhok ilinin Akre ilçesine yerleşti. Ölümünden sonra oğlu Ebubekir, biraz daha kuzeye giderek Stune Köyüne yerleşti. Oğlu Şeyh Haydar ve ailesi, üç dört kuşak burada kalarak Kadiri öğretisini yaymaya çalıştılar.[36] Molla Hacı zamanında aile, bugünkü Türkiye-İran sınırında bulunan Şemdinli bölgesinin merkezi olan Nehri'ye yerleşti ve burada Kadiri tarikatını geniş alanlara yaymaya çalıştı.[37]

Şemdinan ailesi, bölgede Sadate Nehri olarak da bilinmektedir. Bu ailenin bölgede yer alan diğer ailelere nazaran daha saygın olmasında ve bu saygınlığını uzun yıllar sürdürebilmesinde birkaç faktör rol oynadı. Ailenin şeceresini Abdülkadir Geylani'ye dayandırmanın yanı sıra, aile bireylerinin kendilerini ulema ve şeyh olarak yetiştirmeleri, bölgenin farklı yerlerine dağılarak hizmet etmeye başlamaları, ailenin yörede tanınmasına ve yöre halkı üzerinde etki kurabilmesine katkı sağladı. Nitekim Şemdinan ailesi, bölgede görülen herhangi bir şeyh ailesinden daha nüfuzlu olmakla birlikte coğrafi olarak da daha geniş bir alanda faaliyet yürütmekteydi. Aile

---

dersler aldı. Çok sayıda kız ve erkek çocuğu vardı. Bunlar sayesinde Kadirilik tarikatı birçok İslam bölgesine yayıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abdülkadir-i Geylani," **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 1, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s. 234-240.

[33] Ailenin şeceresi Şeyh Abdülkadir Geylani'ye şöyle ulaşmaktadır. Seyyid Tâhâ, Seyyid Molla Ahmed, Seyyid Salih, Seyyid İbrahim, Seyyid Hâci, Seyyid Muhammed, Seyyid İbrahim, Seyyid Abdullah, Seyyid Ebu Bekir, Seyyid Abdulaziz, Muhyiddin Abdulkadir el-Cilâni (Geylâni). Bilgi için bkz. Mehmet Şefik Korkusuz, **Sâdât-ı Nakşibend**, (İstanbul: Menzil Yayınevi, 2000).

[34] Özoğlu, **age**, s. 94-96.

[35] Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Azamat, "Kadiriyye", **TDV İslam Ansiklopedisi,** c.24, (İstanbul: Diyanet Vakfi Yayınları 2001), s.131-135.

[36] Nikitin**, age**, s. 373-375

[37] Muzaffer İlhan Erdost, **Şemdinli Röportajı**, (Ankara: Onur Yayınları, 1993), s.31-32.

aynı zamanda, hatırı sayılır derecede varlıklı ve zengindi. Çok miktarda ekilebilir toprakları ve hayvanları bulunmaktaydı.[38]

Şemdinan ailesi, 19. yüzyılın başından itibaren ekonomik yönden güçlenmeye başladı. Bölgedeki yararlı çalışmalarından dolayı, hem Osmanlı padişahları hem de İran şahları tarafından zaman zaman aileye toprak hediye edilmekteydi. Şeyh Ubeydullah döneminde aileye bağlı köy sayısı yaklaşık 200'e çıktı. Bu köylerin önemli bir kısmı Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alırken, İran (Kaçar) Devleti'nde de arazileri bulunmaktaydı.[39] Aile, Şemdinli bölgesinde yer alan toprakların önemli bir kısmının yanı sıra, Yüksekova'da birkaç köy, İran'ın Rezaiye iline bağlı Mergever ve Tergever bölgelerinin bir kısmı, bugün Irak'ın kuzeyinde kalan Bradost bölgesinde dört köy, İran'da İşno ilçesinde Şeyhan Köyü ve yine Irak'ta Revanduz ilçesinin Piresinye bölgesinde Batas Köyüne sahipti.[40] Bu bağlamda ailenin bir ayağı Osmanlı Devleti'nde iken diğer bir ayağı da İran'daydı. Aile, her iki devlet yönetimiyle iyi ilişkiler kurarak nüfuzunu sürdürmeye çalıştı ve genellikle bu devletleri karşısına almadı. Bölgede büyük nüfuza sahip olan ailenin Suudi Arabistan'ın Mekke ve Medine şehirlerinde de bazı tarlaları, kendi mülkiyetine aldığı belirtilmektedir.[41]

Şemdinan ailesinin bölgede ve uluslararası arenada en tanınmış üyesi, 1880'de çıkarttığı isyanla adından söz ettiren Şeyh Ubeydullah'tır. İngiliz arşiv belgelerine göre aile Şeyh Ubeydullah döneminde Osmanlı ve İran devletlerinden toprak satın alacak kadar güçlüydü. İran bölgesinde görev yapan İngiliz Başkonsolosu Mr. Abbot, 15 Temmuz 1880'de yazdığı bir mektupta şu ifadeleri kullanmaktaydı: "Ubeydullah'ın hem Osmanlı hem de İran'da toprak satın aldığını öğrendim; bu onun bölgedeki nüfuzunu büyük oranda arttıracaktır."[42] Ailenin bölgedeki nüfuzu ve elde ettiği topraklar, İngiliz misyonerlerin de dikkatinden kaçmadı. Her ne kadar ailenin sahip olduğu toprak tam olarak bilinmese de

---

[38] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 326-328.
[39] Celile Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** çev. M. Aras. (İstanbul: Pêrî Yayınları, 1998), s. 20-40.
[40] Erdost, **age**, s.289.
[41] **Age**, s. 289-290.
[42] Özoğlu, **age**, s. 96.

bölgedeki nüfuzunun İngiliz görevlilerini rahatsız edebilecek kadar geniş olduğu söylenebilir.[43]

Şemdinan ailesinin ekonomik yönden güçlenmesinde birçok faktör rol oynadı. Aile gelirlerinin bir kısmı, müritlerin bağışlarından gelmekteydi. Genellikle keramet sahibi olduklarına inanılan şeyhleri çok sayıda kişi ziyaret etmekteydi. Ziyarete gelenler de genellikle şeyhe kıymetli hediyeler getirirlerdi. Şemdinan ailesinin de gelirlerinin bir kısmının hediyelerden geldiği söylenebilir. Ailenin ekonomik yönden güçlenmesinin diğer unsurlarından biri de bölgede yetiştirilen tarım ürünleridir. Osmanlı Devleti'nde ekilen kaliteli tütünün önemli bir kısmı Hakkâri'nin Şemdinli ve Gever bölgelerinden yetiştirilmekteydi. Bölge halkı, hem kendi ihtiyaçlarını gidermek hem de İran, Irak ve Mısır gibi pazarlarda satmak için tütün yetiştirmekteydi.[44] Bölgede yetiştirilen yıllık tütün oranı yaklaşık 400 tona yakındı.[45] Bölgede önemli topraklara sahip olan Şemdinan ailesinin üretilen tütünden büyük bir pay sahibi olduğu söylenebilir.[46] Bunun yanında yöre halkı, bu tür bölgelere ticari amaçlı katır, koyun ve keçi de yollamaktaydı. Şemdinli bölgesinin bugünkü İran-Türkiye-Irak hattında bulunması, bölgenin hareketli bir ticari yapıya sahip olmasında etkili olmuştur.[47]

Şemdinan ailesi, 19. yüzyılın başına kadar Kadiri tarikatına bağlıydı. Bu tarikat, bu döneme kadar bölgede yer alan önemli ve yaygın bir tarikattı. Bölgede yer alan Kürt ailelerin birçoğu da bu tarikata mensuptu. Ancak 1811'de Hindistan'dan dönen Mevlana Halid-i Bağdadi'nin (1776-1826)[48] Nakşibendi tarikatını Kürt coğrafyasında yaymaya başlamasıyla birlikte, Nakşibendilik çevrede hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. Nakşibendiliğin Kürt coğrafyasında bu denli baskın bir yer etmesinde Mevlana Halid-i Bağdadi'nin katkısı büyüktür. Onun bölgede sahip olduğu karizma, pek çok müridi etkilemiştir. O, atadığı halifelerle Naşibendiliğin Kürt çoğrafyasını kapsayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en uç noktalarına kadar

---

[43] **Age**, s. 95-97.
[44] BOA, DH. İD, 148/13. (1332.Za.14); BOA, DH. MKT, 1351/6. (1303.N.14).
[45] BOA, A. MKT. MHM. (480/66).
[46] BOA, DH. İD, 148/13. (1332.Za.14); BOA, DH. MKT, 1351/6. (1303.N.14).
[47] BOA, DH, TMIK. M, 96/24 (1318.B.9).
[48] Süleymaniye, İran, Anadolu ve Suriye'deki Nakşi Tarikatı'nın kurucusu ve yol göstericisidir. Lakabı Diyaeddin'dir. Babasının adı Hüseyin olan Mevlana Halid, Mikail adıyla adlandırılan Caf kabilesinin kollarından birisine mensuptur. Geniş bilgi için. Mehmet Emin Zeki Bey, **Kürt ve Kürdistan Ünlüleri (Meşahir-i Kurd u Kurdistan)**, 137-138.

ulaşan bir iletişim ağının temellerini atarak yayılmasını sağlamıştır. Nakşibendiliğin bir örgütlenme tarzı olarak benimsenmesi ve dinî vecibelerin yerine getirilmesinde gösterilen gevşekliğe ve İslam dinine yönelen tehlikelere karşı uyanık olma gerekliliğinin ortaya konulması, Nakşibendiliğin önemli özelliklerinden biri olmuştur.[49]

Nakşibendi tarikatının bu bölgede yayılmasının diğer bir nedeni de bölgeye atanan üst düzey Osmanlı yöneticilerinin Nakşibendiliği desteklemeleriydi. Bölgeye atanan yöneticiler bu tarikatın bölgede taraftar bulmasına ve bir yaşam tarzı olarak kabul edilmesinde önemli rol oynadılar.[50] Yöneticilerin özelde Nakşibendiliği genelde ise bölgedeki dinî otoriteleri destekledikleri söylenebilir. Dinî kimliklerine karşı duydukları saygının yanı sıra şeyhlerin bölgedeki manevi huzuru sağlayan önemli kişiler olmaları, yöneticilerin çözmekte başarılı olamadıkları birçok sorunu şeyhlerin çözebilecek kudrette olmaları ve aşiretler arası barış elçisi rolünü oynayabilmeleri, bölgeye atanan yöneticilerin onlarla iyi ilişkiler kurmalarında önemli bir paya sahiptir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta İstanbul olmak üzere birçok bölgede Mevlana Halid'in destekçisi ve takipçisi bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı, Osmanlı devlet bürokrasisinin önemli kademelerinde mühim görevler ifa etmekteydiler. Ancak daha sonra çeşitli siyasi sebeplerden dolayı bu kişiler bulundukları görevlerden tasfiye edilmişlerdir.[51]

Şemdinan ailesinin Nehri bölgesine yerleşmesi, Molla Salih ve oğullarının Kadiriliği bırakıp Nakşibendiliği benimsemeleri dönemine denk düşer. Molla Salih'in oğullarından Seyyid Abdullah Şemzin, Nakşibendiliğin Halidiyye[52] kolunun münşii ve banisi Mevlana Halid-i Bağdadi'nin önemli müritlerinden biriydi. Seyyid Abdullah, Mevlana Halid'den aldığı halifelik makamından sonra kardeşi Seyyid Ahmet ile birlikte Hakkâri'nin Nehri bölgesine yerleşerek Nakşibendi öğretisini yaymaya çalıştı. Şemdinan ailesi bu dönemde, sadece dinî yönden bölgede

[49] Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker ve Leyla Keskiner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s, 84-86.
[50] BOA, HAT 826/37428 (5.M.1236).
[51] BOA, HAT 892/39387 (05/S /1243).
[52] Nakşibendiyye tarikatının Hâlid el-Bağdâdî'ye nispet edilen kolu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 340-358.

kuvvetliydi. Ailenin siyasi ve askerî yönden etkin hâle gelmesi, sonraki zamanlara ve yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişecekti.[53]

2.2 Dedesi Seyyid Taha ve Faaliyetleri

Seyyid Taha Efendi[54], Şemdinan ailesinin ve yaşadığı dönemin önde gelen şahsiyetlerinden biriydi. İlk tahsiline babası Seyyid Ahmet'in yanında başlayan Seyyid Taha, yaşadığı dönemin edebî şahsiyetleri arasında gösterilmekteydi. Onun ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, vefatı 1853 olarak tespit edilmiştir. Seyyid Taha, amcası Seyyid Abdullah vasıtasıyla Mevlana Halid ile tanışmış ve onun teveccühlerine mazhar olmuştur.[55]

Seyyid Taha, amcası Seyyid Abdullah'ın ölümünden sonra Şemdinli'nin Nehri bölgesine yerleşerek amcasının okuttuğu talebeleri yetiştirmeye başladı. Burada açılan medreseler sayesinde Nehri bölgesi, kısa sürede bölgenin ilim ve irfan merkezi hâline geldi. Buradan yetişen talebeler, birer mürşit olarak bölgenin değişik coğrafyalarında Nakşibendi öğretisini yaymaya gayret gösterdiler. Nakşibendi öğretisinin günümüze kadar ulaşmasında, buradan yetişen talebelerin katkıları oldukça önemlidir.

Seyyid Taha, Şiiliğe karşı menfi bir tavır alarak Şiiliğin bölgede yayılmasına ve alan bulmasına engel olmaya çalıştı. Onun bu kritik tavrını, halifeleri ve kendisinden sonra gelen Nakşibendi şeyhleri de takip etti. Bunların yanı sıra o, bölgede meydana gelen sorunlara da çözümler bulmaya ve aşiretler arasında güvenilir bir arabulucu ve barış elçisi olarak rol aldı. Seyyid Taha bu minvalde, bölgedeki toplumsal bütünlüğü ve sosyal barışı tesis etmede aktif bir rol oynamıştır.[56]

---

[53] Nikitin, **age**, s. 373-374; Erdost, **age**, s. 32.
[54] Seyyid Taha'nın ismi bazı kaynaklarda Seyyid Tâhâ el-Hakkâri veya Tâhâ el-Hakkâri şeklinde geçmektedir. Hocası Mevlânâ Hâlid'in kendisine yazdığı mektuplarda es-Seyyid Tâhâ el-Hakkâri ifadelerine yer verirken, kendisinin yazdığı mektuplarda ise daha çok Seyyid Tâhâ el-Hâlidî en-Nakşibendî ifadelerini kullanmıştır. Kimi kaynaklarda Şeyh Seyyid Tâhâ Keylânî en Nehrî ve Şeyh Seyyid Tâhâ Geylanî olarak da geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Tan, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî," (**Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 3, 2013,) s. 99-105.
[55] **Age**, s. 97-100.
[56] **Age**, s. 102-121.

Derin bir ilme ve büyük bir dinî birikime sahip olan Seyyid Taha, hem yaşadığı dönemde hem de sonrasında kendisinden oldukça söz ettirdi. Bugün dahi birçok kişi, Şemdinli'ye giderek mezarını ziyaret etmektedir. Ünlü şair Necip Fazıl Kısakürek, 1976 senesinde Nehri Köyüne giderek, bir dönemin ilim, irfan merkezini gezmiş ve yol arkadaşlarını "Şayet burada ölürsem beni Seyyid Taha'nın yanına defnedin" vasiyetinde bulunmuştur. Seyyid Taha'nın kabrini ziyareti ile ilgili: "Şemdinli'ye gittim, Seyyid Taha Hazretlerini ziyaret ettim, elhamdülillah ve izah edebilecek tek söz budur" demiştir. Kısakürek, *Çile* adlı eserinde Seyyid Taha ve bölgenin manevi iklimi ile ilgili şunları dile getirmektedir:

"Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden

Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden."[57]

Seyyid Taha, bölgede meydana gelen iç ve dış hadiselere ilgisiz kalmamıştır. Amcası Seyyid Abdullah'ın ölümünden sonra ailenin başına geçtiği zaman, merkezileşme ve modernleşme adı altında Kürt beylerinin tasfiye edilmeye başlandığı bir döneme tekabül etmekteydi. O, Hakkâri bölgesinde, 1840'tan sonra bölgenin son iki miri Cizîra Botan Miri Bedirhan[58] ve Nurullah Beylerden[59] sonra gelen güçlü kişilerden biriydi. Cizîra BotanMiri Bedirhan Bey'in 1843'te Hakkâri bölgesinde yaşayan Nasturilere[60] saldırmasında, Seyyid Taha'nın da rolü olduğu söylenmektedir.[61]

Seyyid Taha'nın siyasi bir kişi olarak ortaya çıkmasında, Osmanlı Devleti ve Kürt emirleri arasında oynadığı arabuluculuğun önemi büyüktür. Örneğin 1849'da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Nurullah Bey, isyan sonrası Seyyid Taha'ya sığınmıştır. Seyyid Taha, başarılı bir arabuluculuk görevinde bulunarak isyanın tamamen bitmesini, Nurullah Bey'in güvenilir bir şekilde bölgeden uzaklaştırılmasını ve ele geçirilen toprakların hak sahiplerine geri verilmesine katkı sağlayarak bölge insanının güvenini kazandı. Bu durum, Seyyid Taha'nın her iki

---

[57] Necip Fazıl Kısakürek, **Çile**, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1988), s. 391.
[58] Bedirhan Bey'in hayatı ve isyanı hakkında bkz. Malmisanij, **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları**, s. 60-75.
[59] Nurullah Bey, 19. yüzyılda yaşamış Hakkâri emiri. Bedirhan Bey'in Nasturilere saldırmasında öncü rol oynamış bir Kürt emiridir. Bkz.Doğan, **age**, s. 10-16.
[60] Nasturiler, kendilerine Asuri veya Doğu Kilisesi veya Doğu Asurileri adını vermeyi tercih etmektedirler. Nasturiler, Hıristiyanlığın en kadim cemaatlerinden biridir. Türkiye sınırları içerisinde İstanbul, Urfa, Diyarbakır ve Hakkâri bölgelerinde yaşamaktadır. Bkz. Gunter, **age**, s. 12-13.
[61] Bruinessen, **Şeyh, Ağa, Devlet**, s. 343.

tarafça itibar gördüğünü, dinî konuların dışında diplomasi ve arabuluculuk görevinde de bulunarak bu alanda başarılı olduğunu göstermektedir.[62]

Seyyid Taha, Osmanlı- Rus savaşlarında genellikle etkin rol oynadı. Birçok savaşta ihtiyaç hâlinde, Osmanlı Devleti saflarında talebeleriyle birlikte Rus ordularına karşı savaştı. Örneğin Osmanlı Devleti, Kırım Savaş'ında (1853-1856) Rusya'ya karşı savaş ilan ettiği zaman Seyyid Taha, sadece Osmanlı Devleti'nde yaşayan Kürtleri değil, İran'da yaşayan Kürtleri de savaşa hazırlamak için büyük çaba harcadı. Savaş öncesinde Dağıstan'daki Şeyh Şamil ile birlikte Ruslara karşı cihat ilan etmesine rağmen savaş başlamadan vefat etti.[63] Ölümünden sonra ailenin başına kardeşi Seyyid Salih geçti. Seyyid Salih de Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı Devleti'nden yana politika izleyerek İran ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Kürt aşiretlerini Ruslara karşı ayaklandırdı.[64] Ölümünden sonra Seyyid Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah, ailenin ve bölgedeki Nakşibendi tarikatının başına geçti. Şeyh Ubeydullah zamanla, Kürt emirlerinin tasfiyesinden sonra dinî ve siyasi otoriteyi kendisinde birleştirerek, çoğrafyada güçlü bir Kürt lideri konumuna yükseldi.[65]

2.3 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Kürtler

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Fransız İhtilali'nin milliyetçilik akımı sonrası, Balkan uluslarının isyanları ile karşı karşıya kaldı. Batılı güçler çıkarları doğrultusunda bu isyanlara müdahil olarak olayın uluslararası bir boyut kazanmasına neden oldular. Osmanlı Devleti bir yandan Balkanlarda yaşanan milliyetçilik isyanlarıyla meşgul olurken bir yandan da doğu bölgesinde yaşanan isyanlar ve iç karışıklıklarla uğraşıyordu. Osmanlı Devleti, yaklaşan Rus tehlikesine karşı Kürt aşiretlerinden birlikler oluşturarak onları teşkilatlandırmaya gayret gösteriyordu. Kürt aşiretlerinin bazıları bu süreçte Osmanlı Devleti'ne destek

---

[62] **Age**, s. 340-348.
[63] Mezarı Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinin Nehri bölgesinde yer almaktadır. P. İ. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19.Yüzyıl)**, çev. İbrahim Kale (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), s.31.
[64] **Yurt Ansiklopedisi**, s.3311-3315; Nikitin, **age**, s. 384-392; Erdost, **age**, s. 33.
[65] Kurubaş, **age**, s. 11-14.

verirken, bazıları bu duruma ilgisiz kalmıştır.[66] Rus sınırına yakın bazı Kürt aşiretleri ise Rus komutanlarla anlaşarak, Rusya'ya destek vermeyi kabul etmişlerdir.[67]

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan ve Rusya'nın Kürt coğrafyasında güçlenmesini istemeyen İngiltere, Rusya'ya destek vermeyi kabul eden bazı Kürt aşiretlerin bölgeden uzaklaştırılmasını istiyordu. Ancak Osmanlı yönetimi, merkezileşme ile birlikte bozulan ilişkilerin daha da kötüleşeceğinden ve bölgedeki ortamı işin içinden çıkılmaz hâle getireceğinden endişe ederek İngiltere'nin önerisine pek de sıcak yaklaşmadı. Bilakis onlarla iyi ilişki kurmaya gayret gösterdi.[68]

93 Harbi başladığında, Osmanlı Devleti'nin ekonomisi neredeyse iflasın eşiğindeydi. Kafkas (Doğu) cephesinde asker ve teçhizat olarak çok kötü durumdaydı. Osmanlı Devleti, bu savaşta özellikle Kürtlere ihtiyaç duymaktaydı. Fakat Kürtler de merkezileşme sürecinde yaşanan hadiselerden dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı tepkiliydiler. Kürtlerin önemli bir kısmı bu savaşta hiçbir tarafın yanında yer almak istemiyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Kürtlerin savaşa katılımını sağlamak ve bir kısmının Rusya ile işbirliği yapmalarını engellemek için "gaza inancı" üzerinde politika izlemeye başladı. Osmanlı Devleti'nin "gaza" çağrısına, Hakkâri'nin Şemdinli bölgesinde ikamet eden Şeyh Ubeydullah'tan olumlu cevap geldi.[69]

Şeyh Ubeydullah, emrindeki yaklaşık üç yüz savaşçıyla birlikte Hakkâri'den Van'a hareket ederek Kürt milis kuvvetlerinden askeri birlikler oluşturmaya başladı. Kürt milis kuvvetlerinden oluşan bu düzensiz birlikler, Rusların yan ve ileri müfreze kollarına baskın için kullanılacaktı. Şeyh Ubeydullah, bazı Kürt aşiretlerinin savaşa katılmak istememesinden dolayı bir kısım zorluklar yaşadıysa da onların önemli bir kısmını ikna etmeyi başardı. Bazı Kürt aşiretleri ise Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanacağını düşünerek, savaş sonrası alacağı ganimetlerle ekonomik durumlarını düzeltebileceğinin hesabını yaparak savaşa katılmayı kabul etti. Ancak savaş bekledikleri şekilde gitmedi ve savaş sırasında pek çok zorlukla karşılaştılar. Savaşın kazanılamayacağını anlayan Kürt aşiretlerinin bir kısmı, iaşe ve maaşlarını bahane

---

[66] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1879-2014),** (İstanbul: Filiz Kitapevi, 2013), s. 322.
[67] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, s. 36-37.
[68] **Age**, s.38
[69] **Age**, s.41; Averyanov, **age**, s. 93-94.

ederek, Osmanlı yönetimi tarafından kendilerine verilen silahlarla birlikte askeri karargâhtan ayrılarak yaşadıkları bölgelere çekildiler.[70] Konu ile ilgili Celile Celil, şunları dile getirmektedir:

"Sadece Beyazıt'ta 1500 kişi firar etmişti, bunlara diğer yerlerden 1000 Kürt daha katılmıştır. Ubeydullah ile birlikte düzensiz askeri birliklerde yer alan 5 bin kişiden geriye, sadece 1443 kişi kalmıştır. Bu durum, Ubeydullah'ı kuşatmayı kaldırarak, kendi başına Bargir'e geri dönmeye zorlamıştır."[71]

Elli bin kişiyle Rusya'ya karşı harekete hazır olduğunu savaştan önce Osmanlı Devleti'ne duyuran Şeyh Ubeydullah, bulunduğu Beyazid cephesinden savaş bitmeden çekildi. Onun geri dönmesinden sonra kendine bağlı kişiler de savaştan çekildiler. Osmanlı yönetimi bu durumu Şeyh Ubeydullah'ın darılması biçiminde yorumlamış, nitekim gönlünü almak ve tekrar asker toplamasını temin etmek için Kafkasya Cephesi komutanı Ahmed Muhtar Paşa'ya telgraflar göndermiştir. Ahmed Muhtar Paşa, gönderdiği cevabi yazılarda Şeyh Ubeydullah'a telgraf gönderildiğini, ancak yanıt alınmadığını yazar. Ahmed Muhtar Paşa'ya göre Şeyh Ubeydullah, gayret, hamiyet sahibi bir kişi olup iş görmek istediği anlaşılmaktadır fakat Kürt aşiretlerinin nizam ve intizamsızlıkları ve bilhassa kış şartlarının hüküm sürmesi, ondan beklenen yardımın alınmasını engellemektedir.[72]

Şeyh Ubeydullah'ın ilmine rağmen bu savaşın sebebini ve maksadını bilmediğini ifade eden Mehmet Ârif Bey, şayet bu savaşın Müslüman Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatına son vermek olduğunun farkında olsaydı manevi nüfuzunun bulunduğu yerlerdeki Kürtlere anlatmaya ve ciddi bir hareketle Kürt coğrafyasını canlandırmaya çalışacağını belirtir. Şeyh Ubeydullah'ın savaşa katılımını tekrar sağlamak için taltif edilmesi düşünülmüş ve bunun için Gazi Ahmed Muhtar, Sadarete bir telgraf göndermiştir. Ancak buna gerek kalmadan Rusya ile mütareake imzalanmıştır. Savaştan sonra Osmanlı ve Şeyh Ubeydullah'ın arası kısmen de olsa bozulmuş ve birbirlerine olan güvenleri zayıflamıştır.[73]

---

[70] Chaliand, **age**, s. 31-32.
[71] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, s. 43.
[72] Mehmed Ârif Bey, **Başımıza Gelenler: 93 Harbi Harbin'de Anadolu Cephesi Ruslarla Savaşan Hatıraları**, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), s. 658-659.
[73] **Age**, s. 701-707.

Savaştan kaçan Kürt milis kuvvetlerinin yanı sıra bazı Kürt aşiretlerinin de bölgede üstünlük kuran Rus ordusuna geçmeye başlamaları, Osmanlı Devleti'nin Kürt grupları üzerinde hâkimiyetini kaybetmesine neden olmuştur. Savaş sonrası Osmanlı Devleti, siyasi ve ekonomik olarak ağır bir çöküntü yaşadı. Savaşın verdiği tahribat sonucunda doğu bölgelerinde büyük bir toplumsal ve ekonomik kriz meydana geldi. Halk, yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerin bölgede oluşturduğu kaos ve asayişsizlikler nedeniyle gasp, yağma ve kıtal gibi olaylarla karşı karşıya kaldı. Osmanlı Devleti, bölgede yaşanan durumun farkındaydı; ancak yönetim bu olayları önlemede ve çözmede yetersiz kalıyordu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum, bu olayları yatıştırmada başarısız kalmasının önemli sebepleri arasında sayılmaktaydı.[74]

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu ekonomik durumdan kurtulmak için vergi oranlarını arttırdı ve vergilerin sürelerini kısıtladı. Örneğin bu dönemde kuzu alım sayısı, emlak vergisi, toprak vergisi ve başka birçok verginin oranlarını iki katına çıkartı.[75] Bu tür vergiler başka bölgelerde olduğu gibi Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde de halkı zor durumda bırakmaktaydı. Vergilerin ağırlığı altında yaşayan köylüler, ekonomik olarak güçsüz duruma düştü. Dâhiliye Nezaretine gönderilen mektuplarda, halkın başta öşür vergisi olmak üzere birçok kalemden alınan vergiyi çok bulduğu ve bunu üst mercilere şikâyet ettiği görülmektedir.[76]

Osmanlı yönetimi, vergi vermek istemeyen yerlere, asker sevk etti. Çünkü Osmanlı Devleti, ekonomik olarak o kadar kötü durumdaydı ki kimi zaman halktan, gelecek yılın hesabına da vergi almaya çalışıyordu. Bölgede görev yapan bazı idarecilerin kimi zaman keyfî olarak vergi oranlarını belirlemeleri kimi zaman da gösterdikleri şiddet, ya halkın bölgeden kaçmasına ya da ırgat olarak çalışmasına neden oluyordu. Bölgeye gelen askerlerin keyfî davranışları da halkı rahatsız ediyordu. Ayrıca bu dönemde yaşanan kuraklık, ekmek fiyatlarının yükselmesini ve kötü koşullardan dolayı salgın hastalıkların ortaya çıkmasını tetiklemekteydi. Bölgenin içinde bulunduğu krize çözüm üretemeyen Osmanlı yöneticileri, zamanla

---

[74] Jwaideh, **age**, s. 159.
[75] BOA, DH. İD, 148/13 (1332.Za.14).
[76] BOA, MHM, 480/66 (1293.R.21).

bölge üzerindeki hâkimiyetlerini kaybetme noktasına geldiler. Bu durum, bölgede büyük bir dinî otoriteye sahip olan Şeyh Ubeydullah'ı ön plana çıkardı.[77]

2.4 Babası Şeyh Ubeydullah Nehri ve İsyan Hazırlığı

Şeyh Ubeydullah, 1827'de Hakkâri'nin Şemdinan bölgesinde dünyaya gelen önemli bir Kürt Nakşibendi şeyhidir.[78] Hadis ve tefsir ilimlerinde büyük ihtisas sahibi olan Şeyh Ubeydullah, âbid, zâhid, muttakî bir şahsiyet olarak tanınmaktaydı.[79] Babası, Halidiyye kolunun münşii ve banisi Mevlana Halid-i Bağdadi'nin önemli halifelerinden biri olan Seyyid Taha Efendi'dir.[80] Köklü bir aileden gelen Şeyh Ubeydullah, babasının yanında iyi bir medrese eğitimi aldı. Amcası Seyyid Salih'in ölümünden sonra ailenin başına geçen Şeyh Ubeydullah'ın Şeyh Alâeddin adında bir kardeşi, Seyyid Muhammed Sıddık ve Seyyid Abdülkadir adlarında da iki oğlu vardı.[81]

Şeyh Ubeydullah, Şemdinan ailesinin başına geçtiğinde, Kürt emirlerinin çoğu tasfiye edilmişti. Geri kalanlar ise daha önce sahip oldukları imtiyazları ve nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Şeyh Ubeydullah, köklü ve geniş sülalesi sayesinde Kürt emrlerinin tasfiyesi sonrası bölgede meydana gelen iktidar boşluğunu doldurmaya çalıştı. O, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Kürtlerin önemli bir kısmını savaşa ikna ederek onlara komutanlık yapması, onun bölgedeki otoritesini daha da arttırdı ve adeta resmîleştirdi.[82]

Şeyh Ubeydullah, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik krizi Osmanlı yönetimine bildirip bu alanda süratli ve kesin tedbirlerin alınmasını, eğer bir şey yapılmazsa kendisinin harekete geçeceğini bildirdi. Osmanlı Devleti'nin bölgenin içinde bulunduğu durumla ilgili kalıcı çözümler sunamaması ve devletin hâkimiyetini gittikçe kaybetmesi, Şeyh Ubeydullah'ın dinî otoritesinin yanında siyasi ve askerî gücünü de artırmasına ve harekete geçmesine zemin hazırlamaktaydı. Birçok Kürt aşiret lideri ile bölgenin gidişatı hakkında görüş alışverişinde bulundu.

---

[77] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** s. 17-23.
[78] Bajalan, **age**, s. 160.
[79] Mehmed Ârif Bey, **age**, s. 701.
[80] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, c. 5, (İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1996), s. 1641.
[81] Özoğlu, **age**, s. 115.
[82] Jwaideh, **age**, s. 160.

Şeyh Ubeydullah'ın hareketlendiğini gören Osmanlı Devleti, Van müftüsünü onunla görüşmeye gönderdi. Uzun süren görüşmeler sonucunda Şeyh Ubeydullah, şikâyet ve rahatsızlıklarını; zorla asker ve vergi alınması, vergi oranlarının yüksek alınması, atanan yöneticilerin adaletsiz ve kötü yönetimleri gibi sebeplere bağladı. Van müftüsü, her ne kadar taleplerin yerine getirileceğine dair Şeyh Ubeydullah'a güvenceler vermişse de bu alanda kayda değer herhangi bir adım atılmamıştır.[83] Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik kriz, bu taleplerin yerine getirilmesini neredeyse imkânsız kılıyordu. Ayrılıkçı görünmeyen Şeyh Ubeydullah'ın bu taleplerine rağmen, Rus General Zeleniy, 15 Şubat 1880 tarihinde, Kafkas Sancağı Genel Kurmaylığına gönderdiği bir raporda Şeyh Ubeydullah hakkında şunları söylemekteydi: "Osmanlı'nın içinde bulunduğu zayıflıktan hareketle, onun tamamen çökeceği görüşünde olan Şeyh Ubeydullah, Osmanlı'dan ayrılıp tam bağımsız olmak istiyor."[84]

Şeyh Ubeydullah'ı isyan hareketinden vazgeçiremeyen Osmanlı yönetimi, olası bir ayaklanma için önlemler almaya başladı. Osmanlı Devleti, 1879'da 4. Ordu Komutanlığına Derviş Paşa'nın yerine olağanüstü yetkilerle Müşir Semih Paşa'yı atadı. Van bölgesine gelen Müşir Semih Paşa, Erzurum'dan da piyade birliklerle ve iki taburla desteklendi.[85] Müşir Semih Paşa, Hakkâri ve çevresini birbirini bağlayan geçitlere asker yerleştirerek çevre bölgelerden isyana gidebilecek kişilerin önünü almaya çalıştı.[86]

Şeyh Ubeydullah, 1879'da Osmanlı Devleti'nin vergi sistemine karşı çıkarak kontrolünde bulunan Kürt aşiretlerinden vergi vermemelerini istedi. Bunun üzerine II. Abdülhamit, başyaveri Bahri Bey'i[87] Şeyh Ubeydullah'ın yanına göndererek ayaklanma fikrinden vazgeçirmeye çalıştıysa da Bahri Bey bunda başarılı olamadı. Şeyh Ubeydullah, isyan çıkarmakta kararlıydı. Onun Kürt aşiretlerinden vergi vermemelerini istemesi, kısa sürede sonuç verdi. Başta Herekli aşireti olmak üzere birçok aşiret, Osmanlı yönetimine vergi vermeyi reddetti. Bunun sonucunda bölgenin birçok yerinde Osmanlı Devleti birlikleri ile Şeyh Ubeydullah'ın hâkimiyetinde

---

[83] BOA, Y. PRK. A, 2/54. (1299.L.18).
[84] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, s. 65.
[85] BOA. Y.PRK. ASK 7/55.
[86] BOA. Y.PRK. ASK 7/55.
[87] Bahri Bey, Cizîra Botan Miri Mir Beridhan Bey'in çok sayıdaki çocuklarından biridir. Bkz. Malmisanij, **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneğinin Tutanakları,** s. 99.

bulunan Kürt aşiretleri arasında düşük yoğunluklu çatışmalar yaşandı. Şeyh Ubeydullah, bu süreçte İran'ın Urmiye ve Savcıbulak bölgesinde bulunan Kürtlerden de büyük destek gördü. Orada yaşayan Kürtler de Şeyh Ubeydullah'ı destekledi. Ancak Şeyh Ubeydullah'ın destek verdiği bu düşük yoğunluklu isyan hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. Bölgeye atanan Müşir Semih Paşa'nın önlemlerinin yanı sıra Şeyh Ubeydullah'ın Kürtleri birlik hâline getirememesi, bu durumu önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Hakkâri ve yöredeki birkaç Kürt aşireti ile Osmanlı Devleti'ni yenemeyeceğini anlayan Şeyh Ubeydullah, strateji değişikliğine giderek isyanı zamana yaymaya çalıştı. Ancak oluşan isyan hareketini de tamamen bitirmek istemedi, daha büyük bir isyan hareketi için halifelerini ve adamlarını bölgeye yayarak daha büyük bir destek elde etmeye çalıştı.[88]

Şeyh Ubeydullah, Temmuz 1880'de, ayaklanmanın nihai planı için Nehri bölgesinde bir toplantı düzenledi.[89] Batılı güçlerin bölgede desteklediği ve cesaretlendirdiği Ermenilerin bölge üzerinde hak iddiaları Kürtleri bir araya getirmede önemli bir rol oynamaktaydı. Nehri'de yapılan toplantının amacı Kürt birliğinin kurulması ve yol haritasının belirlenmesiydi. Toplantıda Şeyh Ubeydullah Osmanlı Devleti ile ilgili şunları dile getirdi:

"...Osmanlı hükûmeti 400-500 sene sonra şeriatı terk ile gâvurların kanunlarını kabul ettikten sonra tedricen zayıflayarak dağılmaya yüz tutuyor. Bu dağılma keyfiyeti o kadar seri bir surette oluyor ki bu devletin pek yakında inkıraz bulacağına hiç şüphe yoktur. Bu suretle benim sevgili evlatlarım, peder ve dedemin emirleri mucibince dinden çıkan Türklerin tabiiyetinde bulunmak ve onların kahrını çekmek artık kâfidir. Kurtulmak lazımdır. Yalnız Osmanlılar değil, şeriat mucibince İranlılar da gâvurdur."[90]

Nehri toplantısında farklı görüşler dile getirildi ve bu görüşler sert tartışmalara neden oldu. Kürt liderlerinin bir kısmı, yol haritası olarak Ermenilere ve bölgedeki diğer gayrimüslimlere karşı sert müdahaleleri içeren bir yolun takip edilmesinden yanaydı. Bunlara göre Ermeniler, bölgede Kürtler için büyük bir tehdit oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla Kürtler ilk önce Ermeni tehlikesini ortadan

---

[88] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** s. 69-73.
[89] Celil'e göre Şemdinan, Süleymaniye, Amadiye, Omar, Bohtan, Sason dağları, Siirt, Muş, Van vilayetleri ve İran'dan birçok Kürt lider katıldı. Bkz. **Age**, s. 84; Halfin'e göre ise Sivas ve Amasya'dan gelen şeyhler ve halifelerin de bulunduğu çok geniş bir toplantı yapıldı. Toplantıya 5 şeyh, 21 halife, 42 mirza ve 68 bey yer aldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halfin, **XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, (İstanbul: Komal Yayınları, 1992), s. 88-89.
[90] Konuşmanın tamamı için. Bayrak**, age**, s. 125-126.

kaldırmalıydı. Şeyh Ubeydullah ise, bu görüşe karşı çıkarak bunun ileride Kürtleri zor durumda bırakacağını düşünüyordu. Şeyh Ubeydullah, Ermenilere iyi davranılması gerektiğini şu şekilde açıklamaktaydı:

> "Eğer bugüne dek Bab-ı Âli Kürtleri her aşamada ve bütün bakımlardan destekliyorsa, bunu, Kürtleri Anadolu'daki Hıristiyan unsurunun karşısına çıkarmak amacıyla yapmaktadır ve buradaki Ermenilerin tümünün ortadan kaldırılması hâlinde Kürtler, Türk hükûmeti indinde taşıdıkları önemi tümüyle yitirmiş olacaklardır."[91]

Şeyh Ubeydullah, daha önceki Kürt isyanlarından ders alarak, gayrimüslimlere karşı bir müdahalenin Avrupa devletlerinin Kürtlere karşı tutum almalarına neden olacağını düşünerek onlara saldırmayı, Kürtlerin çıkarları açısından doğru bulmamaktaydı. Nitekim Şeyh Ubeydullah, isyan sürecinde bölgede yaşayan gayrimüslim azınlıklara zarar verilmemesi fetvasını yayınlatarak gayrimüslimlerin evlerine mavi bayraklar asmalarını istedi ve kendilerine dokunulmayacağının garantisini verdi.[92]

Nehri toplantısına katılanların önemli bir kısmı, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya sıcak yaklaşmadı. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirlerin yanı sıra bazı Kürt aşiret reislerinin Osmanlı Devlet sistemine adapte olmuş olması bu durumla ilintilidir. Bunu gören Şeyh Ubeydullah, bütün Kürtlerin desteği olmadan Osmanlı Devleti'ne karşı galip gelinemeyeceğini daha önceki çarpışmalarından tecrübe ettiği için, strateji değişikliğine giderek Osmanlı'ya nazaran daha güçsüz ve teşkilatsız bir konumda bulunan İran'a saldırmayı toplantıya katılanlara kabul ettirdi.

2.4.1 İran (Kaçar) İsyanı

Şemdinan ailesi ile İran (Kaçar) yönetimi arasında, uzun yıllardan beri bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. İran Şah'ı Mehmet Kaçar, Hakkâri'de yaşayan ve dönemin önemli Kürt âlimlerinden biri olan Seyyid Taha'ya bölgedeki yararlı çalışmalarından dolayı 1836'da Mergerev ve Türgever sancaklarını "teselsülen" vermişti. Burada yaşayan Kürtler de vergilerini Seyyid Taha'ya vermekteydi. Seyyid Taha'nın ölümünden sonra vergiler oğlu Şeyh Ubeydullah'a verildi. Fakat Urmiye ve Hoy hâkimi Yusuf Han, İran Şah'ından aldığı yetkiyle 1872'de bölge halkından vergilerini İran yönetimine vermelerini istedi. Bölge halkı ise bunu reddetti. Bunun

---

[91] Averyanov, **age**, s. 187-188.
[92] Ömer Altıntop, **Kürt Aydınları**, (İstanbul: My Kitap İçerik Yayınları, 2011), s. 280.

üzerine Yusuf Han, yaptığı askerî seferlerde eline geçirdiği malları vergi karşılığı olarak aldı ve burada yaşayan Kürtlerin yerleşim yerlerini yakıp yıktı. Hakkâri'de bulunan Şeyh Ubeydullah, haberi alır almaz İran bölgesi üzerine Kürt kuvvetlerinden oluşturduğu birlikleri yolladı ve çarpışmalar yaşandı. Bu süreçte Şeyh Ubeydullah, Osmanlı Devleti'ne başvurarak, İran yönetiminin yaptığı tahribata karşılık tazminat vermesi konusunda kendisine yardım edilmesini hatta doğrudan askerî müdahalede bulunmasını istedi.[93] Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen İran, Şeyh Ubeydullah'a tazminat ödemeyi kabul etmedi.

Şemdinan ailesinin İran yönetimi ile yaşadığı bir başka problem de ticaret alanındaydı. Hakkâri ve civarında ticaret yapmak amacıyla İran'a giden tüccarların bir kısmının mallarına el konulması ve gasp edilmesi ciddi sıkıntılara sebebiyet veriyordu. Özellikle İran coğrafyasında kalan Şikak aşiretinin Şemdinan ailesinin hâkimiyetinde bulunan birçok aşiretle kavgalı olması, oraya giden malların gasp edilmesi ve İran yönetiminin de bu duruma göz yumması, Şikak aşireti ve Şemdinan ailesinin arasını açmaktaydı.[94]

Şemdinan ailesi ve İran yönetimi arasında siyasi ve ekonomik sıkıntıların yanında mezhep farklılığı da önemli bir sorun oluşturmaktaydı. İran yönetiminin, ülkelerinde yaşayan Sünni ve Şafii Kürtlere Şiiliği dayatmaya çalışması, Şemdinan ailesi ile İran yönetiminin arasını iyice açtı. Bu durum, İran ile yaşanan sıkıntılarda Şeyh Ubeydullah'ın siyasi görüşlerine dinsel izahlar getirmesinde rol oynadı. Kısacası 1880 isyanından önce İran yönetimi ile Şeyh Ubeydullah arasında ciddi manada siyasi, ekonomik ve mezhepsel problemler yaşanmaktaydı.[95]

Şeyh Ubeydullah, Nehri toplantısında, Osmanlı ve İran yönetimlerini İslamiyet'i yaşamamak ve temsil etmemekle suçladı ve onları Kürtlerin gelişmelerini engelleyen devletler olarak nitelendirdi. Şeyh Ubeydullah'a göre Kürtler, her iki devletten de kurtulmalıydı.[96] Ancak bunlar yapılırken dönemin koşulları ve uygun zaman göz önünde bulundurmalıydı. İran'ın içinde bulunduğu siyasi, askerî ve ekonomik durum, Şeyh Ubeydullah için uygun anı oluşturmaktaydı. Çünkü o dönem İran yönetimi Herat sorunu nedeniyle Afgan ve İngiltere çatışmasından dolayı

---

[93] Halfin, **age**, s. 63-64.
[94] BOA, DH. DMIK. M, 145/43 (1321.Ra.12).
[95] Celîl, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** s. 79-86.
[96] Averyanov, **age**, s. 188-189; Celîl, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** s. 85-87.

kuvvetlerinin önemli bir kısmını doğuya yığmıştı.[97] Bunun farkında olan Şeyh Ubeydullah, İran'a saldırmayı Kürt aşiretlerine şu gerekçelerle izah etmiştir:

"İran hükûmeti Sünnilere minareden ezan okumağı men etmişler ve bizim mukaddes ecdadımızın merkadlerine hürmet etmiyorlar. Bu iki hükûmet [Osmanlı ve İran] bizim terakkiyatımıza mani oluyorlar. Bunun için ecdadım, her kim Kuran'a hürmet ediyorsa kendi kanını din ve vatanın hürriyetine feda etmesini emir etmişlerdir. Fırsattan istifade etmek kâr-ı akıldır. İranlılar şimdi Türkmenlerle muharebe yapıyorlar ve bütün kuvvetlerini oraya sevk etmişlerdir. Bu şimdi İran'a girmemiz için en uygun dönem olduğu anlamına geliyor. Farslar, savaş halinde olmasalar dahi, onlardan korkmamamız gerekir. Çünkü İran ancak yüz bin asker toplayabilir, bunun yarısını benim soydaşlarım olan Kürtler oluşturmaktadır. Kürdistan'ın bir bölümü İran'da kaldığından, biz önce onunla savaşacağız ve kardeşlerimizi kurtaracağız. Azerbaycan gibi zengin ve verimli bir ülkeyi fethedince diğer düşmanla, yani Osmanlılarla savaş için tükenmez bir kaynak elde etmiş olacağız."[98]

Nehri toplantısına katılanlar, İran'a karşı ayaklanmada karar kılmışlardı. Şeyh Ubeydullah'ın adamları, cephane tedariki için vakit kaybetmeden Kürtlerin yoğun yaşadığı Hoy, Urmiye, Salmas gibi şehirlere gönderildi. İran'a saldırıdan maksat bugün Kürtlerin yoğun yaşadığı İran'ın Mahabad bölgesini ele geçirmekti. Bu bölge ele geçirildikten sonra muhtemelen sıra Osmanlı Devleti'ne gelecekti. Osmanlı Devleti idaresinden kurtulma, hareketin ikinci aşamasına bırakılmıştı.[99]

Şeyh Ubeydullah, ayaklanmanın daha geniş alana yayılması için birçok kişi ile görüşmelerde bulundu. O, isyan sürecinde bölgede yaşayan gayrimüslimlerin desteğine büyük önem verdi ve onları da isyana dâhil etmeye çalıştı. Bu bağlamda Hakkâri bölgesinde yer alan Nasturilerin sivil lideri Mar Şamun ve Hakkâri-Van bölgesinde yer alan Ermenilerle görüşmelerde bulundu. Osmanlı ve İran yönetimlerine karşı ittifak teklif eden Şeyh Ubeydullah, işbirliği yapmaları hâlinde bölgedeki Hristiyanların her türlü korunacağına dair onlara güvenceler verdi. Şeyh Ubeydullah'ın gayrimüslimleri ayaklanmaya dâhil etmek istemesinin birkaç nedeni vardı. Birincisi, gayrimüslimlerin kendileri ile birlikte hareket etmeleri halinde Batılı güçlerin sempatisini ve desteğini kazanabileceğini düşünüyordu. İkincisi ise, Osmanlı ve İran yönetimlerine karşı daha fazla maddi kuvvete ve insan gücüne sahip

---

[97] Melik Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", **Kilis Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 3, S. 5, (2013), s. 30-37.
[98] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayrak, **age**, s. 125-126; Averyanov, **age**, s. 189.
[99] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** s. 86.

olmaktı.[100] Şeyh Ubeydullah Mekke Şerifi ve Mısır Hidivi ile de irtibata geçerek çıkaracağı ayaklanma için destek istedi.[101]

Şeyh Ubeydullah, bütün çabalarına rağmen gayrimüslimlerle istediği ittifakı gerçekleştiremedi. Bölgedeki halk, bu isyanın kendilerine ne getirip ne götüreceğinini kestiremediğinden Şeyh Ubeydullah hareketine destek vermedi. Nitekim Ermeniler, Şeyh Ubeydullah'ın isyan hazırlıklarını Berlin Antlaşması'nda kendilerine garanti edilen ayrıcalıkları geri almayı amaçlayan Osmanlı Devleti tertibi olarak değerlendirmekteydi. Bölgede yaşayan Keldaniler ve Nasturiler'in önemli bir kısmı da bu harekete destek vermekten kaçındı. Bölgede yaşayan Hıristiyan topluluklar, Şeyh Ubeydullah'ın tam olarak neyi hedeflediğini bilemedikleri hem de Batılı güçlerin hoşuna gitmeyecek bir hareketin içerisinde bulunmak istemedikleri için kısmi destek dışında, ayaklanmaya yeterince destek vermediler.[102]

Şeyh Ubeydullah, ayaklanmanın ilk günlerinde Amerikan misyoneri Dr. Cochran'a[103] İran'a neden saldırıda bulundukları ile ilgili iki mektup gönderdi. 25 Eylül 1880'de yazdığı mektupta, İran'ın Kürtleri katlettiğini, Kürt kadınlarını zorla kaçırdığını, Kürt halkının sabrını taşıran birçok cürüm işlediğini yazdı.[104] Mektupta bu isyan hareketini anlamak isteyenlerin bölgede gelişen son olayların temel nedenlerine bakmalarını ve oğlu Seyyid Abdülkadir'i Seblax'a gönderme amacına bakmalarını istedi. Yaklaşık 50 adamının hiç gerekçe gösterilmeden katledildiğini belirten Şeyh Ubeydullah, Dr. Cochran'dan yaşanan durumu ayrıntıları ile Tebriz'deki İngiliz Konsolosu'na anlatmasını istedi. Şeyh Ubeydullah, bu mektuplarla en azından İngiltere'nin tepkisini çekmemeyi amaçlamaktaydı.[105]

Şeyh Ubeydullah, 5 Ekim 1880'de İngiltere'ye iletmesi için Dr. Cochran'a bir mektup daha gönderdi. Şeyh Ubeydullah'ın bu mektupta kullandığı bazı ifadeler pek çok kimsenin bu isyanı milliyetçi bir hareket olarak değerlendirmesine neden olmaktadır. 500.000'in üzerinde aileden oluşan Kürt kavminin ayrı bir halk

---

[100] Jwaideh, **age**, s. 172-173.
[101] Chaliand**, age**, s. 31.
[102] Jwaideh, **age**, s. 170-178; Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** s. 65-69.
[103] Ünlü misyoner ve tanınmış bir doktordur. 1880'lerde Şemdinan'a gelen Dr. Cochran, Nasturilerin bulunduğu köyleri gezdi. Şeyh Ubeydullah'ın müzmin zatürresini tedavi ettti, zamanla ikisi arasında sıcak bir dostluk oluştu. Bkz. Hieser, **age**, s. 170-175.
[104] Celile Celil, **Kürt Halkı Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, çev. Hasan Kaya, (İstanbul: Evrensel Basım Yayınları, 2007), s. 39.
[105] Jwaideh, **age**, s. 173.

olduğunu, dinlerinin (mezheplerinin) farklı, töre ve geleneklerin kendilerine özgü olduklarından bahsetti. Kürtlerin ve Kürt coğrafyasının bilerek yanlış bir şekilde gösterildiğinden şikâyet eden Şeyh Ubeydullah, biri bir günah işlemişse, binlerce masum, erdem sahibi ve iyi niyetli insana kötü bir nam takıldığını, bunu düzeltmenin de zor olduğunu belirtti. O, mektubun devamında, kendi iç sorunlarını kendilerinin halletmek istediğini, kendi suçlularını kendilerinin belirleyeceği kurallar çerçevesinde değerlendirmek istediklerini söyledi. Kürtlerin kimi zaman Osmanlı, kimi zaman ise İran hükûmetleri tarafından sömürülmesini eleştirdi.[106]

Şeyh Ubeydullah, yukarıda dile getirdiği problemleri isyanın ana gerekçeleri olarak ifade etse de isyanın çok fazla dillendirmediği temel sebeplerinden biri de 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermenilere verilen bazı ıslahat sözleriydi. Bu antlaşma ile beraber Ermeni Meselesi, Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerini ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkıp devletlerarası bir mesele hâline gelmeye başladı. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın dayatması sonucunda Osmanlı yönetimi, Ermeniler için büyük imtiyazlar anlamına gelen 61. maddeyi tanımak zorunda kaldı. Bu maddeye göre Osmanlı yönetimi, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Vilâyet-i Sitte[107] de ıslahat yapmayı, Kürtlere ve Çerkezlere karşı onların emniyetlerini güvence altına almayı kabul etti. Bölgede yaşanan gelişmeler, Ermenileri sevindirirken, Kürtleri endişeye ve karamsarlığa sevk etti. Kürt çocuklarının Ermeni okullarına gideceğine, Kürtlerin Batılı güçlerin desteğiyle Ermeniler tarafından asimile edileceğine dair bölgede çıkan söylentiler, başta dinî liderler olmak üzere birçok kişinin tepkisini çekmekteydi.[108] Bölgenin Nakşibendi lideri olan Şeyh Ubeydullah'ın Ermenilere verilen imtiyazlardan ne kadar rahatsız olduğu, Temmuz 1880'de Başkale Mutasarrıfına gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Şeyh Ubeydullah rahatsızlıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

"Bu duyduğum nedir; Ermeniler, Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış, Nasturîler ise İngiliz bayrağı çekecekler ve kendilerini İngiliz vatandaşı ilan edeceklermiş? Buna kesinlikle izin vermeyeceğim, kadınları silahlandırmam gerekse bile"[109]

---

[106] Mektubun tamamı için bkz. Erdost, **age**, s. 341-342; Hieser, **age**, s. 174.
[107] Bu altı il Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz (Elazığ) Diyarbakır, Sivas ve Bitlis'tir.
[108] McDowall, **age**, s. 53-65.
[109] Özoğlu, **age**, s. 97-98; Jwaideh, **age**, s. 167-171. Celil, **Kürt Halkı Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s. 38-44.

Bu antlaşmadan sonra Kürt-Ermeni ilişkileri olumsuz yönde etkilendi ve aralarındaki çatışmalar artarak devam etti. Batılı devletlerin desteğini alan Ermenilere karşı Kürtler, Şeyh Ubeydullah gibi güçlü ve çoğu kişi tarafından kabul edilebilir bir lider etrafında toplanmaya başladılar. Kürtler de, ancak aralarında birlik kurabilirlerse, Ermenilerin ve Batılı güçlerin bölge ile ilgili planlarına karşı koyabilir anlayışı hâkimdi.

Nehri toplantısına katılan İran Mangur (Mukri) aşiretinin reisi Hamza Ağa, toplantıdan sonra İran bölgesine geçerek etrafında topladığı kişilerle ayaklanmanın planları üzerinde çalışmalarda bulunarak Şeyh Ubeydullah adına destek istedi. Durumdan haberdar olan İran (Kaçar) yönetimi, Hamza Ağa ve etrafındakilere karşı sert önlemler almaya başladı ve onların bir kısmını tutukladı. Bunun sonucunda Hamza Ağa önderliğindeki Kürtler, İran'da ayaklanmayı başlattı. Gelişmeleri takip eden Şeyh Ubeydullah, oğlu Seyyid Abdülkadir'i İran bölgesine gönderdi.[110]

Şeyh Ubeydullah'ın isyan için hazırladığı ordu üç müfrezeden oluşmaktaydı. Birinci müfrezenin başında oğlu Seyyid Abdülkadir ve İran sınırında bulunan Mangur aşireti lideri Hamza Ağa bulunuyordu. Bu müfreze kısa sürede büyük bir direnişle karşılaşmadan birçok bölgeyi ele geçirdi. İkinci müfrezenin başında Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlu Seyyid Muhammed Sıddık vardı. Bu müfrezenin amacı Urmiye bölgesini ele geçirmekti.[111] Üçüncü müfrezenin başında ise Şeyh Ubeydullah'ın önemli halifelerinden biri olan Muhammed Said Halif bulunuyordu. Müfrezenin amacı Salmas, Hoy ve Urmiye gölünün güneyine düşen bölgeleri ele geçirmekti. Şeyh Ubeydullah son iki müfrezeyi bizzat kendisi yönetmekteydi.[112]

Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın isyan hareketini dikkatlice takip ediyordu. Bir taraftan Şeyh Ubeydullah'a dolaylı destek vererek olayların İran'da kalmasını amaçlarken bir taraftan da Kürtlerin orada elde edecekleri başarıdan endişe duyuyordu.[113] Osmanlı Devleti, her türlü sonuca karşı önlemlerini almaya başladı. Van, Bitlis, Muş ve Erzincan'a on altı tabur, Mamahatun ve Erzincan'dan büyük çapta yirmi sekiz kale topu Erzurum'a gönderildi. Dördüncü Kolordu Komutanlığı,

---

[110] Celil, **Kürt Halkı Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s. 35-49.
[111] BOA. Y. PRK. ASK. 4/43.
[112] BOA. Y. PRK. ASK. 4/43.
[113] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,** s. 99.

Erzincan'dan Erzurum'a taşındı.[114] Osmanlı yönetimi, isyanın sonucuna göre bir pozisyon almayı çıkarları açısından daha uygun bulmaktaydı.

İsyan patlak verdikten hemen sonra bin kişilik ordu ile yardıma giden Seyyid Abdülkadir, burada Mangar aşireti lideri Hamza Ağa ile birlikte büyük bir direnişle karşılaşmadan Mergever, Lahican ve Seblax bölgelerini ele geçirerek Tebriz'e yaklaştı. Diğer iki birlik de ilerleyişine devam ediyordu. İsyan hareketi gün geçtikçe taraftar topluyordu. Seyyid Abdülkadir önderliğinde ele geçirilen bölgelerde, Kürdistan Geçici Hükûmeti kurularak bölgedeki Şiilere karşı cihat ilan edildi. Ancak bu karar, hem bölgedeki Şiilerin hem de ayaklanmaya az da olsa destek veren Yezidilerin [115] ve Nasturilerin tepkisini çekti ve onların isyan hareketinden ayrılmalarına neden oldu. Ayrıca Şeyh Ubeydullah'ın bütün uyarılarına rağmen, kurtarılan bölgelerin Kürt isyancılar tarafından yağmalanması, ayaklanmaya sempati ile bakan İran'daki halkın tepkisine yol açtı.[116] İsyana katılan birçok Kürt, savaşın uzaması ve istenilen neticeyi vermemesi sonucunda bağlı oldukları birliklerden ayrılarak soygun ve talandan elde ettikleri mallarla evlerine dönmeye başladı. Bazı Kürt liderler ise İran yönetimi ile anlaşarak askerî birliklerden çekilmeye başladılar. Bu durum Şeyh Ubeydullah'ın geri çekilmesine ve isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu.[117]

İsyandan sonra Şemdinan'a dönen Şeyh Ubeydullah, birçok devletin tepkisini çekti. Batılı güçlerin de desteğiyle İran yönetimi, Osmanlı Devleti'nden Şeyh Ubeydullah'ın teslim edilmesini istedi ve bunun için resmî girişimlerde bulundu. Osmanlı Devleti ise Kürtlerin tepkisinden çekindiği için İran yönetimi ile yaptığı görüşmeleri tıkayarak zaman kazanmaya çalıştı. Şeyh Ubeydullah, bu durumdan yararlanarak yeni bir ayaklanma girişimi için tekrar Kürt beylerinden destek

---

[114] BOA. Y. PRK. ASK, 4/43.

[115] Yezidiler ya da Ezidiler, bir Kürt topluluğudur ancak özellikle Ermenistan'da yaşayanlar kendilerini Kürtlerden ayrı tutmaktadırlar. Yezidiler, ağırlıklı olarak Kürtçe konuşan etnik-dinî bir topluluğa verilen addır. Çoğunlukla Musul ve Rusya bölgesinde yaşayan Yezidiler, Erivan'da da yaşamaktadırlar. Bağdat ve Halep bölgelerinde yaşayan Yezidi toplulukları da bulunmaktadır. Şeytana tapınmayı ve tenasuha inanan bu etnik-dinî grup, uzun yıllardan itibaren yaşadıkları coğrafyalarda düşünce ve inançlarını gizlemektedirler. Yezidilerin kökenleri ve dinî inançları için bkz. Ahmet Taşğın, **Yezidiler**, (Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2005), s. 2-48; Ahmed Teymûr Paşa, **Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu**, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2008), s. 3-67; Erol Sever, **Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni**, (İstanbul: Berfin Yayınları, 1993), s. 9-136.

[116] Ahmet Kahraman, **Kürt İsyanlarında Tebdil ve Tenkil**, (İstanbul: Evrensel Basım Yayınları, 2003), s. 45-46; Averyanov, **age**, s. 185-189.

[117] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayakanması,** s. 104.

istemeye başladı ve gönderdiği mektuplarla çıkaracağı ayaklanmada kendisine yeniden destek vermelerini istedi.[118] Bölgede yaşayan Hristiyan toplumlarla bir kez daha irtibata geçerek planladığı isyana katılmalarını istedi. Şeyh Ubeydullah'ın bu hareketi İran'ı olduğu gibi Osmanlı yönetimini de telaşlandırdı. Osmanlı yönetimi bölgeye asker sevk etmesinin yanı sıra Şeyh Ubeydullah'ı da İstanbul'a davet etti. Ancak Şeyh Ubeydullah, hastalığını ve yaşlılığını öne sürerek daveti nazikçe reddetti.[119]

Batılı güçlerin baskıları sonucunda Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'ı bir kez daha İstanbul'a çağırmak zorunda kaldı. Daveti bu defa kabul eden Şeyh Ubeydullah, Sultan II. Abdülhamit'in yanına geldi. II. Abdülhamit ve Şeyh Ubeydullah'ın İstanbul'daki görüşmeleri ile ilgili Celile Celil şunları dile getiriyor:

> "Sultan, misafirini şeref töreniyle karşılamayı esirgememiştir. Şehrin bütün ileri gelen resmî şahsiyetleri Şeyh'i karşılamaya çıkmışlardı. Sokaklar insanlarla dolup taşmıştı. Ubeydullah'ın İstanbul'a girişi arasında, onun şerefine top atılmıştı. Ama Wilson'un yazdığı gibi, çok geçmeden, Onun Sultan sarayında misafir değil, esir olduğu ortaya çıktı."[120]

Tutsak olduğunun farkına varan Şeyh Ubeydullah, oğlu Seyyid Abdülkadir ile irtibata geçerek gözetim altında tutulduğu İstanbul'dan tüccar kılığına girerek Fransız şirketi 'Pok' gemisi ile Poti'ye, oradan da sırasıyla Batum, Erzurum ve Beyazıt üzerinden Hakkâri'ye geçti.[121] Kaçışı bölgede büyük bir dalgalanmaya neden oldu. Seyyid Abdülkadir, silahlı Kürtlerden oluşturduğu birliklerle babasını karşılamaya gitti. Şeyh Ubeydullah'ın bölgeye gelişi İran Şahı'nı iyice tedirgin etti ve onun bölgeden uzaklaştırmasını Osmanlı yönetiminden istedi. Sultan II. Abdülhamit, onu imparatorluğun en ücra yerlerinden biri olan Arabistan'a göndermek istiyordu. Bunun için Kamil Bey'i[122] Şeyhi ikna etmesi için yolladı. Kamil Bey, Şeyh Ubeydullah'ın teslim olup Arabistan'a gitmesi karşılığında kendisine aylık bağlanacağını vaat ettiyse de o teklifi kabul etmeyerek Osmanlı kuvvetleri ile çarpıştı. Çarpışma sonucunda Şeyh Ubeydullah'ın Musul'da yaşamaya razı olduğunu açıkladı.[123] Bu talep, Osmanlı yönetimi tarafından da kabul gördü.

---

[118] BOA, Y. PRK. ASK, 6/25 (1298.Ra.21).
[119] BOA, Y.PRK. ASK, 14/63 (1299.Za.28).
[120] Celil**, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, s. 50.
[121] Halfin, **age**, s. 98.
[122] Kamil Bey, Sultan II. Abdülhamid'in üçüncü sekreteri konumundaydı.
[123] BOA, Y.PRK. BŞK, 7/91 (1299.Za.19).

Ancak Seyyid Abdülkadir'in babasını gelip kurtaracağı haberi, Osmanlı yönetimini telaşlandırdı ve bölgeye daha çok asker yığmasına neden oldu. Şemdinan bölgesine gelen Osmanlı birlikleri, Seyyid Abdülkadir'in olası saldırısına karşı büyük oğlu Muhammed Sıddık'ı tutukladı.[124]

Başarısız isyan girişiminden sonra tutuklanan Şeyh Ubeydullah, ailesiyle birlikte 1882 yılının kasım ayı sonlarında Musul'a sürülmüştür.[125] Ancak dinî nüfuzundan dolayı buradaki Kürtler ve Araplar ile irtibata geçip tekrar isyan çıkarabileceği düşünülerek, 1883 yılının başında İskenderun'a getirilmiştir.[126] Buradan bir İngiliz gemisiyle Beyrut'a, oradan da Mekke'ye sürülmüştür. Şeyh Ubeydullah, aynı sene içerisinde Mekke'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.[127]

2.4.2 İsyanın Sonuçları ve Değerlendirilmesi

Şeyh Ubeydullah İsyanı, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan dolayı adalet ve asayişi sağlayamaması, halk üzerindeki vergi yükünü artırması ve yöneticilerin halk üzerine getirdiği baskılar gerekçe gösterilerek ortaya çıkmıştır. Bölgenin siyasi ve etnik yapısının da isyanın ortaya çıkışı üzerinde etkili olduğu söylenebilir. İlk zamanlarda daha çok Kürtlerin sıkıntılarını dile getiren ve bunları çözmeye çalışan Şeyh Ubeydullah'ın iç ve dış dinamiklere bağlı olarak düşüncelerinde değişme yaşandığı söylenebilir. Özellikle 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin Ermenilere koruma getirmesi ve yaşadığı bölgede Ermeni Devleti kurulabileceğini düşünmeye başlaması, çıkaracağı ayaklanmada yeni bir dönemeç oluşturdu.[128]

Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı Devleti'nden ziyade İran'a saldırmasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, İran'ın o dönemde Osmanlı Devleti'ne nazaran daha güçsüz bir durumda bulunmasıydı. İkincisi, kendisi Sünni bir tarikatın lideri ve İslam Halifesine bağlı biriydi. İran ise Şii bir devletti ve oradaki Kürtleri Şiiliğe zorluyordu. Üçüncü sebep ise, İran'a karşı yapılacak bir isyanda Osmanlı Devleti'nin

---

[124] Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, s. 117.
[125] Şeyh Ubeydullah'ın Musul'a sevk edildiğine dair belge. BOA, PRK. UM. 5/48 (1300.M.20). Şeyh Ubeydullah'ın Musul'a ulaştığına dair belge. BOA, Y.PRK. BŞK 7/99 (1300.M.26).
[126] BOA, PRK. BŞK 6/58 (1299.L.20).
[127] BOA, Y. PRK. UM, 5/48 (1300.M.20).
[128] Sarıkçıoğlu, **age**, s. 36-40.

desteklemese dahi göz yumacağını ve kendisine müdahale etmeyeceğini düşünmesiydi. Nitekim Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın bölgedeki faaliyetlerinden haberdar olmasına rağmen, çalışmalarının çoğuna göz yumdu.[129] Bölgedeki Ermenilerin çalışmalarını engellemek ve onlara karşı bir güç oluşturmak, devletin bölge halkı üzerinde tesis edemediği otoriteyi Şeyh Ubeydullah üzerinden kurmak istemesi, bu göz yummanın önemli nedenleri arasında sayılabilir.

Ayaklanma sırasında Batılı güçler, Şeyh Ubeydullah isyanına karşı çıkarak bölgede bir Kürt devleti istemediklerini gösterdiler. Bu dönemde İngiltere, Rusya'nın kontrolünde bir Kürt devleti istemediğini ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunduğu için isyanın bir an önce bitmesini istiyordu. Hatta bu konuda Kürtlere karşı sert önlemler alması için Osmanlı yönetimine baskı da yapıyordu. Rusya da İran üzerindeki nüfuzunu kaybetmemek ve İngiltere ile ilişkilerini bozmamak için Şeyh Ubeydullah isyanına destek vermedi. Rusya, İran'ın yanında yer alarak isyanın bir an önce bitmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapıyordu. Osmanlı Devleti ise kararsız olmakla beraber Kürtleri küstürmek istemiyordu. Ancak Batılı güçlerin yaptırımlarına da maruz kalmak istemiyordu. Bu yüzden hem isyana destek vermekten hem de isyana karşı koymaktan çekiniyordu.[130] Bölgede yaşayan Hristiyan halk da (Ermeniler, Nasturiler, Keldaniler) Şeyh Ubeydullah isyanına destek vermediler. Bu durum, bölgede birlikteliğin sağlanamamasına da neden olmaktaydı. Bölge üzerinde güç sahibi devletlerin ve bölgede yaşayan etnik grupların Şeyh Ubeydullah hareketinde aldıkları pozisyonlara bakıldığında her birinin kendi çıkarını ön planda tuttuğunu ve çıkarları gereği bir politika izledikleri görülmektedir.[131]

1880'de ortaya çıkan Şeyh Ubeydullah İsyanı, araştırmacılar tarafından farklı şekilde değerlendirilmektedir. İsyanın amacı ve niteliği hakkında yapılan değerlendirmelerin çoğu Şeyh Ubeydullah'ın İran'a, Osmanlı'ya ve Batılı güçlere gönderdiği mektuplardan çıkarılarak yorumlanmaktadır. Birincisi, Batılı güçlere gönderilen mektuplar ağırlıklı olarak İngilizce ve Fransızca'ya tercüme edilmektedir. Örneğin Celile Celil, Rusya arşivinde bulduğu Fransızca çeviri mektup ile İngilizce metin arasında fark olduğunu, Fransızca olan belgenin aslına daha yakın olduğunu

---

[129] **Agm**, s. 31-32.
[130] **Agm**, s. 31-34.
[131] Kahraman, **age**, s. 47.

belirtir. Bu tercüme mektuplarından yola çıkarak isyanın niteliği hakkında yapılacak yorumlar yanıltıcı olabilir. İkincisi, isyan sürecinde Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı'ya, İran'a ve Batılı güçlere gönderdiği mektuplara bakarak isyanın amacı hakkında kesin bir hükme varmak eksik ve yanıltıcı olacaktır. Örneğin Şeyh Ubeydullah'ın, Osmanlı yönetimine yazdığı mektuplarda ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti güdümünde bir özerk Kürt bölgesi talep ettiği görülürken, İngiltere ve Rusya yönetimlerine gönderdiği mektuplarda ise ağırlıklı olarak onların kontrolü altında bir devlet kurmak istediği yorumu çıkarılabilir.[132] Oysa Şeyh Ubeydullah, Kürt ileri gelenlerine gönderdiği mektuplarda hem Osmanlı Devleti'ni hem de İran'ı sert bir şekilde eleştirmekteydi. Bu iki devletin Kürtlerin gelişmelerini engellediğini, batıyı taklit ederek dinden uzaklaştıklarını ve artık onların hâkimiyetleri altından kurtulmaları gerektiğini vurgulamaktadır.[133] Bütün bunlara bakıldığında Şeyh Ubeydullah'ın devletlerarası bir çıkar dengesi izleyerek amacına ulaşmaya çalıştığı görülmektedir.[134] Her ne kadar dönemin büyük devletlerine farklı içeriklerde mektuplar göndererek onların desteğini almaya çalışmışsa da Şeyh Ubeydullah'ın öncelikli hedefinin bölgede bağımsız ve birleşik bir Kürt devleti kurmak olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgedeki Kürtlerin Şeyh Ubeydullah'ı bir kurtarıcı olarak görmesi ve onun aşiret-üstü otoritesi, isyanın geniş alanlara yayılmasında önemli rol oynadı. Şeyh Ubeydullah, önceki Kürt isyanlarından farklı olarak birçok Kürt aşiret reisi ile ittifak kurarak isyanın geniş kesim tarafından desteklenmesini sağladı. Ancak yine de mağlup olmaktan kurtulamadı.[135]Gerekli sosyo-ekonomik, siyasi ve fikri koşulların henüz yeterince oluşmamış olması, Kürtler arasında yaşanan iç çekişme ve çatışmalar, Kürt milliyetçiliğinin henüz olgunlaşmamış olması, Kürtlerin teşkilatsız olmaları, stratejik ve taktik hatalar yapmaları, isyanın başarısız olmasının önemli nedenleri arasındadır. Şeyh Ubeydullah'ın Batılı güçlerin yanı sıra bölgede yaşayan Hristiyan halklarını yanına çekememesi, başarısızlığın bir diğer sebepleri arasında yer almaktadır. Bütün bunlara rağmen Şeyh Ubeydullah İsyanı, hem siyasi hem

---

[132] Batılı güçlere gönderdiği mektuplar için bkz. Erdost, **age**, 344-356.
[133] BOA, Y.PRK. AZJ 6/118 1299.
[134] Sarıkçıoğlu, **agm**, s. 32-33.
[135] Abdülhalûk M. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası,** (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010), s.411.

örgütsel hem de içerik bakımından önceki Kürt isyanlarından farklıdır ve bir basamak öndedir.[136]

2.5 Seyyid Abdülkadir'in Çocukluğu ve Yaşadığı Aile Ortamı

1856'da Hakkâri'nin [137] Şemdinli ilçesinde doğan Seyyid Abdülkadir, Nakşibendi Şemdinan ailesine mensuptu.[138] Dedesi Seyyid Taha, Mevlana Halid-i Bağdadi'nin bölgedeki önemli halifelerinden birisiydi. Babası Şeyh Ubeydullah ise yaşadığı dönemde Kürtlere siyasi, askerî ve dinî liderlik yapmış bir kişiydi.[139] Seyyid Abdülkadir'in annesinin ismi Müfide'dir.[140]

Seyyid Abdülkadir, Şeyh Ubeydullah'ın en küçük oğludur. Şeyh Ubeydullah, Seyyid Abdülkadir'i veliahttı olarak gördü ve çoğu zaman onu yanından ayırmadı. O da aktif bir hayat sürerek genellikle babasının yolunu takip etmeye çalıştı. Seyyid Abdülkadir'in Seyyid Muhammed Sıddık adında abisi, Seyyid Mehmed ve Seyyid Abdullah adında iki oğlu vardı. Seyyid Abdülkadir'in biri Kürt ve diğeri Çerkez olmak üzere iki zevcesi bulunmaktaydı.[141]

Seyyid Abdülkadir, Şemdinan ailesinin Şeyh Ubeydullah'tan sonra Kürt siyasi hareketine kazandırdığı önemli şahsiyetlerden biridir. Babasının yanında iyi

---

[136] Özoğlu, **age**, s. 97-99.

[137] Hakkâri o dönem Van vilayetine bağlı bir sancaktı. BOA, DH. H, 55/46 (1330.Za.25). Hakkâri'nin il olması Cumhuriyet sonrasında gerçekleşti. Hakkâri, güneyden Irak, doğudan İran toprakları; kuzeyden Van'ın Başkale, Gürpınar ve Çatak, batıdan Siirt'in Pervari ve Şırnak, güneybatıdan Mardin ile çevrilidir. Bkz. **Yurt Ansiklopedisi**, s. 3291.

[138] Seyyid Abdülkadir'in doğum tarihi ile ilgili birbirinden farklı tarihler verilmektedir. İkincil kaynakların çoğuna göre Seyyid Abdülkadir 1851'de doğdu. Bkz. Büyük Larousse, **Sözlük ve Ansiklopedi,** c. 1, (İstanbul: Milliyet, 1986), s. 30; Özoğlu, **age**, s. 115; Alakom, **age**, s. 99. Ancak Seyyid Abdülkadir, 1925 duruşmasında, Şark İstiklal Mahkemesi başkanının "kaç yaşındasınız" sorusuna 70 yaşındayım cevabını verdiği görülmektedir. Bu cevaptan yola çıkarsak Seyyid Abdülkadir'in 1855 tarihinde doğmuş olması gerekiyor. Ancak idam gerekçesi yazılırken Seyyid Abdülkadir'in 75 yaşında olduğu ibaresi yer almıştır. Bkz. Mahmut Akyürekli, **Şark İstiklal Mahkemesi Kararları**, c.1, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014), s. 294-297. Bütün bunlara karşın Osmanlı Devleti'nde Âyan ve Meclis-i Mebusan görevlerinde bulunmuş kişiler hakkında çalışmalarıyla bilinen İhsan Güneş, Seyyid Abdülkadir'in doğum tarihini 1856 olarak vermektedir. İhsan Güneş'in çalışmalarından yola çıkarak Seyyid Abdülkadir'in 1856'da doğduğunu ele aldık. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: I. ve II. Meşrutiyet**, c. II, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1997), s. 149.

[139] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, c.1, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), s. 187. Tunaya, Seyyid Abdülkadir'in babasının adını yanlışlıkla Abdullah olarak vermektedir. Ancak başta Osmanlı arşiv belgeleri olmak üzere birçok kaynağa göre babasının ismi Şeyh Ubeydullah'tır.

[140] Güneş, **age**, s. 149.

[141] BOA, DH. KMS, 19/38 (1332.Ca.27); BOA, DH. KMS, 43/36 (1335.R.21); Bayrak**, age**, s. 126.

bir medrese eğitimi alan Seyyid Abdülkadir, birçok dil bilmekteydi.[142] O, ana dili Kürtçenin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsçaya da hâkimdi. Onun bu kadar çok dil bilmesinin birçok nedeni vardı. Babasının gözetiminde Nakşibendi tarikatının seçkin bir mensubu olarak eğitim almasının yanı sıra Mekke ve Medine'de uzun yıllar ikamet etmesi onun Arapçasını ilerletmesine katkı sağladı. Hem Kürt diline benzerliğinden dolayı hem de İran ile yapılan ticaret sayesinde İran'a gidip gelmesi onun Farsça öğrenmesini kolaylaştırdı. Seyyid Abdülkadir'in uzun yıllar İstanbul'da kalmasının yanı sıra buradaki çalışmaları ve Osmanlı bürokrasisinde aldığı görevler, onun Türkçeyi etkin bir şekilde kullanmasında büyük paya sahiptir.

Seyyid Abdülkadir, Türkçe öğrenmeye önem verdi. Başkanlığını yaptığı Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da yaşayan Kürt vatandaşlarından cemiyete üyelik için Türkçe okuyup yazabilmelerini şart koşmuştu. Bunların yanı sıra Seyyid Abdülkadir'in Fransızca bildiği de söylenmektedir. İngiliz yetkililere hitaben yazılmış Fransızca mektubu imzalaması, onun Fransızca okuyup yazabildiğine delil olarak gösterilmektedir. Ancak mektubu kendisinin mi yoksa yanındakilerden birinin mi tercüme ettiği tam olarak bilinmemektedir. Bu yüzden bu konuda net bir şey söylemek doğru değildir. Nitekim birincil kaynaklar da onun Fransızca yazıp okuyabildiğini göstermemektedir. Bu minvalde mektubu tercüme ettirme durumu daha yüksek görünmektedir.[143]

Seyyid Abdülkadir, babasının isyanı sonrası sürgün edilene kadar Şemdinli bölgesinde hayatına devam etti. Bu döneme kadar bölgenin siyasi, askerî ve dinî liderliğini yapan babasıyla birlikte birçok askerî harekete katıldı. O, 1877-1878'de ortaya çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'nda, babasıyla birlikte Osmanlı saflarında yer aldı ve kimi kaynaklara göre Kürt birliklerine kumandanlık eden üç kişiden biriydi.[144] Seyyid Abdülkadir, kumandanlık yaptığı bu yıllarda henüz 21 yaşındaydı.

Seyyid Abdülkadir, bu savaştan yaklaşık iki sene sonra, babasının İran Devleti'ne açtığı savaşta, öncü grubun kumandanı olarak görev yaptı. İsyanın

---

[142] Bajalan, **age**, s. 148; Özoğlu, **age**, s. 114; İbrahim S. Işık, **A'dan Z'ye Kürtler: Kişiler-Kavramlar- Kurumlar**, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014), s. 38.
[143] Özoğlu, **age**, s. 114.
[144] Diğer komutanlar ise babası Şeyh Ubeydullah ve Hizanlı Şeyh Celalettin'dir. Sasuni, **age**, s. 150-151.

patlak vermesinden sonra İran bölgesine geçen Seyyid Abdülkadir, burada Mangur aşireti reisi Hamza Ağa ile birlikte birçok şehri ele geçirmeyi başardı. Ele geçirdiği yerleri kurtarılmış bölge olarak ilan etti ve bu bölgeler için idareci kadı atadı.[145]

Batılı devletlerin İran'a yardım etmesi, Kürt isyancıların savaşmak istememeleri ve birkaç Kürt aşiret liderinin taraf değiştirmesi sonucunda Kürtlerin İran bölgesindeki ilerleyişi durdu. Kürt aşiret liderlerinin bir kısmı soygun ve talandan elde ettikleri mallarla evlerine dönerken, bir kısım Kürt aşiret liderleri ise karşı tarafla anlaşarak askerî birliklerden çekildiler. Bu durum Seyyid Abdülkadir'in geri çekilmesine ve daha sonra da yenilmesine neden oldu. Babasına yolladığı mektupta durumunu şu şekilde ifade etmektedir:

"Adamlarımdan bazıları düşman safına geçtiler, bunun için yenildim… Adamlarım çekilme niyetindedirler. Birkaç gün boyunca durumu düzeltmeye çalıştım. Ürkmeselerdi böylesine gevşek davranmazlardı."[146]

Kürt aşiretleri, Şeyh Ubeydullah'a duydukları saygının bir benzerini Seyyid Abdülkadir'e de duymaktaydılar. İsyandan sonra İran yönetimi, Seyyid Abdülkadir'in yakalanıp sürgüne gönderilmesini istemekteydi. İran yönetiminin Seyyid Abdülkadir hakkındaki tutumunun haklı gerekçeleri vardı. Çünkü Seyyid Abdülkadir, Kürtlerden oluşturduğu bir müfreze ile Şeptan Köyü yakınlarında bulunan Osmanlı birliklerine saldırmış ve tutsak bulunan babasını kısa süreliğine kurtarmıştır. Osmanlı yönetimi, Musul, Bağdat ve çevre illerden topladığı birliklerle Seyyid Abdülkadir'i mağlup etmiş, onu ailesi ve akrabalarıyla birlikte sürgüne göndermiştir. Seyyid Abdülkadir ve ailesi 1882'de Musul'a sürgün edilmiştir.[147] Ancak buradaki Kürtler ve Araplar ile ilişkiye geçerek yeniden isyan çıkarabilecekleri düşünülerek önce İskenderun'a oradan İngiliz gemisiyle Beyrut üzerinden Mekke'ye sürülmüştür.[148] Sürgün sonrası bölgede yaşayan Kürt aşiretlerin ve şeyhlerin önemli bir kısmı değişen iç ve dış dinamikler nedeniyle Sultan II. Abdülhamit ile yakın ilişki kurmaya çalıştılar. Panislamist bir politika izlenmesinin

---

[145] Celil**, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, s. 97-103.
[146] **Age**, s. 104.
[147] BOA, Y. PRK. UM, 5/48 (1300.M.20).
[148] BOA, Y. PRK. BŞK, 6/58 (1299.L.20).

yanı sıra Ermenilerin bölgede devlet kurma çalışmaları da bu yakınlaşmayı arttırmıştır.

3. SEYYİD ABDÜLKADİR'İN SÜRGÜN YILLARI: İSTANBUL'DAKİ ÇALIŞMALARI

3.1 Dönemin Kürt Aydınları ve Liderleri

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başından itibaren başlattığı merkezileşme ve modernleşme hareketiyle birlikte Kürt emirlerin imtiyazlarını kaldırdı. Buna direnen Kürt emirleri üzerine de birçok askerî sefer düzenledi. Kürtler, bu süreçte bir araya gelip kendi aralarında ittifak kuramamakla birlikte, genellikle birbirlerine karşı Osmanlı Devleti ile ittifak yaptılar.[149] Bu durum onların başarısız olmalarına ve bölgeden uzaklaştırılmalarına neden oldu. İsyana katılanlar aileleri ve yakın akrabaları ile birlikte İstanbul'da tutuldular. Burada göz hapsinde tutulan bu kişilerin çocukları, dönemin iyi okullarında eğitim aldılar ve önemli devlet kademelerinde görev yaptılar. Burada diğer etnik gruplardan akranlarıyla etkileşime geçerek milliyetçi fikirlerle tanıştılar. Bu minvalde, Kürt emirlerin tasfiyesinden sonra özellikle İstanbul'da önemli bir Kürt topluluğunun oluştuğu söylenebilir.[150]

Osmanlı yönetimi, dönemin bilinen ailelerine mensup olan bazı Kürt aydınlarının ve liderlerinin İstanbul'dan ayrılmalarına izin vermedi. Bölgede yaşayan aşiretler üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan bu kişilerin bölgeye geçmeleri durumunda isyan çıkarma ihtimalleri bulunmaktaydı. Nitekim Bedirhan ailesinden Osman ve Hüseyin Paşalar, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan yararlanarak zorunlu ikamete tabi bulundukları İstanbul'dan kaçarak Cizre ve Midyat bölgelerinde

---

[149] Cızira-Botan Emiri Mîr Bedirhan Bey, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeden önce Osmanlı yönetimi ile birlikte hareket ederek pek çok Kürt emirin tasfiyesine aktif olarak katıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Lütfî Ramiz, **20. Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek: Emir Bedirhan**, (İstanbul: bgst Yayınları, 2007), s. 2-10; Malmisanij, **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneğinin Tutanakları,** s. 56-69.

[150] İlhan Kaya, Enver Yalçın ve Gülşah Savaş Çakmakcı, "Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi" **UKAM Rapor** (İstanbul: UKAM Yayınları, 2015), s. 4-5.

büyük bir isyan çıkarttılar. Ailenin gücünden ve itibarından dolayı bölgedeki aşiretlerin önemli bir kısmı bu isyan girişimine destek verdi.[151]

Homojen bir grup olmayıp farklı coğrafya ve sosyal, ekonomik ve eğitim seviyesinden gelen Kürt aydınları ve liderleri arasında bir birliktelikten bahsetmek mümkün değildir. Bunların bir kısmı Nakşibendilikten, bir kısmı aşiret reislerinden, bir kısmı da yerel yönetimlerden oluşmaktaydı.[152] Sahip oldukları özelliklerden dolayı kimileri Osmanlıcılık fikrini, kimileri Panislamizmi kimileri ise Kürt milliyetçiliğini ön planda tutmaktaydı. Ancak bütün bu fikir ayrılıklarına rağmen neredeyse tamamı Kürt tarihine, edebiyatına, kültürüne ve diline ilgi duymaktaydılar. Örneğin dindarlığı ile bilinen Seyyid Abdülkadir ve Said-i Nursi,[153] İslam dinine pek sıcak yaklaşmayan Abdullah Cevdet[154] ile aynı mekânlarda ve çalışmalarda bulunmuşlardır.

Kürt aydınlarının bir kısmı Osmanlı yönetiminin üst kademelerinde (Şûrâ-yı Devlet, valilik, paşalık, âyanlık ve kaymakam) görev ifa ederken, bir kısmı da (öğretmen, gazeteci ve sıradan memur) görece alt vazifelerde bulunmaktaydı.[155] Kürt aydınlarının büyük bir kısmı dönemin köklü ve saygın aileleri olarak bilinen Bedirhan, Şemdinan, Baban ve Cemilpaşa ailelerine mensuptu. Sahip oldukları kudreti daha çok bağlı oldukları ailenin saygınlıklarından almaktaydılar. Ancak bu dönemdeki bütün Kürt aydın ve liderleri güçlerini ailelerinden almıyorlardı. Memduh Selim,[156] Halil Hayali,[157] Ahmet Lütfî Ramiz[158] ve Mehmet Şükrü Sekban[159] gibi

---

[151] Malmisanij, **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneğinin Tutanakları,** s.188-196.

[152] Özoğlu, **age**, s. 101-110.

[153] 1876'da Bitlis'in ilinin Hizan kasabasının Nurs köyünde doğan Said-i Nursi, önemli bir İslam düşünürü ve tefsir yazarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rohat Alakom, **Unutulmuşluğun Bir Öyküsü: Said-i Kürdi,** (İstanbul: Fırat Yayınları, 1991), s. 20-39.

154 Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde yaşamış bir siyaset adamı ve aydın. Jön Türk hareketini başlatanlardan ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından biridir. Babası Diyarbekir Birinci Tabur Kâtibi Ömer Vasfi Efendi olup, 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğdu. 1932'de İstanbul'da öldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), s. 5-140.

[155] Yener Koç, **Bedirxan Pashazades Power Relations and Nationalism (1876-1914),** (Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012), s. 18-30.

[156] 1880'lerin sonlarına Van'da doğan Memduh Selim, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin önemli üyelerinden biridir. 1912'de Havi yöneticiliğine seçilen Memduh Selim, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yurt dışına kaçtı ve 1927'de Hoybun Örgütün'de yönecililik yaptı. Bkz. Zeynep, Çamsoy. **Milli Mücadele Döneminde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927),** (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), s. 101.

bilinen Kürtler ise aldıkları eğitim ile hem Osmanlı Devlet kademelerinde hem de Kürt siyasi hareketlerinde önemli yerlere geldiler. Bunlar, Kürt diline, edebiyatına ve kültürüne önemli hizmetlerde bulundular. Örneğin, Mutkili Halil Hayali güçlü bir aileye mensup değildi. Bitlis'te eğitim aldıktan sonra, İstanbul'a gelerek İstanbul Ziraat Mektebini bitirdi. II. Meşrutiyetten sonra da Kürt Teavün ve Terakki gazetesinin çıkarılmasında yardımcı oldu ve gazetenin önemli yazarları arasında yer aldı. Güçlü bir aileye mensup olmayan bir başka Kürt aydını da Ahmet Lütfü Ramiz'dir. 1907'de *Emir Bedirhan* adlı bir kitap çıkararak Kürt tarihine önemli bir katkı sundu.[160]

İstanbul'da modern eğitim alan Kürt aydınlarının önemli bir kısmı, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Bu aydınlar, ülke içinde II. Abdülhamit'e karşı gelişen muhalefet hareketine katılarak meşruti bir yönetim anlayışını savunmaktaydılar. Kürt aydınları, 1889'da dört Askeri Tıbbiye öğrencisi tarafından kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin[161] kurucuları arasında yer aldılar. Dört kurucudan ikisi Kürttür. Bunlar tıp doktorları Diyarbakırlı İshak Sükûti ve Arapkirli Atma aşiretinden Abdullah Cevdet'tir. Diğer kurucuları ise Arnavut İbrahim Temo ve Çerkez Mehmed Reşid'tir. Kürt kökenli Osmanlı vatandaşı olan bu aydınlar, aktif olarak hareketin içerisinde yer alarak birçok kişinin bu cemiyete katılmasına öncü rol oynadılar.[162]

Bu dönemde kurulan cemiyetin temel amacı, devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmaktı. Osmanlı Devleti'nin çökmesini engellemeye çalışan bu cemiyet, II. Abdülhamit'e ve yönetimine karşı mücadele etti. Cemiyet, "devrimci" olarak nitelendirilebilecek ve toplumun yıllardır talep ettiği prensipleri öngören bir iç tüzükle ortaya çıktı. Cemiyet, 1876 Kanun-i Esasî'nintekrar yürürlüğe girmesini ve

---

[157] Bitlis'in Mutki Kazası'nın Maden aşiretine mensup olan Halil Hayali, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ilk kurucularından biridir. Kürt dili ve edebiyatı üzerinde çalışmalar yapan Halil Hayali, dönemin önemli Kürt milliyetçilerinden biri sayılmaktadır. Bkz. Koç, **age**, 25-34.

[158] 1878'de Diyarbakır'ın Lice kasabasında doğan Ahmed Ramiz, 1900 yılında kurulan Kürt Azm-i Kavî derneğinin üyesidir. II. Abdülhamit'e karşı Jön Türkler'e katıldı, meşrutiyetin yeniden ilanıyla birlikte İstanbul'a döndü. Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Suriye'ye kaçtı. Bkz. Ramiz, **age**, s. 3-40.

[159] 1881'de Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde doğan Mehmet Şükrü Sekban, 1908'de kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin önemli kurucularından biriydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şükrü Sekban, **Kürt Meselesi**, (Ankara: Kon Yayınları, Ankara, 1979).

[160] **Age**, s. 18-30.

[161] İttihat ve Terakki Cemiyeti, önce İttihad-ı Osmanî adıyla Mayıs 1889'da Askeri Tıbbiye' de kuruldu. Cemiyet, 1894'te İttihat ve Terakki adını almıştır. Bkz. **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, (İstanbul: Arba Yayınları, 2000).

[162] Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, s. 50-142.

Meclis-i Mebusan'ın yeniden fonksiyonel hale gelmesini öncelemekteydi. Bunların yanı sıra anayasayla Osmanlı vatandaşlarına verilen hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını talep etmekteydi.[163] Bu bağlamda cemiyetin kurucuları, Türkçülüğü değil, Osmanlıcılık anlayışını hâkim kılmaya çalışmaktaydılar. Dolayısıyla devlette yer alan bütün unsurların birliği anlayışını savunuyorlardı.[164] II. Abdülhamit'in yönetimini eleştiren Kürt aydın ve liderlerin birçoğu da bu cemiyette yer alarak ona karşı muhalif cephede yer almaya başladılar.[165]

3.2 Seyyid Abdülkadir'in Yargı Görevleri ve Medine'ye Sürgünü

II. Abdülhamit'e karşı muhalefet hareketine katılan önemli Kürt liderlerinden biri de Seyyid Abdülkadir'dir. Seyyid Abdülkadir, babası Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki isyanından sonra başta İran olmak üzere Rusya ve İngiltere'nin ısrarlı talebi üzerine Osmanlı yönetimi tarafından ailesiyle birlikte Mekke'ye sürülmüştü. Onun İstanbul'a gelmesi, babasının 1883'teki ölümünden sonra Osmanlı yönetimi tarafından affedilmesiyle gerçekleşti. İstanbul'a gelen Seyyid Abdülkadir, Osmanlı yönetimi tarafından 1885'te 20 lira maaş ile Beyrut Müstantikliğine atanarak devlet memuriyetine girdi. Burada kısa süre görev yapan Seyyid Abdülkadir, 1888'de terfi ederek, 35 lira maaşla Şam Ceza Mahkemesi Reisliği'ne atandı. 1891'de Bitlis Vilayeti Ceza Mahkemesi'nden vekâleten hukuk-u şerriye riyasetine 45 kuruş maaşla tayin oldu.[166]

Seyyid Abdülkadir'in aldığı bu yargı görevleri, onun iyi bir eğitim aldığının göstergesi olarak da görülebilir. Ancak babasının isyanına aktif bir şekilde katılan ve bu isyanda Osmanlı yönetimini de zor durumda bırakan Seyyid Abdülkadir'in böyle önemli yargısal görevlere getirilmesini, sadece aldığı iyi eğitimle açıklamak eksik kalır. Osmanlı Devleti, Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan Seyyid Abdülkadir'e devlet memuriyeti vererek onu kontrol altında tutuyordu. II. Abdülhamit yönetimine muhalif olan Seyyid Abdülkadir'in aldığı bu görevler,

---

[163] Ada, **age**, s. s. 131.
[164] Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), s. 450-453.
[165] Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010), s. 50-60.
[166] Ayrıntılı bilgi için bkz. "TBMM Arşivi, Meclis-i Ayan Üyeleri Özlük Dosyaları, 42 Sicil No'lu Seyyid Abdülkadir Efendiye ait Özlük Dosyası". Ayrıca bkz. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, c. II, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1997), s. 149.

yönetimin onu hem merkezden hem de yaşadığı ve büyük nüfuza sahip olduğu Hakkâri ve civarından uzak tutma politikasıyla da açıklanabilir. Ayrıca bu dönemde muhaliflere karşı uygulanan yol, onları genellikle uzak bir yere görevlendirme olmuştur.

Babasının isyanından sonra İstanbul'a dönen Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamit'in politikalarına karşı İttihat ve Terakki hareketine destek verdi. Nitekim onun ismi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1895 yılındaki İstanbul Merkez Şubesi'nin listesinde yer aldı. İTC, İstanbul'daki bu şubesinde üst düzey bürokratların ve din âlimlerinin katılımıyla bir komite oluşturdu. Merkez Komite, Nadir Bey'in sekreterliğinde, Müşir Fuat Paşa, Merkez Komutanı Müşir Kazım Paşa, Şeyh [Seyyid] Abdülkadir, Şeyh Naili Efendi, kardeşi Şûrâ-yı Devlet azası Hakkı Bey, eski elçilerden Necip Paşa ve Esat Bey'den oluşmaktaydı. Komitenin amacı Sultan II. Abdülhamit'i devirip yerine veliahtı Reşat Efendi'yi başa geçirmekti.[167] Bunun için fedai grupları oluşturuldu. Fedailerin oluşmasında Seyyid Abdülkadir, öncü rol oynadı. Şükrü Hanioğlu, oluşturulan fedai gruplarıyla ilgili şunları söylemektedir: "Kendisinden çekinildiği için, her başvurusunda Saray'dan özel ihsanlar alan Şeyh [Seyyid] Abdülkadir aracılığıyla, fedai şubeleri oluşturulmuştur."[168] Fakat fedailer darbeyi yapamadan darbe planları ortaya çıktı. Sarayın, darbeden nasıl haberdar olduğu anlaşılamadı.[169]

İTC'nin darbe hazırlığı açığa çıkınca Saray, pek çok kişiyi tutuklatıp İmparatorluğun uzak yerlerine sürdü. Tutuklananlar arasında Kürt siyasi hareketinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Seyyid Abdülkadir de vardı. Seyyid Abdülkadir, bu kez Mekke yerine Medine'ye sürüldü.[170] Bu dönemde sürgüne yollananlarla ilgili Amerikalı diplomat Ramsaur şunları söylemektedir:

"…Komplocuların sonu, imparatorluğun ıssız köşelerine sürülmek olmuştur. Sürgün listesinde bütün elebaşları yer almıştır. Kazım Paşa, Hacı Ahmet, Şeyh Naili ile kardeşleri Hakkı ve Beyler ailesinden 18 kişi, Şeyh [Seyyid] Abdülkadir ve ailesinden 20 kişi, Mekkeli Sabir, Divan-ı

---

[167] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1987), s. 28-29.
[168] M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 453.
[169] Akşin, **age**, s. 27-29.
[170] BOA, BEO, 885/66336 (1314.B.18).

Muhasebat Reisi Zühtü Bey, Şura-yı Devlet Müdde-i Umumisi Kemal Bey ve daha birçokları. Hepsi bir vapura bindirilmiş ve sürgün yaşayacakları yerlere teker teker bırakılmışlardır."[171]

Seyyid Abdülkadir, Sultan II. Abdülhamit'e karşı darbe girişiminden dolayı bütün akraba ve yakınlarıyla birlikte Medine'ye sürgüne gönderildi. Arşiv belgelerinde Seyyid Abdülkadir'in Medine'ye sürgünü ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

"Şeyh Ubeydullahzade Abdülkadir Efendi kâffe-i akraba ve taallukatı Medine-i Münevvere'ye gönderilecek ve maliyeden üç yüz ve Hazine-i Hassa-i Şahaneden yüz elli lira harcırah itasıyla maliyeden muhassas sekiz bin kuruş maaşına bir kuruş zammıyla ve bir miktar hınta [buğday] gibi zahire tedarikiyle izam olunacaktır."[172]

Bu arada bazı kaynaklar Şeyh Naili'yi Seyyid Abdülkadir'in kardeşi olarak göstermektedir. Oysa onun böyle bir kardeşinin olduğuna dair herhangi bir bilgi veya belge yoktur. Şeyh Naili'nin tutuklanma nedeni Seyyid Abdülkadir ile akraba olması değil II. Abdülhamit'e karşı tertiplenen darbe girişiminde yer almasındandır.[173]

3.3 II. Abdülhamit'in Doğu Siyaseti ve Şemdinan Ailesi

31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamit, II. Mahmut'tan itibaren ülkede uygulanmaya başlanan merkeziyetçi siyaseti devam ettirdi. Ancak bazı politikaları daha önceki padişahların tam tersi bir yönde cereyan etti. Öncekiler merkeziyetçiliği kurmak için yerel Kürt emirlerini tasfiye ederken, II. Abdülhamit bunun yetersiz kaldığını düşünerek kendine, yaşanılan döneme ve siyasi koşullara özgü politikalar geliştirmeye başladı. O, güçlü devletlerin ilgi odağı konumunda bulunan doğu bölgesinde kimi zaman sert, kimi zaman ılımlı ve uzlaşmacı, kimi zaman dengeli ve kimi zaman da merkeziyetçi bir politika izledi. Böyle bir politika izlemesinin temel amacı da bölgenin bölünüp parçalanmasını engellemek ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmasını sağlamaktı.[174]

II. Abdülhamit, saltanatı döneminde Kürt aşiret reislerini tasfiye etmekten ziyade onlarla iyi ilişkiler kurmaya dönük politikalar izledi. Böyle bir politika izlemesinin önemli nedenlerinden biri uluslararası devletler tarafından kabul edilen

---

[171] Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**. (İstanbul: Sander Yayınları, 1982), s. 49.
[172] BOA, BEO, 885/66336 (1314.B.18).
[173] İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, (İstanbul: Doz Yayınları, 1991), s. 18.
[174] Hacısalihoğlu, **age**, s. 120-135. Karademir, **age**, s. 570-571.

ve Osmanlı Devleti içerisindeki ayrılıkçı eylemlerin özelliklerini taşıyan Ermeni Meselesi'ydi. Ermeni Meselesi'nin uluslararası boyutlara ulaşması, Sultan II. Abdülhamit'i hâliyle telaşlandırdı ve onu kendinden önceki sultanların aksine Kürt aşiret reisleri ile ittifaklar kurmaya yöneltti.[175]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyetçilik akımının etkisinde kalan Ermeniler, bölgede görev yapan misyonerlerin de desteği ve yardımlarıyla dinî teşkilatlarını ve kiliselerini geliştirdiler. Bununla beraber kendi okullarında ve misyoner okullarında verilen eğitim ve yapılan milliyetçilik propagandasıyla genç kuşaklara ulus bilinci aşıladılar. Arkasından duruma göre taviz, imtiyaz, reform, muhtariyet ve nihayet istiklâl elde etme arzusu ve istekleri doğdu. Ermeniler bu hedefler istikametinde Osmanlı Devleti aleyhine Batılı güçlerle işbirliği içerisine girdiler. Böylece Osmanlı Devleti'nde "millet-i sadıka" unvanını alan Ermenilerle ilişkiler kutuplaşmaya ve bozulmaya doğru gitti. Önce entelektüel seviyede İstanbul'da görülen bu kutuplaşma ve ayrışma, daha sonra Anadolu'ya, özellikle Vilâyât-ı Sitte'ye sıçradı ve hızlı bir şekilde bölgede yaşayan Müslümanlarla-Ermeniler arasında karşılıklı güven bunalımına ve çatışmalara neden oldu.[176]

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Berlin Antlaşması'na koydurulan 61. madde ile Ermenilerin yoğun yaşadığı yerlere reform yapılmasını Osmanlı yönetimine kabul ettiren Batılı güçler, kendi kontrollerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak istemekteydiler. Ermeniler de bu tarihten sonra bağımsız bir Ermeni devleti için daha sistemli adımlar atmaya başladılar ve bunu gerçekleştirmek için de bazı komiteler kurdular. Bunlar arasında en bilinenler 1885'te kurulan Armenekanlar, [177] 1887'de kurulan Hınçak [178] ve 1890'da kurulan

---

[175] Gülseren Duman, **The Formations of The Kurdish Movement (s) 1908-1914: Exploring The Footprints Of Kurdish Nationalism**, (Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), s. 23-24.

[176] Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler," (**SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 21 (Mayıs 2010), s. 133.

[177] 1885'te Osmanlı Devleti sınırları içinde kurulmuş bir siyasi partidir. 1880 yılında kurulan Ermeni Yurttaşlar Birliği adlı gizli bir Ermeni derneğinin de kurucusu olan Ermeni eğitimci Mıgırdıç Portakalyan tarafından Van merkez olmak üzere siyasete başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Karakoç, **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü (HINÇAK-TAŞNAK'tan ASALA ve JCAG-ARA'ya)** (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009), s. 53-54; Vahan M. Kurkjian, **A History of Armenia**, (Los Angles: İndo-European Publishing, 2008), s. 215-248.

[178] Komitenin ismi çan, çan sesi, çıngırak anlamlarına gelmektedir. 1887 yılında Kafkasyalı bir Ermeni olan Avedis Nazarbeg ve öğrenimlerini Fransa'da yapan ve marksist ideolojiye inanan Rus Ermenisi olan beş öğrenci tarafından İsviçre'nin Cenevre kentinde kuruldu. Komite, merkezini ilerleyen yıllarda Londra'ya taşıdı. Faaliyet alanı olarak Türkiye Ermenistan'ın doğu bölgesi

Taşnaksutyun'dur.[179] Bu komiteler, Avrupalı devletlerin desteğiyle bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulması için çalışmalarına ağırlık verdiler.[180] Hikmet Bayur'a göre Ermenilerin ayaklanmasının temel nedeni memleketlerinin kadim istiklalini tesis etmektir. Ermeniler'de bağımsızlık fikri, şehirlerde sakin tahsil görmüş ahali ile ruhbana mensup kişiler tarafından pek fazladır. Bayur'a göre bu hareketin tahrikçileri ve teşvikçileri, Ermeni matbuatı ile yabancı devletlerde bulunan ihtilalci komitelerdir.[181]

İhtilal komitacıları, II. Abdülhamit'in politikalarına karşı bölgedeki Kürt asıllı Osmanlı vatandaşları ile işbirliği yapmaya çalıştılar. Milli Mücadelenin önemli liderlerinden bir olan Kazım Karabekir'e göre, Ermeni-Kürt ilişkileri 1890'ların başlarına kadar iyi durumdaydı. Ancak Ermeni komitelerin yoğun bir şekilde bağımsızlık faaliyetleri içerisine girmeleri, Kürtler ve Ermeniler arasında uzun yıllardan beri var olan iyi ilişkileri zedeledi ve Kürtlerin Ermenilere karşı pozisyon almalarına neden oldu. Nitekim Doğu vilayetlerinde Kürtler ve Ermeniler arasında yaşanan çatışmaların dozu artarak devam etti.[182]

II. Abdülhamit, Ermenilerin bağımsızlık talepleri karşısında, Panislamist bir politika izleyerek Kürtleri kendi tarafına çekmeye çalıştı. Tavizler, hediyeler, taltifler ve takdirler ile Kürt aşiret liderlerinin ve şeyhlerin gönlünü almaya çalıştı. 1890'ların başında oluşturulan iki yeni kurum, II. Abdülhamit'in doğu siyasetin gereklerine göre düşünüldü: 1891'de kurulan Hamidiye Alayları[183] ve 1892'de kurulan Aşiret Mektebi. Hamidiye süvari alaylarının kurulması projesi 1890'ların başına dayanmasına rağmen bir yıl sonra hayata geçirilmeye başlandı. II. Abdülhamit, yeni

---

seçilmiştir. Komitenin faaliyetleri ve amaçları konusunda bkz. Louise Nalbandin, **Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century,** (London: Universty of California Press, 1963), s. 25-46; Karakoç, **age**, s. 60-70.

[179] Ermeni İhtilal Cemiyeti Birliği anlamına gelen komite, Ermenice'de "federasyon'un karşılığıdır. Ermeni milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi olarak kabul edilmekteydi. 1890'da Rusya Ermenistan'ında kurulmuştur. Komitenin önemli amaçları arasında Ermeni komitelerini birleştirerek, Türkiye'ye geçen çetelere yardımda bulunmaktı. Komitenin temel gayesi Osmanlı sınırları içerisinde isyanlar çıkararak tam bağısız bir Ermeni devletinin kurulmasını sağlamaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karakoç, **age**, s. 71-124; Nalbandin, **age**, s. 23-35.

[180] Özlem Güneş, **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Kürt-Ermeni İlişkileri**, (YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler yayımanmamış yüksek lisans tezi, 2009), s. 60-65.

[181] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi: Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyasının paylaşılması için anlaşmalar**, cilt II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 20; Karakoç, **age**, s. 53-124.

[182] Kazım Karabekir, **Ermeni Dosyası**, haz. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1994), s. 21.

[183] Hamidiye aşiret alayları için bkz. Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Doğu Anadolu Politikası**, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987), s. 21-66.

kurulan süvari alaylara kendi adını verdi.[184] Bölge üzerinde devletin otoritesini arttırmak, bölge insanını Osmanlı yönetimi ve toplumuyla birleştirmek, Kürt aşiretlerinin daha sıkı bir denetim altına alınmasını sağlamak, Ermenilerin milliyetçi örgütlenmelerine karşı koymak ve son olarak da doğu sınırını Rus ordusunun olası bir saldırısına karşı korumak, bu alayların temel amacını oluşturmaktadır.[185]

Hamidiye Alayları, Rusların Kazak birlikleri model alınarak oluşturulmuştur. Aşiretler, büyüklüklerine göre bir veya birkaç alay çıkarabilmekteydi. Bu alaylarda bulunan kişiler vergiden muaf tutulmaktaydı. Doğu'nun denetimini sağlamaya çalışan II. Abdülhamit, Ermenilere karşı Kürtleri desteklemiştir. Oysa Kürtler, nüfus olarak Ermenilerden daha fazlaydılar ve bölge için daha büyük bir tehdit oluşturabilirlerdi. Ancak II. Abdülhamit, Panislamit siyasetini hayata geçirmekle, imparatorluktan geri kalanları, özellikle de Anadolu ile Arap vilayetlerini elde tutabilmek için İslam'ı bir ittihad (birleşme) ilkesi hâline getirmeye çalışmıştır.[186]

Hamidiye Alayları, Sünni Kürtlerin dayanışmasını arttırmakla birlikte, Kürt gençlerine liderlik fırsatı da sunmaktaydı. Ayrıca bu alaylar, pek çok Kürt'e askeri teknoloji ile donanım bilgisi ve bunları kullanabilme kabiliyeti de sağlamaktaydı. Hamidiye Alayları'na katılmak, ücretli ve saygın bir iş olarak görülmekteydi. Ekonomik ve saygınlığın yanı sıra Kürtlerin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal çöküntü de bu alaylara katılımı arttırmaktaydı.[187] Ancak büyük umutlarla ve birçok amaç için kurulan Hamidiye Alayları, birçok karışıklığa ve Doğu Anadolu'daki şiddet olaylarının artmasına yol açmıştır.[188]

1892'de kurulan Aşiret Mektebi'nin kuruluş amacı diğer devlet okullarından farklıydı. Halka açık bir okul olmayıp, sadece imparatorluktaki aşiret mensuplarına muteber kişilerin çocuklarına mahsustu. Arap aşiret reislerinin çocuklarına yönelik bir proje olan bu okulun amacı, eğitim ve öğretim yoluyla bugünün ve geleceğin aşiret reislerini hilafet makamına ve saltanata bağlamaktı. Bu projenin başarıya ulaşması durumunda aşiret halinde yaşayan ve Arapça konuşan halk tek otorite

---

[184] François, Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, çev. Ali Berktay (İstanbul: Homer Kitapevi Yayınları, 2006), s. 310.
[185] Georgeon**, age,** s. 310-312; Janet Klain, **Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).
[186] Georgeon, **age**, s. 311-312.
[187] Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafifi Suvari Alayları," **Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011), s. 343-352.
[188] Georgeon, **age**, s. 311-312.

olarak halifeyi tanımış ve ona itaat etmiş, dolayısıyla din birliği sağlanmış olacaktı. Böylece Hristiyan toplumlara karşı daha kuvvetli bir devlet olarak çıkılacaktı.[189] Bu politika sayesinde aşiretler devletle daha iyi bir şekilde bütünleştirilebilecek, çevre bölgeler merkeze daha sıkı bağlanacaktı. İlk başta sadece Arap aşiret çocukları alınmışsa da Kürt ve Arnavut çocuklar da bu okula alınmıştır.[190] Kürt aşiretlerin müracatı üzerine Kürt çocukları da bu okula alındı. Nitekim belli bir zamandan sonra Aşiret Mektebi'nin kapıları bütün şark vilayetlerindeki bütün çocuklara açıldı. Kısacası II. Abdülhamit Aşiret Mektebi'ni açarak Panislamizm, Osmanlıcılık ve merkeziyetçilik siyasetini, eğitim ve bilim yoluyla aşiret reislerine benimseteceğini düşündü. Bu proje ile ülke, iç ve dış siyasette daha çok güçleneceğine inanılmaktaydı.[191]

Kürtler ve Ermeniler arasında yaşanan sorunlar, Hamidiye Alayları'nın kurulmasından sonra iyice artmıştır. Devlet ile birlikte hareket eden Kürt aşiretleri, Batılı güçlerin ve Ermenilerin tepkisine maruz kalmıştır. Bilgisiz, cahil, kaba olmakla suçlanan Kürtler, bölgede yaşayan diğer etnik gruplarla çatışmalar yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde Ermenilerin bağımsız devlet kurma çalışmaları, Kürtleri telaşlandırmış ve onları Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmıştır. Aynı nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti de Kürtlerle daha yakın ve dostane bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Coğrafyadaki Kürt aşiret reislerinin desteği olmadan bölgede çok fazla bir şey yapamayacaklarını anlayan Ermeni örgütleri, Kürt liderlerini yanlarına çekmek için onlarla ittifak girişimlerinde bulunmuşlar. Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmak istedikleri kişilerden biri de Hakkâri'nin Şemdinli bölgesinde yaşayan Seyyid Muhammed Sıddık'tır.[192]

Seyyid Muhammed Sıddık, Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlu, Seyyid Abdülkadir'in de abisidir. Şeyh Ubeydullah, yönelişleri ve bölgedeki çalışmaları ile bir tüccar ve aşiret ağasını andıran oğlu Seyyid Muhammed Sıddık'ı kendisine yakın bulmuyor ve onu pek sevmiyordu.[193] Babasının isyanından sonra İstanbul'a

---

[189] Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Aşiret Mektebi", **Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011), s. 323-324.
[190] Georgeon**, age,** s. 311-313.
[191] Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Aşiret Mektebi", **Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid,** s. 324-334.
[192] Sasuni, Garo. **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri.** (İstanbul: Med Yayınları, 1992), s. 204-205.
[193] Erdost**, age**, s. 56; Bayrak, **age**, s. 126.

getirileceği kararlaştırılmıştır. Hatta II. Abdülhamit, İran elçisi Mirza Sait Han ile 14 Kasım 1882'deki görüşmesinde, Şeyh Ubeydullah'ı Musul'a gönderildikten sonra, oğlu Seyyid Muhammed Sıddık'ı İstanbul'da hapsedeceğinden bahsetmişti. İngiliz konsolosunun 1892'deki yazışmalarında da Seyyid Muhammed Sıddık ile ilgili yakında "İstanbul'a gideceği" ve orada devletin büyüklüğünü anlayacağı ve bunun büyük bir fırsat olacağı yer almıştır.[194] Ancak Seyyid Muhammed Sıddık, karar verilmesine rağmen İstanbul'a götürülmedi. Osmanlı Devleti, onu İran sınırında bulunan ve aynı zamanda dayılarının aşireti de olan Baradost aşiretine sığınmasına izin verdi.[195]

İran'a geçen Seyyid Muhammed Sıddık'ın Şemdinan bölgesine ne zaman döndüğü tam olarak bilinmemektedir. Uzun yıllar orada kalan Seyyid Muhammed Sıddık'ın 1888-1890 tarihleri arasında Şemdinan'a döndüğü tahmin edilmektedir.[196] Şemdinan'a tekrar gelen Seyyid Muhammed Sıddık, burada büyük bir güç oluşturarak, bölgede yer alan birçok aşireti kendi kontrolüne almaya çalıştı. Bölgede yaklaşık on bin kişilik bir silahlı güce sahip oldu.[197] Onun bölgedeki gücünü bilen Taşnak Komitesi, komitenin etkin üyelerinden biri olan Malhas'ı 1903'te onunla görüşmeye gönderdi. Malhas, II. Abdülhamit'in Kürtlerin bilgisizliğinden yararlanarak onları Ermenilere karşı kullandığını, Ermenilerin Kürtleri bir düşman olarak görmediğini ve Ermeni hareketinin yalnız Osmanlı yönetim idaresine yönelik olduğunu anlatmaya çalıştı. Malhas, görüşmede Seyyid Muhammed Sıddık'tan şu taleplerde bulundu:

> "Habercilerimizin ve sırtında yük taşıyan hamallarımızın Hoşap bölgesine kadar emniyet içinde geçmelerinin temin edilmesi ve sınır boylarındaki aşiret reisleri ile kendi arasında belirli bir anlayışın temin edilmesi için kendi nüfuzunu kullanmasını istemiştir."[198]

Görüşmenin içeriğine ve Malhas'ın taleplerine Seyyid Muhammed Sıddık, beklenmedik bir cevap verdi. Onun verdiği cevap, aslında o dönemde Kürtler ve Ermeniler arasında yaşanan sorunları ve birbirlerine yaklaşımlarını ortaya koyması açısından önemliydi.

---

[194] Erdost, **age**, s. 53.
[195] BOA, Y.PRK, 5/40 (1299.Za.05).
[196] Erdost, **age**, s. 53.
[197] Sasuni, **age**, s. 203.
[198] **Age**, s. 205.

"Siz Ermeniler, Hıristiyan olduğunuzdan belirli bir derecede himaye altındasınız. Herhangi bir köyde bir Ermeni'nin burnu kanadığında, bu haksızlığa karşı İstanbul'daki yabancı büyükelçiler Osmanlılara hemen şikâyette bulunurlar. Osmanlı öldürür fakat suçlu daima Kürt'tür. Osmanlı baskı yapar, kabahatli olan yine Kürt'tür. Hiçbir fenalık ortada mevcut değildir ki buna yapan Kürt olmasın ve hiçbir zulüm yoktur ki buna maruz kalan Ermeni olmasın. Büyük yabancı devletler buna böyle inanıyor ve siz de aynısını iddia ediyorsunuz. Sizi sevmek için özel bir neden bulamıyorum…"[199]

II. Abdülhamit'in Kürtlerle ilgili çalışmaları sadece Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi ile sınırlı kalmadı. Geliştirdiği uygun araçlarla somut değerler üzerinden aşiret reisleriyle yol kat etti. İttifak yaptığı din adamları ve aşiret reislerine maddi ve bürokratik menfaatler sağladı. Bu dönemde devlet yönetimine katılan Kürtlerin sayısı en üst düzeye ulaştı. İsyan hareketinde bulunup sürgüne yollanan Kürt beylerinin çocukları kamu hizmetinde üst kademelerde görev yapmaya başladı. Sadece Bedirhan ailesinden yaklaşık 200 kişi Osmanlı bürokrasisinde görev almaya başladı.[200] Nitekim Kürtlerin çoğu, II. Abdülhamit'i kendileri için sultanların en iyisi olarak gördü ve onu Bavé Kurdan (Kürtlerin Babası) olarak nitelendirdi.[201]

II. Abdülhamit yönetimi altında genel bir Kürt isyanı ortaya çıkmamıştır. Bu durum yürütülen politikaların bir başarısı olarak da yorumlanabilir. Ancak yürütülen bu politikalar, bölgedeki bütün Kürtler tarafından benimsenmemekteydi. Özellikle modern eğitim almış Kürt aydın ve liderleri, II. Abdülhamit'in doğu politikalarını sert bir şekilde eleştirmekteydi. Kürtler ve Ermeniler arasında yaşanan düşük yoğunluklu çatışmaları, II. Abdülhamit'in kurdurduğu Hamidiye Alayları'na bağlıyorlardı. Örneğin Bedirhan ailesi öncülüğünde Kahire'de 1898'de çıkarılan *Kürdistan* gazetesinde, Kürt-Ermeni olayları gazetenin neredeyse bütün sayılarında yer almıştır. Gazetede Kürtlerin ve Ermenilerin kardeş ve ezilen halklar olduğu, çatışmaların müsebbibinin II. Abdülhamit'in doğu politikaları olduğu vurgulanarak çatışmaların sonlanması için Kürt aşiret liderlerine ve bölgedeki din adamlarına çağrıda bulunulmuştur. Kısacası II. Abdülhamit'in politikaları modern eğitim almış Kürt aydınları tarafından eleştirilirken, Kürt aşiret reisleri ve din âlimleri tarafından

[199] Konuşmanın tamamı için bkz. **Age**, s. 206.
[200] Bajalan, **age**, s. 74.
[201] **Age**, s. 60-78; Bruinessen, **age**, s. 286.

desteklenmekteydi. Kürtler, işte böylesi bir siyasi ve fikri ortamda II. Meşrutiyet dönemine girdiler.[202]

3.4 II. Meşrutiyet'in İlanı ve Seyyid Abdülkadir'in İstanbul'a Gelişi

İttihat ve Terakki'nin baskıları sonucunda II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek zorunda kaldı. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte II. Abdülhamit'in baskıcı rejimi son buldu. Anayasanın yeniden ilanı, her meslekten ve dinden insan tarafından coşkuyla kutlandı. İttihat ve Terakki'nin çatısı altında Türkler, Arnavutlar, Ermeniler ve Kürtler eski kırgınlıklarını unutup, Osmanlı Devleti'nin iyiliği ve refahı için el ele verdiler. Devrimi takip eden ilk yıllarda ülkede dayanışma ve kardeşlik havası esti. Farklı düşüncelere sahip aydınlar, düşünceleri etrafında örgütlenme şansına sahip oldular. Bu dönemde irili ufaklı pek çok dernek, parti ya da bugünkü adlarıyla sivil toplum kuruluşları ortaya çıktı. Hocalarla papazların birbirlerine sarılıp öpüştükleri bir özgürlük havası yaratıldı. O dönemle ilgili olarak Zürcher şunları dile getirmektedir:

> "Abdülhamit istibdadının sona ermesini izleyen birkaç hürriyet yılı içinde, ülkenin daha önce hiçbir zaman tanımadığı bir tartışma ve deneme fırsatı oldu. Bir dergi ve kitap sığınağı içinde, modern devlette din ve milliyetin, hürriyet ve sadakatin temel sorunları tartışıldı ve incelendi. Devrimi izleyen yeni parlamenter ve idari cihazlarda yeni hükûmet yöntemleri düşünüldü ve denendi. Ve tartışmalar sükûtla, denemeler de diktatörlükle sona ermiş olmakla beraber, sonsuz olarak reddedilemeyecek yeni ümitler ve yeni istekler yaratılmıştı."[203]

Fakat Meşrutiyet'in getirdiği coşku, kardeşlik, sevgi, birlikte yaşam ve demokrasi havası beklenenden kısa sürdü. Ülkede yaşanan iç ve dış gelişmeler II. Meşrutiyet ile yaratılan romantik havanın kısa sürmesine ve tekrar eski devlet anlayışına dönülmesine neden oldu.

Meşrutiyet'in yeniden ilanı her yerde aynı coşku ile kutlanmadığı gibi ona biçilen ve ondan beklenen rolün de farklı olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyet, özellikle II. Abdülhamit'in baskıcı politikalarına muhalif olanlar tarafından çok büyük bir başarı olarak görülüp kutlanırken, bu dönemde herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmayan ve bazı ayrıcalıklar elde eden kişiler tarafından ise kaygıyla

---

[202] McDowall, **age**, s. 59-63.
[203] Zürcher, **age**, s. 136.

karşılandı. Bunlar, Meşrutiyet'in yeniden ilanına bir anlam veremedikleri gibi ilan edilmesine de şaşırmaktaydılar. Örneğin, Makedonya'da dağa çıkan bazı Yunan, Bulgar ve Sırp gruplar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dağlardan inip silah bırakırken, Bağdat'ta, Musul'da ve başka birçok yerde Meşrutiyet'in ilan edildiği haberleri insanları şaşırtmaktaydı. Onlar, yapılan değişikliği Müslümanların gayrimüslimlere olan üstünlüğüne karşı bir darbe olarak değerlendirdi ve bunu da haksız bir uygulama olarak görmekteydi.[204]

II. Abdülhamit döneminde ayrıcalıklı bir yer edinen Kürtlerin çoğu –özellikle Hamidiye Alaylarına katılan aşiretler, ağalar ve şeyhler-yaşanan olayları endişeyle karşıladılar. Çünkü bu değişikliğin ne getirip ne götüreceğini kestiremiyorlardı. Hamidiye Alayları'nın kaldırılacağına dair iddialar, Kürt coğrafyasında yaşayan ve bu alaylarla ilişkileri olan kişileri oldukça rahatsız etmekteydi. II. Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla II. Abdülhamit dönemindeki Türk-Kürt işbirliğinin kaybolmaya ve Kürtlerin artık "anti-meşrutiyetçi" dolayısıyla da "anti-Türk" bir siyaset izlemeye başladığı görülmektedir.[205] Kürtlerin babası olarak görülen II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, Kürtlerin İTC yönetimine yüksek sesle tepkilerini dile getirmelerine neden oldu.

İstanbul'da modern eğitim almış Kürt aydınları ise Kürt aşiretlerinin, şeyhlerinin ve ağalarının aksine, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini büyük bir başarı olarak görüp kutladılar. İstanbul'daki kutlamalar, sürgünde bulunan Kürt aydın ve liderlerin geri dönüşüyle âdeta ikinci bayram havası yarattı. Kürt aydın ve liderlerin önemli bir kısmı, başta siyasi olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı II. Abdülhamit tarafından imparatorluğun uzak yerlerine sürülmüştü.[206] Bedirhan ve Şemdinan ailesi gibi ailelerin neredeyse bütün fertleri sürgündeydi. Bu ailelerin İstanbul'a dönüşü 1908 Devrimi ile gerçekleşebildi. Dönemin önemli Kürt şahsiyetlerinden biri olan

---

[204] Bajalan, **age**, s.100-101.
[205] Sasuni**, age**, s. 336.
[206] Abdullah Cevdet, Abdürrezak Bedirhan, Mevlanzade Rıfat, Mehmet Emin Bedirhan, Seyyid Abdülkadir ve daha pek çok Kürt aydın ve lideri sürgündeydi. Bkz. Malmisanij, **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneğinin Tutanakları,** s. 230-300; Alakom, **Eski İstanbul Kürtleri**, s. 96-102.

Mevlanzade Rıfat,[207] II. Meşrutiyet'in ilanı ve sürgünlerle ilgili şunları dile getirmektedir:

"Gerçekten bir büyük bayram olan 23 Temmuz 1908 tarihi yüceltilmeye layıktır. Bu muazzez günün hayat veren rüzgârı, bizi de binlerce siyasi mağdur gibi tam on iki sene hapisten hapise, sürgünden sürgüne sürüklendikten sonra son sürgün yerimiz olan Yemen'in San'a şehrindeki sefil yaşantımızdan kurtardı. Bütün siyasi mağdurlar gibi biz de İstanbul'a, o karanlık koyu istibdat ile o doğal güzelliklerini kaybetmeye yüz tutan payitaht şehrimize bir an önce kavuşmak için dayanılmaz bir istek duyduk."[208]

Bu dönemde sürgünden dönen önemli Kürt liderlerinden biri de Seyyid Abdülkadir'dir. II. Abdülhamit'e darbe girişiminden dolayı Medine'ye sürülen Seyyid Abdülkadir, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra İstanbul'a döndü. O, II. Abdülhamit döneminin sembol isimlerinden biriydi. Dolayısıyla dönüşü İstanbul'da yaşayan Kürtler arasında büyük bir sevince yol açtı. Seyyid Abdülkadir, İstanbul'da on binlerce kişinin oluşturduğu bir kalabalık tarafından karşılandı. Bu kutlamalar şehir içinde hatta evinin önünde de devam etti. Evinin bulunduğu Sultanahmet'in Akbıyık Mahallesi'nin önünde *hürriyet, kardeşlik, adalet ve eşitlik* sloganları atıldı.[209]

Seyyid Abdülkadir, İstanbul'da yaşayan Kürtler arasında manevi önder konumundaydı. Ona gösterilen bu teveccüh sonraki yıllarda da devam etti. Onun ilerleyen yıllarda Osmanlı devlet bürokrasisinde ve Kürt cemiyetlerinde önemli vazifeler ifa etmesinde İstanbul'da yaşayan Kürtlerin çok büyük katkısı oldu.[210]

3.5 II. Meşrutiyet yıllarında İstanbul'daki Kürtlerin Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri

1908 Devrimi'nden sonra geçici ve göreceli özgürlükler yaşandı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan etnik gruplar (Arap, Türk, Kürt, Çerkez, Arnavut, Ermeni ve Asuri) "Osmanlıcılık şemsiyesi" içinde "millî meseleleri" irdelemeye başladı. Farklı düşüncelere sahip birçok kimse, düşünceleri etrafında örgütlendi ve bunun

[207] Gazeteci yazar Mevlanzade Rıfat, İttihat ve Terakki Partisinin aktif üyelerinden biriydi. Serbesti gazetesinin yanı sıra pek çok gazetede yazıları çıktı. 1923'ten sonra Suriye'ye yerleşen dönemin önemli Kürt muhaliflerindendir. Bkz. Mevlânzâde Rıfat, **Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları**, yay haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 1992).
[208] **Age**, s. 9.
[209] Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 16; Alakom, **age**, s. 100.
[210] Kutlay, **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci,** s. 148; McDowall, **age**, s. 87-90.

sonucunda birçok sivil toplum kuruluşu, parti, dernek kuruldu ve ülkede adeta basın patlaması yaşandı. Uzun yıllardan beri İstanbul'da yaşayan Kürt aydın ve liderleri de diğer etnik gruplar gibi İstanbul'da art arda kurulan cemiyetlere ve partilere üye oldular.

Daha önceki siyasi yapılanmalarını genellikle gizli veya yurt dışında yapmak zorunda olan Kürtler, 1908 Devrimi'nden sonra siyasi ve kültürel çalışmalarını daha özgür bir ortamda yapmaya başladılar. Bu özgür ortam sayesinde İstanbul'da değişik amaç ve isimler altında birçok Kürt cemiyeti kuruldu, gazete ve dergiler yayımlanmaya başlandı. Kurulan cemiyetlerin ve çıkarılan gazete ve dergilerin başında genellikle güçlü aşiretlerden gelen Kürtler, üst düzey yöneticilik yapmaktaydı.

Kürt aydın ve liderlerin cemiyet kurma çalışmaları, II. Meşrutiyet öncesine dayanmaktadır. İlk örgüt denemesi, 1990 yılında kurulan, fakat hakkında fazla bilgi bulunmayan Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti (Kürdistan Güçlü İrade Cemiyeti)'dir. Her ne kadar bazı kaynaklarda cemiyetin Diyarbakır'da kurulduğu yazılıyorsa da cemiyet Diyarbkır'da değil, Diyarbakırlı bir Kürt eşrafı trafından kuruldu.[211] İstanbul'da kurulan bu cemiyetin önemli özelliklerinden biri, kurucularının tamamının medrese eğitimli ve İslam âlimi olmalarıydı. Cemiyetin başkanı Diyarbakırlı Fikri Efendi, faal yöneticisi ise Ahmet Ramiz Bey'di. Cemiyetin aktif üyelerinden biri de Said-i Nursi idi. O dönemler de "Kürt Said" olarak da bilinen Said-i Nursi, Kürt hareketlerinde yer alarak siyasal, kültürel ve yardım faaliyetlerinde yer aldı. Said-i Nursi bu cemiyetin dışında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Kürt Neşr-i Maarif Cemiyetlerinde de aktif olarak yer aldı.[212] Ancak bu dönemde kurulan Kürt cemiyetlerinin ideolojik olarak, İslami düşünce yapısına uygun hareket ettikleri, Kürt milliyetçiliğinden ziyade Kürtlerin eğitim, kültürel ve sosyal problemlerini önceledikleri de unutulmamalı. Nitekim İslami düşünce yapısına sahip kişiler

---

[211] Hamit Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 842.
[212] Mehmet Bayrak, "Said-i Kurdî ve Kürt Sorunu-2", **Yeni Özgür Politika Gazetesi**, 28 Mart 2012.

tarafından kurulan bu cemiyet, II. Abdülhamit'in baskıcı politikalarına karşı o dönem daha özgürlükçü bir politika izleyen İttihat ve Terakki ile yakın ilişki kurdu.[213]

1908 İhtilali'nden sonra Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve İlerleme Cemiyeti) kuruldu. İstanbul'da yaşayan Kürt aydın ve liderleri tarafından kurulan cemiyet, Kürtlerin en temel taleplerini dile getirerek Kürtlerin sosyal ve ekonomik yaşantılarını yükseltmeyi kendine gaye edindi. 1910 yılında İstanbul'daki Kürtler tarafından "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (Kürt Eğitimi Yaygınlaştırma Cemiyeti) kuruldu. Bu cemiyetin amacı ise Kürtler arasında ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerde eğitim, bilim ve sanata ilişkin çalışmalar yapmaktı. Kürtlerin okuma yazma oranlarını artırarak Kürt millî bilincini uyandırmayı amaç edinmiştir. Bizzat bu cemiyet tarafından 1910 tarihinde Meşrutiyet Mektebi adında bir okul açıldı. Kürt çocuklarının önemli bir kısmı bu okula gitti.[214] Okulun müdürü de önemli Kürt aydınlarından biri olan Kürdizade Ahmet Ramiz Bey'di. Cemiyetin kurucuları arasında Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Emin Ali Bey ve Said-i Nursi yer almaktaydı.[215]

İstanbul'da yaşayan Kürtler tarafından 1912'de Kürdistan Teşrik-i Mesaî Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Cemiyeti) kuruldu. Cemiyetin kurucusu Şeyh Said Ayaklanması ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle 1925 yılında idam edilen Palulu Abdullah Sadi'dir. Seyyid Abdülkadir ve *Serbesti* gazetesinin sahibi Mevlanzade Rıfat da bu cemiyete destek verdiler. Bu cemiyetin önemli özelliklerinden biri, siyasi faaliyetlerde bulunmayacağını ve hiçbir siyasi düşüncenin güdümüne girmeyeceğini açıklamasıdır. Cemiyet kurulduktan bir müddet sonra kapandı. Kürdistan Muhibban Cemiyeti (Kürdistan'ı Sevenler Cemiyeti) aynı yıl içerisinde kurulan Kürt cemiyetlerinden biridir. Cemiyetin önemli özelliklerinden biri Amerika'da yaşayan Kürt toplumunun maddi ve manevi destekleriyle kurulmasıdır. Cemiyetin

---

[213] Kürdîzâde Ahmed Ramiz Bey, Diyarbekirli Fikri Efendi, Mustafa Hacı Ömer, Molla Ahmed Xasî, Liceli Molla Said, Molla Yusuf Hoşînî ve Gonigli Halife Selim Bkz. Mehmet Malmisanıj, **Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusçuluğu (1900-1920)**, (İstanbul: Vate Yayınları, 2010), s. 16; İbrahim Sediyani, "I. Dünya Savaşı Öncesi Kurulan Kürt Cemiyetleri," **Kürt Tarih Dergisi**, sayı 7, Haziran-Temmuz 2013, s. 53.

[214] Janet Klein, "Kurdish nationalist and nonnationalist Kurdists: rethinking minority nationalism and the dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909", **Nations and Nationalism** 13. 1 (2007), s. 135-153.

[215] Malmisanij, **Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusçuluğu (1900-1920),** s. 15-19.

başkanlığını Molla Hıdır yaparken, genel sekreterliğini ise Nuri Dersimi[216] yaptı. Cemiyet, kurulduktan kısa süre sonra büyük bir etkinlik gösteremeden kapandı.[217]

Yine bu dönemdeki liberal ortamdan etkilenen Kürt öğrencileri tarafından 1912'de Kürt Talebe Hevî (Umut) Cemiyeti kuruldu. Cemiyet Rojî Kurd (Kürt Güneşi) ve Hatewi Kurd (Kürt Işığı) dergilerini çıkardı. Cemiyet, kısa sürede Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde birçok şube açtı. Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla ara verdiği faaliyetlerine 1919'da tekrar başladı. Amaçları arasında İstanbul'da okuyan Kürt öğrencilerini birbirine tanıtarak aralarında ilişki, kardeşlik ve beraberliği sağlamak, Kürt dili ve edebiyatını düzenleyip kitaplaştırmak, ekonomik durumları iyi olmayanları uygun okullarda okutmak vardı. Bu cemiyet, Kürtlerin bilimsel ve toplumsal ilerleme ve gelişmesini kendine amaç edindi.[218]

İstanbul'da Kürt aydın ve liderleri tarafından kurulan cemiyetlerde, kişisel çıkar ve liderlik mücadelesinden kaynaklanan çekişme ve rekabet yaşandı. Bedirhan ailesi ve Şemdinan ailesi arasında yaşanan rekabetlerin yanı sıra Babanzâdeler ve diğer aileler arasında da liderlik yarışı vardı. Bu tür mücadelelerin yaşanması, cemiyetlerin zayıflamalarına ve bir müddet sonra bölünüp kapanmalarına neden oldu. Kürtler arasında yaşanan liderlik mücadelesi, onları diğer güçlere karşı da etkisiz hale getirmekteydi.

II. Meşrutiyet'in liberal ortamından etkilenerek kurulan Kürt örgütlenmelerin amacı Kürtlerin kültürel dayanışmalarını ve yardımlaşmalarını sağlamaktı. Kürt cemiyetlerinin milliyetçiliği öncelemesi Mondros Mütarekesi'nden sonrasına dayanmaktadır. Kürt cemiyetleri, her ne kadar Kürt kültürel canlanışının başlıca örnekleri olsalar da milliyetçi ve ayrılıkçılı öncelemediler. Kürt milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı.[219] Nitekim Bajalan'a göre 1898 ve 1914 arasında kurulan cemiyetler ve çıkarılan yayınlar, Kürtler arasında milliyetçiliğin parçası olmasına rağmen, 1914 öncesi Kürt hareketini destekleyenlerin çoğu Kürt

---

[216] 1890'da Dersim'de doğan ve veteriner/baytar Nuri olarak da bilinen Nuri Dersimi, dönemin önemli Kürt milliyetçilerindendi. Koçgiri ve Dersim İsyanlarında aktif bulunmuş kişilerden biridir. Nuri Dersimi, **Hatıratım**, (Stockholm: Roja Nû Yayınları, 1986).
[217] Alakom, **Eski İstanbul Kürtleri**, s. 125-129.
[218] **Age,** s. 126.
[219] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, ed. Abbas Vali, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2005), s. 36; Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 123-124; Özoğlu, **age**, s.102; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I**, s. 407-408.

milliyetçisi değildi. Ona göre budönemki Kürt milliyetçileri, Kürt rengi taşıyan Osmanlı milliyetçileriydi.[220]

İstanbul'da yaşayan Kürt aydın ve liderleri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çeşitli sayıda gazete ve dergi de çıkarmaya başladılar. Kürtlerin gazete ve dergicilik çalışmaları, kurulan Kürt cemiyetleri ile paralellik göstermektedir. Nitekim çıkarılan gazetelerin ve dergilerin önemli bir kısmı, bu dönemde kurulan Kürt cemiyetleri tarafından yayımlandı. Söz konusu gazete ve dergilerde Bedirhan, Şemdinan, Baban ve Cemilpaşa gibi nüfuzlu ailelerin önemi çok büyüktür. Bu ailelere mensup kişiler, çıkarılan gazete ve dergilerin çoğunda üst düzey yönetici olarak görev yaptılar.[221]

*Kürdistan g*azetesi, Kürtler tarafından çıkarılan ilk Kürtçe gazetedir. Mir Bedirhan Bey'in oğlu Mikdat Mithat[222] ve kardeşi Abdurrahman Sami[223] tarafından 22 Nisan 1898'de Kahire'de çıkarıldı. Toplam 31 sayıya ulaşan gazetenin ilk beş sayısı Mikdat Mithat tarafından Kahire'de çıkarılırken sonraki sayıları Abdurrahman Sami tarafından sırasıyla Cenevre, Kahire, Londra ve Folkestone'de (İngiltere) yayımlanmaya başlandı. Yurda girmesi yasaklanan gazete, Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlere gizli bir şekilde sokuldu ve büyük bir ilgi gördü. Kürt-Ermeni ilişkilerine sık sık değinen gazete, Kürtlerin eğitimden mahrum bırakıldığının altını çizmekteydi. Kısacası Kürdistan gazetesi, Kürt gazetecilik tarihinde bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Kürt yayıncılığının ilk nüvesi olan bu gazete, iktidar sahiplerinin siyasi ve ekonomik baskılarına maruz kaldı.[224]

Kürdistan gazetesinin yayın hayatına son verdiği 1902 yılından Meşrutiyet'in yeniden ilanına kadar Kürtler, herhangi bir gazete ve dergi çıkaramadılar. II. Abdülhamit'in baskıcı politikaları bu durumun önemli nedenlerinden biriydi. Ancak 1908 Devrimi'nden sonra Kürtler, yayıncılığın önemini fark ederek diğer etnik gruplar gibi gazete ve dergi çıkarmaya başladılar. Devrimden sonra İstanbul'da

---

[220] Bajalan, **age**, s. 40-44.
[221] Bilal Şimşir, **Kürtçülük (1787-1923), (**Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010), s. 295-299.
[222] Girit'te doğdu ve çocukluğu burada geçti. İstanbul'a gelen Mikdat Bedirhan, Üsküdar'da Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriyye'de ve Mekteb-i Sultanî'de okuyarak eğitimini tamamladı ve devlet memuriyetine girdi. Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini bilmekteydi. Bkz. Murat Issı, "Kürt Basını Ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, ISSN: 1308-9633 Sayı: IX (Nisan 2013), s.129.
[223] İstanbul'da doğan Abdurrahman Sami, Mekteb-i Sultanî' ve Mekteb-i Mülkiye'de okudu. Maârif Nezâreti Mekâtib-i İdâdiyye İdâresi'nde bulunan Abdurrahman Sami, Avrupa'ya giderek Jön Türklerin II. Kongresine katıldı. Bkz. **Age**, s. 130.
[224] Kaya, Yalçın ve Çakmakcı, **age**, s. 10-15.

yaşayan Kürtler tarafından çıkarılan ilk gazete, *Kürt Teavün ve Terakki* Gazetesi'dir. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak ortaya çıkan bu gazete, İstanbul'da Kürtçe yayımlanan ilk periyodik gazete olma özelliğiyle de tarihe geçti. Gazetenin imtiyaz sahibi olan Süleymaniyeli Tevfik, aynı zamanda gazetede yayın yönetmenliği de yapmaktaydı. Gazetenin editörlüğüne ise Diyarbakırlı Ahmet Cemil üstlenmişti. Toplam 9 sayı çıkan bu gazete, Arapça harflerle Türkçe ve Kürtçe olarak iki dilli basılıyordu.[225]

1908 Devrimi'nden sonra İstanbul'da yaşayan Kürtler tarafından çıkarılan ikinci gazete, *Şark ve Kürdistan* gazetesidir. Dört sayfa çıkan gazetenin tüm sayıları, Arapça harflerle Türkçe ve Kürtçe olarak basıldı. Yayın hayatının kaç sayı sürdüğü bilinmemektedir. Balkan göçmenleri ile Kürtler tarafından çıkarılan gazete, ağırlıklı olarak Kürdistan ve Bosna-Hersek sorunlarına değinmiş ve bunlara çeşitli çözümler sunmaya çalışmıştır.[226] Gazetenin amacı, önemli yazarlarından biri olan Said-i Nursî'nin II. Abdülhamit'e yolladığı mektuptan anlaşılmaktadır. Said-i Nursî, II. Abdülhamit'e şöyle seslenmiştir:

> "Şu medeniyet dünyasında ve bu ilerleme ve yarış çağında, diğer arkadaşları gibi Kürtlerin de ilerlemeye ayak uydurabilmesi için hükûmetin yardımı ile Kürdistan'ın kasaba ve köylerindeki mekteplerin kurulmuş olması memnuniyetle görülmekte ise de bu mekteplerden Türkçeyi az da olsa öğrenmiş olan çocuklar ancak yararlanabilmektedir. Türkçeyi bilmeyen Kürt çocukları ise, medreselerde okutulan ilimleri terakki etmenin biricik kaynağı olarak bilmektedirler. Yeni açılan bu mekteplerdeki öğretmenlerin Kürtçe bilmemeleri dolayısıyla, bu çocukları eğitim ve öğretimden mahrum bırakmaktadır. Bu ise vahşete, karışıklığa, dolayısıyla Batı'nın gürültü ve patırtı çıkarmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda halkın devamlı olarak vahşet ve taklitte yerinde sayması, sürekli olarak vehim ve şüphelerin etkisi altında kalmalarına sebep olmaktadır.[227]

Meşrutiyet'in tekrar ilanından sonra Kürtler tarafından çıkarılan bir diğer yayın organı ise *Kürdistan* gazetesidir. Bu gazete Bedirhan ailesi tarafından çıkarıldı. Yazar kadrosunun önemli bir kısmı da aile fertlerinden meydana gelmekteydi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan *Kürt Teavün ve Terakki* ile *Şark ve Kürdistan* gazeteleri gibi bu gazete de 31 Mart Olayı'ndan sonra kapatıldı. Baskı altında

---

[225] **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, 22 Teşrin-i Sanî 1324 (5 Aralık 1908), sayı 1, s. 1-3.
[226] **Şark ve Kürdistan Gazetesi**, 1908, sayı 1, s. 1-2.
[227] Kaya, Yalçın ve Çakmakcı, **age**, s. 21.

tutulmaya başlanan Kürt aydın ve liderleri ilerleyen birkaç yılda *Amidi Sevda* (Diyarbakır Aşkı) ve *Yekbûn* (Birlik) gibi gazeteleri de yayımladılar.[228]

Kürt aydınları, Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra, gazetelerin yanında çok sayıda dergi de çıkardı. 6 Haziran 1913 tarihinde İstanbul'da yayımlanmaya başlanan *Rojî Kurd*, sadece 4 sayı yayımlanabildi. Bir Kürt öğrenci cemiyeti olan Hêvî Cemiyeti tarafından desteklenen dergi, İstanbul Hükûmeti tarafından 30 Ağustos 1913 tarihinde zararlı olduğu gerekçesiyle yasaklandı. Bu dönemde çıkarılan bir başka dergi de *Hetawi Kurd*'tür.[229] 5 Ekim 1913'de yayımlanmaya başlanan dergi, toplam 10 sayıya ulaşabildi.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'da birçok Kürtçe gazete ve dergi çıkarıldı. Bu gazete ve dergiler Arap harfleriyle genellikle Türkçe ve Kürtçe basıldı. Kürtçenin Kurmanci lehçesinin yanı sıra Zazaki ve Sorani lehçeleriyle de yayınlar yapıldı. Bu yayınlarda Kürt milliyetçiliğinden ziyade, Kürtlerin yaşadıkları siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik sorunlar ağırlıklı olarak işlendi ve bunlara çözümler sunuldu. Çıkarılan yayınların neredeyse tamamında Kürtlerin eğitimden mahrum bırakılması dile getirildi. Kürt diline, edebiyatına ve tarihine önem verilmesi gerektiği üzerinde duruldu. Kürt aydınları, bu yayınlarda her ne kadar Kürt milliyetçiliğini ön plana çıkarmasalar da aydınların kendi dillerini, kültürlerini, tarihlerini, edebiyatlarını yaşatmayı vurgulamaları, Kürt milliyetçi kolektif hafızasının ilk nüvelerini oluşturmalarına önemli katkı sağladı.

3.6 Seyyid Abdülkadir ve Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC), Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden sonra kurulan önemli ve etkili Kürt derneklerinden biriydi. KTTC, 1900 yılında kurulan Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyetinden sonra Kürtler tarafından İstanbul'da kurulan ilk Kürt derneğidir. Cemiyetin yayın organı olan gazetenin ilk sayısında, "Kürt erbab-ı fikir ve kalemine" hitap eden bir çağrısında, bu cemiyetin şubelerinden "Kürdistan'ın ilk gülbâng-ı maarifesi" diye söz edilir.[230] Diğer bazı kaynaklarda da bu cemiyetin ilk siyasi Kürt cemiyeti olduğu dile getirilmektedir.

---

[228] **Age**, s. 21-26.
[229] **Hetawi Kürd Dergisi**, 23 Ekim 1913, sayı 1, s. 1-3.
[230] **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, 5 Aralık 1908.

Kürtlerin demokratik ve siyasal mücadelelerini dile getiren KTTC, kendinden sonra kurulan Kürt cemiyetlerine dile getirdiği talepler ve yürüttüğü çalışmalar açısından örnek oldu. Bu bağlamda Kürt aydınlarının ciddi anlamda ilk örgüt deneyimlerinin burada başladığı söylenebilir.[231]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi nedenlerden dolayı sürgünde bulunan Kürt aydın ve liderlerinin çoğu İstanbul'a döndü. Geri gelen Kürtler, Meşrutiyet'le gelen özgür siyasi ortamı destekliediler ve bunun devamı için mücadele ettiler. KTTC, işte bu dönemde Meşrutiyet'i destekleyen bir grup Kürt aydını tarafından 19 Eylül 1908'de İstanbul'da kuruldu. Nizamnamesinden ve yayın organından da anlaşılacağı gibi cemiyetin merkezi Veznecilerde'ydi. Bununla ilgili cemiyetin yayın organında şu açıklama yer almaktadır: "İdarehanesi; *Veznecilerde Kürt Teavün ve Terakki (Cemiyeti) Merkez-i Umumisidir*.[232]

Derneğin başkanlığına, Medine'den dönen Seyyid Abdülkadir seçildi. Seyyid Abdülkadir'in bu göreve getirilmesinde birçok faktör etkili oldu. Seyyid Abdülkadir, babası Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki isyanından itibaren bölgede yaşamamasına rağmen Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir nüfuza sahipti ve İstanbul'da yaşayan Kürt hamal ve esnafı üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Dindar, ılımlı ve uzlaşmacı olması, bu göreve seçilmesinde önemli rol oynadı. Ayrıca II. Meşrutiyet'ten sonra açılan parlamentoda Âyan üyeliğine atanması, kendisine önemli bir saygınlık kazandırdı ve onun bu göreve seçilmesinde müspet etkisi oldu. Bu bağlamda İstanbul'da yaşayan Kürtler, Seyyid Abdülkadir'in siyasi tecrübelerinden ve birleştirici rolünden yararlanmaya çalıştılar.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tüzüğünün ek 7. maddesine göre Seyyid Abdülkadir, derneğin ömür boyu başkanlığına seçilmiştir. Söz konusu madde şöyledir:

"Cemiyetimiz, merhum Abdullah [Şeyh Ubeydullah] Efendi'nin oğlu Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretleri'ni birinci başkanlığa, Osmanlı Hanedanlığının damadı merhum İsmail Paşa'nın oğlu Müşir Ahmet Paşa Hazretleri'ni de ikinci başkanlığa seçmiştir. Birinci başkanlık, yaşamı boyunca adı

---

[231] Celile Celil, **Kürt Aydınlanması**, çev. Arif Karabağ (İstanbul: Avesta Yayınları, 2013), s. 25-28.
[232] **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, 5 Aralık 1908.

geçen Abdülkadir Efendi Hazretleri'nce yapılacaktır. Onun bulunmadığı durumlarda adı geçen Ahmet Paşa Hazretleri vekâleten bu görevi yapacaklardır."[233]

Kürt siyasi hareketinin önemli ailelerinden Şemdinan, Bedirhan ve Baban, bu cemiyette bir araya geldi. Derneğin kurucuları arasında Şemdinan ailesinden Seyyid Abdülkadir, Bedirhan ailesinden Mehmet Emin Ali Bedirhan,[234] Baban ailesinden Ahmed Naim Bey[235] yer aldı. Halil Hayali, Ahmet Ramiz, Ahmet Zülküf Paşa ve Şükrü Mehmet Sekban gibi Kürt aydınlar da bu derneğin kurucuları arasındaydı.[236] Bu aileler dışındaki Kürtler, cemiyette ağırlığa sahip değillerdi.[237]

Nüfuzlu aileler arasında yaşanan geçimsizlik ve çekişmeler, cemiyetin faaliyetlerini ve İttihat ve Terakki karşısındaki pozisyonunu olumsuz etkiledi. Seyyid Abdülkadir'in başkanlığına karşı en güçlü muhalefet Bedirhan ailesinden gelmekteydi. KTTC'de yaşanan liderlik mücadelesiyle ilgili Cibranlı Kasım Bey,[238] şunları dile getirmektedir.

"Esasen İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir ile maslub Bedirhanilerden Abdürrezak Bey senelerden beri Kürdistan emaretini aralarında taksim edemiyorlardı. Her ikisi de muhtelif cihetten propaganda yapıyorlardı. Abdürrezzak Kürtlük mefkûresini kolaylıkla telkin edebilmek için Rusya'ya geçti. Hatta kendisine Kürdistan'da Abdülkazak ismi verilmişti. Bu iki şahsın mütemerrid mesaisi neticesinde İstanbul'da Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti namında bir cemiyed küşad edildi. Seyyid Abdülkadir reis oldu. Taşrada da şubeler küşad ettiklerini kuvvetle zannediyorum. Harb-i Umumi

---

[233] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I,** s. 409-413.
[234] Mir Bedirhan Bey'in oğludur. Edirne adliye müfettişliğinden emekli olan Mehmet Emin Ali, 20.yüzyılın ilk çeyreği boyunca radikal eğilimleriyle tanınan kişilerden biriydi. Süreyya, Celadet ve Kamuran Ali Bedirhan'ın babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Malmisanij, **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneğinin Tutanakları,** s. 148-156.
[235] 1872 yılında, babası Mustafa Zihni Paşa'nın görevi nedeniyle ikamet ettiği Bağdat'ta dünyaya geldi. İlk eğitimini Bağdat'ta alan Ahmet Naim Bey, Bağdat Rüşdiyesi ve İdadisini bitirdikten sonra, tahsiline İstanbul'da devam etti. Galatasaray Sultanîsi'nden 1894'te mezun oldu. Arapça dersleri de veren Ahmet Naim Bey'in, Babanzâde İsmail Hakkı, Şükrü Baban ve Hikmet Bey'lerin kardeşidir. Bkz. M. Cevdet İnançalp, **Müderris Ahmed Naim**, (İstanbul, Ülkü Matbaası, 1935), s. 5. Ayrıca bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, (Ankara: Örnek Matbaası, 1954), s. 300-301.
[236] Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi,** s. 24; Zinnar Silopi, **age**, s. 23-24; Tunaya, **age**, s. 404.
[237] Kutlay, **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci**, s. 149.
[238] Binbaşı Kasım olarak da bilinir. Muş'un Varto ilçesinin Kulan Köyü'ndendi. Aşiret Mektebi mezunudur. Süvari olarak orduda çalıştı. 1918 yılında Binbaşı rütbesindeyken, erken yaşta emekli edildi. Şeyh Sait ile bacanak, Cibranlı Halit Bey'in enişte siydi. Her ikisinin de yakalanmasına sebep oldu. Soyadı kanunundan sonra Ataç soyadını aldı. Bkz. Kahraman, **age**, s. 95.

senelerinde bu cemiyetin mesaisine biraz durgunluk geldi. Mütareke'nin ilk senesinde Türk milletinin mağlup ve zayıf vaziyetinden istifade ederek cemiyeti fiilen ihya ettiler."[239]

KTTC'de yaşanan rekabet ve kişisel sürtüşmelerle ilgili Zinnar Silopi de şunları dile getir:

"Maalesef bu cemiyet çok devam edemedi. Ümera ve paşaların birbirlerine olan zıddiyeti ittihatçıların bunları kolaylıkla dağıtmasına tesir etti. Kendisini Kürdistan'ın manevi babası ve tarikat şeyhlerinin başında gören Seyid Abdulkadir Efendi merhum ile Bedirhanilerin anlaşmazlığı ile de bu suretle nihayete ermiş oldu."[240]

Osmanlı Devleti'nin birliğinden ve bütünlüğünden yana bir pozisyon alacağını bildiren KTTC, Kürtlerin yaşamlarını iyileştirmeyi ve iktidarın dikkatini onların sorunlarına çekmeyi amaçlamıştır. Kürtleri Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak gören cemiyet, meşrutiyet ve meşveret yönetiminin korunup devam ettirilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Vilayetlere geniş yetkilerin verilmesi, cemiyetin önemli amaçları arasında yer almıştır. Kürt çocukları için okullar açmak, Kürtleri idari ve yargı görevlerine atamak, Kürtçeyi resmî dil olarak kabul ettirmek, ana dilde siyasi gazete ve dergiler çıkarmak, mecliste Kürt temsilcilerinin de sürekli olarak bulunmasını ve bölgenin ekonomisinin gelişmesini sağlamayı amaçlamak da KTTC'nin başlıca hedefleri arasında gösterilebilir.[241] Yukarıda sayılan amaçlar sadece bu cemiyetin hedefleri olarak görülmemeli, kendisinden sonra kurulan Kürt yapılanmaların çoğunda da bu talepler dile getirildi. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve diğer etnik grupların bağımsızlıkları düşünüldüğünde cemiyet çatısı altında dile getirilen bu taleplerin ayrılıkçı olmadığı ve birçoğunun günümüzde dahi tartışıldığı ve talep edildiği görülmektedir.

KTTC, 25 Eylül 1908'de İstanbul'da bir kulüp açtı. Vezneciler' de bulunan bu kulübün açılışında yaklaşık 500 kişi hazır bulundu.[242] Bu kadar kişinin bir kulüp açılışına katılması o kulübün büyük ilgi gördüğünün bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. KTTC, Kürtler arasında kısa sürede saygınlık kazanmış ve Osmanlı Devleti'nde kurulan diğer örgütler tarafından ciddiye alınmış bir cemiyettir. Ancak

---

[239] **Vakit Gazetesi,** 10 Haziran 1925 aktaran Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi,** s. 20-24.
[240] Zinnar Silopi, **age**, s. 23.
[241] Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi için bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I**, s. 409-412; Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 23-26.
[242] Celil, **Kürt aydınlanması**, s. 59-60.

cemiyetin bazı uygulamaları İstanbul'da yaşayan bazı Kürtleri rahatsız etmekteydi. İstanbul'da ikamet etme ve en az iki dilde okur-yazarlık gibi üyelik koşulları, 15 bin ile ifade edilen ve çoğunluğu Gedik Paşa Semti'nde oturan ve okuma yazma bilmeyen hamal ve esnafın bu cemiyetten uzak kalmalarına neden oldu. Özoğlu'na göre cemiyet, Kürt ayanları için sosyal bir kulübün ötesine geçemedi.[243]

Kürt aydın ve önderleri, 1908 Devrimi'nden sonra Kürtlerin içinde yaşadığı siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik problemleri açık bir şekilde dile getirdiler. Ancak bu sorunları işlerlerken İTC'nin programına ters düşmemeye çalıştılar. Çünkü onlar, Meşrutiyet'in devamından yanaydılar. Bu bağlamda Meşrutiyet'in devamı için bazı çalışmalarda da bulundular. Örneğin Seyyid Abdülkadir, İTC liderlerinden Enver Paşa ile bir görüşme yaparak Kürt bölgesine geçti. Yeni rejimin Kürt aşiretleri tarafından desteklenmesi için özel görevle bölgeye geçen Seyyid Abdülkadir, buradaki vatandaşlarla çeşitli temaslarda bulundu. Ağustos 1909'da Van vilayetine varan Seyyid Abdülkadir, burada büyük katılımlı toplantılar düzenleyerek yeni rejimin, anayasanın ve düzenin öneminden bahsederek bunların korunması gerektiğinden bahsetti. Bu toplantılara Kürtlerin katılımı yüksek olmuştur.[244]

Bölgede yaşanan olaylar ve gelişmelerle yakından ilgilenen KTTC, gerekli gördüğü durumlarda hükûmet nezdinde girişimlerde bulunmaktaydı. Ayrıca olaylar karşısında Kürtlere ne yapmaları gerektiğine dair tavsiyelerde bulunuyordu. Cemiyet tüzüğünün 17. maddesinde şöyle bir ibare yer almaktadır: "Cemiyet, Kürtlerle meskûn vilayet, sancak ve kazalarda birer şube olacaktır." Nitekim Bitlis, Musul, Erzurum, Hınıs, Diyarbakır, Muş ve Bağdat gibi yerlerde şube açtı. Açtığı şubelerle bölgede etkili hâle gelen cemiyetin bir müddet sonra İTC ile sorunlar yaşamaya başladığı görülmektedir.[245] Kürtlerin siyasi ve kültürel faaliyetleri, İTC'nin iktidarı eline geçirdikten sonra izlediği merkezileşme ve Türkleştirme politikalarına ters düşmekteydi.

KTTC'nin önemli faaliyetlerinden biri, kendi yayın organını çıkarmak oldu. Daha önceki Kürdistan gazetesinden farklı olarak Kürdistan Teavün ve Terakki Gazetesi (KTTG), bireysel çabalarla değil, KTTC tarafından çıkarıldı. Gazetenin

---

[243] Özoğlu, **age**, s. 104.
[244] Klein, **agm**, s. 144-145.
[245] Kutlay, **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci,** s. 152; Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi,** s. 45-52; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I,** s. 406.

imtiyaz sahibi, müdürü ve aynı zamanda yazarı Süleymaniyeli Tevfik, başyazarı ise Diyarbakırlı Ahmet Cemil'dir. Haftalık ve sekiz sayfa olarak yayımlanan gazetenin toplam dokuz sayısı çıktı. Künyesinde "şimdilik haftada bir defa neşr olunacak dinî, ilmî, siyasi, edebî ve içtimaî bir gazetedir" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Gazetenin ücreti "Kırsal bölge için yıllık 80 kuruş, altı aylık 45 kuruştur, bir sayı 1 kuruştur" şeklinde duyuruldu.[246] Gazete, Arap alfabesiyle Türkçe ve Kürtçe olarak iki dilli basıldı. Kürtçenin Sorani ve Kurmanci lehçelerinde ağırlıklı olarak yayın yapıldı.[247]

Gazetede ele alınan sorunlar oldukça geniş kapsamlıdır. Kürtlerin sosyal değişim ve gelişmelere duydukları istek, gazetede geniş yer buldu. Kürtlerin tarihi, kahramanlıkları, cesareti, yiğitliği, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları, İslam dinine yaptıkları hizmetleri, Kürt edebiyatı ve ulusal karakterlerinin pozitif özellikleri yoğun bir olarak işlendi. Farklı özelliklerden gelen birçok Kürt aydını bu gazetede yazı yazdı. Süleymaniyeli M. Tevfik, Bediuzzaman Said Nursi, Halil Hayali, Babanzâde İsmail Hakkı[248], Ahmet Cemil, Malatyalı Bedri, Seyyid Abdülkadir gibi kişilerden oluşan renkli yazar kadrosuna sahipti. Gazetenin bu denli siyasi, dinî ve sosyal konumu birbirinden farklı yazarlara yer vermesinin birçok nedeni olabilir. Birincisi, gazetenin sürgünde veya dar bir bölgede değil de Kürt aydınlarının yoğun olarak yaşadığı İstanbul'da çıkarılıyor olması. İkincisi, gazetenin özgürlüklerin genişletildiği bir dönemde çıkıyor olması. Üçüncüsü, gazetenin bir aile gazetesi olmaktan ziyade bir cemiyet gazetesi olması kapsayıcı ve çok sesli bir yayın politikası izlemesinde önemli rol oynadı.[249]

Celile Celil, gazetenin yayıncısı olarak Seyyid Abdülkadir'i göstermektedir. Ona göre Seyyid Abdülkadir, gazetenin en önemli ve yetkin kişilerinden biriydi.[250] Birçok kaynak Seyyid Abdülkadir'in gazete üzerindeki etkisinden bahsetmez. Fakat Seyyid Abdülkadir'in gazeteyi çıkaran cemiyetin başkanı olması hasebiyle, gazeteye etki edebileceği düşünülebilir.

---

[246] Seyyid Abdülkadir, "Mühim Bir Arıza", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, 5 Aralık 1908, s. 6-7.
[247] **Agg,** s. 6-7.
[248] 1876'da dünyaya gelen Babanzâde İsmail Hakkı, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin önemli bir üyesiydi. Kürtçe eğitim-öğretimi savunan Babanzâde İsmail Hakkı, II. Abdülhamit'in rejimine karşı mücadele etmiş Kürt aydınlarından biri olup, Hüseyin Cahit ile birlikte Tanin gazetesini çıkarmaktaydı. Bkz. Çamsoy, **age**, s. 99.
[249] Kaya ve diğerleri, **age**, s. 16-19.
[250] Celil, **Kürt Aydınlanması**, s. 64.

Gazetenin birinci sayısında, Seyyid Abdülkadir, "Mühim Bir Arıza"[251] adı altında bir yazı kaleme aldı. Yazısında Kürtlerin Osmanlı Devleti'nde çok büyük bir öneme sahip olduklarını vurguladı ve önceki uygulamaları sert bir şekilde eleştirdi. Kürtler ve Ermeniler arasında yaşanan düşük yoğunluklu çatışmaların bölgedeki insanlara zarar verdiğini anlatan Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alaylarını sert bir şekilde eleştirdi:

"Hamidiye Alaylarının vücûb-i ehemm-i ıslahatına karşı, bunların lağvı gibi bu sırada te'sîr-i hazır-ı siyâsiyesi kat'iyyen inkâr olunamayan bir hatayı diğer dahi mevzuyu ma'rezi tezekkür olmuştur. Bugün bu haller, anasır-ı muhtelife aralarındaki o bürûdetli boşlukları imla değil ancak tevsi' ve bu suretle husulü tabii olan insilâb-ı emniyet herhalde habl-ı metin-i ittihad-ı kat' eder."[252]

KTTG, farklı düşünceye sahip birçok kişiyi bünyesinde barındırarak Kürtlerin çektiği sıkıntıların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu da gözler önünde serdi. Gazetede, İslamcılık ve Osmanlıcılık fikirleri yoğun olarak işlendi. Kürt kimliğinin her şeyden evvel İslam olduğu, sonra Osmanlı ve en son da Kürt olduğu vurgusu üzerinde duruldu. Bunların yanı sıra Kürt kimliğinin tarihsel ve kültürel özellikleri de yoğun bir şekilde işlendi.[253] Çıkardıkları isyanlarla bir araya gelemeyen ve çoğu zaman birbirlerine düşmanlık besleyen birçok Kürt ailesi, II. Meşrutiyet döneminde kurulan cemiyetlerle ve çıkarılan gazete ve dergilerle hizipçiliği bırakıp bir araya gelmeyi, ortak sorunları konuşmayı ve tartışmayı kısmen de olsa başardılar. Bu dönemin önemli kazançlarından birisinin de bu olduğu söylenebilir.[254]

3.7 Şemdinan Ailesi'nin Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'daki Temsili

Osmanlı Devleti'nde yaşayan birçok etnik grup, haklarını korumak ve geliştirmek üzere bu dönemde açılan parlamentoya temsilcilerini göndermeye çalıştılar. Her ne kadar bu dönem (1908-1920), uzun sürmese ve arada kesintilere uğrasa da nispeten I. Meşrutiyet (1877-1878) döneminden daha uzun sürdü. Açılan parlamentoda farklı etnik kökenden gelen insanlar aynı çatı altında bir araya gelerek konuşma imkânı buldular. Kurulan parlamento iki kanattan oluştu. Bunlar, Heyet-i

---

[251] Bu başlık yazının bulunduğu sayfada bulunmamaktadır. Başlık "Münderecat" bölümündedir.
[252] **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** 5 Aralık 1908, s. 6-7.
[253] **Agg**, s. 1-8.
[254] Özoğlu, **age**, s. 102.

Mebusan ve Heyet-i Âyan'dı. Birinci mecliste yer alan mebuslar seçimle göreve gelirken, ikinci mecliste yer alan mebuslar ise atamayla geldiler.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kasım ve Aralık aylarında yapılan seçimlerde, İttihat ve Terakki ve Ahrar Fırkası'ndan başka partiler seçime katılmadı. Partilerin kurulması için uygun zemin ve yeteri kadar zaman da yoktu. Buna rağmen aydınların ve eşrafın seçimlere yaklaşımı olumlu oldu. 17 Aralık 1908'de yapılan seçimde Ahrar Fırkası'ndan gösterilen adaylar meclise giremedi. Bazı milletvekilleri ise parlamentoya bağımsız olarak girdiler. Bunların dışında kalan milletvekillerin çoğu, İttihat ve Terakki Partisi'nden seçildi. Seçimden önce Rum, Arap, Makedon ve daha birçok etnik grubun temsilcileriyle uzlaşan İttihat ve Terakki, bunun neticesinde hem Meclis-i Mebusan'a hâkim oldu hem de neredeyse bütün unsurların temsilini sağlama başarısı gösterdi. Bu dönemde yapılan seçimde mebus sayısı hakkında birçok çalışmada birbirinden farklı rakamlar verilmektedir.[255] A. Bedevi Kura'a göre II. Meşrutiyet sonrası Meclis-i Mebusan'a seçilen milletvekillerin sayısı 266'dır. Bunlaın 142'si Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi, 4' Bulgar, 3'Sırp ve 1'i Utah kökenlidir.[256] Van Mebusu Vahap Papazyan'a göre mecliste yer alan mebusların toplamı 265'tir. Bunların 220'si Müslüman, 45'i se gayrimüslimdir. Meclis-i Mebusan'a seçilen mebusların toplam sayısı ile ilgili birbirinden farklı rakamlar dile getirilmesine rağmen, araştırmalar sonucunda mubus sayısını 281 olarak tespit etmek mümkündür. Bu mebusların etnik dağılımına bakıldığında bunların 157'sinin Türk, 54'ünün Arap, 25'inin Arnavut, 22'sinin Rum, 10'unun Ermeni, 9'unun Slav, 6'sının Sırp, 3'ünün Bulgar ve 4'ünün Yahudi olduğu görülmektedir. [257] Farklı kaynaklardan alınan mebus oranlarına bakıldığında

---

[255] Faruz Ahmed, toplam mebus sayısını 288 olarak vermektedir. Ona göre 288 mebusun 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 4'ü Yahudi ve 10'u Slav kökenlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruz Ahmed ve Dankwan A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918", **Güney-Doğu Avrupa raştırmaları Dergisi**, Sayı 4-5, (İstanbul: 1976), s. 247. Enver Ziya Kara'a göre yapılan seçim sonucu seçilen toplam mebus sayısı 240 kişiden oluşmaktadır. Karal'a göre bunların 150'si Türk ve Arnavutlardan oluşurken, 50'si Arap, 18'i Rum, 12'si Ermeni, 4'ü Bulgar, 2'si Sırp, 3'ü Yahudi ve 1'i de Utah'lardan oluşmaktadır. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, cilt VIII, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 62-63.

[256] Başta Tarık Zafer Tunaya olmak üzere pek çok araştırmacı bu kaynağa dayanarak mebus sayısını vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, (İstanbul: 3F Yayınları, 2006), s. 84. Ayrıca bkz. Halil Menteş, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteş'in Anıları**, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), s. 12; Kutlay, **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci**, s. 206-209.

[257] **Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi,** Devre 1, toplam 21 cilt, (Ankara: TBMM Basımevi, 1982-1991); İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, cilt II, (Ankara: TBMM Basımevi 1998), s. 20-42; Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, **age**, s. 84-86.

gyrimüslim mebus oranlarının birbirlerine yakın olduğu gözlemlenirken, Kürtlerin palamentoda temsili konusunda araştırmacıların sayı vermekten kaçındıkları görülmektedir.

KTTC yöneticileri, Kürtlerin haklarını korumak ve yaşadıkları bölgenin gelişmesi için kendilerine yakın ve uygun gördükleri kimseleri Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçtirmek için çaba göstereceklerini nizamnamenin 16. maddesinde belirtmişlerdi.[258] Ancak yapılan seçimlerde ne kadar etkin olduğu ve Mebusan Meclisine kaç milletvekili gönderdiği tam olarak belli değildir. Yapılan hesaplamalarda Kürtlerin Türklerle birlikte sayıldıkları görülmektedir. Nitekim Kürtler, 157 Türk milletvekili arasında gösterildiler. Fakat birçok tarihçiye göre Kürtler, diğer büyük etnik gruplara göre meclise çok az temsilci gönderdiler. Örneğin 1908-1912 yılları arasında 54 Arap, 25 Arnavut ve yaklaşık 22 Rum milletvekili yer alırken, Kürt milletvekillerinin sayısı 10'u geçmedi.[259]

Meclis-i Mebusan'a giren Kürt mebuslar, Kürtlerin sorununun çözümünü Osmanlı Devleti içerisinde kalarak çözmeye çalıştılar. Bu bağlamda diğer etnik gruplardan (Araplar, Ermeniler ve Balkanlar'da yaşayan etnik gruplardan), farklı bir yol, yöntem izlediler. Meclis-i Mebusan'a giren Kürt mebuslar genellikle Doğu Anadolu vilayetlerinin (Vilayet-i Şarkiye'nin) içinde bulunduğu "kötü sosyo-ekonomik" durumu gözler önüne sermeye çalıştılar. Kürt mebusları, Devr-i Sabık'ta Doğu vilayetlerinde bir şey yapılmadığını ve bu yörenin "adeta bir yetim çocuk" muamelesi gördüğünü belirterek bu yöreye "Devr-i Meşrutiyet'te" de bir şey yapılmadığını ileri sürdüler. Bölgeye ilişkin kötü tablolardan örnekler verdiler.[260] Kürt mebuslar, ülkenin temel sorunlarından ziyade, genellikle bölge için bazı taleplerde bulunmaktaydılar. Dile getirilen bu talepler, bölgenin her yönden kalkındırılması ve geliştirilmesine yönelikti.

---

[258] 16. Madde, Kürtlerin terbiye-i fikrîye ve içtimaiyeleri elzem olmasına nazaran gerek bu ilk meclis-i mebusan gerek atiyen intihab edilecek mebusan meclisleri için Kanun-i Esasi'nin bahş ettiği hukuku bihakkın muhafaza ve müdafaa edebilecek ihtiyacat-ı memlekete vakıf ve münasip aza intihabına himmet ve bu babda icab eden programları tanzim ve neşriyet-ı muktaziye ifa edilecektir. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1**, s. 411.

[259] **Age**, s. 406-408.

[260] Musul Mebusu Mehmet Ali Bey, "Musul, İstanbul'a otuz beş günlük mesafededir derken, Van Mebusu Mithat Bey, "Van'ı Osmanlı ülkesinin Sibirya'sı" olarak tarif etti. Dersim Mebusu Salim Bey ise, Dersim sancağının her türlü bayındırlıktan uzak olduğunu dile getirerek buradaki okuma yazma oranının düşüklüğünden şikâyet etti. Bkz. Şimşir, **Kürtçülük**, s. 258-259; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1,** s. 407.

Kürt mebuslar, Türk mebusların içerisinde kabul edilmişlerdir. Bu yüzden Kürtlere ayrı bir millet gözüyle yaklaşılmadı. Kürtler, Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi Meclis-i Âyan'da da az üye ile temsil edildiler. Bu dönemde Kürtlerin parlamentoda temsili açısından Şemdinan ailesi dikkat çekmektedir. Kürtlerin bu kadar az temsil edildiği bir dönemde Şemdinan ailesinin hem Meclis-i Mebusan'a hem de Meclis-i Âyan'a mebus yollaması, ailenin bu dönemde hem Kürt siyasi hareketinde hem de Osmanlı yönetiminde etkili olduğunu göstermektedir. Şemdinan ailesinin Meclis-i Mebusan'a yolladığı mebus, dedesinin adını alan [küçük] Seyyid Taha'dır.

3.7.1 Seyyid Taha'nın Meclis-i Mebusan'a Seçilmesi

Bu dönemde Meclis-i Mebusan'da görev yapan önemli Kürt aydınlarından biri de Şeyh Ubeydullah'ın torunu, Seyyid Muhammed Sıddık'ın oğlu Seyyid Taha'dır. 1878'de Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinin Koçyiğit (Kelkit) Köyü'nde dünyaya gelen Seyyid Taha, iyi bir medrese eğitimi aldı. Irak ve İran'da Arapça ve Farsça öğrenimi gördükten sonra, yaşadığı bölgeye döndü.[261] Babası Seyyid Muhammed Sıddık'ın 1907'deki ölümünden sonra ailenin ve babasının bölgedeki idari mekanizmasının başına geçti ve uzun yıllar bu görevleri yaptı.[262]

Osmanlı Meclis Tutanakları (*Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi*) Seyyid Taha'nın 1908'de Hakkâri bölgesinden bağımsız milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdiğini göstermektedir. O, Meclis-i Mebusan'a seçilen birçok Kürt mebustan daha aktif bir görev üstlendi. Meclis-i Mebusan'ın ilk yasama yılında (1908-1912) görev yapan Seyyid Taha, bu süreçte 23 defa söz alıp konuşma yaptı. Ağırlıklı olarak bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Seyyid Taha, konuşmalarında Bedirhan ailesinin sürgünde bulunan bazı fertlerinin affedilmesini de gündemine aldı.[263]

---

[261] **Yurt Ansiklopedisi**, s. 3360.

[262] Bülent Özdemir, **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye,** (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), s. 138.

[263] "Bu mesele pek gariptir. Bedirhanilerin meselesi iki nokta-i nazardan bed'ediyor. Bunların cürümleri adi ise, Trablusgarp' ta ne işi var. Siyasî ise, 11 Temmuz'dan sonra yine ne işleri var? Bendeniz, bunlara o kadar ehemmiyet veremiyorum ki Devri Sabıkta cürmü siyasî addetmişler, şimdi ise biz de tereddüt ediyoruz. Bir ilam var, iyi kötü, kesbi katiyyet etmiş. Zaten ceraimi siyasiye eshabı gibi, işittiğime nazaran, ceraimi adiye eshabı da affolundu, onlar da affolunsun; bu affi umumiden hissemend olsun." [263] **Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi**, Devre 1, İçtima Senesi 1, c. 5, 24 Haziran1925 [1909], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 207.

Seyyid Taha, görev yaptığı süre zarfında 7 defa takrir (öneri) verdi. Takrir verdiği konular birbirinden farklıdır. Seyyid Taha, Meclis-i Mebusan'daki çalışmalarından sonra, Kürt siyasi hareketine katıldı. Sultan Mehmet Reşat döneminde bir nedenden dolayı İstanbul'da celb edilerek nezaret altına alındı. Ancak gözaltı süresini tamamlamadan Rusya'ya firar etmeyi başardı. Rusya, bu dönemlerde Osmanlı yönetimine karşı çıkan Kürt liderleri ile iyi ilişki içerisinde olmuştur. Bedirhan ailesinden Abdürrezzak, Kamil ve Hüseyin Bedirhan Beyler de Rus yetkililerle irtibat hâlindeydiler. Rusya, bazı Kürt liderler üzerinden ülkesinde ve Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt aşiretlerini kendi kontrolüne almaya çalışmaktaydı. Bu yüzden bölgede nüfuz sahibi kimi Kürt liderleriyle iyi ilişki kurmaya çalışıyordu.[264] Seyyid Taha, Rusya'dan sonra İran'a, oradan da Şemdinli bölgesine geçerek bölgede siyasi aktör olmaya çalıştı.[265] Şemdinan ailesinin parlamentoya gönderdiği bir diğer kişi de Seyyid Abdülkadir'dir.

3.7.2 Seyyid Abdülkadir'in Meclis-i Âyan'a Atanması

Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra açılan parlamentoda, Heyet-i Âyan, Meclis'i Umumi'nin iki kısmından biri olarak kabul edildi. Bu meclise atanacak başkan ve üyeler, Heyet-i Mebusan üyelerinin üçte birini geçmemek üzere, doğrudan doğruya padişah tarafından atandı. Meclis-i Mebusan'ın üye sayısı sabit olmayıp her elli bin erkeğe bir üye olarak tespit edildi. Buna göre Meclis-i Âyan'a atanacak azami üye sayısı da bu değerden yola çıkılarak belirlendi. Seçiminin dört yılda bir yapılacağına ilişkin kural da âyanın toplam üye sayısını etkilemekteydi. Âyan üyeliği ömür boyu olarak belirlendi. Ancak üyelerin devlete ihanet, Kanun-i Esasi'yi bozma ve yürürlükten kaldırmaya girişme ve irtikâp suçlarından herhangi birini işlemeleri hâlinde, üyelikleri düşürülebilecekti.[266]

Âyan üyeliğine atanacak kişilerde bazı özellikler aranmaktaydı. Geçmişteki eylem ve eserleri bakımından herkesin güvenini kazanmış olması, devlet hayatında övülmeye değer çalışmalarının olması, tanınan ve bilinen kişiler olması, kırk

---

[264] Göldaş, **age**, s. 111-113.
[265] **Age**, s. 111-114.
[266] H. Aliyar Demirci, **İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), s. 44-45.

yaşından büyük olmaları gibi şartlar gerekiyordu.[267] Âyan'a seçilecek üyelerin ömür boyu görevlerinde kalacak olması ve seçimle gelmemeleri bazı tartışmaları da beraberinde getirdi. Hüseyin Cahit'e göre seçimle gelmeyen bir Âyan, vatanın menfaatlerinden çok kendini tayin eden gücün yanında yer alırdı.[268]

Heyet-i Âyan'a seçilecek kişilerin etnik kökenlerine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde yaşayan hemen hemen bütün etnik grupların bu makamda temsil edildiği görülmektedir. Ancak gayrimüslim cemaatler genellikle mecliste daha fazla temsil edilme haklarının olması gerektiğini iddia ederek, yapılan atamaları eleştirdiler.[269] II. Meşrutiyet sonrası Meclis-i Âyan'a atanan önemli Kürt liderlerinden biri Seyyid Abdülkadir'dir. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra açılan parlamentoda, 14 Kânunuevvel 1324 (27 Aralık 1908'de) Sultan II. Abdülhamit tarafından Âyan üyeliğine atanan Seyyid Abdülkadir, uzun yıllar bu görevde kaldı.[270] Birinci yasama (1908-1912) dönemi içinde hiçbir encümende görev almayan Seyyid Abdülkadir, bu dönemde meclis çalışmalarında pek aktif de değildi.[271] O, bu görevinin yanı sıra Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin başkanlığını da yürütmekteydi.[272]

Seyyid Abdülkadir'in meclis çalışmalarında ilk defa söz alıp konuşması 10 Mayıs 1910'da bir kanun tasarısının görüşülmesinde oldu.[273] 1910'da İran yönetimi, Aralık ayının sonlarından Şubat ayının sonlarına kadar Şemdinli'de izinli bulunan

---

[267] Heyet-i Mebusan da ise yaş sınırı en az 30'dur. İki meclis arasındaki önemli farklardan biri budur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Age**, s. 44-46.

[268] Hüseyin Cahit, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Programı", 11 Eylül 1324 (24 Eylül 1908) **Tanin Gazetesi**, no: 55.

[269] Atanan üyelerle ilgili gösterilen tepkiler için bkz. Demirci, **age**, s. 254.

[270] Bu bağlamda başta Hakan Özoğlu olmak üzere birçok yazar, Seyyid Abdülkadir'in ilk konuşmalarına ve Âyan Meclis Başkanlığı ile yaptığı telgraf görüşmesini öne sürerek onun bu tarihte meclise atandığını dile getirmektedirler. Oysa Seyyid Abdülkadir'in bu kuruma atandığını gösteren belge için bkz. BOA, BEO, DUİT, 11/1 (1326.Za.20).

[271] Seyyid Abdülkadir, 9 Nisan 1328'de (22 Nisan 1912) Legotof Bey, Ali Rıza Efendi, Dilber Efendi ve Şerif Cafer Paşa ile birlikte Arzuhal/İstida Encümeninde görev aldı. Bkz. **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtimai Senesi 1, c 1, 9 Nisan 1328, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 53. Ancak 28 Nisan 1328'de (1 Mays 1912) Seyyid Abdülkadir ve Dilber Efendinin yerine Şükrü Paşa ve Azryan Efendi seçilir. Bkz. **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi,** Devre 2, İçtimai Senesi 1, c 1, 28 Nisan 1328, latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 53. Seyyid Abdülkadir, 5 Haziran 1328'de (18 Haziran 1912) Ali Rıza Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Ekrem Bey, Şerif Cafer Paşa ile birlikte Evkaf Encümeni görevini yürütmüştür. Bkz. **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, D 2, İçtimai Snesi 1, c 1, 5 Haziran 1328, latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 150; Demirci, **age**, s. 498, 508.

[272] Seyyid Abdülkadir'in bu kuruma atandığını gösteren belge için bkz. BEO, DUİT, 11/1 (1326.Za.20).

[273] Kanun tasarısı hakkındaki konuşmaları için bkz. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtimai Senesi 2, c. 2, 10 Mayıs 1326 [23 Mayıs 1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 121.

Seyyid Abdülkadir'i Osmanlı yönetimine şikâyet etti. İran yönetimi, Babıâli'ye yolladığı şikâyet telgrafında geçmişte Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Muhammed Sıddık'ın Azerbaycan Eyaleti'nde İran tebaasının canına, malına zarar verdiğinden söz ederek şimdi de Seyyid Abdülkadir Efendi'nin bölgede aşiret reislerini İran devletine karşı kışkırttığını dile getirdi. Seyyid Abdülkadir'in aşiret reislerine bu yolla talimat verdiği, halkın emlakını satın almak için köylere adam yolladığını bildirdi. Yakın bir zamanda Azerbaycan'da çıkacak kargaşanın sadece burayla sınırlı kalmayacağını, bunun birçok bölgeye sıçrayacağını söyleyerek Seyyid Abdülkadir'in bölgeden uzaklaştırılmasını ve kontrol altına alınmasını Osmanlı yönetiminden talep etti.[274]

İran'dan gelen telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti ile Sadaret arasında yapılan yazışmada, Seyyid Abdülkadir Efendi'nin nerede olduğu ve söz konusu iddiaların aslının olup olmadığının araştırılması istendi.[275] Dâhiliye Nezareti, Sadarete Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Şemdinli'de olduğunu, dönüş tarihinin tam olarak bilinmediğini belirtti. Ayrıca kaldığı bölgenin Osmanlı ile İran devletlerinin sınırları açısından stratejik bir öneme sahip olduğunu ve bu yüzden İran'ın Seyyid Abdülkadir'in bölgede kalmasından rahatsızlık duyduğunu söyledi. Orada kaldığı sürece İran'ın rahat olamayacağını ve bunun için Âyan Meclis Başkanlığı ile iletişime geçilerek İstanbul'a dönmesinin sağlanması istendi. Sadaret, durumu Âyan Meclis Başkanlığı görevinde bulunan Sait Paşa'ya[276] bildirdi. Sait Paşa, iki hafta sonra sadrazama yolladığı yazıda Seyyid Abdülkadir Efendi ile görüştüğünü ve kendisinin İstanbul'a doğru yola çıktığını haber verdi.[277]

Uzun yıllar âyan azası olarak görev yapan Seyyid Abdülkadir, parlamentonun ilk yasama (1908-1912) yılında iki defa söz aldı. Söz aldığı konulardan biri, 31 Mart

---

[274] Demirci, **age**, s. 254.

[275] Her üç belge için bkz. BOA, BEO Meclis-i Âyan'a Giden Defteri**,** nu: 278787 içinde: Tahran Hariciye Nezaret-i Vekâlet-i Âyiyyesinden varid olan telgraf-ı âlinin tercümesi (17 Safer 1328/ 14 Şubat 1325/ 28 Şubat 1910), Dâhiliye Nezareti'nin sadarete gönderdiği buna ilişkin yazısı (25 Safer 1328/22 Şubat 1325/ 7 Mart 1910). Sadaretten Dâhiliye Nezareti'ne-müsvedde (2 Rebiyülevvel 1328/ 1 Mart 1326/ 14 Mart 1910).

[276] Süleymaniyeli Said Paşa, Kürt Şerif Paşa'nın babasıdır. Bu görevinin yanında uzun yıllar Şûrâ-yı Devlet başkanlığı da yaptı. Bkz. Orhan Koloğlu, **Üç İttihatçı: Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki**, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2011), s. 93-109.

[277] BEO Meclis-i Âyan'dan Gelen Defteri, nu: 279224 içinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete (11 Rebiyülevvel 1328/10 Mart 1326/23 Mart 1910). Sadarete Heyet-i Âyan Başkanlığı'na (14 Rebiyülevvel 1328/13 Mart 1326/26 Mart 1910). Hayet-i âyan'dan Saderete (15 Rebiyülahir 1328/12 Nisan 1326/25 Nisan 1910).

hadisesinde asker oğlunu kaybeden Münire adındaki bir hanım için verilmesi gereken maaş ile ilgiliydi.[278] İkinci yasama (1912-1916) döneminde ise üç defa söz alarak düşüncelerini paylaştı.[279] Üçüncü yasama (1916-1920) döneminde ise yedi defa söz aldı. Seyyid Abdülkadir, Rüsumu Belediye kanununun değiştirilmesinden[280] Pasaport kanununun tadiline, [281] Saltanat bütçesinin belirlenmesinden Adliye Nezareti'nin raptına[282] kadar birçok konuda söz alıp görüş belirtti.

Meclis-i Âyan'ın dördüncü yasama (1920) döneminde de görev yapan Seyyid Abdülkadir, pek çok zorlukla karşılaştı. Bir taraftan Kürtlerin ve yaşadıkları bölgenin gelecekteki statüsü için yabancı devlet görevlileri ile görüşmelerde bulunurken, bir yandan da Osmanlı Devlet bürokrasisinde âyan vazifesini ifa etmekteydi. Dile getirdiği fikirler ve yürüttüğü diplomasi hem bazı milliyetçi Kürt aydın ve liderleri hem de dönemin hükûmetlerinin tepkisini çekmekteydi. Örneğin Seyyid Abdülkadir, bu yasama döneminde bir öneri verdi ve üç defa da söz aldı. Ancak bunların çoğu, ülke meselelerinden ziyade kendisine yönelik eleştirilere dair bir nevi savunma ve kendini ifade etme amaçlı konuşmalardır. Bu dönemde yaptığı konuşmalar, hakkında yapılan tartışmaları ileride yaşanan gelişmelerin seyrine göre daha ayrıntılı bir şekilde verilecektir.

Âyan meclis üyelerine seçilenlerin önemli bir kısmı, sivil bürokrasiye mensup kişilerden oluşmaktaydı. Sivil üyelerin önemli bir kısmı Âyan üyeliğine atanmadan önce Şûrâ-yı Devlet üyeliği yapmaktaydı. Seyyid Abdülkadir ise Âyan üyeliği yaptıktan sonra Şûrâ-yı Devlet'e (4 Mart 1919) atanan az sayıdaki kişilerden biridir. Onun böylesi önemli bir göreve atanmasının birçok nedeni vardır. Hem İstanbul'da

---

[278] **Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi**, Devre 1, İçtimai Sene 2, c.1, 15 Haziran 1326 [1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 651.

[279] Söz aldığı konular arasında Mensubin-i Askeriye'nin siyasetle iştigal etmelerinin men'i hakkındaki kanun Lâyihası, İstidadı Encümen'in haftalık karar cetveli ve Lisan-ı gayri-resmi ile muharrer istidaları hakkındaki İstida Encümeni Mazbatası hakkında görüş belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. [279] **Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi**, Devre 1, İçtimai Sene 1, c.1, 18 Haziran 1326 [1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 120-282.

[280] Seyyid Abdülkadir, bir ev için seksen üç lira vergi veren var. Böyle bir ev seksen lira vergi verirse kaç yüz liraya kiraya verilecek. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi**, Devre 3, İçtimai Sene 1, c.1, 5 Kânun- u Sânî 1330 [18 Ocak 1915], 18 Haziran 1326 [1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 105.

[281] Bir zaruret mübreme halinde yahut burada tedavi olunamayacak derecede mühim bir hastalık vukuunda gibi bir kayıt konmak lazımdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtimai Senesi 3,c: 1, 2 Şubat 1332 [1916], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 465.

[282] Geçen konuşmalar için bkz. **Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi**, Devre 3, İçtimai Senesi 3, c.2, 6 Mart 1333 [1917], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 135.

hem de Kürt bölgelerinde büyük bir nüfuza sahip olması, ılımlı ve uzlaşmacı bir yapıya sahip olması, halifeye ve saltanata bağlılığı, ilk zamanlarda İttihat ve Terakki üst yönetimiyle iyi ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunması, seyyidlik bağının olması gibi faktörler onu bu göreve atanmasında başlıca rol oynamaktaydı.[283]

3.8 Birinci Dünya Savaşı ve Kürtler

II. Meşrutiyet ile gelen özgür ortam beklenenden de kısa sürdü. Değişen ve gelişen olaylar sonucunda İTC, merkeziyetçi ve bilahare Türkçü bir politika izlemeye başladı. Bu durum başta Kürtler olmak üzere ülkede yaşayan birçok etnik grubu rahatsız etmekteydi. İktidara geldikten sonra özgürlükler adına verdiği sözleri yerine getirmeyen İttihat ve Terakki, geleneksel politika yapma biçimini devam ettirmesinin yanı sıra yolsuzluk, baskı ve kötü yönetim anlayışıyla birçok kişiyi küstürdü. 1913'ten itibaren İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı birçok yerde irili ufaklı Kürt isyanları ortaya çıkmaya başladı. Bu isyanların başını şeyhler çekmekteydi.[284] Kısacası Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Kürt coğrafyası oldukça karışıktı.

28 Temmuz 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın Kürt halkına da maliyeti yüksek oldu. Kürtlerin yaşadığı bölge, Osmanlı-Rus sınırında ve bu iki ordunun harekât sahası içindeydi. Bu durum, sadece Osmanlı Devleti'nde kalan Kürt bölgeleri için geçerli değildi, İran ve Rus bölgesinde kalan Kürt bölgeleri için de geçerliydi. Yaşanan çarpışmalar kuzeyde Sarıkamış'tan güneyde Mukri'ye, doğuda Erzurum'dan batıda Erzincan'a kadar uzanmaktaydı. Bu sınırlar içerisinde kalan topraklar, kısa zamanda birkaç kez el değiştirdi.[285]

Birinci Dünya Savaşı'na katılan Kürtlerin sayısını belirlemek oldukça zordur. Fakat o dönemde subay olarak görev yapan Mehmed Emin Zeki Bey'in verdiği sayılara bakarak, Kürtlerin bu savaşa katılımının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

---

[283] Demirci, **age**, s. 154-157.

[284] Bu dönemde Süleymaniye ve çevresinde çıkan Şeyh Berzence isyanında şu talepler dile getirilmiştir: Resmî dil olarak Kürtçenin kabul edilmesi, Kürt bölgelerinde eğitim dilinin Kürtçe olması, Kürtçe konuşan kaymakam, nahiye müdürü ve memurların atanması, kadı ve müftülerin Şafii mezhebine mensup kişilerden seçilmesi, vergilerin şeriata göre toplanması, hukuk işlerinin ve adaletin Şer'i hükümlere uygun yürütülmesi önerileri dile getirilmiştir. Jwaideh, **age**, s. 215-216.

[285] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden İsyana (1919-1925)", **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, ed. Abbas Vali, İstanbul: Avesta Yayınları, 2005), s. 202.

Ona göre merkezi Elazığ'daki Murat Suyu yakınlarında bulunan 11. Fırka ile Musul'da bulunan 12. Fırka'nın tamamı Kürtlerden oluşmaktaydı. Erzurum'da konuşlanmış 9. Fırka ile Sivas'ta konuşlanmış 10. Fırka'nın asker ve subaylarınınçoğu Kürt'tü. Ayrıca, Kürtler çok sayıda sınır birliği, jandarma ve güvenlik güçleri ile birlikte 135 yedek süvari bölüğünü de oluşturmaktaydılar. Bunların yanında Kürtler, Güney Mezopotamya, Kuzeybatı İran ve Rus ordularına karşı mücadele etmekteydiler. Kürtlerin bu cephelerdeki kaybı yaklaşık olarak 300 bin civarındaydı.[286]

İttihat ve Terakki yönetiminin Ermeniler için 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarttığı Geçici Sevk ve İskân Kanunu, 1 Haziran 1915'te yürürlüğe girdi. Göç ile birlikte Ermeniler, Suriye-Halep bölgesine sürüldü. Her ne kadar bu dönemde İTC, bazı gerekçelerle Kürtlerin bir kısmını da bölgede Anadolu'nun Türkçe konuşulan bölgelerine sürmüşse de Ermeni tehciri sırasında yaşanan olaylar, Kürtleri Türklere yakınlaştırdı ve onlarla birlikte hareket etmelerine katkı sağladı.[287] Ancak sürgünde yaşayan Kürt aydınlarından oluşan bir grup, bağımsız bir devlet için dönemin güçlü devletlerinden Rusya ve İngiltere ile irtibata geçtiler. Aralık 1914'te Kürt Şerif Paşa, İngiliz Keşif Güçleri ile Kürdistan'da olası bir Kürt devleti için görüşmelerde bulundu ve onların hizmetine girmek istediğini söyledi. Fakat İngilizler, bu kadar uzak bir bölgede hareket planlamadıklarını söyleyerek Kürt Şerif Paşa'nın teklifini reddettiler. Kürt Şerif Paşa, savaş sonunda Paris Sulh Konferansı'nda görülecektir.[288]

Savaş sırasında Kürt taleplerini kabul ettirmek için Rus yetkililerle görüşen Bedirhan ailesinden Abdürrezak, Kamil ve Hüseyin Beyler, "Düşmanımın düşmanı dostumdur" politikası gereğince bölgedeki Kürt aşiretlerinden Rusya'ya destek vermelerini istediler. Bunun üzerine bölgede bozulan siyasi dengeyi kendi lehine çevirmeye çalışan Osmanlı Devleti, Kürt toplumunda Bedirhaniler kadar büyük bir nüfuza sahip olan Şemdinan ailesine mensup Seyyid Abdülkadir'e yöneldiler. Dâhiliye Nezareti, Bedirhanilere karşı Seyyid Abdülkadir'in nüfuzundan faydalanma düşüncesini 15 Haziran 1916'da Bitlis Valiliği'ne danıştı. Bitlis Vali Vekili Memduh Bey, 29 Haziran'da aşağıdaki cevabı yolladı:

---

[286] Mehmet Emin Zeki Bey, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, s. 239-248.
[287] Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 409-415; Jwaideh, **age**, s. 256; Hassanpour, **age**, s. 132.
[288] Kurubaş, **age**, s. 19-21.

"Seyyid Abdülkadir ve çocuklarının Bitlis Vilayeti dairesinde nüfuzları bulunmadığından kendilerinden istifade mümkün değildir. Van'ın geri kalan kısmı Pervari hududundaki Müks nahiyesinden ibarettir. Müdür Mutiullah Bey'in nüfuzu ve hizmeti, idaresi için kâfidir."[289]

Dâhiliye Nezareti, aynı konuyu Diyarbakır'da bulunan Van Valisi Ahmet Mithat Bey'e de sordu. Ahmet Mithat Bey, Seyyid Abdülkadir ve çocuklarından bir şey beklenemeyeceğini ve bölgede nüfuzlarının olmadığını söyleyerek o da Bitlis Valisi'nin görüşünü paylaştı.[290]

Ruslar ile iyi ilişki kuran bir başka Kürt aydını da Seyyid Abdülkadir'in yeğeni, milletvekili Seyyid Taha'dır. Seyyid Taha, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ruslar ile birtakım resmî ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Onun bu süreçte Rusya'da seyahatlere çıktığı ve Rusçayı iyi konuştuğu söylenmektedir. Seyyid Taha, belli bir süre Rusya'nın bazı bölgelerinde kaldıktan sonra, Rus himayesine girmiş olarak döndü ve Türk-İran sınırının yakınında bulunan İran'ın Rajan Köyü'ne yerleşti. O, sadece Rus yetkililerle bölgenin geleceği için temasa geçmedi, Rusların himayesinde kurulacak bağımsız bir devletin lideri olarak düşünülen biriydi. Ancak savaş sırasında Seyyid Taha'nın hem Osmanlı Devleti hem de Rusya'ya yaranma arzusu, her iki tarafın da ona şüphe ile bakmasına neden oldu. Seyyid Taha, Alman yetkililerle de temasa geçti. Almanlarla irtibatını kesmemesi sonucunda Nehri şehrinden geçen Rus ordusu, bedel ödetmek amacıyla Seyyid Taha'nın evini tahrip etti.[291] Seyyid Taha'nın duruma göre hem Ruslar, hem İranlılar, hem Osmanlı ve hem de Almanlar ile temasa geçmesi, onun siyasette oldukça hırslı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Rus oryantalist ve diplomat Bazil Nikitin, 1917 yılının sonlarına doğru, Kahire'de kurulan İstihlas-ı Kürdistan Cemiyeti'nden (Kürdistan'ın Kurtuluş Cemiyeti) Seyyid Taha imzalı bir mektup aldığını belirtir. Mektupla ilgili Nikitin şunları dile getirmektedir: "Cemiyetten bir kişi geldi ve bana Seyyid Taha'nın bir mektubunu verdi. Bu mektupta, Kürdistan'ın kurtuluşu için Türklere karşı ortak bir eylem üzerinde anlaşmak amacıyla kendisine Rus komutanlarıyla bir görüşme sağlamam isteniyordu."[292] Fakat bu istek Rus yetkililer tarafından kabul edilmedi.

---

[289] BOA, DH. ŞRF, 524/59 (16. Haziran 1332- 29 Haziran 1916).
[290] BOA, DH. ŞRF, 524/70 (17 Haziran 1332- 30 Haziran 1916).
[291] Jwaideh, **age**, s. 257; Kurubaş, **age,** s. 23.
[292] Nikitin, **age**, s. 345.

Bazı kaynaklara göre Seyyid Abdülkadir, Seyyid Taha ile birlikte I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan söz konusu bu cemiyetin kurucuları arasında yer almıştır.[293]

[293] Mehmed Özdemir, "Şeyh Ubeydullah Ayaklanması ve Şeyh Ubeydullah'ın Oğlu Seyyid Abdülkadir'in Kürt Milliyetçiliğine Etkisi," Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Sempozyumu, **Bingöl Üniversitesi Yayınları**, 2013), s. 482; İbrahim Sediyani, "Kürt Sorununu Doğuran Süreç ve Tarihsel Sebepler," **2. Kürt Sorunu Forumu**, ***17 – 18 Kasım2012,*** *(*Bursa: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), 2012), *http://www.haberdiyarbakir.com/kurt-sorununu-doguran-surec-ve-tarihsel-sebepler-54920h/* [01.06. 2015].

4. SEYYİD ABDÜLKADİR'İN KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ İÇİNDEKİ ÇALIŞMALARI

4.1 Seyyid Abdülkadir'in Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanlığına Seçilmesi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kürtlerde başlayan kültürel milliyetçilik, İttihat ve Terakki'nin engellemelerine rağmen devam etti. Bu tarihten sonra Kürt aydınları ve liderleri cemiyet kurmaktan gazete ve dergi yayınlamaktan geri durmadılar. I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde ise, Kürt aydınlarının ve liderlerinin bir kısmı Osmanlı saflarında cephelere katıldılar. Güçlerini ve kaynaklarını katıldıkları cephelerde harcayan Kürtler, savaş sonrası birbirlerinden uzak, dağınık ve programsız kaldılar. Ancak Osmanlı Devleti'nin parçalanmaya doğru gittiği bir süreçte, Kürt coğrafyasının geleceği için bir şeyler yapma ihtiyacı da duymaktaydılar. 1908'den itibaren kurdukları cemiyetler ve çıkardıkları gazete ve dergilerle Kürtlerin sıkıntılarını dile getiren İstanbul'da yaşayan Kürtler, savaş sonrası daha örgütlü bir Kürt toplumu oluşturmak için mücadele verdiler. Bu mücadele daha öncekilerden farklı olarak bölgede yaşayan şeyh, ağa, öğretmen, memur ve köylüleri de içine aldı. Böylesi bir anlayışın ürünü olarak, Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) ortaya çıktı.[294]

Kürdistan Teali Cemiyeti, Osmanlı idaresine bağlı bir hayır cemiyeti görünümünde kuruldu. Fakat cemiyetin asıl amacıyla ilgili birbirinden farklı görüşler de vardı. Kimileri cemiyeti Osmanlı kimliğinin bir parçası olarak görürken, kimileri ise onu milliyetçi ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan bir yapı olarak değerlendirmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta KTC ile ilgili şunları dile getirmiştir:

---

[294] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, ed. Abbas Vali, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2005); Kurubaş, **age**, s. 25.

"Kurulmaya başlayan bu örgütlerden başka, ülke içinde daha birtakım girişim ve kuruluş da ortaya çıkmıştır. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ illerinde, İstanbul'dan yönetilen Kürt Teali Cemiyeti vardı. Bu derneğin amacı, yabancı devletlerin koruyuculuğu altında, bir Kürt hükûmeti kurmaktı."[295]

KTC'nin ne zaman kurulduğu ile ilgili farklı tarihler dile getirilmektedir. Kuruluş sürecinde yer alan Zinnar Silopi (Kadri Cemil)[296] ve Veteriner Dr. Nuri Dersimi anılarında, cemiyetin çalışma ve faaliyetlerine değinirlerken kuruluş tarihine dair net bir tarih vermemektedir. Tarık Zafer Tunaya, Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihini 17 Kanun-ı Evvel 1334 (17 Aralık 1918) olarak vermektedir. Yazar bu tarihi ise, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in, sadarete göndermiş olduğu 22 Mayıs 1335 (1919) tarihli yazısından saptamıştır.[297] Aytepe'ye göre Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti adıyla da bilinen Kürdistan Teâli Cemiyeti 6 Teşrin-i Sani 1333'te (6 Kasım 1917) teşekkül etmiştir. 17 Kanun-ı evvel 1334'te (17 Aralık 1918) kurucular Dâhiliye Nezareti'ne bir yazıyla başvurmuş, Dâhiliye Nezareti'nin 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı kararıyla cemiyetin kuruluşuna müsaade edilmiştir.[298]

Özoğlu ve Göldaş'a göre de Kürdistan Teali Cemiyeti'nun kuruluş tarihi 17 Aralık 1918 olarak belirlenebilir. Nitekim bu tarihi doğrulayan gazete haberleri cemiyetin kuruluş tarihi hakkında bir değerlendirmede bulunulmasını kolaylaştırmıştır. 23 Aralık 1918 günü Sabah Gazetesi'nde yer alan "Kürdistan Teâli Cemiyeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ittifakla müzaharet ve muavenete karar vermiştir" haberi cemiyetin kuruluş tarihinden altı gün sonrasına aittir.[299] KTC'nin kuruluşu ile ilgili farklı tarihlerin verilmesi bazı nedenlere bağlanabilir. Kimi yazarlar, cemiyeti kurmak için Dâhiliye Nezareti'ne yaptıkları başvuru tarihini,

---

[295] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1920),** cilt 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), s. 9.

[296] 1891'de Diyarbakır'da doğan Kadri Cemil (Zinar Silopi), Diyarbakır'ın önde gelen ailelerinden Cemilpaşazade Fuad Bey'in oğludur. Diyarbakır Askeriye Rüşdiyyesini bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Kürt siyasi hareketine aktif olarak katıldı. Bkz. Kadri Cemilpaşa (Zinnar Silopi), **Doza Kürdistan**, (Paris: Stewr basim-evi, 1969).

[297] "Âyandan Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretlerinin taht-ı riyasetinde zevat-ı malümeden mürekkep olarak Dersaadette teşekkül eden 17 Kanun-ı Evvel 1334 (17 Aralık 1918) tarihinde alel-usul ilmühabera edilmiş olan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne…" Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II: Mütareke Dönemi 1918-1922**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s. 198.

[298] Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti," **Tarih ve Toplum**, (Haziran 1998, sayı 174), s. 329.

[299] "Kürdistan Teali Cemiyeti'nin adına ilk kez rastlanıldığı 2 Kanun-ı Sani 1335 tarihli Jîn'in 7. Sayısında Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin kuruluş hazırlıkları ile ilgili olarak yapılan duyurudan anlaşıldığı kadarıyla Kürdistan Teâli Cemiyeti kurulmuş ve çalışmalarını sürdürür durumdaydı. Bu ibareden biz de Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Ocak 1919'dan önce Aralık ayında kurulmuş olduğunu anlıyoruz." Göldaş, **age**, s.13–14; Özoğlu, **age**, s. 107.

kimileri ise Dâhiliye Nazırı'nın cemiyetin kurulmasını onayladığı tarihi kuruluş tarihi olarak saymaktadır.[300]

Yazarlar arasında oluşan genel kanıya göre KTC, Mondros Mütarekesi'nden yaklaşık bir buçuk ay sonra kuruldu. 17 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan cemiyetin adresi ise "Divan-ı Muhasebat civarı İçtihat Evi yanı" olarak görülmektedir.[301] KTC'nin kurucuları arasında, daha önceki Kürt cemiyetlerinde öncü rol oynayan Kürt aydın ve liderleri yer almaktadır. Zinar Silopi, *Doza Kürdistan* (Kürdistan Davası) adlı anılarında KTC idari heyetinde yer alan kişilerin listesini şu şekilde vermektedir:

Başkan: Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir (Şemdinan)

Birinci Başkan Yardımcısı: Emin Ali Bedirhan (Botan)

İkinci Başkan Yardımcısı: Fuad Paşa (Süleymaniye)

Genel Sekreter: Hamdi Paşa

Muhasebeci: Seyyid Abdullah [Seyyid Abdülkadir'in oğlu] (Şemdinanlı)

Kurucu üyelerin bir kısmı: Halil Bey, Mehmet Ali Bedirhan, Mehmet Emin Ali Efendi, Şeyh Şefik, Şükrü Babanzâde, Fuat Babanzâde, Fetullah Efendi, Dr. Mehmet Şükrü Sekban…[302]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nde olduğu gibi bu cemiyetin de başkanlığına Seyyid Abdülkadir seçilmiştir. Seyyid Abdülkadir bu göreve seçildikten yaklaşık iki buçuk ay sonra Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanarak kabineye girmiştir.

Cemiyete üye olanların tam listesini sunan herhangi bir belgeye ulaşılamadığı için, üye sayısıyla ilgili farklı rakamlar dile getirilmektedir. Derneğe üye isimlerin bir kısmı, Şark İstiklal Mahkemesi dosyalarında bir defterde kayıtlıdır. Cemiyetin üye sayısını 167 olarak belirleyen Göldaş, bu üyelerin genel kurulda ne zaman

---

[300] Şimşir, **Kürtçülük**, s. 298.
[301] İçtihat Evi, İstanbul Cağaloğlu'nda Dr. Abdullah Cevdet Bey'e ait bir apartmandır. Cemiyetin kurulduğu yer de bu binaya yakındır. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II**, s. 198-199; Şimşir, **Kürtçülük**, s. 298.
[302] Cemiyetin diğer kurucu üyeleri ve cemiyet ile ilgili ayrıntı bilgi için bkz. Göldaş, **age**, s. 39-45; Zinnar Silopi, **age**, s. 52; Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", s. 330.

seçildiğine dair bilgi veren kaynağın olmadığından bahsetmektedir. Ancak cemiyetin önemli isimlerinden biri olan Mehmet Şükrü Sekban, genel kurulun ilk olarak Mayıs 1919'da toplandığından bahsetmektedir. Mehmet Şükrü Sekban'ın cemiyette bulunmuş olması ve bu konuda başka kimsenin tam olarak bilgi vermemesi hasebiyle cemiyetin ilk genel kurulunun onun ifade ettiği tarihte yapıldığını belirtmek daha doğru olacaktır.[303] Oğuz Aytepe'ye göre cemiyetin yönetim kurulu genel kanının aksine 1919'da oluşturulmadı. KTC, tüzüğünün 20. maddesinde açıkça belirtmiş olmasına rağmen, 1919-1920 seçimlerini yapmamış ve bundan dolayı Dâhiliye Nezareti, 1921'de cemiyete ihtarda bulunmuştur.[304]

Bölge, lehçe, eğitim anlayışı ve ideoloji gibi unsurlar açısından farklılık arz eden Kürtler, bu cemiyette bir araya geldiler. Cemiyetin önemli başarısından biri de daha önce bir araya gelmekte zorlanan kişileri aynı çatı altında toplaması ve bunlara birliktelik duygusunu aşılamasıdır. Fakat derneğin üye listesine ve Kürtlerin çalışmalarına bakıldığında, birkaç önemli Kürt ailesinin bu cemiyette çok daha etkin olduğu ve cemiyeti kendi tekellerine aldıkları görülmektedir.[305] Bu aileler arasında kişisel sürtüşmeler ve Kürt liderliği için kıyasıya bir mücadele verilmekteydi. Örneğin daha önce Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin liderliği için mücadele eden Şemdinan ve Bedirhan aileleri, KTC liderliği için de kıyasıya mücadele ettiler. İki farklı gücü temsil eden bu ailelerin liderlik mücadelesi ilerleyen yıllarda da devam edecektir.[306]

İstanbul'da kurulan KTC, Kürt coğrafyasının birçok farklı yerinde şube açtı. İstanbul'da yapılan bir toplantıda gençlerin "teşkilat için" Anadolu'ya gitmeleri kararlaştırıldı. Örneğin Dersim ve Sivas aşiretleri arasındaki çalışma görevi Divriği, Kangal veterinerliğine atanan Baytar Nuri Dersimi'ye verildi. KTC, birçok Kürt

---

[303] Göldaş**, age**, s. 26.
[304] Aytepe, **age**, s. 330.
[305] Şemdinan ailesinden; Seyyid Abdülkadir, Seyyid Mehmed, Seyyid Abdullah ve Seyyid Taha yer aldı. Bedirhan ailesinden; Mehmet Emin Ali, Süreyya, Celadet, Kamuran, Mikdat Midhat, Mehmet Ali, Abdurrahman, Murat Remzi, Hasan Nuri, Halil Rami Bey, Asaf Bedirhan, Bedirhan Ali Beyler katıldı. Baban ailesinden; Babanzâde Şükrü, Babanzâde Mustafa Zihni Paşa, Babanzade Hikmet Bey, Babanzâde Aziz ve Babanzâde Mahmut Beyler yer aldı. Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden ise; Ahmet Cemil Paşa, Ekrem Cemil ve Kadri Cemil Beyler katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz**.** Şimşir, **Kürtçülük**, s. 298-299; Göldaş, **age**, s. 39-45; Aytepe, **age**, s. 330-334; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II**, s. 202-207.
[306] Özoğlu, **age**, s. 107.

derneğinin yanı sıra ideolojik olarak kendine yakın bulduğu İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de yakın ilişki kurdu.[307]

KTC**,** Kürtlerin genel çıkarlarını ve refahını sağlamayı amaç edineceğini tüzüğünün birinci maddesinde belirtti. Tüzüğünde yer alan 4. maddeye göre cemiyetin görevi, bölgenin her yönden gelişmesini sağlamaktır. [308] Cemiyetin Osmanlı Devleti içindeki siyasi konumu, önceki Kürt cemiyetlerinden farklı olarak belirsiz kaldı. Neden böyle bir belirsizliğe meydan verdiği ve bununla neyi amaçladığı bugün bile tartışılmaktadır. Bazı yazarlar, bu durumu milliyetçi hedeflerin saklanması olarak değerlendirirken; bazıları ise, derneğin böyle bir amaç taşımadığı ve yasal olarak Osmanlı Devleti'nde kalmak istediğini belirtmektedir. Cemiyetin taşıdığı amaçla ilgili geniş bir bilgiye sahip olunmasa da KTC'nin Osmanlılık kimliğinden ziyade Kürt kimliğini ve milliyetçiliğini önceledi görülmektedir. Bu durum cemiyetin nizamnamesinde yer alan maddelerden ziyade eylemsel yönünden anlaşılmaktadır.[309] Cemiyetin resmî olmayan yayın organı *Jîn* (Yaşam) dergisinde, Kürt milliyetçiliğini ön plana çıkaran birçok yazı vemakale kaleme alınmıştır.[310]

4.2 Kürdistan Teali Cemiyeti ve Wilson Prensipleri

ABD Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada, 14 maddeden oluşan prensiplerden bahseder. Bu prensipler, Wilson'un I. Dünya Savaşı'nden sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkindir. Bu ilkeler, dünyada oluşacak yeni siyasal, toplumsal ve ulusal şekillenmelere etki etmiştir. Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi anlamına gelen "self-determination" ilkesini merkeze koyan bir yapılanma öneren bu prensipler, Osmanlı Devleti'nde yaşayan pek çok milletin (Türk, Ermeni, Kürt, Arap, Rum) dikkatini çekmiştir. Kendi geleceklerine kendileri karar vermek isteyen bu

---

[307] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II,** s. 201.
[308] **Age**, s. 219
[309] **Age**, s. 199-203.
[310] Siverekli Hilmi, Kürt Gençlerine" başlıklı yazısında şunları dile getirdi: "…Başkalarının matahına ilgi gösterme zamanı geçti. Bazılarınızın fikirlerini işgal eden boş hayallerden arınınız. Yalnız kendi milletiniz için çalışınız. Unutmayınız ki bizim de bugüne kadar ihmal edilmiş geniş bir dilimiz, zengin bir tarihimiz vardır. İşte size bir kurtuluş formülü: Eylem ve girişim." Bkz. M. Emin Bozarslan, **Jîn, Kovara Kurdi-Tirki, Kürtçe-Türkçe Dergi, 1918-1919 Cilt 1-2-3-4-5**, sayı 8, (Sweden: Deng Yayınevi, 1985), s. 8-10.

milletler, 1918'in sonu ile 1919'un başlarından itibaren politik, etnik, demografik, ekonomik açıdan yaşadıkları bölgede çoğunlukta olduklarını kanıtlamaya çalışmışlardır.[311] Bu süreçte Kürtler de Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan pek çok millet gibi Wilson Prensipleri'ni övmüş ve bunları kendi gelecekleri için yol haritaları olarak belirlemiştir.

Wilson Prensipleri'nin ilanından sonra İstanbul'da kurulan KTC, bölgenin gelecekteki statüsü için bazı çalışmalarda bulundu. Ancak cemiyet, silahlı mücadele vermekten ziyade, güçlü devletlerle diplomasi ve müzakere yolunu tercih ederek haklarına elde etmeye çalıştı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan endişelenen İstanbul'daki Kürtler, Kürt coğrafyasının geleceği için Avrupa devletlerine ümit bağlamışlardır. Avrupalı devletlerinin Wilson Prensipleri'ne göre hareket edeceğini ve Kürt halkına kendi geleceğini belirleme hakkını tanıyacaklarını düşünüyordu. Nitekim KTC, Batılı güçlerle ters düşmemeye özen gösteriyordu. Cemiyetin resmî yayın organı olmayan *Jîn* (yaşam) dergisinde, başkan Wilson ve onun prensiplerini öven birçok yazı kaleme alındı. Kamuran Ali Bedirhan,[312] "Kürdistan İçin" başlıklı yazısında, ilan edilen Wilson Prensipleri ile ilgili şunları dile getirmektedir:

"…Wilson'ın 14 şartında, her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık dünyada karar kılacağı açıklanıyor. İnsanlığın siyasal amaçlarla artık oyuncak olmayacağı belirtiliyor. İşte, insanlık ve fazilet misyonerliğine yakışan samimi öneri! Dünya tarihinin bu en önemli döneminde, yeni bir durumun istikrarı başlangıcında, biz şimdi, maddî ve manevî olarak canlı bir milletin ferdi sıfatıyla ve alnımız gibi açık bir dille görüşlerimizi ortaya sermek istiyoruz. Ülkemizi yöneten ve bilimin kabul ettiği esaslara hiçbir şekilde dayanmayan eski hükûmet, [İttihad ve Terakkî hükûmeti] nihayet programıyla birlikte düştü."[313]

---

[311] Kürtlerin geleceklerini de yakından ilgilendiren 12. maddenin muhtevası şöyleydi: "Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına güvenli bir hükümranlık sağlanmalıdır, fakat halen idaresindeki diğer milletleri tereddüt edilmez bir hayat güvenliği ile mutlaka dokunulmaz muhtar bir gelişme fırsatı tanınmalıdır. Boğazlar uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır." Wilson Prensiplerinin tam metni ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye,** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988), s. 25-29; Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** (Ankara: TTK Yayınları, 1988), s. 150-160; Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, (Giresun: İleri basımevi, 1972), s. 57.

[312] 1895'te İstanbul'da doğan Kamuran Bedirhan, Mir Bedirhan Bey'in torunu, Mehmet Ali Bedirhan'ın da oğludur. Cumhuriyetin ilanından sonra yurt dışına kaçtı. Bkz. Malmisanij, **Cızira Botanlı Bedirhaniler**, s.148-155.

[313] **Jîn Dergisi**, sayı: 3, s. 5.

Wilson Prensiplerini öven önemli Kürtlerden biri de İhsan Nuri'dir.[314] *Jîn*'de Wilson Prensipleri ve Kürdler' başlıklı yazısında şunları dile getirdi:

"İnsanlığı vicdan mahkemesinin adalet ve hak dağıtan huzuruna çağıran Amerikan cumhurbaşkanı Sayın Wilson'ın insan severce konuşması, yıllardan beri zorbalık elinin zalim darbeleri altında inleyen mazlum ve haksızlığa uğramış ulusların ve halkların her an kanayan ve sızlayan yaralarına onulmanın başlangıcı sayılan pansuman etkisini yapmış; ümitsiz ruhlara, yüzyılların anlayışının ürünü olan egemenlik galip gelenindir ilkesinin düştüğünü ilân edip, uygarlık tarihinde insanlığı mutluluğun en yüksek zirvesine ulaştırabilecek en önemli ve eşsiz devrimi yaratmakla yeterli bir teselli esintisi serpmiş gibi bir izlenim yaratmıştır."[315]

Wilson Prensiplerini öven bir başka kişi de Abdurrahman Rami'dir. KTC'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan Abdurrahman Rami, *Jîn*'de kaleme aldığı "Şimdiki Durumumuz" başlıklı yazısında şunları dile getirdi:

"Evet, biz Kürtler şimdiye kadar Türk Hükûmeti'nin yönetiminden yani Osmanlı topluluğundan çıkmak gereğini duymadık. Simdi bakıyoruz ki Wilson, Türk olmayanları Osmanlılara vermeyeceğiz, diyor. Oysa bizim yerimize Kürdistan derler; orada, memurluk için gelip yerleşmiş olan 2-3 memurdan başka hiçbir Türk yoktur. Türkler bulunmadığına göre ya Ermeniler, başkaları? Ermeniler ise, yüzde beşimiz kadar da yokturlar. Başkaları da yüzde iki ancak oluştururlar. Öyleyse Kürdistan'da Kürtlerden başka hiçbir millet yoktur. Öyle olunca da Kürdistan Kürtlerin hakkıdır, Kürtlerden başka kimsenin hakkı değildir."[316]

Uluslararası ortamın da etkisiyle Kürtlerin bir kısmı güçlü milliyetçi temalar koymaktadırlar. Ancak ilan edilen prensipler, Kürtlerin bölge ile ilgili düşüncelerini somut bir şekilde ileriye götürmekten yoksundu. Mine Erol'a göre Wilson Prensipleri'nin 12. maddesi, Kürtler ve Kürdistan düşünülerek hazırlanmadı. Asıl maksat, "manda sisteminin" kurulmasıydı.[317] Göldaş'a göre de ilan edilen prensiplere rağmen bölge, Türklerin yurdu sayıldı ve buranın otonomi veya bağımsızlık kazanması gibi durumlar, yapılan görüşmelerde ve alınan kararlarda yer almadı.[318]

---

[314] Eski bir yüzbaşı ve zabitlik görevleinde bulundu. Bitlis'te doğan İhsan Nuri Paşa, Ağrı İsyanı'nın başında bulunan önemli kişilerden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Nuri Paşa, **Ağrı Dağı İsyanı**, (İstanbul: Med Yayınları, 1992).
[315] **Jîn Dergisi**, sayı: 15, s. 4.
[316] Aslı Kürtçe olan aşağıdaki parça M. Emin Bozarslan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Emin Bozarslan, **age**, s. 117.
[317] Erol, **age**, s. 3-5.
[318] Göldaş, **age**, s. 145-147.

Wilson Prensipleri'nden yararlanmak isteyen Kürt aydın ve liderleri, mütareke günlerinde İstanbul'da yer alan güçlü devletlerin temsilcileri ile görüşmelerde bulundular. Görüşmelerin içeriği ve ağırlıklı olarak konusu, Batılı güçler tarafından Ermenilere söz verilen topraklar üzerinde asıl söz sahibi olması gerekenin Kürt toplumu olması gerektiğidir. Bunun için çoğu zaman bölgedeki nüfusun ağırlıklı olarak Kürtlerden oluştuğunu anlatmaya ve bunu kanıtlamaya çalıştılar. Kürtleri etkileyen ve onları bir şeyler yapmaya iten bir diğer önemli gelişme, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması korkusuydu.[319] Nitekim Mart 1919'da Paris Konferansı'nda alınan kararlarla Amerikan denetiminde bir Ermeni devleti kurulması amaçlanmıştır.[320] Bu durum, Kürtleri büyük bir endişe ve telaşa itmekteydi.

KTC, ilk zamanlarda Osmanlı yönetimine sadık bir görünüm vermişse de giderek özgür bir çizgiye kaymaya başladı. Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinin siyasi içeriğinden ve ifade biçiminden yararlanma yoluna gitti. Bu maddeye göre, "Osmanlı Devleti'ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Türk yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır." Bu madde uluslara kendi kaderlerini belirleme hakkı tanımaktaydı. Kürt liderler de bu haktan faydalanarak taleplerini güçlü devletlerin gündemine getirmeye çalıştılar. Nitekim KTC, yazışmalarında Fransızca "*Autonomie du Kurdistan"* (Özerk Kürdistan) ibaresini kullanmaktaydı. Siyasi pozisyonu da bu yönde cereyan etmekteydi. Fakat bunun neticelendirilmesi için ne tür bir eylem veya strateji geliştirilmesi gerektiği tartışma konusu olarak kaldı. Cemiyet, birçok Kürt aydın ve liderini içinde barındırmasına rağmen, nasıl bir bölge talep ettiğine ve ne tür bir yol takip edilmesi gerektiğine dair Kürtleri tatmin eden bir program geliştiremedi. Bu yüzden KTC, politik dengeleri kendi lehine çevirebilecek bir konuma ulaşamadı. Fakat buna rağmen Kürtlerin siyasal taleplerini Batılı devletlerle müzakere edebilmiş, onlara Kürt meselesini

---

[319] Kurubaş, **age,** s. 25.

[320] ABD Başkanı Wilson, Ermenistan mantaterliği önerisini Amerikan senatosuna sunmuş fakat öneri 1 Haziran 1920'de kabul edilmemiştir. İngiltere, stratejik açıdan önemli fakat ekonomik yapı bakımından zayıf olan bölgenin Amerikan denetimine girmesini istemekteydi. Nitekim Sevr ve Lozan görüşmelerinde de aynı tavrı sergilemiştir. Bkz. Tolga Başak, **İngiltere'nin Ermeni Politikası,** (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), s. 462.

anlatabilmiş ve bu sorunu gündemlerine alabilmiştir. Cemiyetin siyasi sürece büyük katkısı da yürüttüğü bu diplomasi olmuştur.[321]

4.3 Seyyid Abdülkadir'in Yabancı Devletlerle Yürüttüğü Diplomasi

Seyyid Abdülkadir önderliğindeki KTC, Mondros Mütarekesi'nden sonra yaşanan siyasi gelişmeleri dikkatli bir şekilde izledi ve Batılı devletlerle, özellikle İngiliz temsilcileri ile görüşmelerde bulundu. Görüşmeler, Kürtlerin ulusal hakları ve bölgenin gelecekteki statüsünün ne olacağı ile ilgiliydi. Yapılan görüşmelerin çoğunda İngilizler, "Kürt millî hukukunun tanınacağını dile getirdi ve Kürtlerin sükûnet ve itidalle hareket etmelerinin menfaatleri icabı olacağını belirtti.[322]

Wilson Prensipleri'nden yararlanarak özerk veya bağımsız bir Kürt devleti kurmak isteyen KTC üyeleri, 2 Ocak 1919'da İstanbul'da İngiliz temsilcileri ile bir görüşme gerçekleştirdiler. Seyyid Abdülkadir başkanlığındaki KTC heyeti, İngiliz Yüksek Komiseri Baştercümanı Andrew Ryan'ı ziyaret ederek Ermenilere söz verilen doğu illerindeki topraklar üzerinde hakları olduğunu, bölgedeki nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu ancak buna rağmen Kürt isteklerinin ihmal edildiğinden şikâyet etti. Diğer etnik grupların (Ermeni, Arap, Asuri, Keldani) haklarına riayet edildiği ama Kürtlerin haklarına riayet edilmediğinden yakındılar.[323] Bu görüşme ile ilgili olarak İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 5 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour'a gönderdigi bir yazıda, Kürt heyetinin Kürt çoğrafyasında özerk bir Kürt devleti talep ettiğini, ancak devletin sınırları konusunda karışık görüşlere sahip olduklarını bildirdi. Genellikle Türk Ermenistan'ı olarak bilinen" tüm bölgeleri ve eskiden Rusya'ya ait olan bazı toprak parçalarını istediklerini ancak sınırlarının belirlenmesini "Paris Barış Konferansı'nın" adil kararına bırakmayı tercih ettiklerini bildiriyor. Görüşmede Kürt heyeti ayrıca Kürt meselesini tanıtmak amacıyla konferansa temsilci göndermek için İngiltere'nin buna engel olmamasını istediler. Kürt heyeti son olarak şunu dile getiriyor:

"Doğu Anadolu sorununun çözümleneceği son aşamada Kürt unsurunun hak iddiaları ihmal edilemez. Onlarla Ermenilerin hak iddiaları bağdaştırılmazsa, gelecek olayların tohumu atılmış

---

[321] Göldaş, **age**, s. 148.
[322] Zinnar Silopi, **age**, s. 54.
[323] **Age**, s. 54-55.

olacaktır. Geçmişte Kürtler, Ermenilerin baskısı altında tutulmasında araç olarak kullanılmışlardır, fakat Türk yönetimi altında kendileri de sıkıntı çekmişlerdir."[324]

Mezopotamya'daki İngiliz işgal kuvvetleri komutanı; Seyyid Abdülkadir, Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in de içinde bulunduğu bir örgütün bugünkü Güneydoğu Anadolu bölgesinde bağımsızlık amaçlayarak İstanbul'da teşkilatlandığını Hindistan Bakanlığı'na bildirdi. Buradaki kuvvetler, Kürt halkının kendilerine bağlanmak için İstanbul'daki Kürt örgütlerinden medet ummaktaydılar. İstanbul'dan gelecek bir kıpırdanmanın Kürt aşiretlerini kanalize etmekte önemli bir unsur olacağını düşünmekteydiler. Ancak İngiliz yönetimi Ermenilerden başka bir etnik hareketle karşılaşmak istemiyordu. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İstanbul'a yolladığı bir telgrafta; Seyyid Abdülkadir, Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in bulunduğu hareketin hiçbir şekilde desteklenmemesini istemekteydi. Nitekim bu kişilerin de içinde bulunduğu cereyan, Halep, Nusaybin, Şırnak ve Musul'a sızarak İngiliz aleyhtarı faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu durum bölgede görev yapan İngilizleri zor durumda bırakmıştır. Bundan dolayı İngiliz yönetimi örgütün çökertilmesini, Seyyid Abdülkadir ve Abdullah Cevdet'in İstanbul'dan sürülmelerini istemekteydiler.[325]

Kürt coğrafyasındaki gelişmeler, İstanbul'da görev yapan İngiliz yöneticilerini telaşlandırmaktaydı. KTC lideri Seyyid Abdülkadir liderliğinde bir heyet İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiser vekili Amiral Webb'i ziyaret etti. Ziyaretle ilgili Dışişlerine bir yazı yazan Amiral Calthorpe, Kürt meselesinin sandıklarının da ötesinde Paris Barış Konferansı'nda bir ağırlık kazanacağını bildirecektir. Amiral Webb, Seyyid Abdülkadir'in sözlerinden bölgedeki gelişmelerin önemli olaylara gebe olacağını anlayacak ve bu konuda Seyyid Abdülkadir'e söz konusu gelişmelerin önünü almasını isteyecektir. Ancak Seyyid Abdülkadir, Kürt coğrafyasının birliği konusunda kararlıydı. Amiral Calthorpe, Seyyid Abdülkadir'i satın alınabildiği takdirde kendilerine güçlük çıkarmayacağına inanmaktaydı. Ancak Amiral Webb, bu süreçte Seyyid Abdülkadir'e bel bağlanamayacağını anlamış olacak ki İstanbul Yüksek Komiserliği'nde Başmütercim

---

[324] Nurer Uğurlu, **Kürt Milliyetçiliği Kürtler ve Şeyh Said İsyanı**, (İstanbul, ÖrgünYayınevi, 2006), s. 47-49; Kurubaş, **age**, s. 62.
[325] M. Kemal Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)**, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), s. 22-23.

olarak çalışan Andrew Ryan'ı Harbiye Nazırı'na göndererek, Güneydoğu'da bir takım askerî tedbirlerin alınmasını isteyecekti.[326]

İngilizlerin Kürt hareketine karşı olumsuz bir tutum sergilediğini gören Seyyid Abdülkadir, 15 Nisan 1919'da İstanbul Yüksek Komiserliği'nde Başmütercim olarak çalışan Andrew Ryan'ı ziyaret etti. Temsil ettiği hareketin İngiliz aleyhtarı olmadığını inandırmaya çalıştı. Seyyid Abdülkadir, istenildiği takdirde bir İngiliz subayıyla Güneydoğu'ya gidebileceğini bildirdi. Müslümanların veya Kürtlerin, hiçbir zaman Ermenilerin yönetimine razı olmayacaklarını bildiren Seyyid Abdülkadir, bu konuda kendilerine garanti verilmediği takdirde Osmanlı yönetimi ile işbirliğine gideceklerini söyledi. Bütün bunlara rağmen Amiral Calthorpe, İngiliz çıkarları için Seyyid Abdülkadir'den ziyade Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başında bulunan Süleyman Nazif'in çalışmalarını daha tehlikeli bulmaktaydı. Hatta Amiral Calthorpe, bu cemiyete karşı Seyyid Abdülkadir ve oğlunu bölgede sahip olduğu nüfuzu kullanmayı düşünmüştür.[327]

Seyyid Abdülkadir liderliğinde KTC'den bir heyet, 13 Nisan 1919'da İstanbul Yüksek Komiserliğine bir ziyarette daha bulunarak Kürtlerin statüsü konusunda görüş bildirdi. Amiral Calthorpe'un bildirdiğine göre, Seyyid Abdülkadir önderliğinde bir heyet, kendisini ziyarete gelerek "Kürtlerin bağımsızlığını ve Türklerin egemenliğinden kurtulmayı" istediler. Bu görüşmede Calthorpe'ye göre Seyyid Abdülkadir, Kürtlerin yaşadığı bölgelere İngiliz mandasındaki Hicaz kralınınkine benzer bir statünün verilmesini ima etti.[328]

Seyid Abdülkadir, 8 Aralık 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler'i ziyaret etti. Seyyid Abdülkadir, Osmanlı hükûmetinin kendilerine özerklik verebileceğini ancak kendilerinin bu sorunu İngiltere ile uyum içinde çözmek istediklerini öne sürdü. Mr. Hohler'e göre ise Damat Ferit Paşa, Seyid Abdülkadir ve arkadaşlarının özerklik taleplerine pek sıcak yaklaşmamaktaydı. Ona göre Seyyid Abdülkadir'in böyle bir teklifte bulunmasının altında onları Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının başlattığı millî mücadeleye karşı kullanmak istemesi de yatmaktadır. Görüşme sonunda Mr. Hohler, İngiltere hükûmeti adına söz

---

[326] **Age**, s. 24-25.
[327] **Age**, s. 26.
[328] Ahmet Mesut, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958**, (İstanbul: Doz Yayınları, 1992), s. 98-115.

veremeyeceğini ancak Paris Konferansı'nda haklarının destekleneceğinin sözünü verdi.[329] Ancak Paris Konferansı'nda da Kürtlerin taleplerinden ziyade Ermenilerin çıkarları ön planda tutuldu.

İngiltere, 1918 sonu ile 1920 sonu arasında Osmanlı çoğrafyasında belirsizlik kazanan bazı bölgelerinin geleceğini belirleme konusunda yoğun mesai harcadı. İngiltere yönetiminin net bir tutum sergileyemediği ve zaman zaman tereddütler içerisine girdiği görülmektedir. İngiltere, her ne kadar başta Seyyid Abdülkadir olmak üzere Kürt aşiret, ağa ve şeyhleri ile görüşmelerde bulunmuşsa da Kürt siyasi hareketinin iki açmazının farkındaydı. Birincisi, Kürtlerin aşiret yapıları dolayısıyla bölük pörçük olmalarıydı. Nitekim Kürtlerin hepsini ya da çoğunu temsil edecek bir yetke yoktu. Kürt oluşumları ve siyasi organizasyonları oldukça dağınık ve teşkilatsız durumdaydılar. Bu süreçte Kürt aydın ve liderleri farklı coğrafyalarda mücadele etmekteydiler. Örneğin İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çatısı altında Seyyid Abdülkadir ve Bedirhaniler yer alırken, Paris'te Şerif Paşa, Kahire'de Süreyya Bedirhan, İran'da İsmail (Simko) Ağa, Bağdat ve çevresinde Seyyid Taha, Süleymaniye ve çevresinde Şeyh Mahmut Berzenci yer almaktaydı. Bunların her biri, kendilerini aynı zamanda bölgenin lideri olarak görmekteydiler. Bu minvalde, kendi aralarında kıyasıya bir rekabet yaşadılar. Ancak bölgenin feodal yapısından dolayı hiç kimsenin tek başına Kürt liderliğine soyunması da pek mümkün değildi. Bu bağlamda Kürtlerde her ne kadar ırk duygusunun güçlü olduğu görülse de kavim duygusu zayıf olduğu söylenebilir. Kürt liderlerinin bir araya gelememeleri ve ortak bir karar alamamaları, Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'nda güçsüz bir politika izlemesine ve Batılı güçlerin diğer etnik grupların haklarına karşı gösterdiği hassasiyeti Kürtlere gösterememelerine ve Kürt taleplerinin görmezden gelinmesine neden oldu.[330]

Kürt siyasi hareketin bir diğer açmazı da Kürtlerin Ermeni tehcirinde oynadıkları rol dolayısıyla batılı güçlerin nezdinde suçlu sayılmalarıydı. Batılıların Müslümanları istatistiki ve kendi kaderini belirleme hakkı açısından yok sayması geleniği, Onları Ermenilere ve Ermenilerin taleplerini kabul etmeye zorluyordu.

---

[329] Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergis**i, sayı 39, (Mayıs 2007), s. 425-440.

[330] Göldaş, **age,** s. 159-178; Kurubaş, **age**, s. 93-102.

Ermeniler karşısında yok sayılmak ve önemsenmemek Kürtler için cazip bir yönü olamazdı.[331] Nitekim Kürtler, Batılı güçlerin bütün çabalarına rağmen Hristiyan Ermeni yönetimi altına girmeyi kabul etmediler.

İngiltere, I. Dünya Savaşı sonrası Doğu Anadolu'da oluşan belirsizliği Ermeni devletiyle kapatmaya çalışırken, Musul vilayeti ile ilgili planlar bu durumla çatışmaktaydı. İngitere yönetiminde ağırlık kazanan ilk görüş, Musul ve Van vilayetini de içine alacak Kürt devletçiklerinden oluşan bir federal Kürt devleti kurmaktı. Kurulacak devletin hamiliğini de kendisi yapacaktı.[332] Ancak bu düşüncenin gerçekleşmesini zorlaştıran hatta imkânsız kılan birkaç açmaz bulunmaktaydı. Kürtlerin parçalı ve dağınık bir şekilde bulunması, Kürtlerin kabul edebileceği bir Kürt liderinin bulunmaması ve Kürt ve Ermeni taleplerinin birbirleriyle çatışması bu açmazların başında gelmektedir.

Osmanlı sonrası Ortadoğu'da yeni bir düzen inşa etmek isteyen İngiltere, bölge ile ilgili pek çok proje geliştirmiştir. Bu projelerin önemli bir kısmı Kürtlerin yoğun yaşadığı Musul ve çevresiyle ilgiliydi. İngiltere bu süreçte kendi kontrolünde parçalı bir Kürt devleti tasavvur etmişse de bölgedeki Kürt aşiretlerin tutumu ve İstanbul'da bulunan Kürt liderlerin bölgenin parçalanmasına karşı çıkmaları sonucunda planları tutmadı.[333]

Mütareke döneminde KTC, Amerikan Araştırma Heyeti ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. ABD, Ağustos 1919'da, İstanbul'a bir inceleme ve araştırma ekibi gönderdi. Gönderdiği ekip, birçok etnik grup ve farklı kuruluşla görüşmelerde bulundu. 5 Ağustos 1919 günü Kürdistan Teali Cemiyeti'nden bir heyet, Amerikan Araştırma Komisyonu'na giderek bir görüşme yaptı. *İkdam* ve aynı tarihli *Vakit* gazetesine göre, Kürt heyetini temsilen Halil Hayali, Mehmet Şükrü Sekban ve Babanzâde Şükrü Beyler görüşmeye katıldı. Görüşmeye dair söz konusu bu gazetelerde çıkan haberlere göre Amerika Araştırma heyeti, Kürt temsilcilerine siyasi eğilimlerine ilişkin soru sormamış, bölgenin sosyal ve ekonomik koşulları ile ilgili

---

[331] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), s. 111-112.
[332] Ural, **age**, s. 430-437.
[333] K. Tuncer Çağlayan, "İngiltere'nin Kürt Politikası'nın Van Vilayetindeki Etkileri (1919-1920)" http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001063/1025001060 [Erişim: 24.10.2015].

soru sormuştur.[334] Zinar Silopi'ye göre ise, görüşme siyasi içerikliydi. Ayrıca görüşmeye KTC'nin etkili ve yetkili kişileri katılmıştır. Görüşme ile ilgili Zinar Silopi şunları dile getirmiştir:

"Amerikan Komiseri ile yaptıkları bir toplantıda Kürtler adına Seyyid Abdülkadir Efendi, Bedirhani Emin Ali Bey, Bediüzzaman Molla Said, Doktor Mehmet Şükrü Bey uzun bir beyanatta bulunarak harita üzerinde Kürdistan sınırını belirterek, denizlerde bir çıkışları bulunması zaruretini anlatmıştır. Amerikan Komiseri Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan teşkiline karar verdiğini söylemesi üzerine Bediüzzaman cevap olarak: "Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı zırhlarınızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına zırhlılar çıkmaz. Bu kararınız da tatbik edilemez" demiştir. Heyet, Amerika'nın Kürt ulusal haklarının sağlanmasına yardımcı olmasını isteyinceAmerikan Komiseri, "Sen kendine yardımcı ol, Allah da sana yardım eder" karşılığını vermiştir. "[335]

İngiliz ve Amerikan heyetleri ile yapılan görüşmelere bakıldığında Kürtlerin olası bir Ermenistan devletinin kurulmasına karşı oldukları görülmektedir. Yapılan görüşmelerde Kürtlerin talepleri ve hakları Wilson ilkelerince dile getirilmiştir ve talepler de Wilson ilkelerine uygundur. Çünkü bölgedeki nüfusun çoğunluğunu Kürtler oluşturmaktaydı. Ancak görüşmeler sonucunda Amerika'nın Kürtlere yardım etmeyeceği, İngiltere'nin ise Kürtleri oyaladığı anlaşılmıştır.

4.4 Seyyid Abdülkadir ve Paris Görüşmeleri

1. Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletlerin durumunu görüşmek üzere 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplandı. Toplantıdan iki gün önce Cenevre'de bir kongre düzenleyen İsviçre'deki Türk ve Kürt aydınları,[336] barış konferansına Osmanlı Devleti'nin haklarını savunması için delege olarak Kürt Şerif

---

[334] **İkdam Gazetesi**, 5 Ağustos 1919; **Vakit Gazetesi**, 5 Ağustos 1919, no: 636, s. 2-3.
[335] Zinnar Silopi**, age**, s. 54; Aytepe, "Yeni Belgelerin Isıgında Kürdistan Teali Cemiyeti", s. 332-333.
[336] "Ocak ayının ikinci haftasında İttihad ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile "Genç Kürt" partisinin önderleri İsviçre'de Şerif Paşa ile buluşurlar… Daha sonra "Genç Kürt" partisi iki talebini sıralayacaktır. Öncelikle Kürt davası tanınmalıdır! İkinci olarak ise çekirdek bir Kürt devleti oluşturularak, milletlerarası sistemin himâyesi altına alınmalıdır. Kürtler mahallî otonomiden yanadırlar; ancak yine de aşiretler merkezî idareye sıkı bir şekilde bağlanmalıdırlar. Onlara göre, bir dışgüç bu merkezî idareyi tesis edecek ve kurulacak bir manda İngiltere veya Fransa'nın sorumluğuna bırakılacaktır. Kürdistan bölünmemelidir. İttihatçılar ise onlara Padişah'ın ve Meclis'in hâkimiyetinde otonom bir Kürdistan vaad etmekteydiler." Ayrıntılı bilgi için bkz. Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918–1926)**, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992), s. 69-70.

Paşa'yı [337] seçtiklerini konferans heyetine bildirdiler. [338] *İkdam* gazetesi, Şerif Paşa'nın konferansta Osmanlı delegesi olarak hem Türkleri hem de Kürtleri temsil edeceğini yazdı. [339] Ancak yaklaşık üç ay sonra Osmanlı Devleti temsilciliğinden çekilerek sadece Kürt temsilcisi sıfatını sürdürdü. [340] Cenevre'deki toplantıda temsilci olarak seçildikten sonra İstanbul'daki Kürt heyeti, ona Kürtleri temsil etme yetkisini de verdi. Cemiyetten bir heyet, 3 Şubat 1919 tarihinde, İngiliz yetkililerini ziyareti sırasında Şerif Paşa'nın KTC tarafından atandığını belirtti. [341]

Paris Barış Konferansı'na katılan Kürt Şerif Paşa'ya yardımcı olmak için Güney Kürdistan, İran ve Mısır'dan belirlenen heyetler Paris'e gönderildi. Bu dönemde dağınık hâlde bulunan Kürt aydınları birçok bölgede siyasi faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Örneğin önemli Kürt aydınlarından Süreyya Bedirhan[342] Mısır'da bulunmaktaydı ve buradaki Kürtlerle birlikte Kürdistan Bağımsızlık Derneği adında bir cemiyet kurmuştu. Bu cemiyet, Arif Paşa başkanlığında Paris'e bir heyet gönderdi. KTC, buradaki dernekle de ilişki kurdu ve bu heyetin Şerif Paşa'nın başkanlığı altına girmesini sağladı. Bunların yanı sıra Irak Kürtleri'nden Şeyh Mahmut'un liderliği altında kurulmuş bir heyet de Paris'e gönderildi. Yollanan heyet Şerif Paşa ile birlikte çalıştı ve ilerleyen süreçte Batılı devletlerinin temsilcileriyle ilişkilerini devam ettirdiler. [343]

Farklı coğrafyalarda bulunan Kürt aydınlarının kendi aralarında kalıcı bir birliktelik kuramamaları, yaşadıkları bölgenin taleplerini öncelemeleri, kendilerini bölgenin lideri görmeleri Şerif Paşa'nın Paris'te yürüttüğü müzakereleri zorlaştırmaktaydı. Kürt Şerif Paşa, burada iki şeyi birlikte yapmak durumunda kaldı. Alacağı veya vereceği kararları hem barış görüşmelerine katılan devletlerin temsilcilerine hem de farklı coğrafyalarda bulunan ve farklı öncelikleri olan Kürt

---

[337] Kürt Şerif Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rohat Alakom, **Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları (1865-1951)**, (İstanbul: Avesta Yayınları, 1998), s. 20-50; Şerif Paşa ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Koloğlu, **age**, s. 93-175.
[338] Görüşmeye kimlerin katıldığı ve burada alınan kararlar için bkz. Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918–1926),** s. 68-70.
[339] **İkdam Gazetesi**, 21 Ocak 1919.
[340] Göldaş, **age**, s. 158.
[341] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926**, (İstanbul: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987), s. 47.
[342] Mir Bedirhan Bey'in torunu, Mehmet Emin Ali Bedirhan'ın oğludur. Uzun yıllar Mısır ve Suriye'de sürgünde yaşadı. 1927'de kurulan Hoybûn Örgütü'nün önemli kurucuları arasında yer almaktadır. Bkz. Malmisanij, **Cızira Botanlı Bedirhaniler**, s. 112-120.
[343] **Jîn Dergisi**, sayı 21, s. 2-3; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II,** s.99-201.

liderlerine kabul ettirmesi gerekiyordu. Bu durum, Şerif Paşa'nın görüşmelerde elini zayıflatmaktaydı.

Barış görüşmelerine büyük umutlar bağlayan KTC üyeleri, İngilizlerin ve Fransızların bölgeyi bölmeye yönelik politikaları karşısında endişelenmeye başladılar. İngilizlerin desteğini kaybetmek istemeyen İstanbul'daki Kürt liderler, İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek, Kürtlerin ve yaşadıkları bölgenin gelecekteki statüleri ile ilgili ne düşündüklerini öğrenmeye çalıştılar. Çünkü Şerif Paşa'nın Paris'ten bildirdiğine göre İngilizler, bölgenin bölünmesini istemekte ve bunun için de çalışmaktaydılar. Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir, İngiliz Yüksek Komiseri Baştercümanı Andrew Ryan ile bir görüşme daha yaparak onun bu konuda ne düşündüğünü öğrenmeye çalıştı.[344] Andrew Ryan'ın bu konu hakkında net bir şey söylememesi üzerine Seyyid Abdülkadir, bölgenin parçalanmasının kabul edilemez olduğunu, bu yerlerin Ermeni hâkimiyeti altına bırakılması durumunda, hiçbir kuvvetin bölgede bir daha barış ve huzur tesis edemeyeceğini söyledi.[345]

Barış görüşmelerinin başladığı ilk ay içerisinde Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar Paşa, 12 Şubat 1919'da Ermeni isteklerini açıklayan bir bildiriyi konferansa sundu. Sunduğu bildiride, Bitlis, Diyarbakır, Van, Sivas, Elaziz, Erzurum, Sivas, Maraş, Trabzon, Kozan, Cebeli Bereket (Adana'nın bir bölümü) ve İskenderun, Rusya'dan bütün Erivan bölgesi ile eski Tiflis hükûmetinin güneyinin Ermenilere verilmesi gerektiğini belirtti. Bunun için birçok gerekçe gösterdi.[346] Buna karşılık Kürt delegasyonu, bu toprakların gerçek sahiplerinin kendileri olduğunu anlatan bildiriyi 22 Mart 1919'da konferans başkanlığına sundu. Şerif Paşa'nın "Kürt Halkının İsteklerine İlişkin Nota" (*Memorandum sur les Revendications du peuple Kurde*) başlıklı bildirisinde, Ermenilerin talep ettiği topraklarda ikamet eden halkın çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu, bu toprakların Ermenilere verilmesi durumunda Kürtlerin sonuna kadar mücadele edeceklerinden bahsetti. Bildiride bölgenin etnik açıdan sınırları çizildi.[347]

---

[344] Görüşmenin ayrıntıları ve Andrew Ryan'ın Abdülkadir hakkındaki görüşü için bkz. Mesut, **age**, s. 120-121.
[345] Kurubaş, **age**, s. 62.
[346] Bayrak, **age**, s. 96.
[347] "Kuzeyde Zivan'da Kafkas sınırları üzerinde başlayıp batıda Erzurum'dan Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divrik, güneyde Harran, Sincar tepeleri, Telafşar, Erdebil, Kerkük, Süleymaniye ve

Kürtlerin bölgede çoğunlukta olduğunu söyleyen Şerif Paşa, bu iddiasını sadece Osmanlı Devleti ve Kürt kaynaklarına dayandırmadı, Batılı gezginlerin, misyonerlerin ve başka birçok kaynağın verilerini örnek göstererek bölgedeki etnik nüfusun dağılımını heyete sundu. Bölge için talep ettikleri sınırların daha kolay anlaşılması için, bildirgenin ekinde bir de bölge haritası koydu.[348] Şerif Paşa bu yolla Ermeni delegasyonun heyete sunduğu raporları delillerle çürütmeye çalıştı.

Ermeni istekleri ile çatışan bu bildirinin politik açıdan Batılı güçleri olumlu yönde etkilediği söylenemez. Şerif Paşa'yı bu görev için uygun bulmayan müttefik devletler, onun sunduğu bildirinin içeriğinden de memnun kalmadı. Şerif Paşa'nın talepleri Ermenilere vaat ettikleriyle çelişmekteydi. Batılı güçler Kürtlerin Wilson Prensipleri'ne uygun taleplerini görmezden gelerek, bu ilkeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını göstermiş oldular.

Sunulan bildirinin önemli özelliklerinden biri, kimin tarafından hazırlandığıydı. Bildiriyi Şerif Paşa'nın kendisi mi hazırlamıştı yoksa KTC yetkilileri ile görüş alış verişinde bulunarak mı hazırlanmıştı? Bildirinin konferansa sunulmasından sonra Seyyid Abdülkadir, Fransız Yüksek Komiserliğine giderek, Şerif Paşa'nın 22 Mart'ta sunduğu haritada yanlışlıklar olduğunu ve onun bölge hakkında tam bilgiye sahip olmadığını belirtti.[349] Bu bağlamda, her ne kadar KTC yönetimi, bildirgenin hazırlanacağından haberdar olsa da bildirinin hazırlanmasında bulunmadığı anlaşılmaktadır.

KTC, 8 Ekim 1919'da bir toplantı düzenleyerek 13 Ekim'de basında sansüre uğrayan bir beyanname yayımladı. Beyannamede KTC'nin İstanbul'da bulunan üyeleri ile birlikte Barış Konferansı kararlarını güven ve sükûnetle beklediğini, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlayan Anadolu'daki hareketin reddedildiğini belirtti. Kurubaş'a göre KTC heyeti, her ne kadar İngilizlere olan güven ve bağlılığını bildirmişse de aslında bu ifadelerde samimi değildi. KTC temsilcileri,

---

Sinna, doğuda Revanduz, Başkale, Vezirkale, yani İran sınırından Ağrı dağına kadar devam eden çizgi." Kurubaş, **age,** s. 61-68.

[348] Verilen notanın tamamı için ekler kısmına bkz. Naci Kutlay**, Osmanlı'dan Günümüze Kürtler**, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2014), s. 194-202.

[349] Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, (İstanbul: Doz Yayınları, 2000), s. 40-60.

İngilizlere hep kuşku ile bakmaktaydılar. Ancak kendilerini gözden çıkarmamaları için onlarla iyi geçinmeye çalışmışlardır.[350]

KTC, Paris'te başlayan görüşmeleri endişeyle izlemekteydi. Kendilerine ulaşan haberler de durumun kötüye gittiğine yönelikti. Bölgenin kuzey ve güney olarak ikiye bölüneceği söylentileri ortaya çıkmaya başladı. KTC Başkanı Seyyid Abdülkadir, Paris'te bulunan Şerif Paşa aracılığıyla Paris Barış Komitesi'ne bir telgraf çekti. Kürtlerin zamanında Ermenileri koruduğundan bahseden Seyyid Abdülkadir, bölgenin bir ve bölünmez olduğunu vurguladı. Ona göre bölge sınırları içindeki etnik formu bölmek istemek ve farklı güçlerin mandasına vermek, bu parçaları sonu bilinmez karanlıklara sürükleyecektir.[351] Kürt Birliği anlayışını savunan Seyyid Abdülkadir, bu tavrını sonraki yıllarda da devam ettirecekti. Paris Konferansı'ndan sonra toplanan neredeyse bütün konferanslara bölgenin bölünemeyeceğini, bölünmesi durumunda bölgede hiçbir zaman huzur ve barışın tesis edilemeyeceğinden bahsetti. Bu düşüncesinden dolayı zamanla milliyetçi Kürt aydınlarının eleştirilerinin hedefi hâline geldi.

Bölgenin bölünmemesi gerektiğini savunan tek kişi Seyyid Abdülkadir değildi. Seyyid Abdülkadir, kaleme aldığı yazıda sadece kendi duygu ve düşüncelerini yansıtmadı. Bölgenin farklı yerlerinden gelen tepkiler de bu yöndeydi. Batı güçlerin Kürtler için planladıkları bir gelecek ile Kürtlerin çoğunun gelecek planları çelişmekteydi. Bu durum Kürt meselesinin çıkmaza girmesine ve uzayıp gitmesine neden olmaktaydı. Büyük umutların beslendiği barış konferansından yabancı devletlerin yaklaşımı ve yaşanan gelişmeler, Kürtleri tam anlamıyla hayal kırıklığına uğrattı.

Müttefiklerle istediği iletişimi kuramayan Kürt Şerif Paşa, Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar Paşa ile yakınlaşmaya başladı. Daha önce sundukları bildiriler ile birbirlerini eleştiren ve hatta yalanlayan bu iki temsilci, konferansta daha etkili olabilmek ve müttefiklerin işini kolaylaştırmak için uzlaşma zemini aradılar. 20 Şubat 1920'de *Vakit* gazetesi, Bogos Nubar ile Şerif Paşa'nın

---

[350] Kurubaş, **age**, s. 63-69.
[351] Sinan Hakan, **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 90-100.

mutabakata vardığını yazdı.[352] Mutabakatta alınankarara göre büyük devletlerden birisinin koruması altında müstakil bir Ermenistan ile Kürtdistan'ın kurulması hakkında görüş birliğisağlanmıştı. Varılan mutabakata göre her iki halk arasındaki toprak bölüşümü sonraya bırakıldı.[353] Mutabakat, her ne kadar şubat ayı sonlarına doğru yayımlanmış olsa da ortak kanaate daha önce varıldığı kuvvetle muhtemeldir.

4.5 Kürt ve Ermeni "Ortak Bildirisine" Gelen Tepkiler

Paris'te bulunan Kürt heyetinin Ermeni heyeti ile mutabakata varması İngiliz hükûmetini hem sevindirdi hem de endişelendirdi. Ermeniler ile Kürtlerin bir daha aynı yörede barış içerisinde yaşamayacakları inancı hâkimdi. Bu durumu yerinde tespit etmek amacıyla bölgeye Binbaşı Noel'i görevlendirmişti. 1919 yılının haziran, temmuz ve ağustos aylarında Kürt coğrafyasına bir gezi düzenleyen İngiliz ajan Binbaşı W.C. Noel, gittiği Kürt beldelerinde (Diyarbakır, Maraş, Malatya, Harput ve Halep) Kürtlerin durumlarını belgeleyen raporlar yazıp, İngiliz Sömürgeler Bakanlığına göndermiştir. Bu gezileri esnasında Kürtlerin önemli bir kısmının Osmanlı Devletine bağlı olduğunu ve Kürtlerin Ermenilerle birleşmek istemediklerini görmüş ve bunu dönemin yetkililerine bildirmiştir.[354]

Kürtlerin ve Ermenilerin yoğun yaşadığı birçok yere giderek durum tesbiti yapan Binbaşı Noel, Ortak Mutabakat"ın her iki halkı da tatmin etmediğini görmüştür. Ermeniler, bu mutabakatla kendi haklarının tam olarak verilmediğini gerekçe göstererek varılan mutabakatı tanımayacaklarını bildirdiler ve Nubar Paşa'yı sert bir şekilde eleştirdiler. Ortak Bildiri'ye Kürt çevrelerinden de büyük tepki geldi. Bildirinin imzalandığının duyulmasından sonra birçok Kürt aşiret reisi, bildiriyi kabul etmeyeceğini ilan etti ve Şerif Paşa'nın bütün Kürtleri temsil etmediğini bildirdiler. Kürt aşiretleri, Ortak Bildiri'den sonra Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildiren birçok telgraf yolladılar. Bu telgraflar bölgenin pek çok farklı noktasından gelmekteydi.

---

[352] **Vakit Gazetesi**, 20 Şubat 1920, no: 822.
[353] Ortak bildiriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bayrak, **age**, s. 97-98.
[354] Kürt coğrafyasına yaptığı geziye Bedirhan ailesinden Celadet ve Kamuran Bedirhan, Diyarbakırlı Cemil Paşa'nın oğlu Belçika'da tahsil gören Ekrem Bey de katılmıştı. Bkz. Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919),** s. 39.

Ortak Bildiri'ye özellikle Van bölgesinden büyük tepki geldi. Ermenilerin bu bölgede yoğun olarak yaşamaları ve devlet kurmaları hâlinde bölgeyi kendilerine başkent olarak seçecekleri iddiaları bu durumla doğrudan ilintiliydi. Bu tür iddialar bölgede yaşayan ve nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Kürtlerin hassasiyetlerini üst düzeye çıkardı. Ortak Bildiri'den sonra Van bölgesinden Zilan Aşireti Reisi Ömer Kulihan Ağa, Erciş Belediye Başkanı Muştak Bey, Halavi Aşireti Reisi Süleyman Ağa, Haydaran Aşireti Reisi Tosun Ağa ve daha birçok kişinin imzasını taşıyan telgraf, Amerika ve İngiltere liderlerine gönderildi.[355]

Yine Van bölgesinden Wilson'a ve Barış Konferansı'na hitaben çekilen 9 Mart 1920 tarihli bir telgraf ise Van Belediye Başkanı Hacı Derviş, Timurzade Tevfik ve Seyyid Abdülkadir'in yeğeni Şemdinanlı Seyyid Taha imzasınıtaşımaktaydı. Gönderilen telgrafta, Ermenistan sınırını Van bölgesine dayandırmanın mümkün olmayacağından bahsedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bölgede yaşanan süreç ile ilgili şunları dile getirdiler:

"Bizim atalarımız asırlar boyunca onların varlığına ve millî adetlerine saygı göstermişken, onlar, tersine, biz bu vilayeti tahliye etmek zorunda kaldığımız zaman, bütün binalarımızı yakıp yıkmış, yaşlılarımızı ve çocuklarımızı katletmiş, mallarımızı ve kadınlarımızı zorla kaçırarak gidip Ruslara katılmışlardır…"

Telgrafın devamında bölgenin Ermeni hâkimiyetine bırakılması durumunda yeni çatışmalara gebe olacağından bahsedilmiştir. Telgrafın sonuna ise şu hususlar eklenmiştir:

"Biz bütün milletimiz adına, ırksal dağılım oranının tarafsız bir şekilde incelenmesini ve haklarımızın garanti edilmesini istiyoruz. Biz, gerçeğin ta kendisini yansıtan taleplerimizin dikkate alınarak, dinsel ve politik bağlarla bağlı olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartılmamıza yönelik fikir ve kararların düzeltilmesini rica ediyoruz. Bu dileklerimizin tereddütle karşılanması durumunda, konuyu derinlemesine incelemek ve konuyla ilgili sonuçlara göre ilgili sınırı gerçeğe uygun olarak belirlemek amacıyla, karma bir komisyonun gözetimi altında bir nüfus sayımının yapılmasını istiyoruz"[356]

---

[355] Gönderilen telgrafta; "Van vilayeti asırlardan beri bize atalarımızın mirası olmuştur. Çeşitli zamanlarda Ermeni milleti orada toplam nüfusun onda birini bile oluşturmamıştır. Hâlihazırda ise yüzde birini bile oluşturmamaktadır. Dünya'daki tüm Ermeniler Van vilayetinde bir araya gelse bile orada çoğunluk oluşturamazlar. Bu vilayetteki bütün kurumlar ve bütün medeniyet eserleri bize aittir…" denilmektedir. BOA, HR. SYS, 2710/10.

[356] BOA, HR. SYS, 2705/26 (9 Mart 1919).

Benzer protesto telgrafları bölgenin farklı yerlerinden gelmeye devam etti. Örneğin, Siirt'in önde gelenlerinin Sadaret ve Dâhiliye Vekâleti'ne çektikleri telgraf, 6 Ocak 1920 tarihinde dönemin bazı gazetelerinde yayımlandı. Bunların yanında Erzurum, Erzincan, Elazığ ve birçok yerden de telgraflar geldi.[357] Gönderilen protesto telgraflarına bakıldığında, Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildirdiği görülmektedir. Ayrıca yolladıkları telgraflarda Kürtler, bölge nüfusunun çoğunluğunun Müslümanlardan veya Kürtlerden oluştuğunu, bu konu ile ilgili tereddüt yaşanması durumunda bölgede gelip inceleme başlatılabileceğini ve kendilerinin de bu konuda yardımcı olabileceklerini bildirdiler.[358] Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmak istenmesine karşı çıkan Kürtler, Osmanlı Devleti ile ortak bir gelecek kurmak istediler. Ermenileri, Batılı güçlerin destekleyeceğinden kuşku duymayan Kürtler, hem dinsel ve hem de askerî nedenlerden dolayı, her ne kadar Osmanlı Devleti yıkılmak üzere olsa da Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Ortak Bildiri'ye karşı Kürt aşiretlerinin yanı sıra özellikle İstanbul'daki Kürt ulemasından da tepkiler yükseldi. Önemli Kürt âlimlerinden Said-i Nursi, Hizan seyitlerinden ihtiyat Binbaşısı Mehmet Sıddık ve Sadat-ı Barzaniye'den Ahmet Arif, *Vakit* gazetesine gönderdikleri ortak yazıda şu bildiriyi yayımladılar:

"…Dört buçuk yüzyıldan beri İslam birliğinin fedakâr ve yiğit koruyucu ve yandaşları olarak yaşamış ve dinî geleneklerini hayatının ayrılmaz ögeleri olarak bilmiş olan Kürtler henüz beş yüz bine yakın şehitlerinin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerinin, gözleri oyulan ihtiyarlarının hatıralarını üzüntüyle anarken İslamlığın zararına olarak tarihî ve hayati rakipleriyle anlaşma yapmak suretiyle dinlerinin emirleri dışında ayrışma düşüncesine girişmezler…[359]

Ortak Bildiri sonrası Kürt aşiretlerinin ve aydınlarının tepkisini çeken Şerif Paşa, Sevr Antlaşması'ndan önce, 5 Mayıs 1920'de Halifeye ve Saltanata bağlılığını bildirerek, konferanstan ve Kürt temsilciliğinden tamamen çekildiğini İstanbul yönetimine yolladığı telgrafla bildirdi.[360] Bunun üzerine Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir, 17 Mayıs 1920'de "Paris Barış Konferans Başkanlığına"

---

[357] Bayrak, **age**, s. 98.
[358] Telgraflar ve daha fazla bilgi için bkz. Yıldız, **age**, s. 81-82.
[359] **Vakit Gazetesi**, 22 Şubat 1920, no: 824; Ayrıca bkz. **İkdam Gazetesi,** 22 Şubat 1920.
[360] "Kutsal halifelik makamına derin surette bağlı bulunduğumdan ve ayrılma arayışı yönündeki düşünceler ile bu bağlılığı bozmak istemediğimden Paris Konferansı nezdindeki Kürdistan yetkili heyeti başkanlığından istifa ettim. Her şeyden önce, hiçbir siyasi partinin etkisinde kalmaksızın bütün çabamı halifelik haklarının korunmasına harcayacağımı açıklarım. Şerif." Bkz. Bayrak, **age**, s. 99.

KTC adına bir telgraf yollayarak, Kürtlerin konferansta temsil edilmediğinden, alınacak kararların Kürtleri bağlamayacağını ve kararların geçersiz kabul edileceğini bildirdi.[361]

4.6 Sevr Antlaşması ve Seyyid Abdülkadir

18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplanmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili yapılacak barış antlaşmasının koşullarının görüşülmesi sona bırakıldığı için Sevr Barış Antlaşması ancak 13,5 ay sonra imzalanabilmiştir. 10 Ağustos 1920'de imzalanan bu antlaşma 433 maddeden meydana gelmekteydi. Antlaşmanın amacı yanlızca Osmanlı İmparatorluğu'nu resmen yıkmak değil aynı zamanda parçalayarak sömürge durumuna düşürmekti. Antlaşmanın bir diğer önemli özelliği de Kürt meselesine dair bazı maddelerin yer almasıydı.[362]

Sevr Antlaşması, Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgeler için mahalli özerklik öngörmekteydi. Buna rağmen Kürtler bütünsel anlamda antlaşmanın siyasi kararlarından pek hoşnut kalmadılar. Ermenistan ile oluşturulması istenen sınırların

---

[361] Göldaş, **age**, s. 163-172.

[362] "Kürdistan
Madde 62-Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın sınırının güneyinde ve 27. maddenin 11/2 ve 3. fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu anlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde, İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetlerinden her birinin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği olmazsa, bu sorun komisyon üyelerine, bağlı bulundukları hükûmetlerine götürülecektir. Bu planı, Süryani- Geldani ile bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceler de kapsayacaktır; bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon incelemelerinde bulunmak ve işbu antlaşma uyarınca, Türkiye sınırının İran ile birleşmesi durumunda Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir."
Antlaşmanın 63.maddesinde şunlar öngörülmektedir:
"Türk Hükûmeti bu vesileyle 62. maddede belirtilen her iki komisyonun kararlarını kendisine yazılı olarak bildirilmesini izleyen üç ay içinde onaylamayı ve yerine getirmeyi kabul etmektedir."
"Madde 64. İşbu antlaşmanın yürürlüge konulusundan bir yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Kongresi'ne başvururlarsa ve konsey de bu nüfusun bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlıgı onlara tanımayı Türkiye'ye salık verirse, Türkiye, bu tavsiyeye uymadığı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarındanvazgeçmeği şimdiden yükümlenir. Böyle bir feragata ilişkin ayrıntılı hükümler başlıca İtîlaf Devletleri ile Türkiye arasında yapılacak ayrı bir anlaşmanın konusunu oluşturacaktır. Böyle bir feragat gerçekleşirse ve gerçekleştiği zamanda, başlıca İtilaf Devletleri Kürdistan'ın şimdiye kadar Musul vilayeti içinde sayılan kesiminde oturan Kürtlerin söz konusu bağımsız Kürt Devletine katılmasına itiraz etmeyecektir". Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, cilt 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Ahmed, Kemal Mazhar; **Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan**, (Ankara: Berhem Yayınları, 1992), s. 317-320; Göldas, **age**, s. 176-177.

muğlak bırakılması ve Kürtlerin yoğun yaşadığı bazı yerlerin Ermenistan sınırları içine alınmak istenmesi bu durumun temel kaynağıydı.[363] Antlaşma üzerine Seyyid Abdülkadir önderliğinde KTC içerisinde de tartışma ve mücadeleler yaşandı. Bölgenin birçok parçasının Ermenistan'a bırakılacağına yönelik iddialar ve Kürtlerin tepkileri, Şerif Paşa ve destekleyenlerini zor durumda bıraktı. Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı süresince Batılı güçlerin, Kürtlerin taleplerini dışlarken, Osmanlı hükûmetlerini dinlediğini ve desteklediğini belirtti.

Sevr Antlaşması, Kürt meselesinin evriminde önemli bir dönüm doktasına sahiptir. Tarihte ilk defa diplomatik bir belge, Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgeler için özerklik öngörmekteydi. Ancak antlaşmanın içeriğiyle ilgili muğlaklık, bölge için kalıcı çözüm sunmaktan uzaktı. Antlaşmanın bölgenin bölünmesine neden olabilecek bir tarzda kaleme alındığını belirten Hasan Yıldız, konuyla ilgili şunları dile getirmektedir:

> "Tüm bu nedenlerle denilebilir ki Kürdistan, Lozan'la değil, gerçekte Sevr ile bölünmüştür. Lozan ile bu bölünmüşlük onaylanmıştır. Sevr maddeleri içinde olan Kürt devleti kurulması prensibi, yine bu nedenlerle ciddi değildir. Daha çok Kürtlere karşı oyalayıcı bir rol oynarken, Mustafa Kemal'e ve Irak yönetimine karşı ise tehdit edici bir unsur olarak ele alınıp değerlendirilmelidir."[364]

Sevr Antlaşması, her ne kadar Kürtlere özerklik hakkı vermişse de KTC ve dönemin önde gelen önemli Kürt şahsiyetlerinin birçoğunu memnun etmedi. Batılı güçler Wilson Prensipleri'ne göre değil kendi çıkarları doğrultusunda bir düzen inşa etmeye çalıştılar. İmzalandığı andan itibaren geçersiz sayılan bu antlaşma, Kürtler arasında yeni bir çekişme ve ayrışma doğurdu. Antlaşmanın kabul edilemeyeceğini gören Kürt aşiretleri Milli Mücadele hareketiyle daha yakın bir ilişki kurdular. Kürtlerin taleplerini karşılamayan Sevr Antlaşması, bütün olumsuzluklarına rağmen önemli bir misyonu da eda etti. Kürtlerin talepleri ilk defa uluslararası bir platformda dile getirildi ve tanındı. Kürtlerin söz konusu talepleri hem Osmanlı hükûmeti hem de Batılı güçler tarafından tanındı ve kabul edildi. Her ne kadar o belge arşivlerde kalmış ve uygulanmamışsa da Kürt tarihinde bir dönüm noktasını ifade etmektedir.[365]

---

[363] Göldaş, **age**, s. 167-168.
[364] Yıldız, **age**, s. 79.
[365] Emin Bozarslan, **age**, s. 30.

Sevr Antlaşması sürecinde yaşanan gelişmeler Mülli Mücadele liderlerini sevindirdi. Kürt aşiret liderlerine defalarca telgraf yollayan Milli Mücadele önderlerinden Mustaf Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa, bölgede bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulacağı tezini işleyerek, Kürtlerin antlaşmaya tepki göstermelerine ve oradan alınacak kararların kabul edilmemesine yönelik propaganda yürüttüler.[366] Milli Mücadele liderlerinden Kazım Karabekir Paşa, o dönemde yürüttükleri politikalarla ilgili şunları dile getirmektedir:

"Dikkat edeceğimiz mühim bir mesele de Kürtlük cereyanıdır. İstanbul'da bu hususta büyük faaliyet gördüm. Ben bölgemizdeki aşiretleri düzenler ve beyleri bizzat çağırıp onları tutabilirim. Kürdistan'ın Ermenistan olacağını anlatmakla mesele kolay hallolur."[367]

Kürtler, Milli Mücadele yıllarında örgütsüz ve dağınık bir konumdaydılar. İstanbul'da yer alan bazı cemiyetlerin çalışmaları da bölgede çok sınırlıydı. Kürtler, halifeye ve saltanat kurumuna bağlıydılar. Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları Kürtlerle ilgili Ermeni tehdidini canlı tutuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, Kürt aşiret liderlerine yazdığı telgraflarda Kürt ırkından, iki milletin haklarından, Kürtlerin siyasi ve içtimai haklarının güvence altına alınacağından söz etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919'da Diyarbakır Mebusu Kamil Bey'e uzun bir telgrafla durumu şu şekilde değerlendirdi:

"Doğu vilayetlerinin Ermenilere verilmesine veya herhangi bir yabancı idaresine geçmesine mani olmak ancak bu vilayetlerde tam asayişin ve özellikle bütün milletçe fikir birliğinin mevcudiyetini ispat etmek, tek vücut olan milletin, haklarını ve bağımsızlığını korumak için en son fedakârlığı göze aldırdığını bütün dünyaya göstermekle mümkün olacağı zatialilerince bilinmektedir…"[368]

Mustafa Kemal 16 Haziran 1919'da Cemilpaşazade ailesinden Kazım Bey'e yazdığı bir telgrafta şunları dile getirdi:

"…Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini kabul etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip

---

[366] Örneğin Kazım Karabekir, 2 Mayıs 1920 tarihinde Erzurum'dan Meclis Başkanlığına gönderdiği bir yazıda Şerif Paşa'nın görevinden ayrılmasının Anadolu'daki namuslu ve dindar Kürt kardeşlerinin gösterdikleri yurtseverce tavır karşısında bir geri çekilme olduğunu, bunun da gazetelerde yayımlanmasını istedi. Karabekir, **age**, s. 663.

[367] **Age**, s. 19.

[368] Doğu Perinçek, **Kemalist Devrim 4: Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası**, (İstanbul: kaynak Yayınları, 1999), s. 114.

edilmiş bir plandır. Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım…"[369]

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın Kürtlerin desteği ve yardımları olmadan kazanılmayacağı bildiği için Kürtlerin katılımını arttırmak için Kürt aşiret liderleriyle iyi ilişki kurdu. Kürtlerin Erzurum Kongresine (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) güçlü bir şekilde katıldıklarını ve mücadeleye destek verdiklerini göstermek için Kürt aşiretlerinden bazı isimleri bu kongreye yazdırdı. Ancak yazdırdığı Muşlu Hacı Musa, Bitlis Eski Mebusu Sadullah Bey ve Diyarbakırlı İhsan Hamit Bey gibi kişiler, çeşitli sebeplerden dolayı kongreye katılmadılar. Ancak buna rağmen kongre yönetiminde varlıkları deklare edilmiştir. Benzer bir durum Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) de yaşanmıştır. Bu kongreye seçilen Kürt aşiret reisi Hacı Musa ve eski mebus Sadullah Bey, kongreye katılmamalarına rağmen kongrenin yöneticileri olmuşlardır.[370]

Ekim 1919'da İstanbul Hükûmeti ve Heyet-i Temsiliye'den bazı yöneticiler arasında Amasya Protokolü imzalanmıştır. İmzalanan bu protokolde Kürtlere bazı hakların verileceğine dair maddeler de yer almıştır. Kürtlerin kabulü, Kürtlerin sosyal, etnik, özerklik haklarının güvence altına alınmasına dair bir belge, İstanbul Hükûmeti adına Bahriye Nazırı Salih Bey, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ve Bekir Sami Bey tarafından imzalanmıştır. Kürt birliğinin sağlanmasına yönelik bir çalışmaydı. Bu protokol Kürtlerde bir ideal ve umut olarak doğdu ve Kürtlerce kabul gördü.[371]

Mustafa Kemal Paşa, Kürtlerin temel taleplerine kavuşacağını 1923'te gerçekleşen İzmit basın toplantısında gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın sorusuna verdiği cevapta da ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kürt sorunu ile ilgili şunları dile getirmiştir:

"Kürt sorunu, bizim yani Türklerin çıkarlarına olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi, millî sınırlarımız içinde var olan Kürt unsurlar o şekilde yerleşmişlerdir ki pek az yerlerde yoğundur. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurunun içine gire gire öyle bir sınır doğmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. (…) Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense bizim Teşkilât-ı Esasiye Kânunu

---

[369] Perinçek, **age**, s. 115.
[370] Kutlay, **Osmanlı'dan Günümüze Kürtler**, s. 170-172.
[371] **Age**, s. 172-173.

gereğince zaten bir türlü özerklik oluşacaktır. O hâlde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait sorun yaratmaları daima mümkündür. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur, bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmiştir."[372]

Türklerin ve Kürtlerin bir bütün olduğunun ve ayrılamayacağının altını çizen Mustafa Kemal Paşa, Kürtlerin talep etmeleri durumunuda kendi özerkliklerini elde edebileceklerinin altını çizdi. Ancak süreç Kürtlerin istediği şekilde pek ilerlemedi. Yeni yönetim, özellikle Lozan Antlaşması'ndan (1923) sonra, idareyi tamamen eline geçirdikten sonra, Kürtlerin inkârına varan politikalar izledi. Daha önce siyasi, etnik ve içtimai alanlarda Kürtlere verilen güvenceler yok sayıldı.

4.7 Seyyid Abdülkadir ve Hürriyet ve İtilaf Partisi

Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF), 21 Kasım 1911'de kuruldu ve ilk resmî toplantısı 24 Kasım 1911'de yapıldı. İttihat ve Terakki'nin baskıcı uygulamalarına karşı çıkan HİF, daha özgürlükçü ve âdem-i merkeziyetçi bir politika izleyerek Osmanlı aydınlarının önemli bir kısmını içine almayı başardı. İttihat ve Terakki'nin merkezileşme ve Türkleştirme politikalarından memnun olmayan farklı unsurlar da HİF'e katılarak İTC'ye karşı muhalefet etmeye başladılar.[373]

Kurulduktan sonra hızlı bir teşkilatlanma sürecine giren HİF, 6 Şubat 1912 tarihine kadar İstanbul'da 43, taşrada ise 54 şube açma başarısı gösterdi.[374] HİF'in ara seçimlerdeki başarısı ve sürdürdüğü etkili muhalefet, İTC'nin sert müdahalelerine neden oldu. Bu dönemde yaşanan asıl müdahale, 1912 yılında yapılan ve Türk siyasi hayatında "sopalı seçim" olarak bilinen genel seçimlerde gerçekleşti. Seçimden sonra siyasi dayanaklarını kaybetmeye başlayan HİF, kısa sürede kendisine daha önce destek veren Osmanlı aydınlarını da kaybetmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma bir çözüm üretemeyen HİF, iç

---

[372] Cemil Koçak, "Herkesin Bildiği Sır 1921 Anayasası'ndaki Özerklik, Atatürk ve Kürtler," (**Star Gazetesi**, 26 Haziran 2011). [Erişim: 05.11.2015].
[373] Birinci, **age**, s. 74-76.
[374] **Age**, s. 76.

karışıklıklar ve anlaşmazlıklarla kendi sonunu hazırladı. Nihayetinde HİF, 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bab-ı Âli baskını ile kapatıldı[375]

Uzun yıllar iktidarda kalan İTC, I. Dünya Savaşı sonrası dağılmaya başladı. Partinin önemli adamları savaş sonrası yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Partinin dağılmaya başlamasıyla birlikte ülkede bir siyasi otorite boşluğu meydana geldi. HİF, bu siyasi iktidar boşluğunu doldurmak için 14 Ocak 1919'da İstanbul'da yeniden kuruldu. Partinin yaklaşımı ve programı, diğer etnik gruplar gibi Kürtleri de umutlandırdı. Parti programının 20. maddesine göre, "Tüm okullarda eğitimin yerel dil ile yapılması esas kabul edildi." Parti programının 31. maddesi, ülke bütünlüğü korunmakla birlikte, bazı yerlerin özel kanunlarla yönetilmesini savundu. Özerkliği ifade eden bu madde, birçok etnik grubun ilgisini çekmeye başladı. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikalarını eleştiren birçok Kürt aydını, bu partide yer almaya başladı.[376] Mondros Mütarekesi döneminde kurulan partinin kurucu ve yöneticileri arasında âyan azası ve KTC başkanı Seyyid Abdülkadir de yer aldı.[377]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, KTC ile birçok konuda kader birliği yaptı ve onunla gizli bir metin imzaladı. Gizli metnin muhtevası şöyledir:

"Programında esasen idare-i mahalliyeyi kabul eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkezi Umumisi ile Kürdistan Cemiyeti arasında madde-i atiye üzerine itilafi tam hâsıl olarak her iki taraf avni bariye istinaden memleketin selameti ve hukuku hilafetin muhafazası için müttefikan çalışmayı deruhte eder."

Madde: "Ekseriyeti Kürt kavminin sakin bulunduğu memleketler, siyaseten Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye'ye merbut olmak şartıyla umum ahalinin ekseriyeti tarafından müntahap bir amirin riyaseti altında idare-i muhtariyeyi haiz olacaktır."[378]

HİF ve Kürdistan Teali Cemiyeti arasında imzalanan mutabakata her iki taraftan da önemli kişiler katıldı. Metnin altında Osmanlı heyetinden Balıkesir Mebusu Vasfi, Konya Mebusu Zeynel Abidin ve Mustafa Sabri'nin imzaları yer alırken; Kürt heyetinden ise, Kürdistan Teali Cemiyetini Başkanı Seyyid Abdülkadir'in yanı sıra dernek üyesi Sait ve Mehmet Ali'nin de imzaları yer aldı.

---

[375] **Age**, s. 232-247.
[376] Başta Bedirhan ailesinin fertleri olmak üzere, İstanbul'da yaşayan ve daha önce İTC ile arası çok iyi olan Kürt aydınlarının önemli bir kısmı daha özgürlükçü söylem içerisinde bulunan HİF'e katıldılar. Koç, **age**, s. 76-92.
[377] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II,** s.201-202; Göldaş, **age**, s. 14-15.
[378] Bayrak, **age**, s. 94.

Mutabakat metninin altında Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkezi ve Kürdistan Cemiyeti mührü basıldı.[379]

Mutabakat, Seyyid Abdülkadir'in bir eseri olarak da kabul edilebilir. Çünkü Seyyid Abdülkadir, hem Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucularından biriydi hem de Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanıydı. Kürt özerkliği de onun bu dönemde Kürtler için arzuladığı bir emeldi. Bu mutabakat ile Kürtler, Osmanlı merkezî yönetiminde kendilerine bir destek sağlamışlardı. Dönemin koşulları düşünüldüğünde Ermenilerin ve Arapların ayrılıkçı politikalarına karşı Kürtlerin gönlü alınarak onlardan yararlanılmak istendiği ve onlarla özerklik mutabakatı imzalandığı anlaşılmaktadır.[380] Ancak İstanbul'un İtilaf devletlerinin işgali altında bulunması, bu mutabakatın yürürlüğe girmesini veya Osmanlı hükûmetinin bu mutabakatı desteklemesini zorlaştırdı.

4.8 Seyyid Abdülkadir'in Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne Atanması

Günümüzde Danıştay adıyla anılan Şûrâ-yı Devlet, Sultan Abdülaziz zamanında adliye ve mülkiyeye ait işlerin birbirlerinden ayrılması amacıyla kuruldu. Şûrâ-yı Devlet, Meclis-i Vala'yı Ahkâm-ı Adliye'nin geçirdiği değişimlerin son halkasını teşkil etmektedir. Meclis-i Vala'nın kurucusu olan Mustafa Reşat Paşa'nın yetiştirdiği ikinci kuşak Tanzimatçıların bir eseri olan bu yapı, Fransa'daki *Conseil d' Etat* adlı kuruluşun teşkilatı yapısı esas alınarak kuruldu.[381]

1838'de kurulup idari ve adli davalara bakan, ancak tarihi süreç içerisinde birçok değişiklik geçiren Meclis-i Vala'nın ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan Şûrâ-yı Devlet, yasama-yürütme-yargı kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasına hizmet eden bir teşkilattır.[382] 5 Mart 1868'den 4 Kasım 1922'ye kadar varlığını devam ettiren Şûrâ-yı Devlet'te, 36 farklı devlet adamı başkanlık yaptı. Siyasi bir görev olarak düşünülen bu makamda çok farklı bürokratik kökenden gelen kişiler görev aldır. Şûrâ-yı Devlet

---

[379] **Age**, s. 94-96.
[380] Seyyid Abdülkadir, bu dönemde varılan mutabakat metninin doğru olduğunu ve kendisiyle arkadaşları tarafından imzalandığını Şark İstiklal Mahkemesi yargılanması sırasında kabul etti. Ermenistan tehlikesine ve Osmanlı Devletine karşı özerk bir Kürdistan'ı var olan hükûmet ile birlikte realist bulduklarını söyledi. Bkz. **Age**, s. 95-99.
[381] Şûrâ-yı Devlet'in kuruluş gerekçesi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, cilt: 7, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), s. 145-147.
[382] Mehmet Canatar, Yaşar Baş, "Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi," sayı 9, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, (DOI: 10. 1501, 1998), s. 111-120.

üyeleri arasında gayrimüslim unsurlardan gelen birçok kişi yer almasına rağmen bunların içinden reisliğe atanan olmadı. Müslümanlar arasında köken olarak Türk olmayanlardan reisliğe atanan Kürt kökenli kişiler vardı. Seyyid Abdülkadir ve Kürt Şerif Paşa'nın babası Said Paşa, bu duruma örnek gösterilebilir. Bu göreve atananlar genellikle devletin üst görevlerinden (eski sadrazam, vali, hariciye, maliye) gelmekteydi. Bu göreve atananların önemli bir kısmı sonradan Âyan üyeliği yaparken, Âyan üyeliği yapıp sonradan bu göreve atananların sayısı ikidir. Bunlardan biri Seyyid Abdülkadir'dir.[383]

Şûrâ-yı Devlet'e atanan reislerin süreleri arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Kimilerinin görevi birkaç gün veya birkaç ay kadar sürerken, yaklaşık altı seneye yakın bu makamda kalabilenler de oldu.[384] Seyyid Abdülkadir'in görev süresi de kısa sürenlerdendir. 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa kabinesine atanan Seyyid Abdülkadir, 19 Mayıs 1919'da görevinden alındı.[385] Seyyid Abdülkadir'in bu göreve getirilmesi bazı tartışmaları da beraberinde getirdi. Kimileri Seyyid Abdülkadir'in bu görevi hak ettiğini söylerken kimileri ise onun bu göreve atanmasını başarılarından ziyade, politik bir manevra olarak değerlendirdi.[386] Seyyid Abdülkadir'in başkanlığını yaptığı kurumla hiçbir ilişkisinin olmadığını belirten Şûrâ-yı Devlet'in son başkanı Mehmet Tevfik Biren, onun aşiret zihniyetini aşamamış bir kişi olduğunu ve vali seçimi gibi Dâhiliye Nazırını ilgilendiren konular

---

[383] Danıştay, "1868'den 1922'ye Kadar Şura-yı Devlet Reisleri" http://www.danistay.gov.tr/kurumsal-14-1868den-1922ye-sura-yi-devlet-reisleri.html [02.04.2015]. Ayrıca bkz. Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali 1839-1922**, (İstanbul: İsis Yayınları, 1999), s. 50-70.

[384] Başkanların içinde bir kerede en uzun başkanlık yapan, 7 Kasım 1895-29 Ekim 1907 tarihleri arasında sekiz seneye yakın görevde bulunan yirmi birinci Şura-yı Devlet başkanı Said Paşa'dır. En az süre başkanlık yapan ise yirmi altıncı başkan Zihni Paşa'dır. Zihni Paşa ancak 1 gün başkanlık yapabilmiştir. 14 Nisan 1909'da göreve atanmış, bir gün sonra ise görevinden azledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Danıştay, **age.**

[385] Danıştay, "Osmanlı İmparatorluğu dönemi Şura-yı Devlet Başkanları (1868-1922)". http://www.danistay.gov.tr/kurumsal-13-osmanli-imparatorlugu-donemi-sura-yi-devlet-baskanlari-1868-1922.html [03. 03. 2015].

[386] Bu süreçte sadece Seyyid Abdülkadir ve onun göreve getirilişi eleştirilmedi. Başta Sadrazam Damat Ferit Paşa olmak üzere bütün hükümet üyelerinin ilk defa fiili olarak siyaset sahnesine çıkmaları ve bu konuda tecrübesiz olmaları da eleştirildi. Dönemin gazetelerinde I. Damat Ferirt Paşa kabineside yer alan kişilerin şimdiye kadar muhalefette siyaset yaptıklarını, ilk kez iktidara gelmelerini "Mısır'dan Mina'ya geçmeleri şeklinde değerlendirildi. Akın Çelik, **Osmanlı'nın Ermeni'yle İmtihanı: Mütareke Dönemi İstanbul Hükümetleri ve Ermeniler**, (İstanbul: Paraf Yayınları, 2011), s. 202-206.

dışında görüş bildirdiğini görmediğini söyleyerek kabineye atanmasını politik bir hamle olarak değerlendirdi.[387]

Seyyid Abdülkadir, göreve atandığı dönem KTC başkanı olarak Kürt coğrafyasının geleceği ile ilgili yabancı devlet yetkilileri ile diplomasi yürütmekteydi. Ayrıca Kürtler üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. Dolayısıyla onun bu göreve atanması başarılarından ziyade gönlünü almaya yönelik bir jest olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca Seyyid Abdülkadir üzerinden Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları artırılmak istenmiştir. Nitekim Seyyid Abdülkadir önderliğindeki KTC'nin giderek özgür bir çizgiye kayması ve Wilson Prensipleri'nden yararlanarak özerk bir Kürt devleti kurma çalışmaları, Seyyid Abdülkadir'in eleştirilmesine ve görevden alınmasına neden oldu. Politik bir hamle sonucunda göreve atanan Seyyid Abdülkadir, yine politik hamle sonucunda görevinden alındı.

4.9 Seyyid Abdülkadir ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi

19 Şubat 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan, Kürt meselesini de gündemine aldı. 26 Şubat'ta Kürt aşiret reislerinden gelen telgraflar gündeme alındı ve mecliste okundu. Gelen telgraflara göre **"**Kürtlük ve Türklük bir külldü. Her ikisi de müşterek bir vatan içinde", "yekdiğerinin öz ve din kardeşi idi". Meclis-i Mebusan bu telgraflardan yola çıkarak Kürt oluşumlarına karşı bir propaganda ortamı yaratma fırsatı buldu.[388]

Paris Barış Konferansı'nda, Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa arasında 20 Kasım 1920'de bir mutabakat imzalanmıştı. Mutabakata varıldığı günlerde Seyyid Abdülkadir'in Fransızca çıkan *Journal d'Orient* adlı bir gazeteye demeç verdiği ve bu demecinde anlaşmaya sıcak baktığı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Şerif Paşa ile birlikte Seyyid Abdülkadir, hem İstanbul'daki gazetelerin hem de mebusların ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Hatta verdiği demeçten dolayı ayandan düşürülmesi (ıskatı) gündeme geldi ve bunun için bir önerge hazırlandı.[389] Seyyid Abdülkadir'in

---

[387] Mehmet Tevfik Biren, **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) 2. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları,** cilt: 1-2, (İstanbul: Arba Yayınları, 1993), s. 147.
[388] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II,** s. 194-200.
[389] Önergeyi imzalayanlar arasında şu mebuslar yer aldı: "Haydar (Van), Mehmet Münip (Van), Mazhar Müfit (Hakkâri), Halil (Erzincan), Süleyman Necati (Erzurum), Eşref (Trabzon), Rıfkı

en çok eleştirildiği konu, bütün bunları yaparken hâlâ Âyan Meclisi üyesi olmasıydı. Gazeteler, Seyyid Abdülkadir'in Âyan üyeliğinden düşürülmesini veya Kürt bağımsızlık mücadelesinden çekilmesini istemekteydiler. Onun her iki görevi de birlikte yürütmesi, tartışmaları da beraberinde getirmekteydi.[390]

Gazetecilerin ve Meclis-i Mebusan'ın şiddetli eleştirilerine maruz kalan Seyyid Abdülkadir, yabancı gazeteye vermiş olduğu söylenen demecin kendisine ait olmadığını ve kendisinin böyle bir demecinin olmadığını ileri sürdü. Kendisine ait olmayan bir demecin gazetelerde yer aldığını belirten Seyyid Abdülkadir, bazı açıklamalarda bulunmak üzere "gizli celse" önerisinde bulundu. Önerisi kabul edilen Seyyid Abdülkadir'in, Âyan Meclisi'nin 15 Mart 1336 (1920) tarihli 19. İçtimaında, 'asla beyanatta bulunmadığını belirten yazılı açıklaması okundu.[391]

4.10 Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Bölünmesi ve Kapatılması

1920'lerin başından itibaren KTC kendi içerisinde farklı fikirlerin oluşmasıyla bir çözülme dönemine girdi. Bu çözülmenin temelinde tam bağımsızlık ve otonomi yanlısı görüşlerin ayrımı yatmaktaydı. Bir yandanOsmanlı Devleti toprak bütünlüğü içerisinde bir Kürt muhtariyeti düşünen Şemdinan ailesinden Seyyid Abdülkadir, diğer yandan ise bağımsız bir Kürt devletini savunan Bedirhaniler vardı. Seyyid Abdülkadir'in Âyan'daki konumu cemiyet dışında tartışmalara ve tepkilere neden olduğu kadar, cemiyet içindeki düşünceleri ve politik tavırları da aynı ölçüde

---

(Gümüşhane), Hüseyin Avni (Erzurum), Asaf (Hakkâri), Bekir Sami (Amasya), Ali Şükrü (Trabzon), Celal (Genç) Bingöl. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II,** s. 199-202.

[390] Göldaş, **age**, s. 187-190.

[391] Ayân Meclisi'nin içtimaında (15 Mart 1336) Seyyit Abdülkadir Efendi'nin şu yazılı açıklaması okunmuştur. "Meclis-i Ayan Riyaset-i Celilesine;
"Geçen gün Meclis-i Mebusanda vilâyât-ı Şarkiyye mebusları tarafından verilen bir takrirde, dailerinin "Jurnal Doryan" gazetesi muhabirine bazı beyanatta bulunduğum bahanesiyle, Âyanlıktan iskatım için birtakım sözler sarfolunduğu mesmuu acizanem olmakla, bu babda bazı ifadatta bulunmak mecburiyetini hisseyledim. Şöyle ki: Mezkûr gazeteye asla öyle bir beyanatta bulunmadım. Binaenaleyh, ilk nokta-i istinadı böyle bir esas olan iftiraâlud iddiaları kemali nefretle müddeilerine red ve iade ederim. Şerafet ve diyanete dokunan bu istinadat-ı nifakçiyenin nerelerden mülhem ve ne gibi ağrâzın mahsulü olduğu bedahatı ile iktifa etmeyerek, tafsilen beyan ve irade edebilsem de, devlet ve milletin bulunduğu bu hâl içinde şahsiyatla müncer olacak bir bahse girişmeyi muvafık bulmuyorum. Şunu da kaydetmeden edemeyeceğim ki, herkesin malûma olduğu üzere, saye-i risalet penâhide Emniyem-dinayetin, devlet ve milletin şeref ve saadetini, feyz-ü terakkisini görmeye matûf olduğu cihetle eğer Meclis-i Osmaniye'den çekilmekliğime memleket bir fayda mutasavver ve bu suret arzuyu âliye muvafık ise istifa etmeyi de, hizmet ve şeref addedeceğimi istinadat-ı mugalatkâneden hoşlanacak zevata ihtardan kendimi alamıyorum.(Bravo sesleri) Ayandan Seyyid Abdülkadir". Bkz. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtimai Senesi 1, c. 19, 15 Mart 1336 [1920], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 201.

bu kez milliyetçi Kürt aydın ve liderleri tarafından eleştirilere neden olmaktaydı. Şerif Paşa'nın Nubar Paşa ile imzaladığı ortak bildiriyi sıcak karşıladığı gerekçesiyle dönemin İstanbul gazeteleri ve Meclisi tarafından ağır bir şekilde eleştirilen Seyyid Abdülkadir, kendini hedef alan eleştirileri hafifletebilmek için 27 Şubat 1920'de *İkdam* gazetesine bir demeç verdi. Demecinde "Kürtler bağımsızlık istemiyor" biçimindeki sözleri cemiyet içinde bir bölünmenin yaşanmasına neden olacak gelişmelerin başlangıcı olacaktır. Nitekim zamanla cemiyet içerisinde ılımlılar ve radikaller olmak üzere iki hizip belirdi. Ilımlılar kanadını Seyyid Abdülkadir, radikaller kısmını ise Bedirhaniler temsil etmekteydi.[392]

Bu iki aile arasında öteden beri siyasi ve ekonomik rekabet söz konusuydu. Aileleri arasında yaşanan anlaşmazlık ve çekişmeyi 19. yüzyılın ortalarına kadar götürmek mümkündür. Bedirhan Bey (1843-1847) isyanı sonrası ailenin denetiminde bulunan toprakların önemli bir kısmı isyan sonrası Şemdinan ailesinin denetimi altına girmeye başlamıştı.[393] Bir diğer önemli neden de siyasi alanda yaşanmaktaydı. Modern eğitim almış Bedirhan ailesinin fertleri Kürt siyasi liderliğine oynamaya çalışırlarken, karşılarında klasik eğitim almış Seyyid Abdülkadir'i bulmaktaydılar. Dindar ve uzlaşmacı bir kimliğe sahip olan Seyyid Abdülkadir, Kürtler üzerinde önemli bir otoriteye sahipti. Bu bağlamda kurulan cemiyetlerin önemli bir kısmında Bedirhan ailesinin fertleriyle girdiği Kürt liderlik mücadelesini kazandı. Bu iki aile arasında yaşanan siyasi ve ekonomik rekabet, onların siyasi tercihlerine de yansıdı.[394]

Seyyid Abdülkadir'in bağımsızlık karşıtı demeci, Bedirhan ailesi öncülüğündeki bağımsızlıkçıları harekete geçirdi. Cemiyetin iki numaralı yetkilisi konumunda bulunan Emin Ali Bedirhan, Seyyid Abdülkadir'i cemiyetin başkanlığından azlettirdi ve onu KTC'den attırmaya çalıştı. Seyyid Abdülkadir ise KTC'yi dağıtarak yeni bir seçim çağrısında bulundu. Seyyid Abdülkadir, İstanbul'da yaşayan genelde alt ve orta kesim Kürtlerin desteğiyle seçimleri tekrar kazandı ve başkanlığa seçildi.[395] Yenilgiden sonra Emin Ali Bedirhan öncülüğündeki ayrılıkçı grup, KTC'den ayrılarak10 Mayıs 1922'de Kürt Teşkilat-ı İçtimaiyye Cemiyeti (Kürt

[392] Göldaş, **age**, s. 189.
[393] Özoğlu, **age**, s. 127.
[394] Göldaş, **age**, s. 202-205.
[395] Özoğlu, **age**, s. 120.

Toplumsal Örgütlenme Cemiyeti) adında bir oluşum meydana getirdiler.[396] Tam bağımsızlık düşüncesini savunanlar, yaptıkları görüşmeler ve toplantılar sonrasında Kürt bölgesine geçme kararı aldılar. Seyyid Abdülkadir ve beraberindekiler ise İstanbul'da kalarak çalışmalarına burada devam ettiler.[397]

Aralık 1919'da Kürt Teali Cemiyeti içinde yaşanan huzursuzluk süreci Kürt Millet Fırkasının (KMF) kuruluşunu hazırlayacaktır. KMF'nin kurucuları arasında Memduh Selim, Kemal Fevzi gibi Kürt liderler vardı. Bu kişiler daha önce KTC'de yer almaktaydılar. Ancak Kürt Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti'nin (KTİC) kurulmasıyla birlikte bu kişiler de bu oluşumun içerisinde yer almaya başladılar.[398] KTC'ye karşıt olarak kurulan KTİC'nin önemli karakteristiğinden biri, bağımsız Kürdistan tezini aktif biçimde desteklemesiydi. Diğer önemli özelliği ise bu isteğe uygun olarak bir Kürt bayrağının yaratılmasıydı.[399]

Dönemin hükûmetleri tarafından takip altında tutulan KTC'nin şubeleri, 1919 yılından itibaren kapatılmaya başlandı. Ancak cemiyetin ne zaman ve nasıl kapandığı ile ilgili herhangi bir tutanak veya belgeye ulaşılamadı. Cemiyete mensup Kürt aydınlarının anılarında da bu konu muğlak kaldı. Dönemin önemli Kürt aydınlarından Zinar Silopi ve Vet. Dr. Nuri Dersimi, KTC'nin hangi tarihte kapandığına dair herhangi bir tarih belirtmediler. Göldaş'a göre cemiyet hakkında 1920'de kapanma kararı çıkmasına rağmen Türk-Yunan, Türk-Ermeni savaşlarının devam etmesi ve devletin içinde bulunduğu durumdan dolayı kapanma gecikmiştir.[400] Aytepe'ye göre Bedirhan ve Cemilpaşazadelerin Teskilât-ı İçtimaiye Cemiyeti adlı yeni bir örgüt kurarak ayrılması neticesinde varlığını koruyamayarak ortadan kalkan KTC'nin kapatılmasıyla ilgili herhangi bir karar bulunmamaktadır. Milli Mücadele sonunda kapanan KTC ile ilgili evrak ve mühürlerin Seyyid

---

[396] Cemiyetin kurucuları arasında Emin Ali Bedirhan, Ferit Bey, Şükrü Bey, Hikmet Bey, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Şükrü Sekban, Kemal Fevzi, Ekrem Cemil Paşa ve Memduh Selim gibi önemli Kürt aydınları yer aldı.
[397] **Age,** s. 191.
[398] Göldaş, **age,** s. 193
[399] Bu Kürt organizasyonu, üç renkten oluşan; yukarıda kırmızı, ortada beyaz üzerine sarı güneş ve altta yeşil renklerin bulunduğu Kürt bayrağının renkleri ve biçimini tespit etmiştir. Bu bilinen ilk Kürt bayrağıdır. Mesut Barzani'nin başkanlığını yaptığı Kürdistan Demokrat Partisi'nin (KDP) bayrağı da aynı renklerden oluşmaktadır. **Age,** s. 206.
[400] Göldaş, **age,** s. 216-217.

Abdülkadir tarafından yakılması bu durumun aydınlığa kavuşturulmamasına neden oldu.[401]

KTC'nin bölünme ve ayrışma yaşadığı dönemde Anadolu'da Koçgiri İsyanı[402] patlak verdi. İsyancılar, Millî Mücadele yıllarında dönemin hükümetleri tarafından zaman zaman dile getirilen Kürtlere özerkliğin verilmesini talep ettiler. İsyancılar Sivas, Erzincan ve Elazığ cezaevlerinde bulunan Kürtlerin salıverilmesini ve Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde Türk memurlarının çekilmesini ve Koçgiri bölgesine gönderilen birliklerin geri çağrılmasını içeren mektubu TBMM'ye gönderdiler. Bu mektuptan birkaç gün sonra, Batı Dersim aşiret reisleri Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Bitlis ve Van gibi yerlerde bir Kürt devletinin kurulması gerektiğini, bunun kurulmasına izin verilmezse silahlı mücadeleye geçileceğini belirttiler. Ankara Hükûmeti, bu talepleri değerlendirmek üzere bölgeye heyet gönderdiyse de heyet başarılı olamadı. Ayaklanma, bölgedeki birliklerin bir grup asker kaçağını yakalamak isterken baskına uğramasıyla 6 Mart 1921'de patlak verdi. Bunun üzerine 10 Mart 1921'de Erzincan, Zara ve Divriği'de sıkıyönetim ilan edildi. TBMM, Albay Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusu'nun emrinde Topal Osman Ağa'nın komuta ettği 42. ve 47. Giresun Alaylarını isyanı bastırmakla görevlendirdi. İsyan hareketi, isyancı liderlerin yakalanmasıyla birlikte 17 Haziran 1921'de tamamen bastırıldı.[403]

Bu isyan sürecinde KTC ve onun başında bulunan Seyyid Abdülkadir'in tutumu tartışılmaktadır. Kimileri Seyyid Abdülkadir'in bu isyanı desteklediğini savunurken kimileri ise onun isyanı desteklememekle beraber isyana engel olmaya çalıştığını söylemektedir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Koçgiri Ayaklanması'na kısaca şu şekilde değinmektedir:

"1921 yılı başlarında Koçgiri aşiretinin beylerinden Haydar Bey; İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabalarından Naki, Alişir ve daha başkaları ile

---

[401] Aytepe, "Yeni Belgelerin Isığında Kürdistan Teâli Cemiyeti" s. 333.

[402] Koçgiri, Sivas'ın İmranlı ilçesinde Karlık ve Boğazören köylerinde yerleşik bir Kürt-Alevi aşiretinin adıdır. O tarihlerde bu aşiret, Sivas'tan Erzincan'a kadar yayılan bir alanda yaşıyordu. Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal ve çevre köylerde yaşayan aşiretin kırk bin kişiden oluştuğu sanılmaktadır. Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925,** (İstanbul: Tekin Yayınları, 1992), s. 33-46.

[403] Hıdır, Göktaş. **Kürtler: İsyan-Tenkil,** (İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık, 1991), 35-60; Chaliand, **age**, s. 56-58; Baki Öz, **Belgelerle Koçgiri Olayı**, (İstanbul: Can Yayınları, 1999), s. 90-159.

birlikte isyan hareketlerine başladılar. Birçok kuvvetimiz bir taraftan Pontusçuları diğer taraftan da bu asileri izleyip ortadan kaldırmakla uğraşıyordu."[404]

Nuri Dersimi ise isyan sürecinde sunduğu önerilerin KTC lider kadrosu tarafından kabul edilmemesinden acı bir şekilde bahsetmektedir. KTC yönetimini ve başında bulunan Seyyid Abdülkadir'i eleştiren Nuri Dersimi; Seyyid Abdülkadir'i bilerek veya bilmeyerek "Türk ajan rolünü" oynamakla suçladı. Nuri Dersimi anılarında, KTC ile İstanbul'da gerçekleşen toplantıyı şu şekilde izah etmektedir:

"…Yere çömeldim ve onlara Kürt Alevi topraklarına heyetler gönderip, Sünnilerle Alevilerin arasının soğuk olduğu yönündeki haberleri yalanlamamız gerektiğini söyledim. Alevi bölgelerinde devam eden Kürt isyanlarını örnek göstererek durumu açıkladım. Fakat Sünni Kürtler, bu duruma sessiz kaldılar, aynı şekilde Sünni Kürtlerin yaşadığı bölgelerde çıkan millî kurtuluş hareketine de Alevi Kürtler tepkisiz kalmışlardı. Bu durumdan kârlı çıkan Türk hükûmeti olmuştu."[405]

Nuri Dersimi'nin anılarından Seyyid Abdülkadir ve yakın arkadaşlarının Koçgiri İsyanını desteklemediği anlaşılmaktadır. Kürtler arasında Sünni-Alevi bölünmesinin birbirlerinin sorunlarına tepkisiz kalmalarına neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta Seyyid Abdülkadir'i isyana aktif destek vermekle suçlaması, dönemin koşulları, anlayışı ve Sünni ve Alevi Kürtler arasındaki keskin ayrışmadan dolayı makul görülmemektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u kaleme almasındaki önemli nedenlerinden birinin Milli Mücadele ve sonrasında yaptığı uygulamalardan dolayı kendisine yöneltilen eleştirilere cevap niteliğinde olması, onun Seyyid Abdülkadir'i itham etmesinin nedeni olarak görülmektedir. Bir başka neden de Seyyid Abdülkadir'in Şeyh Said İsyanı'ndaki rolü olabilir.

---

[404] Mustafa Kemal Paşa, **age**, s. 426.
[405] Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, (İstanbul: Doz Yayınları, 2000), s. 103-104.

5. SEYYİD ABDÜLKADİR VE ANKARA HÜKÛMETİ

5.1 Seyyid Abdülkadir ve Azadî Örgütü

1908'den itibaren yasal zeminde İstanbul'da kurulmaya başlanan Kürt örgütlenmeleri, bağımsızlık ve otonomi içeren talepleri nedeniyle dönemin hükûmetleri tarafından baskı altında tutuldular. Nitekim Kürt örgütleri, 1922'nin başından itibaren çalışmalarına gizli olarak devam etmek zorunda kaldılar. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görev yapan hükûmetlerin yoğun eleştirilerine maruz kalan Kürt örgütlenmelerinin önemli bir kısmı bu süreçte ya kapandı ya da işlevsiz hâle geldi. Çalışma alanı bulamayan ve baskı altında tutulan Kürt aydınlarının ve liderlerinin bir bölümü yurt dışına kaçtı. Yurt dışına çıkanlar, 1927'de Suriye'de Hoybûn Örgütü'nü kurdular. Kürt aydınlarının bir bölümü ise Türkiye sınırları içerisinde kalarak Azadî Örgütü'ne (Kürt Özgürlük Cemiyeti) destek verdiler.[406]

Azadî Örgütü, gizli bir şekilde kurulduğu için kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kimileri örgütün 1922'de kurulduğunu iddia ederken kimileri ise 1923'te kurulduğunu belirtir. Ekrem Cemil Paşa, kuruluş tarihi hakkında net bir tarih vermemekle birlikte örgütün Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra kurulduğunu ve kendisinin de içinde bulunduğu bir grubun 1924'te Diyarbakır şubesini oluşturduğundan bahseder.[407] Amerikalı akademisyan Robert Oslon, 1924'te başlayan Nasturi Ayaklanması'na[408] katılmak üzere bölgeye giden fakat savaşmadan firar eden Kürt askerlerinden elde ettiği bilgilere göre örgüt, Erzurum Şube Başkanlığı'nı yapan Miralay Cibranlı Halit Bey tarafından Erzurum'da kuruldu. Diğer şubelerinin kuruluşu ise bu merkezin denetiminde yapıldı. Örgütün önde

---

[406] Örgütün ismi sonradan Jiwata Khweseriya Kurd (Ciwata Xweseriya Kurd) (Kürt Bağımsızlığı Cemiyeti) şeklinde değiştirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Olson, **age**, s. 41; Bruinessen, **Şeyh, Ağa, Devlet**, s. 411.

[407] Ekrem Cemil Paşa, **Muhtasar Hayatım**, (Ankara: Beybun Yayınları, 1992), s. 54.

[408] Güneydoğu Anadolu'da Süryanilerin bağımsızlık için başlattığı isyan girişimidir. İsyanı bastırmak için bölgeye gönderilen Kürt kökenli komutanlar firar etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanlar I**: (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992), s. 43-65; Göktaş, **age**, s. 44-50.

gelenlerinin isimleri gizli tutuldu.[409] Bozarslan'a göre örgütü oluşturanların önemli bir kısmı Fehmi Bilal gibi ateistlerden oluşmaktaydı.[410]

Azadî Örgütü, önemli Kürt örgütlenmelerinden biri olmasına rağmen Kürt hareketine ilişkin literatürde bu örgütten çok fazla söz edilmemektedir. Örgütün gizli bir şekilde kurulmasının yanı sıra iç ve dış gözlemcilerin fark edemeyeceği bir yerde gizli bir şekilde kurulması, örgütün tanınırlığını ve faaliyetlerinin tam olarak bilinmesini zorlaştırdı. Bu örgüt Şerif Paşa veya Bedirhan ailesi tarafından kurulmuş olsaydı, muhtemelen Batı'da tanınması daha yüksek olurdu. Çünkü bu tür kişiler, Batı'da belirli oranda tanınmaktaydılar. Oysa Azadî Örgütü'nü kuranların yurt dışında saygınlıkları ve tanınırlıkları sınırlıydı.

Azadî Örgütü, daha önceki Kürt örgütlenmelerden farklı bir yapıya sahipti. Daha önceki örgütlenmelerin üst düzey yönetici kadrosu Kürt ileri gelenleri tarafından oluşturulurken, bu örgütün çekirdek kadrosunu Osmanlı ordusunda görev yapan deneyimli askerler oluşturmaktaydı. Erzurum'da kurulan örgütün merkez yöneticilerinden biri Cibranlı Halit Bey'di. II. Abdülhamit döneminde kurulan aşiret okullarından mezun olan Cibranlı Halit Bey, Osmanlı ordusunda albaydı. Örgütün ikinci önemli adamı ise Birinci Meclis üyelerinden Bitlisli Yusuf Ziya Bey'di. 25 Kasım 1920 tarihinde Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilen Yusuf Ziya Bey, TBMM'de Saltanatın kaldırılmasına ve Lozan Antlaşması sürecinde Musul Sorunu'nun sonraya bırakılmasına karşı çıkan konuşmalar yaptı.[411] Örgüt kurma amaçları arasında Kürt meselesini Milletler Cemiyeti'ne taşıyarak sorunu bir çözüme kavuşturmak yer almaktadır.[412]

Örgüt, hücreler tarzında teşkilatlandı. Her hücre beş kişiden oluşmaktaydı ve hücrelerden her bir kişi öteki hücrelerden birini tanıyor ve onunla iletişim

---

[409] İngilizlere bilgi verenler arasında İhsan Nuri, Ali Zeki, İsmail Hakkı, Tevfik ve Ahmet Rasim gibi isimler vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Olson, **age**, s. 42.

[410] Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi, 1889-2000" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, ed: Tanıl Bora, Murat Gültekin, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 849.

[411] Kürt coğrafyasını bir bütün olarak gören Azadî kadroları, İran coğrafyasında aktif bir hareket yürüten SimkoAğa ve Irak bölgesinde yer alan Kürtlere liderlik yapan Şeyh Mahmut ile koordineli bir şekilde çalışmayı planlamaktaydılar. Nitekim her iki taraf ile de temas kurularak ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı**. Age**, s. 41-45; Tahsin Sever, **Unutturulmaya Çalışılan Bir Örgüt ve Çarpıtılan Bir Tarih: 1925 Hareketi ve Azdî Örgütü**, (İstanbul: Doz Yayınları, 2010), s. 107

[412] Örgüte üye olan diğer kişilerin isimleri için bkz. Yaşar Kalafat, **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Said**, (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayımları, 2003), s. 107.

kurabiliyordu. Örgüt üyeleri arasında Kemal Fevzi,[413] Kadri Cemil Paşa, Kasım Cemil Paşa, Hasenan Aşireti Reisi Hüsnü Bey gibi Kürt hareketindeki önemli kişiler yer almaktaydır. Pek çok araştırmacı ve yazara göre Seyyid Abdülkadir, bu örgütün İstanbul Şube başkanlığı görevini yürütmekteydi.[414] Nitekim Seyyid Abdülkadir, Sevr Antlaşması'ndan sonra dağılan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yerine gizli bir şekilde kurulan bu örgütte yer aldı ve yapılan devrimlerin yarattığı hoşnutsuzluktan yararlanarak halkı yeni rejime karşı kışkırttı.[415] Birkaç kişi dışında örgüte üye olanların önemli bir kısmı daha önce kurulan Kürt cemiyetlerinde isimleri ön plana çok fazla çıkmayan kişilerden meydana gelmekteydi. Bu kişilerin önemli bir özelliği, ilk başlarda Ankara Hükûmeti'ne destek vermeleriydi.[416]

Kürt devletinin kurulmasını amaç edineceğini bildiren örgüt, etkinliğini artırmak için bölgedeki nüfuz sahibi kimselerle iletişime geçti. 1923 yılında yapılacak Meclis seçimleri için seçim çalışması yapılıyormuş görüntüsü verilerek isyanın planlanması amacıyla bazı görüşmeler gerçekleştirildi. 1924'te ise bir toplantı yapılmasına karar verildi. Toplantıya Cibranlı Halit Bey'in eniştesi olan ve Diyarbakır'ın doğusunda yaşayan ve özellikle Zazalar arasında büyük bir itibara sahip olan Şeyh Said[417] de katıldı. Bir isyan çıkarmayı ve dış destek almayı hedefleyen örgüt, bunun için çalışmalara başladı.[418]

---

[413] 1891 yılında Bitlis'in Hizan ilçesinde doğan Kemal Fevzi, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiyye Cemiyetinin kurucuları arasında yer alır. Şeyh Said İsyanın'da idam edilenlerden biridir. Yaşamı ve Kürt siyasi hareketindeki faaliyetleri için bkz. Mehmet Malmisanij, **Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri**, (İstanbul: Fırat Yayınları, 1993).

[414] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar 1**, (İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973), s. 314; Güneş, **age**, s. 150; Mumcu, **age**, s. 56; Kalafat, **age**, s. 108-109.

[415] Güneş, **age**, s. 150.

[416] Azadî örgütlenmesi üç aşamalı bir stratejiye dayanır. İlk dönem; Osmanlı Devleti'nde yer alan Kürt subaylarıdan olşan gizli ve illegal bir örgütlenme olarak kuruldu. Cibranlı Halit Bey, İhsan Nuru (Paşa) başta olmak üzere yaklaşık 24 Kürt subay yer aldı. Subaylar arasında şifre sistemi ile ilişki kurulmaktaydı. Örgütün ikinci dönemine bakıldığında, örgütün bu dönemde bazı Kürt örgütlenmeleriyle (Kürdistan Teali Cemiyeti, Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti) iletişime geçtiği görülmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar sonucunda başta Seyyid Abdülkadir, Kemal Fevzi, Doktor Fuat gibi Kürt hareketinin önemli şahsiyetleri bu örgütün içinde yer almaya başlar. Örgütün üçüncü döneminde ise Kürt aydınlarının yanı sıra nüfuz sahibi ve saygın din adamlarıyla da iletişime geçtiği görülür. Şeyh Said, Said-i Nursi, Şeyh Abdullah, Norşin Şeyhleri gibi din adamlarıyla irtibata geçildi. Bu şeyhlerin bir kısmı bu harekete destek verirken bir kısmı ise destek vermedi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sever, **age**, s. 107-111; Kurubaş, **age**, s. 144.

[417] 1865'te Elazığ'ın Palu bölgesinde dünyaya geldi. Babasının ismi Şeyh Mahmut Feyzi, dedesinin ismi ise Ali Septi'dir. Şeyh Said, Nakşibendi tarikatına mensup zengin bir kişiydi. Büyük koyun sürülerine sahipti. Bir aralık Palu'daki otlaklar az gelmeye başlayınca Erzurum'un Hınıs bölgesine göç etti. Ancak koyun ticareti ile uğraştığı için pek çok yeri ziyaret etmekteydi. Nitekim çok fazla kişi tarafından tanınmaktaydı. Kimi dönem Suriye'nin Halep bölgesinde de koyun ticareti yapmaktaydı.

Azadî Örgütü, bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlıyordu. Bunun için yabancı desteği almayı planlamaktaydı. Azadî Örgütü, Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde Ankara aleyhine propaganda yapmaya başladı. Ancak beklemediği bir gelişmeyle karşılaştı. Örgütün kurucusu ve önemli liderlerinden Yusuf Ziya Bey'in, 1924'te Hakkâri ve civarında ortaya çıkan Nasturi Ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirilen bazı Kürt komutanlarına gönderdiği şifreli telgrafın yanlış anlaşılması sonucunda, bu kişilerin isyana kalkışması, örgütün deşifre olmasına sebebiyet verdi. Bunun sonucunda örgütün önemli liderlerinden Yusuf Ziya, Cibranlı Halit Bey ve birçok üye tutuklandı. Bu isyan girişimi, uzun yıllardan beri gizli bir şekilde idare edilmeye çalışılan örgütün açığa çıkmasına neden oldu. Bu bağlamda Nasturi İsyanı'nın örgüte zarar verdiği ve örgütün planlarını bozduğu söylenebilir.[419]

Azadî Örgütü, kurucu kadronun önemli bir kısmını kaybetmesine rağmen yer altı çalışmalarına devam etti. Liderlerin tutuklanmasından sonra örgütün liderliğine bölgede büyük bir dinî otoriteye sahip olan Şeyh Said getirildi.[420] Dönemin hükûmetlerinin özellikle dine karşı izlediği politika, örgütün Kürt halkından destek bulmasında önemli rol oynadı. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924'te kaldırılan Halifelik, Türk-Kürt birlikteliğinin önemli simgelerinden biriydi. Halifeliğin kaldırılması, Kürtler tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu olay yeni rejime karşı örgütlenen Kürtlerin, dönemin hükûmetini dinsizlikle suçlamalarında ellerini güçlendirdi. Bunların yanı sıra yeni rejimin Türkçü politikaları da Kürtleri endişelendirdi. Örneğin 1921 Anayası'ndan farklı olarak 1924 Anayasası'nda 2. maddede yer alan "Devlet dili Türkçe'dir," 12. maddede yer alan "Türkçe okuyup yazamayanlar milletvekili olamaz," 88. maddede yer alan "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir" gibi ibareler Kürtleri rahatsız etmiştir.[421] Bu durum, yeni kurulan yönetime karşı kuvvetli bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden oldu.[422]

Örgüt liderlerinin tutuklanması sonrası ele geçirilen bazı isim listeleri, örgütün planlarının değişmesine ve isyanın öne alınmasına neden oldu. Şeyh Said

---

Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Toker, **Şeyh Said ve İsyanı**, (İstanbul: Ka Kitap Yayınları, 1968), s. 35-48; Soyak, **age**, s. 313.
[418] Kurubaş, **age**, s. 144-145; Toker, **age**, s. 36-40.
[419] Olson**, age**, s. 42-49.
[420] Mumcu, **age,** s. 57.
[421] TBMM, 1924 Anayasası. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm [Erişim: 23.09.2015].
[422] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 414; Olson, **age**, s. 45-59.

önderliğinde yapılan görüşmeler sonucunda daha geç bir tarihe planlanan isyan hareketi, Kürtler için tarihi bir öneme sahip olan 21 Mart 1925 (Nevroz) tarihine denk getirildi.[423] İsyan hareketine katılımı artırmak için nüfuz sahibi birçok kişiyle özel iletişime geçildi. Ayaklanma için İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir ile bir görüşme kararı alındı. Görüşme için Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza görevlendirildi. Ali Rıza, 15 Kasım 1924'te Seyyid Abdülkadir ile İstanbul'da görüştü. Yeni rejime başından beri karşı olan Seyyid Abdülkadir, Ali Rıza'dan isyana dinsel görüntü verilmesini ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde propaganda yapılmasını istedi. Seyyid Abdülkadir, görüşme sonunda çıkarılacak ayaklanmaya "Tüm gücümle desteklerim" yanıtını verdi.[424]

5.2 Seyyid Abdülkadir'e Karşı Bir Oyun

1924 yılının sonlarına doğru Kürt coğrafyasında hareketlilik artmaya başladı. Ankara Hükûmeti, bölgedeki hareketliliğin ve hatta bir isyanın planlandığının farkındaydı. Bunun için bölgede gerekli önlemleri almaya çalıştı. Ayrıca Kürt isyanına liderlik yapabilecek kişilerin çalışmaları dikkatle takip edildi. İstanbul Suadiye'de ikamet eden Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin de bu kapsamda yaptıkları çalışmalar sıkı bir gözetim altına alındı. Bu süreçte İstanbul Emniyet Teşkilatı, eline geçirdiği bir fırsatı değerlendirerek Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilere bir oyun hazırladı. Oyun, İstanbul Emniyet memurlarından Celal'in, Abdullah Sadi ile temasa geçmesiyle başladı.[425]

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kâtip-i umumisi ve Seyyid Abdülkadir'in özel kalem müdürü olan Palulu Abdullah Sadi, II. Meşrutiyet yıllarında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa tarafından Taif'e sürülmüştü. Abdullah Sadi, burada yaklaşık sekiz yıl sürgünde kaldıktan sonra Mısır'ın Kahire bölgesine geçmiş ve orada Celal adlı bir Türk polis memuru ile tanışmıştır. İstanbul'da kurulan Kürt derneklerinin çoğunda faal olarak çalışan ve "kör" namı ile bilinen Abdullah Sadi, Kahire'de İngiliz istihbaratı adına da çalışmalarda bulunmuştu. Tanıştığı Celal'i de İngiliz istihbarat memuru olarak tanımaktaydı. Oysa Celal, İstanbul Emniyetine bağlı bir

---

[423] Kurubaş, **age**, s. 150;
[424] Toker, **age**, s. 50-58; Mumcu, **age**, s. 59.
[425] Ahmet Süreyya Örgeevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi: Vesikalar, Olaylar, Hatıralar**, (İstanbul: Temel Yayıncılık, 2002), s. 160-161.

polis memuruydu. Yıllar sonra İstanbul'da karşılaştıklarında Abdullah Sadi, onu yine İngiliz ajanı zannederek bazı önerilerde bulunmaya başladı. Polis memuru Celal, Abdullah Sadi ile görüştükten hemen sonra bir rapor hazırlayarak durumu İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Baydar'a bildirdi. Rapora göre Abdullah Sadi, Celal'den Kürt bölgesinin özerkliği için İngiliz Büyükelçiliği'ne aracılık yapmasını istiyordu. Seyyid Abdülkadir ve başka Kürt liderlerinin de bu işte olduğunu dile getiren Abdullah Sadi, yapacakları işler için İngiltere'nin maddi yardımda bulunmasını istemekteydi.[426]

Polis memuru Celal'in, Emniyet Müdürü Ekrem Baydar'a 8 Ekim 1924'te verdiği raporda, Abdullah Sadi'nin İngilizlerle bizzat görüşmek istediğini ve Seyyid Abdülkadir'in kendisine tam yetki verdiğini bildirir. Rapora göre Abdullah Sadi, İngilizlerden Mısır veya Kıbrıs'ta bir müzakere düzenlemelerini, isyan için para, silah ve cephane vermelerini istemektedir. Ayrıca çıkarılacak ayaklanmanın başarıya ulaşması hâlinde, İngiltere'nin bölgenin bağımsızlığını onaylamasını ve güvence altına almasını isteyecektir.[427]

Abdullah Sadi, Celal ile görüşmesinde, bir cemiyeti temsil ettiğini, ferdî hareket etmediğini ve büyük bir güce dayanarak Seyyid Abdülkadir'in namına müzakerelere giriştiğini söyledi. Bu meselenin dışarıda müzakere edilmesinden dolayı korktuğunu, 1913 senesinde Rus Konsolosuyla Kürdistan ihtilali için temas ederken ve Mahmut Şevket Paşa'ya bölgenin muhtariyeti için bir rapor verdikten sonra tutuklanarak sürgüne gönderildiğinden geçmişi hatırladıkça korktuğunu ifade etti.[428]

Kendisini İngilizlerle görüştüreceğinin sözünü veren polis memuru Celal, Emniyet Müdürü Ekrem Bey ile irtibata geçerek Nizamettin Bey'i[429] devreye sokar. Sarışın ve uzun boylu olan Nizamettin'e, İngilizlere benzesin diye makyaj yapılır. Hazırlıklar tamamlanınca Celal, zabıta memuru Nizamettin'i, Abdullah Sadi'ye, İngiltere'nin Umumi Şarkiye-i Siyasiye Müdürü Mr. Templen[430] olarak tanıtır.

---

[426] Raporun tam metni için bkz. Örgeevren, **age**, s. 160-162.
[427] Bayrak, **age**, s. 130-135.
[428] Örgeevren, **age**, s. 160-161; Kurubaş, **age**, s. 151-152; Toker, **age**, s. 51-54.
[429] Taksim Belediye Zabıtasında Merkez Memuru idi. Bkz. Bayrak, **age**, s. 130-132; Toker, **age**, s. 52.
[430] Mr. Templen (ya da Templeton) hayali bir şahıs değildi. İngiliz kaynaklarına göre isminin doğru şekli Tampling olan bu kişi, önceden İstanbul'da müttefik polisi olarak çalıştı, sonra bu işi bıraktı ve Hulse adlı bir ortakla özel dedektif bürosu açtı. İngiliz otoriteleri yabancılarla içli dışlı oldukları için

Aralarında bir görüşme gerçekleşir. Görüşme ile ilgili Celal Bey'in 24 Kasım 1924 tarihli raporuna göre Abdullah Sadi, bölgenin emirliğine Seyyid Abdülkadir'in getirilmesini ister. Kürt ayaklanması İstanbul'da başlayacak ve daha sonra diğer şehirlere sıçrayacaktır. Celal Bey'den aldığı bu bilgileri İçişleri Bakanlığı'na gönderen Ekrem Bey, bakanlıktan dört ay boyunca olumlu veya olumsuz herhangi bir yanıt alamaz. Şeyh Said İsyanı patlak verdikten iki ay sonra kendisine "Görüşmeler devam edilsin," yanıtı gelir. İlk etapta Bakanlıktan bilgi gelmediğinden Abdullah Sadi ile polis memuru Celal arasındaki görüşmeler askıya alınır.[431]

Palulu Abdullah Sadi, Seyyid Abdülkadir adına, Mr. Templen (Nizamettin) ile bir görüşme daha gerçekleştirir. Görüşme Abdullah Sadi'nin Şişli Dede Sokağı, Zafer Apartmanı'nın 8 numaralı dairesinde yapılır. Yaklaşık bir buçuk saat süren görüşmeye polis memuru Celal, Nizamettin, Birinci Şube İkinci Baş Memuru Nihat, Birinci Şube Üçüncü Kısım Baş Memuru Ziya ve Abdullah Sadi katılır.[432] Celal Bey'in verdiği rapora göre; doğuda başlayan isyanın başına Seyyid Abdülkadir geçmiş olsaydı, yaklaşık beş yüz bin kişi harekete katılmış olacaktı ve ilk hamlede Diyarbakır, Harput ve Malatya yörelerindeki silah ve mühimmat depoları ele geçirilecekti. İsyan başarıya ulaştığında da Ankara Hükûmeti düşürülecek ve Kürt sorunu da bitmiş olacaktı. Abdullah Sadi'ye göre böyle büyük bir ayaklanma mümkündü, fakat bunun için yaklaşık bir buçuk aya ihtiyaç olacaktı.[433]

Mr. Templen'in İngiltere'den dört ay önceki isteklerinize ek istekte bulunacak mısınız sorusuna Abdullah Sadi, bu konuda Seyyid Abdülkadir ile uzun uzadıya müzakerede bulunduğunu söyleyerek ondan aldığı emirleri dile getirir. İngiltere ve İtalya'nın bir anlaşma sonucunda Antalya ve İzmir'e bir çıkarma harekâtını ertelemelerini, daha önce verilmesi kararlaştırılan 500 bin liranın arttırılmasını ve Seyyid Abdülkadir'in isyanın başına geçmesi için İstanbul'dan ayrılmasını talep eder.[434] Abdullah Sadi'nin talepleri Mr. Templen tarafından uygun görülür ve görüşmeden sonra protokol imzalanmasına karar verilir. Ancak Seyyid

---

bu kişilere mesafeli davranmaktaydı. Bu kişiler Türk polisiyle de temas hâlindeydiler. Fakat Tampling, görüşmelerin yapıldığı sıralarda İstanbul'dan ayrılmıştı. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu,** (Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1975), s. 64; Kurubaş, **age**, s. 151.

[431] Bayrak, **age**, s. 140-148.

[432] Örgeevren, **age**, s. 162.

[433] **Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanlar I**: (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992), s. 137-138; Özgeevren **age**, s. 161.

[434] **Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1**, s.137-138; Toker, **age**, s. 53-55.

Abdülkadir görüşmelerden kuşkulanır ve oğlu Seyyid Mehmed'i İngiliz Büyükelçiliğine göndererek Mr. Templen'in kimliğini ve imza yetkisi olup olmadığını öğrenmeye çalışır. Araştırmalar sonucunda Palulu Abdullah Sadi'nin İstanbul Polis Müdürü Ekrem Bey'in tuzağına düştüğü anlaşılır. Seyyid Abdülkadir'in durumdan haberdar olduğunu anlayan Emniyet Müdürü Ekrem Baydar, İçişleri Bakanlığı'nın 1144 sayılı emri ile Seyyid Abdülkadir ve beraberindekileri tutuklattırır. Tutuklananlar Diyarbakır'daki Şark İstiklal Mahkemesi'ne getirilir. Bu oyun, Şeyh Said İsyanı'nda İngilizlerin parmağı olduğunu ileri sürenler tarafından güçlü bir argüman olarak kullanılır.[435]

5.3 Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemeleri'nin Kurulması

Şeyh Said İsyanı, Musul Meselesi'nin görüşülmekte olduğu ve karara bağlanmak için çalışma yapıldığı bir zaman diliminde ortaya çıktı. İsyan, kararlaştırılan tarihten önce patlak verdi. 1924 yılında Azadî Örgütü kapsamında Cibranlı Halit Bey ve Bitlis Mebusu Yusuf Ziya tutuklanarak Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmak üzere Bitlis'e gönderilmişlerdi. Bu kapsamda Hasenanlı Halit Bey de yakalanarak Bitlis'e götürülürken Malazgirt çıkışında oğlunun yaptığı bir baskınla müfrezenin elinden alındı. Divan-ı Harp Mahkemesi, Azadî eksenli cereyan eden olaylar kapsamında Şeyh Said'i de ifadeye çağırdı. Hükûmet yetkililerine güvenmeyen Şeyh Said, rahatsızlığını ve yaşlılığını gerekçe göstererek ikametgâhı olan Hınıs'ta ifade vermek istediğini bildirir. İfadesi burada alınan Şeyh Said hakkında herhangi bir tutuklama işlemi yapılmaz.[436]

Durumun kötüye gittiğinin farkında olan Şeyh Said, hem yaşadığı bölgeden uzaklaşmak hem de hükûmete muhalif kişilerle görüşmeler yaparak 21 Mart'ta başlaması planlanan isyan için hazırlık yapar. Şeyh Said, Bitlis'te devam eden davanın verdiği tedirginlikle ilk önce Darahini'ye,[437] oradan da kardeşi Şeyh Abdurrahim'in yaşadığı Piran'a geçer. Piran'a geldiği duyulunca, hem ziyaret etmek hem de hayır duasını almak isteyen büyük bir kalabalık, Şeyh Said'i sevinç gösterileriyle karşılar. Ziyarete gelenler arasında birkaç firari mahkûm da yer almaktaydı. Firarileri yakalamak isteyen jandarma müfrezesi ile oradaki insanların

---

[435] **Age**, s. 162; Bayrak, **age**, s. 144-147.
[436] Jwaideh, **age**, s. 395-398.
[437] Darahini, o yıllarda Genç vilayetinin merkezi olan, bugün Bingöl iline bağlı bir ilçe.

anlaşamaması sonucunda 13 Şubat 1925'te silahlar patlar.[438] İsyanın planlanandan önce başlaması, Kürt askerî planlarını büyük ölçüde bozdu. Birçok direniş merkezi, çıkan çatışmalardan habersiz olmakla beraber direniş yerlerine geç katılmak zorunda kaldı.[439]

İsyan kısa sürede hızlı bir şekilde yayılır. Birçok köy ve kasaba isyancıların eline geçer. İsyancılar, haberleşmeyi kesmek için telgraf tellerini tahrip eder. Bu durum, isyanın mahiyetinin hem basın hem de hükûmetçe geç anlaşılmasına neden olur. İsyan sahasından haberler geldikçe, ayaklanmanın mahiyeti ortaya çıkar. İsyanla ilgili ilk haberler ayaklanmadan üç gün sonra gazetelerde yer almaya başladı. 16 Şubat 1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde olayla ilgili şunlar yazılır:

"Şubatın on üçüncü günü Ergani'nin Piran köyündeki jandarma müfrezesi ile o civara gelen Şeyh Sait ve avanesi arasında bir müsademe olmuş, telefon ve telgraf hatları tahrip edilmiştir. Yetişen kuvvetler üzerine Şeyh ve avanesi kaçmışlardır. Telgraf ve telefon hatları tamir edilmiştir. Mütecavizlerin şiddetle takibe devam edilmesi ve tenkili emrolunmuştur"[440]

O dönemdeki gazetelerin önemli bir kısmı, ilk zamanlarda hadiseyi bir eşkıyalık hareketi olarak görmüş ve ona göre işlemişlerdir. Eşkıyanın kaçtığı, eşkıyanın takipte olduğu ve olayın kısa sürede netleşeceği dile getirildiği için belli bir zamana kadar yazılanların kamuoyu üzerinde ciddi bir etkisi olmadı.

İsyanın yayılması ile birlikte Ankara hükûmeti bazı tedbirler almaya başladı. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunan İsmet İnönü'yü Ankara'ya çağırdı. İsyana dair Ankara'ya gelen raporlar üzerinde durularak, isyanın etkili olduğu bölgelerde Teşkilat-ı Esasiye kanununun 86. maddesince bir ay içinde İdare-i Örfi'ye ilanına ve İdare-i Örfi'ye mıntıkasında hemen Divan-ı Harplerin teşkil edilip isyan ile bağlantılı olanların mahkeme edilmesine karar verildi. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte isyancılara karşı sert bir tutum sergilemeyen Fethi Okyar'ın yerine kabineyi kurma vazifesini Malatya milletvekili ve Cumhuriyet Halk Fırkası Reis-i Umumi Vekili İsmet Paşa'ya verdi. 2 Mart 1925'te göreve gelen İsmet Paşa, 4 Mart 1925'te düzeni

---

[438] Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, (İstanbul: Sel yayınları, 1955), s. 22-23.
[439] Soyak, **age**, s. 314-318.
[440] **Cumhuriyet Gazetesi,** 16 Şubat 1925, no: 281, s. 3.

sağlamak amacıyla hükûmete çok özel yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu'nu meclisten geçirdi.[441]

Şeyh Said Ayaklanması vesilesiyle çıkarılan bu kanun, TBMM'de uzun tartışmaların ardından iki çekimser ve 23 muhalife karşı 155 oyla kabul edildi.[442] Meclis, kabineye adeta güvenlik oyu verdi. Nitekim yeni hükümet, bu yetkiye dayanarak kanunun telakki ettiği teşkilat, teşbisat, teşvikat ve neşriyatı Cumhurbaşkanının onayıyla men edebilecekti. Bununla birlikte Ankara'da ve isyan mıntıkasında olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına karar verildi. Mahkemeler hükûmete karşı tehlikeli gördükleri kişileri idama veya ömür boyu hapse mahkûm etme hakkını elinde bulundurabileceklerdi. Kısacası Türkiye Büyük Millet Meclisi, Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükûmete İstiklal Harbi döneminde dahi verilmeyen sorumluluk ve yetki verdi.[443]

Hükûmet, isyanı önlemeye yönelik bölgeye çok sayıda asker sevk etmenin yanı sıra bölgedeki Kürt aşiret reislerinden yardım istedi. Hükûmete yardım etmeyi çeşitli sebeplerden dolayı reddeden aşiretler, ayaklanmaya aktif olarak katılmış olarak değerlendirildi ve isyandan sonra ona göre cezaya tabi tutuldu.[444] Harput, Diyarbakır ve Malatya'yı ele geçirmeyi hedefleyen isyancılar, bu yerleri almayı başaramadılar. Yaşanan başarısızlıktan dolayı isyanın hızı ve isyana katılım zamanla düştü. İki taraf arasında yaşanan çarpışmalar, 8 Nisan 1925'te devlet güçlerinin isyancıların esas kuvvetini savaş meydanına çekmesiyle birlikte isyanı sonuçlandırdı. Yenilgiye uğrayan Şeyh Said önderliğindeki isyancıların belli başlı liderlerinden 34'ü, 27 Nisan 1925'te Cibran aşireti reislerinden Binbaşı Kasım Bey'in ihbarı sonucunda yakalandılar. Ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıldı. Bu süreçte birçok sivil vatandaş hayatını kaybetti.[445]

---

[441] İsmet Paşa, kabineyi kurduktan sonra parti programını açıkladı. Parti programının iç siyasete dair kısmı şöyledir: "Dâhilî siyasette; her şeyden evvel son hadisenin sürat ve şiddetle bastırılması memleketin maddeten ve manen ifsattan korunması, umumî huzur ve sükûnetin muhafazası her hal ve karda Devlet nüfuzunun teyidi için seri, müessir ve mahsus tedbirler alınmasını iltizam ediyoruz". Soyak, **age**, s. 327-328.
[442] **Age**, s. 333.
[443] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, (İstanbul, Tarih Vakfı Yırt Yayınları, 2012), s. 135-138; Toker, **age**, s. 67-77; Soyak, **age**, s. 333.
[444] Jwaideh, **age**, s. 395-401.
[445] **Age**, s. 395-405; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 422-430.

Başbakanlığa getirildikten sonra Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclisten geçiren İsmet Paşa, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulabilmesine yönelik yasal düzenlemelerin yapılması için mücadele verdi. İsmet Paşa, Mecliste yaptığı açıklamalarla bu mahkemelerin gerekliliğinden bahsetti. Ayaklanma bölgesinde ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulmasıyla ilgili verdiği Başbakanlık tezkeresi, Meclis gündemine alındı.[446] 4 Mart 1925 tarihli Heyet-i Umimiye Kararı uyarınca kurulan iki İstiklal Mahkemesi'nin üyeleri, TBMM tarafından 7 Mart'ta seçilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinin anayasaya aykırılık gerekçesiyle yer almadıkları oylamaya bazı Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekillerinin de katılmadığı görülmektedir. Toplantı yeter sayısının ancak sağlandığı oylamada, 15 dolayında da çekimser oy çıktı. Buna rağmen mahkemelerle ilgili TBMM'de sert tartışmalar yaşandı.[447]

Kurulan İstiklal Mahkemeleri, hiçbir şekilde normal adli mahkemelere hatta askeri mahkemelere de benzememiştir. Bu mahkemelerin üyeleri yargıç değildir, TBMM tarafından seçilmiş mebuslardan oluşmuştur. Mahkemelerin aldığı kararlar kesindir, temyiz edilemez. Mahkeme üyelerin aldıklar kararlar, delillere değil kanaatlerine göre verilmiştir. Oysa dönemin askeri mahkemeleri olan Divan-ı Harpler'de bile delil sistemi geçerliydi. Bu mahkemelerde alınan kararlar temyiz edilebilirdi. Nitekim Divan-ı Harpler yetersiz görüldüğü için Fransız Devrimi'ndeki İhtilal Mahkemeleri örnek alınarak İstiklal Mahkemeleri oluşturuldu. İstiklal Mahkemeleri, teorik olarak meclisin bir organı olduğu için vereceği kararlarda meclis onayı gerekli görülmedi. Nitekim bu mahklemeler, meclis adına çalışan ancak 1925'ten sonra meclisçe denetlenemeyen, hatta meclisin de çekindiği bir güç haline gelecekti.[448]

Kimi mebuslar, İstiklal Mahkemeler'in meclisin onayına sunmadan idam kararları verebilme yetkisini eleştirdi. Böyle bir uygulamanın anayasanın 26. maddesine ters olduğunu, idam hükümlerinin infazının meclis onayından geçmeden

---

[446] Verdiği tezkerenin içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtimai Senesi 2, c. 15, latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 149.
[447] Göktaş, **age**, s. 70. Ayrıca İstiklal mahkemelerinin görev, süre ve işlevleri için bkz. Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975).
[448] Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, (İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2012), s. 99-100.

yapılamayacağını dile getirdiler.[449] Ancak yasa meclisten geçti, Ankara[450] ve Diyarbakır İstiklal Mahkemeleri'ne atanacak üyeler için seçim yapıldı.[451] Diyarbakır İstiklal Mahkemeleri, isyan bölgesindeki olaylara bakacak ve bu olaylarla ilgili yargılamaları yapacaktı. Mahkeme başkanlığına 126/146 oyla seçilen Hacim Muhittin (Çanrıklı-Giresun) Bey'in sağlık sorunları nedeniyle istifası üzerine Mazhar Müfit (Kansu) 16 Mart'ta başkanlığa seçilmiştir. Mazhar Müfit, sekiz ay görev yaptıktan sonra istifa etmiş yerine yeniden Hacim Muhiddin görev yapmıştır. Yaklaşık 10 ay görev yapan Hacim Muhiddin de yerini Ali Saip'e bırakmıştır. Mecliste yapılan seçim sonucunda diğer üyeler de seçilerek mahkeme heyeti oluşturuldu. Buna göre Şark İstiklal Mahkemesi heyetine seçilen kişiler şu isimlerden oluştu:[452]

Başkan: Mazhar Müfid (Kansu- Denizli), 97/117

Savcı: Ahmed Süreyya (Örgeevren-Karesi), 124/146 oyla

Üye: Ali Saib (Ursavaş- Urfa), 123/146 oyla

Üye: Lütfü Müfid (Özdeş- Kırşehir), 125/146

Yedek üye: Avni Doğan (Bozok- Yozgat), 122/146

Diyarbakır'a gelen mahkeme heyeti ilk yargılamasını 16 Nisan 1925'te yaparak Siverekli Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat'ı idama mahkûm etti. İdamlar aynı gün içerisinde gerçekleştirildi.[453] Şark İstiklal Mahkemesi, Urfa, Diyarbakır ve Malatya'da yaklaşık iki ay boyunca yargılamalar yaptı. Bu süre zarfı içerisinde toplam 86 dava açıldı, 956 dosya kapsamında 798 karar verildi ve 5055 kişiyi yargıladı. Mahkeme heyeti; yargıladığı 5055 kişinin 435'ine idam, 2663'üne beraat, 9'una da sınır dışı cezası verdi. Ayrıca 96 kişiye herhangi bir ceza vermeden, onları

---

[449] Göktaş, **age**, s. 70. Ayrıca İstiklal mahkemelerinin görev, süre ve işlevleri için bkz. Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975).
[450] Ankara İstiklal Mahkemesi heyeti; Reis; Ali (Afyon Mebusu), Savcı; Necip Ali (Denizli Mebusu), Aza; Kılıç Ali (Gaziantep Mebusu), Ali; (Rize Mebusu), yedek; Reşit Galip. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özgeevren, **age**, s. 88; Tunçay, **age**, s. 148-150.
[451] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,** Devre 1, İçtimai Sene 2, c.15, 4 Mart 1925 latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 526.
[452] Tunçay, **age**, s. 148; Akyürekli, **age**, s. 12.
[453] "İstiklal mahkemelerinin kararları bir üst merci tarafından onanma usulüne tabi değildi. Mahkeme aldığı kararları başka bir makamın onayına ihtiyaç duymadan infaz edebilme yetkisine sahipti. Kurulan mahkemeler, temyizi olmayan mahkemelerdi". Akyürekli, **age**, s. 12.

isyan bölgesinden başka yerlere sürgün etti. Mahkemelerde 17 yaş altında yargılananların sayısı 26 olarak belirlendi. 70 yaş ve üzeri yargılanan kişi sayısı 24 olup, bunlardan ikisi idam edildi.[454]

Yeni kurulan devletin gidişatı üzerinde büyük bir kırılmaya neden olan bu isyanın amacı ve nedenleri üzerinde bazı tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Şeyh Said İsyanı'nın niteliği hakkında ağırlık kazanan resmî görüş "irtica" ve "karşı-ihtilal" kuramlarına yakın olmuştur.[455] Dönemin Başbakanı Fethi Okyar'ın da TBMM'de yaptığı bir konuşmada isyanı "karşı-ihtilal" olarak değerlendirdiği görülmektedir. Fethi Okyar, ele geçirilen bazı vesikaları açıkladı ve hilafetçiliğin ve şeriatçılığın isyanın temelinde yattığını belirtti.[456] Nitekim birçok yazar da bu isyanın dinî nitelikli olduğunu savunmuş ve bunu çalışmalarına yansıtmıştır. Mete Tunçay'a göre ise isyan, dinsel bir giysi altında ulusal bir başkaldırıdır. Dönemin liderlerinin isyanı karşı-ihtilal ve dinsel gericilik olarak görmeleri ve göstermeleri, doğudaki bastırmayla sınırlı kalmayacak daha genel bir karşı harekâtı haklı kılmak amacıyla açıklanabilir. Şark İstiklal Mahkemesi'nin verdiği pek çok mahkûmiyet kararında isyancılar bağımsız bir Kürt devleti kurmaya kalkışmakla suçlanmıştır. Nitekim mahkeme başkanı Mazhar Müfit, Şeyh Said davasının sonunda "Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinize bir zümreyi alet, kiminiz ecnebi kışkırtması ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani Müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz" açıklamalarında bulunmuştur. Nitekim duruşmalar devam ederken hükûmet yanlısı bazı yazarlar da olayın irtica, geri kalmışlık ve karşı-ihtilal olduğunu savunan resmî görüşe ilişkin bazı kuşkular uyanmıştır.[457] Gazeteci, yazar Falih Rıfkı (Atay) 29 Mayıs 1925'te *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde "Acaba Şeyh Said İsyanı

---

[454] **Age**, s. 12-14.

[455] İsyanın durmu ve sebebi hakkında ağırlık kazanan resmî görüş şundan ibarettir: "1-Hadise; ilk anda bazılarının zannettikleri gibi münferit, mevziî ve bilhassa Dâhiliye Vekilinin beyanatında ifade ettiği şekilde bir adi şekavet hadisesi değildir. Aksine olarak bütün memleketi içine almak istidadında bulunan ve iki seneden beri muhtelif kollardan hazırlanan, büyük bir karşı hareketin başlangıcıdır. 2-İşin içinde; Büyük Zaferi müteakip bir İngiliz zırhlısı ile memleketi terk eden son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İstanbul'da bulunan Kürt İstiklal Komitesi (Azadî) reisi Seyyid Abdülkadir ve arkadaşları ile yabancıların, bilhassa İngilizlerin, parmağı vardır. 3-Hedef; Halkı din propagandası ile ayaklandırıp Doğu ve Güney illerimizde güya bağımsız bir Kürt Hükümeti kurmaktı. Memleketin diğer kesimlerinde de müstakil ve inkılapçı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak yabancıların vasiliği altında Padişahlığın iadesini sağlamaktır." Ayrıntılı bilgi için bkz. Soyak, **age**, s. 315.

[456] Toker, **age**, s. 27.

[457] Tunçay, **age**, s.136.

bizim ilk günlerde hükmettiğimiz gibi bir irtica hareketi değil de siyasi ve millî bir ihtilal mı?" demektedir.[458]

5.4 Seyyid Abdülkadir'in Yargılanması ve İdamı

Seyyid Abdülkadir, 13-14 Nisan gecesi oğlu Seyyid Mehmed, Erbilli Huşnev Aşiret Reisi Nafiz ve Abdullah Sadi ile birlikte İstanbul'da tutuklandı. Tutuklananlar, İstanbul Birinci Şube polis memurlarından Ziya Bey'in gözetiminde, gerekli evrak ve eşyalarla birlikte Diyarbakır Şark İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildiler. Konu ile ilgili İstanbul Valisi Süleyman Sami (Kepenek) Bey'in 21 Nisan tarihli yazısı, İstiklal Mahkemesi Savcılığı'na 29 Nisan 1925 tarihinde ulaştı.[459]

Seyyid Abdülkadir ve beraberindekileri İstanbul'dan Diyarbakır'a getiren polis memuru Ziya Bey, Seyyid Abdülkadir'in sevki esnasında "onun eğer beni idam ederlerse, hükûmet milletin başına büyük gaile açar. Kürtler hep kıyam eder gibi sözler sarf ettiğini", Diyarbakır'a vardıklarında Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Bey'e bildirir.[460] Seyyid Abdülkadir'in bu sözleri iki şekilde değerlendirilebilir. Seyyid Abdülkadir, bu sözleriyle mahkeme heyeti ve Türk hükûmeti üzerine bir baskı oluşturmak istemiş olabilir veya bir siyasi hareketin liderini idam etmekle o hareketin bitirilemeyeceğini bilakis hareketin daha da radikalleşeceğini ima etmiş olabilir.

Seyyid Abdülkadir ve beraberindekiler, ilk sorguları esnasında haklarındaki bütün suçlamaları reddettiler. Savcılık, Seyyid Abdülkadir'i ayaklanma öncesindeki hazırlıkların lideri olarak gördü ve ona göre bir muamelede bulunulmasını istedi. Bu nedenle Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin davaları öne alındı. Bu dört sanığın duruşmaları yapılırken bu dava ile alakası görülen Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbakırlı Hacı Ahti, Mehmet Tevfik, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divriğili İlyas Fado,

---

[458] Aybars**, age**, s. 105.
[459] "Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumiliği Makam-ı Âlisine No: 1146.
Kürdistan harekâtı isyaniyesiyle alakadar görülmelerinden dolayı Dâhiliye Vekâletinin emriyle 13/14 Nisan 341 gecesi derdest edilerek ihtilattan menedilmek suretiyle evrak-ı tahkikiyeleri tanzim kılınan Kürt rüesasından, mefsuh Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadir'le mahdumu Seyyid Mehmed ve Erbilli Huşnev Aşireti rüesasından Nafiz ve Palolu olup Kürt Teali Cemiyeti azasından Abdullah Sadi nam eşhasın polis müdüriyeti birinci şube baş memurlarından Ziya Bey vedaatiyle izam ve ol baptaki melfuf puslasında muharrer evrak vesaikleri de maen takdim kılınmıştır efendim. 21 Nisan 341 İstanbul Valisi Süleyman". Özgeevren, **age**, s. 152;
[460] **Age**, s. 153.

Abdülkadir Sito, Rıfat ve Hüseyin İlyas'ın da onlarla birlikte yargılanmalarına karar verildi.[461]

14 Mayıs 1925 tarihinde Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmed, Erbilli Nafiz, Palulu Abdullah Sadi ve *Jîn* dergisinin önemli yazarlarından Kemal Fevzi'nin yargılanmasına başlandı. Yargıçlar için yeşil örtülü yarım daire şeklinde bir masa yapılmış ve masanın arkasındaki duvara büyük bir Türk bayrağı asılmıştı. Halk, Seyyid Abdülkadir ve beraberindekileri görmek için yargılamanın yapıldığı yere geldi. Nitekim mahkeme salonu kısa sürede dinleyicilerle doldu. Mahkemenin üst katındaki balkonlarda hanımlar, aşağıdaki localarda komutanlar, bütün erkân-ı memurin ve birçok dinleyici oturuyordu. Duruşmaya Seyyid Abdülkadir, başında yeşil takke ve beyaz sarık ile sırtında cüppesi ile geldi. Diğer sanıklar ise sivil kıyafetliydiler.[462]

Savcı Ahmet Süreyya Bey'in ilk iddianamesinin okunmasından sonra, Şeyh Said İsyanı'na destek vermekten ve halkı kışkırtmaktan suç işledikleri ve bunun sabit olduğunu gerekçe göstererek tutuklanmalarını istedi. Mahkeme başkanının isteği üzerine Savcı Ahmet Süreyya sanıklar hakkında hazırladığı iddianamesini mahkeme karşısında okudu. Hazırladığı iddianameye göre sanıklar, doğu bölgelerinde zaman zaman meydana gelen ve memleketin ikiye bölünmesini amaçlayan bir hareketin hazırlayıcıları ve kışkırtıcılarıydılar. Savcıya göre hazırlanan hareketin ana hatları ise, gizli gayelerine ulaşmak için hayal kurma, tertip, karar ve icra olmak üzere dört aşama üzerinde çalışmaktaydı.[463]

İddianameye göre Seyyid Abdulkadir, son zamanlarda evinden çok seyrek çıkmaktaydı. Ancak isyan hareketinin başarıya ulaşması için oğlu Seyyid Mehmed ve KTC kâtip üyesi Abdullah Sadi üzerinden İngiltere'den yardım sağlamaya çalışmaktaydı. Abdullah Sadi, bu harekette çok faal olmakla suçlanırken, Nafiz ise isyandan bir ay önce İstanbul'a geldiği, Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Mehmed ile iletişime geçtiği gerekçesiyle suçlandı. Savcı Ahmet Süreyya, sanıklar hakkında

---

[461] **Age**, s. 153-155; Mumcu, **age**, s. 114; Cemal, **age**, s. 76-77.
[462] Cemal, **age**, s. 77; Bayrak, **age**, s. 151-154;
[463] Akyürekli, **age**, s. 294; Bayrak, **age**, s. 152.

söylediklerine, sahte Mr. Templen ile Abdullah Sadi'nin görüşme tutanaklarını ve gizli yazışmalarını kanıt olarak gösterdi.[464]

Sanıklar hakkında belgeler okunduktan sonra Seyyid Abdülkadir'in sorgusuna geçildi. Mahkeme heyetinin soruları üzerine Seyyid Abdülkadir, Suadiye'de oturduğunu, Âyan lağv olduğundan beri maaşının olmadığını, İttihat ve Terakki Cemiyeti kabinesinde Âyan azası, Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde ise Şûrâ-yı Devlet başkanlığı yaptığını belirtti. Ferit Paşa Kabinesi'ne girme sebebini, Mondros Mütarekesi'nden sonra Şark vilayetlerinde bir Ermenistan kurulma teşebbüsü bulunduğu, Musul'dan gelmeden önce kurulan Kürt Teali Cemiyeti'ne zorla başkan yapıldığı, başkan vekilinin Mustafa Zihni Paşa, ikinci başkan vekilinin de Emin Ali Bedirhan olduğu ve maksatlarının Ermenistan'ın kurulmasını engellemek olduğu şeklinde dile getirdi.[465] Seyyid Abdülkadir, bu dönemde başından geçen bir olayı da şu şekilde açıkladı:

"Bir gün kendisini İngiliz elçiliğine götürdüklerini ve orada kendisine "Canım şimdiye kadar Kürdistan yoktu, nereden çıkardınız?" denildiğini kendisinin de onlara "Oraları Kürtlüktür, Ermenistan olamaz, kanımızın son damlasına kadar Ermenilere vermeyiz."[466]

Mahkeme dosyasında bulunan ve kendisine ait siyasi bir sözleşmenin gösterilmesi üzerine Seyyid Abdülkadir, o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin olduğunu, kendilerinin hilafet makamına bağlı bir özerklik talep ettiklerini, amaçlarının Ermenilere karşı koymak olduğunu söyledi. İfadesinde Şeyh Sait'i tanımadığını, oğlu Ali Rıza ile de bir dükkânda tanıştıklarını, ertesi gün evine bir iki saat ziyarete geldiğini, iki gün sonra bir daha gelerek gece kaldığını anlattı. Ali Rıza'nın dönüşünden yaklaşık üç veya dört gün sonra patlak veren isyandan haberi olmadığını açıkladı.[467] Cumhuriyet idaresi hakkındaki görüşü sorulduğunda ise Seyyid Abdülkadir şöyle bir açıklamada bulundu:

"Ben bir Cumhuriyet-i İslamiye taraftarıyım. Riyaset-i cumhur, babadan evlada intikal edemez. Her meclis değiştikçe Reis-i hükûmet de değişemez. Cumhur riyaseti ya istifa ya hali

---

[464] Şenol Yücedağ, **Şeyh Sait İsyanı ve Ezeli Düşman İngiltere**, (İstanbul: IQ Yayınları, 2010), s. 83-87.
[465] Cemal, **age**, s. 89.
[466] Bayrak, **age**, s. 150-157; Aybars, **age**, s. 305-307.
[467] Toker, **age**, s. 57-59; Yücedağ, **age**, s. 85-87.

(boşalma) veya ölümle nihayet bulabilir. Müddetle meşrut olmamalıdır. Filhakika şer'an da böyledir. Ve hem de kanaatim bu merkezdedir. Ben Cumhuriyet taraftarıyım. İşte arz ettim."[468]

Bunun üzerine mahkeme başkanı Mazhar Müfit, Seyyid Abdülkadir'in ihtilalci şiirlerinden, "Aslanlar iyi döğüşünüz, Biz ölümden korkmayız, Ecel gelmeyince ölmeyiz, Müşrikler mebus olmuşlar" beyitlerini okuyunca, Seyyid Abdülkadir "benimdir" diye cevap verdi. Bu dizeleri heyecanlı bir anında ifade ettiğini söyleyen Seyyid Abdülkadir, bu dizelerin heyecanın ifadesinden başka bir anlamının bulunmadığını söyledi.[469] Mahkeme üyelerinden Ali Saip Bey'in seyitlik nereden geliyor sorusuna Seyyid Abdülkadir, "Ben Abdülkadir Geylani ahfadındanım. Aslen Kürt değilim. Kürdistan'a yerleşmişim" cevabını vererek orada bulunanları da şaşırttı. Mahkemenin diğer üyesi Lütfi Müfit'in "Kürt Teali Cemiyeti hüviyet varakasındaki altı yeşil, ortası güneşli bayrağın manasını sorduğunda ise Seyyid Abdülkadir, "Anlaşılan Kürt bayrağıdır" cevabını verdi.[470]

Seyyid Abdülkadir'in sorgulamasının ardından Abdullah Sadi'nin sorgusuna geçildi. Abdullah Sadi, Kürdistan muhtariyeti için 1913 senesinde bir rapor verdiği için Taif'e sürüldüğünü, "Demokrat", "Hürriyet ve İtilaf", "İla-i Vatan", "Müsalemet İttifakı", "Kürt Teali", "Kürt İrtika", "Kürt Hevî", "Kürdistan" ve "Kürt Neşri Maarif" cemiyetlerine girdiğini belirtti. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin amacının Kürdistan muhtariyeti olduğunu ve kendisinin de bu konuda çalıştığını belirtti.[471]

Duruşmalara 17 ve 21 Mayıs tarihlerinde devam edildi. Özellikle 21 Mayıs celsesi oldukça hararetli geçti. Bir gün öncesinde hapishanede Seyyid Abdülkadir ve Abdullah Sadi arasında çıkan kavga sanıkların birbirleri aleyhine konuşmalarına neden oldu. Yaptıklarından pişmanlık duyan Abdullah Sadi, mevcut vesikaların muhteviyatını ve hatta onlar dışında kalan birtakım fiil ve hareketleri de anlatmaya başladı. Daha önceki suçlamaları reddeden Abdullah Sadi'nin neden böyle bir tavır takındığı, Savcı Ahmet Süreyya Bey'in de dikkatinden kaçmadı. Savcının uyarısı üzerine neden böyle bir tutum aldığını şu şekilde açıkladı:

"Ben doğru söylüyorum. Ne nefsime ne de diğer kimselere iftira ediyorum. Yaptıklarıma nadimim. Ama yapmış bulunuyorum. Bana verilecek idam cezası adaletin ta kendisi olacaktır. Bu ana

---

[468] Aybars, **age**, s. 307; Bayrak, **age**, s. 157.
[469] Kahraman, **age**, s. 137.
[470] Özgeevren, **age**, s. 152-156; Kahraman, **age**, s. 137.
[471] Toker, **age,** s. 58-60; Aybars, **age**, s. 307-309.

kadar Seyit Abdülkadir Efendi ve diğerleri aleyhinde bir şey söylememiştim. Şimdi neden söylüyorum. Bunun sebebi şudur: Uzun zamandan beri Seyyid Abdülkadir Efendi beni iyi kötü besler, korurdu ben de kendilerine hizmetler ederdim. Tevkif edilip buraya geldikten sonra da bana bir müddet baktı. Fakat son günlerde beni tamamen terk etti. İnsanlar felaket günlerinde belli oluyor. Kendisine bu kadar hizmet ettim. Son günlerimde beni aç bıraktı ondan çok müteessir oldum ve zaten anlaşılan durumu bütün hakikatleriyle adalet huzurunda beyan ediyorum."[472]

Abdullah Sadi, mahkeme heyetine Mr. Templen ile yapılan görüşmelerin Seyyid Abdülkadir'in bilgisi dâhilinde olduğundan bahsetti. Celal'i İngilizlere çalışan biri zannettiklerini söyleyen Abdullah Sadi, onunla yaptığı konuşmaların talimatlarını Seyyid Abdülkadir'den aldığını söyledi. Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın Seyyid Abdülkadir'in yanına geldiğini, iki gün evinde kaldığını ve ayaklanmayı da o zaman planladıklarını söyleyen Abdullah Sadi, Seyyid Abdülkadir'in ayaklanmayı önceden bildiğini ve onun haberi olmadan bölgede yaprak bile kıpırdamayacağını söyledi. Abdullah Sadi, Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmed vasıtasıyla İngilizlerle görüştüğünü, bütün iskele hamallarını elde ettiğini ve cephaneyi de İstanbul'dan tedarik etmeye başladığını anlattı. Abdullah Sadi'nin bu açıklamalarını dinleyen Seyyid Abdülkadir, "Yalan söylüyor. Bu melundur, matruttur, haristir. Bütün bu hikâyeleri bir gecede uydurdu." diyerek tepki gösterir.[473]

Mahkeme, sanıkların savunmalarını hazırlamaları için duruşmayı 23 Mayıs 1925'e erteledi. 23 Mayıs Cumartesi günü çok kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde duruşma başladı. İlk sözü alan Savcı Ahmet Süreyya; Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmet, Kör Sadi ve davaları bunlarla birleştirilen Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin mahkûmiyetini isterken diğer sanıkların beraatını istedi. Savcıdan sonra söz sanıklara verildi. Sanıklar, savunmalarını kendileri yaptılar. Abdullah Sadi, kendisini savunmaktan ziyade Seyyid Abdülkadir ve oğlunu suçlamaya devam etti. Abdullah Sadi'nin bir mahkemede en tabii bir durum olarak kişinin kendisini savunması gerekirken bunu yapmayıp, kurtulacağu umuduyla bütün suçlamaları Seyyid Abdülkadir ve oğlu Mehmed'e atması, ona duruşmalardan önce "Seyyid Abdülkadir ve oğlunu suçlaması karşısında" kendisinin serbest bırakılacağı sözünün verildiği çıkarımını kuvvetlendirmektedir.

---

[472] Mumcu, **age**, s. 117-118.
[473] **Age**, s. 118; Aybars, **age**, s. 30; Cemal, **age**, s. 90-91.

Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Mehmed, vaktiyle yaptıkları hizmetleri öne sürerek hain olmadıklarından uzun uzadıya bahsederek, Abdullah Sadi'yi müzevirlik ve yalancılıkla itham ettiler. En küçük menfaati için en büyük kötülükleri yapabileceğini söylediler. Savunmalardan sonra mahkeme, "güya dinî ve şeriatı kurtarmak perdesi arkasında, memleketi parçalayıp müstakil bir Kürt devleti tesis ve teşkil etmek maksadıyla harekete geçtikleri, bu hususta muhtelif zamanlarda ve muhtelif vasıtalarla İngilizlerle temas kurarak müşterek planlar tanzim ve memleket dâhilinde gizli bir şebeke meydana getirmekle suçladı."[474] Nitekim mahkeme, Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Mehmed'in yanı sıra Kemal Fevzi, Palulu Abdullah Sadi, Hoca Askeri ve Avukat Hacı Ahti'yi vatan hainliğinden suçlu bulup idamlarına karar verdi. Cemil Paşazade, Ahmet İlyas ve Nafiz'le dört kişinin serbest kalmasına, Nakip Bekir Sıtkı'nın, Şeyh Sait ile birlikte yargılanmasına karar verildi.[475]

İnfazlar, 27 Mayıs 1925 günü sabaha karşı saat 04.53'te Diyarbakır Ulu Cami önünde yapıldı. İdam "ayini" daha önce şehir halkına duyurulduğu için, alanda büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kalabalıkla idam sephaları arasında, süngülü askerler sıra sıra dizilmişti. İdam hükümleri infaz edilirken, Kemal Fevzi masum ve suçsuz olduğundan bahsetti. Son sözü "Hakkınızı helal ediniz" oldu. Hacı Ahdi, idam sehpasına götürülürken "yaşasın Kürtlük mefkûresi, yaşasın Kürdistan" diye bağırdı. Buna karşılık orada toplanan halk ise, "yaşasın Cumhuriyet" diye karşılık verdi. Hoca Askeri ise "Beni asmayın, suçsuzum" diyerek tepki gösterdi.[476]

Seyyid Abdülkadir, idam sephasına götürülmeden önce son isteği sorulduğunda, "Oğlumun idamını görmek istemiyorum, önce beni asın" olmuştur. Ancak Seyyid Abdülkadir'in bu isteği yerine getirilmedi. Önce oğlu Seyyid Mehmed idam edildi. Bu uygulama daha sonra ortaya çıkan pek çok isyanda da görüldü.[477] Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmed'in ölüm sephasındaki son haykırışını dinleyerek idam sırasını beklemek zorunda kaldı. Seyyid Mehmed idam sephasına

---

[474] Verilen karar ve gerekçesi için bkz. **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I**, s. 219-221; Soyak, **age**, s. 334; Akyürekli, **age**, s. 297.
[475] Verilen karar ve gerekçesi için bkz. Akyürekli, **age**, s. 297; Ayrıca **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I**, s. 219-221; Cemal, **age**, s. 86-92.
[476] Cemal, **age**, s. 92-93.
[477] Şeyh Said isyanından sonra birçok isyancının kendilerinden önce oğulları idam edilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan Ağrı isyanı (1927) ve Dersim (1938) isyanlarında da böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Çocuklar babalarının gözleri önünde idam edilmekteydi. Örneğin Dersim İsyanı'nın lideri olan Seyyid Rıza'nın da son isteği olan "beni oğlumdan önce asın" talebi kabul edilmeyerek önce 17 yaşındaki oğlu Reşik Hüseyin idam edildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman, **age**, s. 349-350.

çıkarılırken, ağzından dökülen son sözlerleri "Peygamber sülalesine bu reva görülür mü? Başınıza iş çıkarttınız," şeklinde oldu. Söylediği diğer kelimeler tam olarak anlaşılmadan altındaki sandalye çekilmişti.[478] Seyyid Mehmed idam edildiğinde 46 yaşlarındaydı.

Abdullah Sadi ise diğer idam mahkûmların hepsinden metin görünmeye çalışarak şöyle konuştu:

"Son sözüm memleketin selameti namına hayat-ı muhaşerede hâkimlerin hakkımızda verdikleri kararı minnet ve şükran ile karşılar ve kabul ederim. Hepimiz ceza-i idama müstahakız, çünkü vatana hıyanet ettik. Cenabı hak Türk millet ve memleketinin saadetini mümin ve payidar etsin. Başka sözüm yoktur."[479]

Seyyid Abdülkadir, idam edilmeden önce orada bulunan mahkeme heyeti ve yöneticilere; "Sizler yakma ve harp etme konusunda büyük bir şöhrete sahipsiniz. Burasını da Kerbala'ya çevirdiniz. Şunu bilin ki terörle şan ve şeref kazanılmaz" olmuştur. Seyyid Abdülkadir'in son sözleri ise "Beni asmakla Kürtlük gayretlerini diriltiyorsunuz. Kürtler ile Araplar'ın birleşmesine engel oluyorsunuz" oldu.[480] İdam edilen Seyyid Abdülkadir 70 yaşlarındaydı.

İsyan sürecinde Erzurum'daki Azadî Örgütü lideri Cibranlı Miralay Halit Bey, tutuklu bulunduğu Bitlis'te kurşuna dizildi. İsyanın lideri Şeyh Said ise Halit Bey'in kurşuna dizilmesinden bir gün sonra yakalandı. Davası da Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin idam edilmesinden bir gün önce başladı.[481] O ve beraberindekiler 29 Haziran 1925'te asıldılar. Bu ayaklanmaya aktif bir şekilde katılanların bir kısmı yurt dışına kaçtı. Şeyh Said İsyanı sonucunda Kürt siyasi hareketine liderlik yapabilecek pek kimse kalmadı. Yurt dışına kaçanlar, isyandan iki yıl sonra Hoybûn Örgütü liderliğinde 1927'de Ağrı ve çevresinde isyan çıkardılar. Ancak isyan girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.[482]

Şark İstiklal Mahkemesi'nde oğlu Seyyid Mehmed ve beraberindekilerle birlikte vatana ihanetten idam edilen Seyyid Abdülkadir'in Suadiye'deki evi talan

---

[478] Cemal, **age**, s. 115-135.
[479] **Vakit Gazetesi**, 29 Mayıs 1925, s. 1; Aybars, **age**, s. 308.
[480] **Vakit Gazetesi**, 29 Mayıs 1925, s. 1; Kahraman, **age**, s. 135-139.
[481] Bayrak, **age**, 150-218; Özgeevren, **age**, 152-155; Mumcu, **age**, s. 120-122.
[482] Hoybun Örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rohat Alakom, **Xoybu Örgütü ve Ağrı Aaklanması**, (İstanbul: Avesta Yayınları, 1998).

edildi. Torunu Seyyid Hızır Bey[483] yaşı küçük olduğu için yargılanmaktan kurtuldu. Diğer oğlu Seyyid Abdullah ise Şemdinli'de bulunmaktaydı. Babasının ve abisinin idamından üç-dört gün sonra olaydan haberdar olan Seyyid Abdullah, Şemdinli ve çevresinde bulunan karakollara saldırarak isyan etti. Nehri İsyanı olarak da bilinen bu ayaklanma, kısa sürede bastırıldı. Bu olaydan sonra ailenin yaşam yeri olan Nehri, muhasara altına alındı. Ailenin geri kalanları, bölgedeki halkın ve sevenlerinin yardımıyla Irak ve İran'a kaçtılar.[484] Devlet, Irak ve İran'a kaçan Şemdinan ailesinin fertlerinin Türkiye'ye dönmelerine uzun yıllar izin vermedi. Gelenler de eski topraklarını ve yaşadıkları yerleri yerinde bulamadılar.[485]

İsyandan sonra İran'a kaçan Seyyid Abdullah, ailenin saygınlığından dolayı buradaki Kürtler tarafından hemen kabul gördü. Uzun yıllar burada yaşayan Seyyid Abdullah'ın İran Şahı Pehlevi tarafından da ziyaret edildiği iddia edilmektedir. Babasına nazaran daha sakin bir hayat süren Seyyid Abdullah, 1969'da vefat etti. Oğlu Seyyid Abdülaziz, Irak ordusunda generalliğe kadar yükselebildi. Şemdinan ailesinin Irak'taki saygınlığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Barzanilerin yıldızı parlayana kadar devam etti.[486]

Seyyid Abdülkadir'in yeğeni, Seyyid Muhammed Sıddık'ın oğlu Seyyid Taha, değişik zamanlarda farklı politikalar izledi. Her ne kadar Osmanlı Devleti'ne ve halifeye sadakatini bildirmişse de bölgenin geleceği için başta Rusya ve İngiltere olmak üzere birçok devlet yetkilisiyle görüşmelerde bulundu. Geniş bir vizyona sahip olan Seyyid Taha, iyi eğitilmiş ve bilgili biriydi. Kürtçenin yanı sıra Türkçe, Farsça ve biraz da Rusça bilmekteydi.[487] Bir süre Revanduz Kaymakamlığı da yapan Seyyid Taha, Türkiye ve İngiltere'nin anlaşması üzerine İran'a sığındı. Seyyid Taha, Şeyh Said İsyanı sonrası yurt dışına kaçan Kürt milliyetçileri tarafından kurulan Hoybûn Örgütü'ne karşı muhalif bir oluşumda bulundu. Temel amacı, kendi liderliğinde bir Kürt devletinin kurulmasıydı.[488] Her ne kadar kimi kaynaklarda Seyyid Taha'nın 1932'de Ankara hükûmetinin isteği üzerine İrah Şahı tarafından

---

[483] Seyyid Mehmed'in oğluydu. Amerika'da tekstil yüksek mühendisi olmuş; Sümerbank Umum Müdürlüğü yapmış entelektüel bir zattı. 2010'da hayatını kaybetti. Öldüğünde 94 yaşındaydı. Ekrem Buğra Ekinci, "Bir Osmanlı Beyefendisi", **Türkiye Gazetesi**, 1 Aralık 2010, no: 14504, s. 14.
[484] Erdost, **age**, s. 104-110.
[485] 13 Şubat 2015'te Hamit Geylani ile Ankara'da yapılan görüşme notlarından.
[486] Ekinci, **Türkiye Gazetesi,** 1 Aralık 2010, no: 14504, s.14.
[487] Özdemir, **age**, s. 138-140.
[488] Göldaş, **age**, s. 111.

zehirlenerek öldürüldüğü iddia edilse de söz konusu yıllarda İran devletine sıkıntılar çıkaran İsmail Ağa (Simko) ile birlikte hareket etmesi, onu zehirleyenlerin arkasında kimlerin olduğununu göstermektedir.

5.5 Seyyid Abdülkadir'in Kürt Meselesine Yaklaşımı

Babası Şeyh Ubeydullah'ın isyanından sonra çeşitli şehirlerde siyasi sürgün olarak yaşayan Seyyid Abdülkadir, Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile birlikte geldiği İstanbul'da Kürt örgütlenme çalışmalarında aktif olarak bulundu. Bu dönemde İstanbul'da yaşayan Kürtler tarafından kurulan cemiyetlerde yer aldı ve çıkarılan gazetelerde ve dergilerde yazılar yazdı. Seyyid Abdülkadir, hem İstanbul'daki hem de Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzundan dolayı II. Meşrutiyet sonrası kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nde ömür boyu başkanlığa seçildi. Cemiyet, genellikle Kürtlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarına odaklandı ve bu sorunlara çözüm reçeteleri sundu.

Seyyid Abdülkadir, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin resmî yayın organı olan *Kürt Teavün ve Terakki* gazetesinde "Mühim Bir Arıza" başlıklı bir yazı kaleme aldı. Yazısında Kürtlerin Osmanlı Devleti içerisindeki önemini vurgulayan Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alayları'nı eleştirdi.[489] Kürtlerin de Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer bütün etnik grupların sahip olduğu haklardan yararlanması gerektiğini vurgulayan Seyyid Abdülkadir, Kürtlerin Kanun-i Esasi ve II. Meşrutiyet'e sahip çıkmalarını istedi.[490]

Osmanlı Devleti'nde yaşayan etnik grupların önemli bir kısmı, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bağımsızlıklarını kazanırlarken, Kürt aydınlarının ve liderlerinin II. Meşrutiyet'ten itibaren çıkardıkları gazetelerde ve dergilerde bağımsızlık düşüncesini çok fazla işlemedikleri görülmektedir. Bu dönemde Kürtlerin çıkardığı yayınları; yaşadıkları sıkıntıları giderecek politikaların gelişmesini amaçlayan ve kendi dil ve kültürlerini yaşatma isteklerini ifade eden yayınlar olarak

---

[489] **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** 5 Aralık 1908, sayı 1, s. 4-5.
[490] Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi için bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I**, s.409-412.

değerlendirmek mümkündür.[491] Bu durum, Kürt aydınlarının Osmanlı birliğini önceliklerinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Ancak bu, Osmanlı birliğini savunan Seyyid Abdülkadir ve arkadaşlarının Kürt milliyetçisi olmadıkları ya da apolitik oldukları anlamına da gelmemelidir.

Kürt aydınları, Osmanlı Devleti'nde olup bitenleri, Balkanlarda yaşanan gelişmeleri ve hemen yanı başlarında bulunan Ermenilerin bağımsız devlet taleplerinin farkındaydılar. Nitekim Kürt aydınları ve liderleri içerisinde de bağımsız Kürt devletini tahayyül edenler bulunmaktaydı. Ancak çoğunun önceliği, bağımsız bir Kürt devletinden ziyade Kürtlerin refahını ve mutluluğunu sağlamaktı. Kürtler, Osmanlı Devleti'ne sadece bir hanedanlık veya imparatorluk olduğundan dolayı değil bir vatan ve millet olduğundan bağlılık ve sadakat duymaktaydılar. Ayrıca Kürtler, hilafet ve saltanat makamına da son derece bağlıydılar. İttihat ve Terakki'nin anti-demokratik ve Türkçü politikalarına rağmen Osmanlı birlikteliği, Kürt aydınları arasında en yaygın görüş olarak kaldı. Kürt aydınlarının ve liderlerinin önemli bir kısmı, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Osmanlı safında cephelerde savaştılar.[492]

Seyyid Abdülkadir, I. Dünya Savaşı'nın bitimine kısa süre kala kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne başkan seçildi. Cemiyet başkanı olarak Amerikan ve İngiliz yetkililerle Kürt bölgesinin gelecekteki statüsü için görüşmelerde bulundu. Kürt Birliği anlayışını savunan Seyyid Abdülkadir, bölgenin kuzey ve güney olarak bölünmesine karşı çıkmaktaydı. Bu fikre karşı çıkmasının sebepleri, 2 Ekim 1919'da Paris Yüksek Konsey Başkanlığı'na yolladığı telgraftan anlaşılmaktadır:

> "Kürdistan'ın kuzey ve güney olarak iki farklı bölgeye ayrılmasıyla ilgili söylentiler durmak bilmiyor. Kürdistan'ın böylesi bir bölünmüşlüğün, Yakın Doğu'nun durumunu kuvvetlendirmeyeceğini sayın ekselanslarının dikkatine çekerim… Şerefle sunduğumuz Kürdistan sınırları içindeki etnik formu bölmek istemek ve farklı güçlerin mandasına vermek, bu parçaları sonu bilmez karanlıklara sürükleyecektir."[493]

Kürt bölgesinin bölünmesini bir felaket olarak nitelendiren Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devleti'nin hızlı bir şekilde parçalanmaya doğru evrildiği bir süreçte, Wilson Prensipleri'nden yararlanma yoluna gitti. Wilson Prensipleri'nin

---

[491] Bajalan, **age**, s.43-44.
[492] **Age**, s. 41-59.
[493] Yıldız, **age**, s. 79-80

diğer etnik gruplara getireceği haklardan Kürtlerin de yararlanması gerektiğini savunan Seyyid Abdülkadir, yürüttüğü diplomasi ile Şerif Paşa'nın Paris Konferansı'na katılmasını sağladı ve çoğu zaman da onu destekledi.

Osmanlı halifesine ve saltanatına bağlı olan Seyyid Abdülkadir, pek çok Kürtten farklı olarak Kürtler için Osmanlı himayesinde özerklik talep etmekteydi.[494] 1919'da Seyyid Abdülkadir önderliğinde KTC'den bir heyet, Damat Ferit Paşa kabinesinden birkaç kişi ile görüşerek Kürtler için muhtariyet istemişlerdir.[495] Seyyid Abdülkadir'in KTC içindeki pek çok aydından ve liderden farklı olarak özerkliği savunmasında Osmanlı Devlet bürokrasisinde aldığı vazifelerin önemi büyüktür.[496] Kürt bölgesinin kuzey ve güney olarak bölüneceği, Kürtlerin bağımsızlık bir devlet kuracağı söylentilerinin çokça dillendirildiği bir dönemde Seyyid Abdülkadir, 27 Şubat 1920'de İkdam gazetesine bir demeç verdi. "Kürtler ve Osmanlılık" başlığı altında yayımlanan demecinde birçok konuya açıklık getirdi. Gazete muhabirinin Kürtler ve Türkler arasındaki bağlar konusundaki sorusuna Seyyid Abdülkadir şöyle yanıtladıi:

"Türkler bizim aziz kardeşlerimiz ve dindaşlarımızdır. Müslüman olduğumuzdan esasen aramızda 'adavet gayri-mümkündür. Biz yalnız hürriyet-i inkişaf hakkının bize verilmesini istiyoruz. Şerif Paşa ve Nubar Paşa arasında Türklere karşı bir anlaşmaya varıldığı iddiası tamamen asılsızdır. Böyle bir şey bizim için mevzu bahis bile olamaz. Bunların hepsi belli amaç için yapılan propagandalardan ileri geliyor."[497]

Kürt milletinin gerçek talepleri nedir sorusuna ise Seyyid Abdülkadir şöyle bir cevap verdi:

"Bugün Kürtlerle meskûn beş-altı vilayet vardır. Hükûmet bu vilayetlere muhtariyet versin. İstediğimiz doğru ve adil adamları kullanıp gelişmemize imkân verilsin. Demin de söylediğim gibi biz katiyen Türklere karşı düşmanca hisler beslemiyoruz. Teşkil edilecek olan muhtariyet idaresinde Türkler de bizimle beraber idare-i hükûmete iştirak etsin."[498]

Seyyid Abdülkadir, Milli Mücadele yıllarında Ankara Hükûmeti'ne yardım edilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Ona göre Türklerin Kürtlere ihtiyacı olduğu bu dönemde onları yalnız bırakmak ve bağımsız Kürt devleti talebinde bulunmak Kürt

---

[494] Mesut, **age**, s.120.
[495] Aralarında geçen konuşma için bkz. **Age**, s. 75-77.
[496] Bruinessen, **Şeyh Ağa, Devlet**, s. 344-349.
[497] **İkdam Gazetesi**, 27 Şubat 1920.
[498] **Agg**.

onuruna yakışmaz bir davranıştı.[499] O, sükûnet ve barış içindeki Kürt coğrafyasının Ermenilerle bölüşülmesine de karşı çıkmaktaydı. Bölgenin bir bölünmüşlüğe doğru gitmesi durumunda bunun bitip tükenmeyen karışıklıklara neden olacağını düşünüyordu. O, İngiliz kontrolünde müstakil Kürdistan yerine, eskiden olduğu gibi Osmanlı hilafetinin hâkimiyeti altında muhtar Kürdistan'a taraftardı.[500]

Seyyid Abdülkadir, Kürt coğrafyasının Ermenilere verilmesini önlemek için Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları tarafından organize edilen Erzurum ve Sivas kongrelerine Kürtlerin temsilci göndermelerini teşvik etti. Nitekim bu süreçte izlediği politika, onun Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından yürütülen mücadeleye sempati ile baktığı değerlendirmelerine neden oldu. Kürt aydınlarından Nuri Dersimi, Seyyid Abdülkadir'in bilerek veya bilmeyerek Türk ajanlık rolünü oynadığını yazmaktadır.[501] Her ne kadar Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı sert bir muhalefet yürütmese de Seyyid Abdülkadir'in Kürt meselesine yaklaşımı yeni kurulan rejiminkinden farklıydı. O, Kürtlerin Türkleştirme politikalarıyla değil otonomi ile kendi kendilerini yönetmelerini talep etmekteydi. Nitekim siyasi çalışmalarını da bu amaç üzerine inşa etmiştir.

Seyyid Abdülkadir, Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde yeni yönetimin Türkçü ve tek-tipçi politikalarına muhalif oldu. Yeni yönetimin Kürtleri dışlayan bir politika izlemeye başlaması, Seyyid Abdülkadir'in bağımsız bir Kürt devleti tahayyülünü canlandırmasına ve bunun için İngiliz yetkililerle iletişime geçmesine neden oldu. Seyyid Abdülkadir, iç ve dış dinamiklere bağlı olarak zamanla Kürtler için muhtariyetten bağımsız bir devlet anlayışına yöneldi ve bu uğurda hayatını kaybetti.[502]

---

[499] Chaliand, **age**, s.32.
[500] **İkdam gazetes,** 27 Şubat 1920.
[501] Göldaş, **age**, s. 150-170; Özoğlu, **age**, s.107-115.
[502] Yıldız, age, s. 36-48; Güneş, **age**, s. 149-150; Toker, **age**, s. 56.

6. SONUÇ

Şemdinan ailesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Kürtler arasında etkin olmuş ailelerden biridir. Kürtlerin siyasi, edebî ve kültürel hayatında mühim roller oynayan Şemdinan ailesi, başta Hakkâri ve civarı olmak üzere bugünkü Güneydoğu Anadolu'da ve İran'ın Mahabad bölgesinde geniş bir bölgeyi denetimi altında bulundurmaktaydı. Ailenin kökenleri, 12. yüzyılda yaşamış olan bir âlim, mutasavvıf ve Kadiri tarikatının kurucusu olan Abdülkadir Geylani'ye kadar götürülebilmektedir. Bu bağlamda ailenin soyu Hz. Fatıma üzerinden Hz. Muhammed'e kadar uzanmaktadır. Şemdinanlar, kökenlerinin peygamber soyuna dayanması hasebi ile bölge halkının dinî liderliğini üstlenmiş, aynı zamanda bölgede bulunan Kürt emîrlerinin de akıl hocalığını yapmışlardır.

Şemdinan ailesinin siyasi ve askerî yönden güçlenmesi, Osmanlı Devleti'nde başlayan merkezîleşme ve modernleşme çalışmaları sonucunda siyasi gücün yerel Kürt aşiret liderlerinden Nakşibendi tarikatlarına geçtiği bir döneme denk gelmektedir. Nakşibendilik bölgeye gelmeden önce Kadiri tarikatına mensup olan söz konusu aile, adını ilk olarak 1880 yılında Şeyh Ubeydullah'ın isyan etmesi ile duyurdu. Şeyh Ubeydullah, kişisel karizması ve aşiretler-üstü otoritesiyle parçalanan Kürt aşiretlerini bir araya getirerek bölgede önemli bir güç oluşturdu ve 1880 yılında İran yönetimine karşı isyan etti. Kısa sürede geniş bir alana yayılmasına rağmen isyan hareketi, başarısızlıkla sonuçlandı. Osmanlı yönetimi, isyan sonrası Şeyh Ubeydullah'ı gelecekte kendilerine karşı isyan etmemesi için ailesi ve yakınlarıyla birlikte sürgüne gönderdi.

Osmanlı yönetiminin, 19. yüzyılın ilk yarısında başlattığı merkezîleşme ve modernleşme çalışmalarına karşı çıkan yerel Kürt emirleri, isyan hareketlerine katıldıkları için Osmanı ynetimi tarafından yakınlarıyla birlikte İstanbul'da zorunlu ikamete tabi tutuldular. Bu dönemde, ailelerin genç nesilleri dönemin iyi okullarında okutuldu ve devletin önemli kademelerinde görev almaya başladı. Bu genç nesil, bir

yandan eğitimlerine devam ederken bir yandan da diğer etnik gruplardaki akranlarıyla etkileşime geçerek edebî, siyasi ve kültürel çalışmalarda bulundular. Bu etkileşim sırasında, farklı etnik grupların bir aidiyet ve ulus olma yarışına girdiğini gören Kürtler de zamanla kendi uluslarının geleceği adına arayışlara girdi ve yaşanan sorunları ifade edebilecekleri mecralar oluşturmaya başladılar. Bu minvalde Meşrutiyet'in tekrar ilanı onların bu çalışmalarına önemli bir fırsat sundu.

Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla birlikte özgürlükçü ortamdan yararlanan İstanbul'daki Kürtler, İttihad-ı Osmaniyye fikri etrafında taleplerini dile getirdiler. Bu doğrultuda seslerini iktidar sahiplerine ve kamuoyuna duyurabilmek amacıyla gazete ve dergiler çıkartarak pek çok cemiyet kurdular. Kürtler her ne kadar taleplerinin yerine getirilmesi amacı ile bu tür faaliyetler yapmış olsalar da dönemin diğer etnik gruplarından farklı olarak bu çalışmalarını ağırlıklı olarak bağımsızlık amacı ile yapmadılar. Bu döneme kadar çalışmaları daha çok yaşadıkları coğrafyanın sosyal, toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlarına yönelikti.

Kürtlerde görülen İttihad-ı Osmaniyye anlayışı, pek çok Kürt ailesinde olduğu gibi Şemdinan ailesinde de görülmekteydi. Şemdinan ailesi, Kürt siyasi hareketinde bağımsızlıktan ziyade muhtariyet yanlısıydılar. Bir dönem bu ailenin lideri olan Seyyid Abdülkadir de bu politikaların canlı bir simgesi oldu. Babası Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki isyanına katıldığı gerekçesiyle Mekke'ye sürülen Seyyid Abdülkadir, babasının 1883'teki ölümünden sonra Osmanlı yönetimi tarafından İstanbul'da yaşamasına izin verildi. 1885'te Beyrut Müstantikliğine atanarak devlet memuriyetine giren Seyyid Abdülkadir, 1888'de Şam, 1991'de ise Bitlis Ceza Mahkemesi Reisliği'ne terfi etti. 1896'da görevini devam ettirirken, II. Abdülhamit'e karşı hazırlanan darbe girişiminde yer aldığı gerekçesiyle bu sefer Medine-i Münevvere'ye sürgün edildi ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar burada tutuldu.

II. Abdülhamit'in politikalarına muhalif olan Seyyid Abdülkadir, Jön Türk hareketi ile yakınlaştı ve ülkedeki etnik temelli sorunların çözümünün Osmanlıcılık şemsiyesi altında sağlanabileceğine inandı. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi af ile sürgünde bulunduğu Medine'den İstanbul'a dönen Seyyid Abdülkadir, Meşrutiyetin ve Kanun-i Esasi'nin devamı için mücadele etti. İttihat ve Terakki yöneticilerin de destek ve teşvikleriyle Kürt coğrafyasına geçen Seyyid Abdülkadir, Kürt aşiretlerine Meşrutiyete ve kurulan yeni düzene destek vermelerini istedi.

Örgütlenme konusunda başarılı olan Seyyid Abdülkadir, II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan Kürt örgütlenmelerin bir çoğunda üst düzey yöneticilik yaptı. Babasının yolunu takip ederek aktif bir hayat süren Seyyid Abdülkadir, 19 Eylül 1908'de İstanbul'da yaşayan Kürt aydınları ve liderleri tarafından kuruan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin "ömür boyu başkanlığına" seçildi. Kürtler, bu cemiyet çatısı altında Kürt diline, edebiyatına, kültürüne ve tarihine dair çalışmalar içerisinde bulunarak Kürt milli bilinci uyandırılmaya çalıştılar. Ayrıca cemiyet çatısı altında Kürtlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunları işlenerek söz konusu bu sorunları iktidar sahiplerinin gündemine taşıyarak çözülmelerine katkı sundular.

Kürtler üzerinde hem siyasi hem de dini anlamda bir otorite olan Seyyid Abdülkadir, çoğu zaman birden fazla görevi aynı anda yürüttü. O, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin başkanlığını sürdürürken, 27 Aralık 1908'de II. Abdülhamit tarafından Âyan üyesi olarak parlamentoya atandı. Uzun yıllar bu görevde kalan Seyyid Abdülkadir, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kürt aydınları ve liderleri tarafından İstanbul'da kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin (KTC) başkanlığına seçildi. Seyyid Abdülkadir, bu cemiyet çatısı altında Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkların demokratik birliğinden yana bir anlayışa sahipti. Bu cemiyetin başkanlığını yürüttüğü sırada 4 Mart 1919'da Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'na atanarak I. Damat Ferit Paşa kabinesinde görev aldı. Onun hem Sultan II. Abdülhamit hem de Damat Ferit tarafından böylesi önemli görevlere getirilmesinde, Kürtler üzerinde sahip olduğu nüfuzun önemi büyüktür. O, Kürt aşiretlerinin yanı sıra İstanbul'da yaşayan Kürtler üzerinde de önemli bir otoriteye sahipti. Bu otoritenin önemli bir kısmını geldiği aileden ve sahip olduğu dinî şecereden, bir kısmını da Osmanlı Devleti içindeki konumundan ileri gelmekteydi.

Geniş bir vizyona ve iyi bir medrese eğitimine sahip olan Seyyid Abdülkadir, yaşadığı döneme göre oldukça liberal görüşlü biriydi. Yaşamının çoğunda özgürlükleri savunan tarafın yanında yer alan Seyyid Abdülkadir, dönemin iktidarlarına karşı muhalif bir duruş sergiledi. O, II. Abdülhamit'in baskıcı politikalarına karşı ilk zamanlarda özgürlükçü ve meşruti bir anlayışı savunan İttihat ve Terakki'yi destekledi ve kurucularından biri oldu. Ancak partinin iktidarı tamamen eline geçirdikten sonra izlediği merkeziyetçi ve Türkçü politikalar, onun partiden uzaklaşmasına ve partiye muhalefet eder hale gelmesine neden oldu. Seyyid Abdülkadir, İttihat ve Terakki'ye karşı liberal ve âdem-i merkeziyetçi bir politika

izleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekledi ve bu partiyi Kürdistan Teali Cemiyeti ile yakınlaştırdı.

II. Meşrutiyet'ten 1920'li yıllara kadar İstanbul'da yaşayan Kürtlere liderlik yapanlardan biri olan Seyyid Abdülkadir, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ilan edilen Wilson Prensipleri ile etnik grupların çoğunlukta oldukları yerlerde kendi kendilerini yönetebilme anlayışının hâkim olduğu bir dönemde, Kürtler için otonomi talep etmekteydi. Kürt birliği anlayışını savunan Seyyid Abdülkadir, Kürt coğrafyasının Ermenilerle bölüşülmesine karşı çıktı. Kürt coğrafyasının Batılıların talep ettiği şekilde bölünmesini bölgede yaşayan halklar için bir felaket olarak değerlendiren Seyyid Abdülkadir, bu durumu önlemek ve Kürtlerin taleplerini dile getirmek için İstanbul'da bulunan İngiliz ve Amerikan yetkilileri ile birkaç kez görüştü. Görüşmenin ağırlıklı konusu, Ermenilere verilmesi düşünülen toprakların Kürtlere ait olduğunu ve Kürtlerin buralarda yoğun olarak yaşadıklarını anlatmaktı. Onun bu süreçte yabancı devletlerle yürüttüğü diplomasi, Kürt meselesinin uluslararası alanda tanınmasına katkı sağladı.

Seyyid Abdülkadir, Kürdistan Teali Cemiyeti içerisinde bulunan pek çok Kürt aydın ve liderden farklı olarak Kürtler için Osmanlı hâkimiyetinde muhtariyet talep etmekteydi. Söz konusu bu durum onun halifelik ve saltanata bağlılığının yanı sıra Osmanlı bürokrasisiyle bütünleşmesiyle de ilintilidir. Ayrıca Seyyid Abdülkadir, bölgede kurulacak ve Batılı devletlerin kontrolünde olacak bir Ermenistan devletine karşı Kürtlerin yalnız bırakılacakları ve bu durumun başta Kürtler olmak üzere bölge halkı için hiç de iç açıcı olmayacağını, söz konusu bu durumun bölgede savaşlara ve iç karışıklıklara meydan vereceğini öngörmekteydi. Bundan dolayı da güçsüz, parçalı ve tecrübesiz bağımsız bir Kürt devleti yerine birleşik ve Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden bir Kürt muhtariyetini savundu. Seyyid Abdülkadir, Batılıların klasik böl-parçala-yönet stratejisi bağlamında Kürtleri ve Türkleri birbirlerinden ayrıştırarak, bölgede güçlü bir devlet istemediklerini de onlarla yaptığı görüşmeler vasıtasıyla gördü. Bu bağlamda Seyyid Abdülkadir'in bilgili ve tecrübeli bir şahsiyet olmasının yanı sıra öngörü sahibi olduğu da söylenebilir.

Seyyid Abdülkadir'in Kürt siyasi hareketine katkısı büyük oldu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönen Seyyid Abdülkadir, bu tarihlerde kurulan Kürt hareketlerinin çoğunda üst düzey yönetici olarak görev yaptı. Kürt

siyasi hareketinin, silahı bir yöntem olarak kullanmasına karşı çıkarak; siyasal ve kültürel öğelerin yöntem olarak benimsenmesinde önemli rol oynadı. Kürt hareketinin daha programlı ve modern bir çizgiye girmesine katkı sağladı ve Kürt ailelerini tek bir çatı altında toplamayı başardı. Seyyid Abdülkadir, hem İstanbul'daki Kürt örgütlenmelerinin genişletilmesi ve etkili hâle gelmesi için çalıştı hem de Kürt hareketinin etkinliğini basın yayın yoluyla yerli ve yabancı kamuoyuna duyurdu. Çıkarılan gazete ve dergilerde Kürtçe makalelerin yer alması, Kürt coğrafyasında ilk kez karşılaşılan bir durumdu. Bütün bunlar, Seyyid Abdülkadir'in Kürt millî bilincinin uyanmasına ve Kürtlerin kolektif hafızasının oluşmasına katkı sağladığının göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Seyyid Abdülkadir, babasının gözetiminde aldığı iyi bir medrese eğitiminden dolayı derin bir İslami itikada sahipti. Ancak İstanbul'da bulunduğu süre içinde milliyetçi düşüncelerle tanıştı ve bu düşünceye sahip Kürt aydınları ve liderleriyle aynı mekânlarda bulundu. Bu durum, kendisinde dinî hassasiyetle birlikte Kürt toplumunun sorunlarına yönelik duyarlılığı de geliştirdi. Bu yönü ile Seyyid Abdülkadir, Kürt kimliği ile Osmanlı kimliği arasında sıkışıp kalan Kürtlerden biri oldu.

Seyyid Abdülkadir'in I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgenin gelecekteki statüsü ile ilgili yürüttüğü diplomasi, ileri sürdüğü fikirler ve yaptığı çalışmalar, hem dönemin hükûmetlerini hem de milliyetçi Kürt aydınlarını rahatsız etti. Ilımlı, uzlaşmacı ve sert tartışmalardan haz etmeyen biri olarak bilinen Seyyid Abdülkadir, bu süreçte sert eleştirilere ve ciddi tehditlere maruz kaldı. Bağımsız bir Kürt devleti projesini öncelemediği için milliyetçi Kürtlerin; Cumhuriyet'in milliyetçi seküler toplum projesine muhalif olduğu için de yeni rejimin tepkisini çekti. Hem etnik bir grubun liderliğini yapması hem de üst düzey resmi bir makamda bulunması, bu düşüncesinden dolayı Seyyid Abdülkadir'i çoğu zaman güç durumda bıraktı. Nitekim, zamanla bu düşüncesi nedeniyle bölge hakkında yapılan hesapların dışında tutuldu.

Seyyid Abdülkadir, 20. yüzyılın başından itibaren en çok tartışılan ve isminden bahsedilen Kürt aydınlarından ve liderlerinden biri oldu. Kürtler için döneme ve şartlara göre izlediği politikalar, onun "bir Türk ajanı", "aşırı İngiltere yanlısı", "ayrılıkçı", "uzlaşmacı" ve "otonomcu" olarak nitelendirilmesinde etkili

oldu. İçinde bulunulan durumdan yola çıkarak, bağımsız bir Kürt devleti kurmanın pek mümkün olmadığını öngören Seyyid Abdülkadir, Batılı güçlerin bütün çabalarına rağmen, Kürt coğrafyasının bölünmesini esas alan çalışmaların içerisinde yer almadı ve bu çalışmaları reddetti.

Seyyid Abdülkadir, yeni Türkiye'nin kuruluşunu yakından takip etti. Yeni Cumhuriyetçilerin Kürtlere muhtariyet vermeyeceğini öngören Seyyid Abdülkadir, yeni idarenin yönetim tarzına karşı mücadele etti. Dönemin yöneticileri de Seyyid Abdülkadir'in Kürtler üzerindeki dinî ve siyasi otoritesinden rahatsızdılar ve onun otoritesini bitirmek için fırsat bekliyorlardı. Nitekim beklenilen fırsat, Şeyh Said Ayaklanması'yla doğdu. Bir Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Said, yeni rejimin milliyetçi yaklaşımlarına ve dinî sosyal hayatın dışında konumlandırmaya çalışan reformlarına karşı Bingöl bölgesinde isyan hareketi başlattı. İsyandan hemen önce İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir ile de temasa geçilmesi, onun Diyarbakır Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına ve idam edilmesine bir gerekçe sağladı. 13-14 Nisan 1925'te İstanbul'da tutuklanarak oğlu Seyyid Mehmed ve beraberindekilerle birlikte Diyarbakır Şark İstiklal Mahkemesi'ne çıkartılan Seyyid Abdülkadir, vatana ihanetten suçlu bulundu ve 27 Mayıs 1925'te Diyarbakır Ulu Cami önünde idam edildi. 1908'den itibaren İstanbul'da kurulan Kürt cemiyetlerinin önemli bir kısmına liderlik yapan Seyyid Abdülkadir, sağlıklı bir savunma yapmasına izin verilmeden idam edildi. Yaklaşık bir asır geçmesine rağmen mezarının yerinin saklı tutulması ve Şark İstiklal Mahkemesi'nde kendisi ile ilgili tutanakların açılmamış olması, Seyyid Abdülkadir'in idamıyla ilgili birçok bilginin gizli kalmasına neden olmaktadır.

İdamından sonra yaşayan aile fertleri, İran ve Irak'a sığındı. Sonraki yıllarda ailenin bir kısmı Türkiye'ye geri geldi; ancak gelen aile fertleri Türkiye'deki Kürt siyasi örgütlenmelerinde yer almamaya gayret etti. Yaklaşık olarak son 150 yılda ağır bedeller ödeyen aile fertleri, geçmişleri hakkında da konuşmak istememektedir. Bu bağlamda dönemin önemli Kürt ailelerinden biri olan Şemdinan ailesinin Kürt siyasi hareketindeki etkin rolünün, Seyyid Abdülkadir'in idamı ile sona erdiği söylenebilir.

Bu tez çalışması, Seyyid Abdülkadir ile ilgili bütün meseleleri ele almış olma iddiasında değildir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşayan ve hem Osmanlı devlet bürokrasisinde hem de Kürt

örgütlenmelerinde önemli vazifeler yapan bir Kürt liderini bilim dünyasına ve kamuoyuna tanıtma amacındadır. Bu çalışma, dönemin bilinen bir simasını yakından tanımanın yanı sıra o dönemde yaşanan siyasi ve toplumsal hadiseleri daha yakından öğrenme ve değerlendirme imkânı da sunacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hûmayûn (HAT)

826/37428, 892/39387.

Sadaret Mektubi Mühime Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.)

480/66.

Dosya Usulü İrade Tasnifi (İ.DUİT)

11/1.

Babıâli Evrak Odası (BEO)

885/66336, 885/66336.

Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

524/59, 524/70.

Umumi (Y.PRK. UM)

5/48, 2/54, 5/40.

Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK)

7/55, 4/43, 6/25, 14/63.

Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK)

7/99, 6/58, 7/91, 6/49.

Kalem-i Mahsus (DH. KMS)

19/38, 43/36, 96/24, 55/46.

Siyasi Kısım (DH. SYS)

2710/10, 2705/26.

İdare (DH. İD)

148/13. 145/43.

Mektubi Kalemi (DH. MKT)

1351/6.

Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ)

6/118.

B. Meclis Tutanakları

Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi, Devre 1, İçtimai Sene 1, c.1, 18 Haziran 1326 [1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 120-282.

Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi, Devre 1, İçtimai Sene 2, c.1, 15 Haziran 1326 [1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 651.

Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi, Devre 3, İçtimai Sene 1, c.1, 5 Kânun- u Sânî 1330 [18 Ocak 1915], 18 Haziran 1326 [1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 105.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtimai Senesi 2, c. 2, 1326 [1920], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 282-284.

Meclis-i Âyan Zabit Ceridesi, Devre 3, İçtimai Senesi 3, c.2, 6 Mart 1333 [1917], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 135.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtimai Senesi 3, c:1, 2 Şubat 1332 [1916], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 465.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtimai Senesi 1, c 1, 9 Nisan 1328, Latin Harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 53.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtimai Senesi 1, c 1, 28 Nisan 1328, Latin Harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 53.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtimai Senesi 1, c 1, 5 Haziran 1328, Latin Harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982)

Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 1, c. 5, 24 Haziran 1325 [1909], Latin Harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 207.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtimai Senesi 2, c. 2, 10 Mayıs 1326 [1910], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 121.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtimai Senesi 1, c. 19, 15 Mart 1336 [1920], Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 201.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtimai Senesi 2, c. 15 (3 Mart 1925) Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 149.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtimai Sene 2, c.15, 4 Mart 1925 Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 526.

YAZILI KAYNAKLAR

A. Kitaplar, Tezler, Makaler, Dergiler

Ada, Turhan. **Hayatı ve Kişiliği ile Rıza Tevfik Bölükbaşı.** İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015.

Ahmed Faruz ve Dankwan A. Rustow, A. Dankwan. "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4-5, İstanbul: 1976.

Akşin, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.** İstanbul: Remzi Kitapevi, 1987.

_____, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920).** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

Akyürekli, Mahmut. **Şark İstiklal Mahkemesi Kararları.** c.1. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014.

Akyol, Taha. **Atatürk'ün İhtilal Hukuku.** İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2012.

Alakom, Rohat. **Eski İstanbul Kürtleri.** İstanbul: Avesta Yayınları, 2012.

_____, **Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatı'nın Fırtınalı Yılları (1865-1951).** İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.

_____, **Unutulmuşluğun Bir Öyküsü: Said-i Kürdi.** İstanbul: Fırat Yayınları, 1991.

_____, **Xoybu Örgütü ve Ağrı Aaklanması.** İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.

Algar, Hamid. "Hâlid el Bağdâdî," **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** c.15. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Altıntop, Ömer. **Kürt Aydınları.** İstanbul: My Kitap İçerik Yayınları, 2011.

Averyanov, P. İ. **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19.Yüzyıl).** çev. İbrahim Kale. İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.

Aybars, Ergun. **İstiklal Mahkemeleri.** Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.

Aytepe, Oğuz. "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti," **Tarih ve Toplum.** Haziran 1998, Sayı 174.

Azamat, Nihat. "Kadiriyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** c.24. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Bajalan, Rhys Djene. **Jön Kürtler: Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914).** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Başak, Tolga. **İngiltere'nin Ermeni Politikası.** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Başgün, Necla. **Türk-Ermeni İlişkileri: Abdülhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar.** Ankara: Töre Devlet Yayınları, 1970.

Bayrak, Mehmet. **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri: Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar.** Ankara: Özge Yayınevleri, 1993.

_____, "Said-i Kurdî ve Kürt Sorunu-2", **Yeni Özgür Politika Gazetesi**, 28 Mart 2012.

Bayur, Y. Hikmet. **Türk İnkılâbı Tarihi**, **Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyasının paylaşılması için anlaşmalar.** c.II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Biren, Mehmet Tevfik. **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) 2. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları.** İstanbul: Arba Yayınları, 1993.

Birinci, Ali. **Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar.** İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Bozarslan, Hamit. "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri.** ed. Abbas Vali. İstanbul: Avesta Yayınları, 2005.

_____, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden İsyana (1919-1925)", **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, ed. Abbas Vali. İstanbul: Avesta Yayınları, 2005.

_____, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Bozarslan, M. Emin. **Jin, Kovara Kurdi-Tirki, Kürtçe-Türkçe Dergi, 1918-1919.** c. 1-2-3-4-5. Sweden, Deng Yayınevi, 1985.

Bruinessen, V. Martin. **Ağa, Şeyh, Devlet**, çev. Banu Yalkut. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

_____, **Kürdistan Üzerine Yazılar.** çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker &Leyla Keskiner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Büyük Larousse, **Sözlük ve Ansiklopedi.** c.1. İstanbul: Milliyet, 1986.

Canatar, Mehmet ve Baş, Yaşar. "Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi" **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM.** Sayı 9, 1998.

Celil, Celile. **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması.** çev. M. Aras. İstanbul: Pêrî Yayınları, 1998.

_____, **Kürt Aydınlanması.** çev. Arif Karabağ. İstanbul: Avesta Yayınları, 2013.

_____, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak.** çev: Hasan Kaya. İstanbul: Evrensel Basım Yayım, 2007.

Cemal, Behçet. ***Şeyh Sait İsyanı.*** İstanbul: Sel yayınları, 1955.

Cemil Paşa, Ekrem. **Muhtasar Hayatım.** Ankara: Beybun Yayınları, 1992.

Chaliand, Gerard. **People Without A Country: The Kurds and Kurdistan.** London: Zed Press, 1980.

Chirguh, Bletch. **Kürt Sorunu Kökeni ve Nedenleri.** çev. Nihat Nuyan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.

Çağlayan, Tunçer. "İngiltere'nin Kürt Politikasının Van Vilayetindeki Etkileri (1919-1920)"http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001063/1025001060. [Erişim: 24.10.2015].

Çamsoy, Zeynep. **Milli Mücadele Döneminde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927).** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Çankaya, A. Mücellidoğlu. **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler.** Ankara: Örnek Matbaası, 1954.

Çay, M. Abdülhalûk. **Her Yönüyle Kürt Dosyası.** İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010.

Çelik, Akın. **Osmanlı'nın Ermeni'yle İmtihanı: Mütareke Dönemi İstanbul Hükümetleri ve Ermeniler.** İstanbul: Paraf Yayınları, 2011.

Çelik, Mehmet. "Süryaniler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** c.38. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Danıştay, "1868'den 1922'ye Şura-yı Devlet Reisleri," http://www.danistay.gov.tr/kurumsal-14-1868den-1922ye-sura-yi-devlet-reisleri.html [11.01.2015].

_____, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Şura-yı Devlet Başkanları (1868-1922)" http://www.danistay.gov.tr/kurumsal-13-osmanli-imparatorlugu-donemi-sura-yi-devlet-baskanlari-1868-1922.html [09.02.2015].

Demirci, H. Aliyar. **İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Dersimi, Nuri. **Hatıratım.** Stockholm: Roja Nû Yayınları, 1986.

Doğan, Cabir. "1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey," **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.** Sayı 22, 2010.

Duman, Gülseren. **The Formations of The Kurdish Movement (s) 1908-1914: Exploring The Footprints Of Kurdish Nationalism**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Dündar, Fuat. **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Bir Osmanlı Beyefendisi", **Türkiye Gazetesi.**1 Aralık 2010.

Eraslan Cezmi ve Olgun Kenan. **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento.** İstanbul: 3F Yayınları, 2006.

Erdost, Muzaffer İlhan. **Şemdinli Röportajı.** Ankara: Onur Yayınları, 1993.

Erol, Mine. **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi.** Giresun: İleri basımevi, 1972.

Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanlar I. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992.

Georgeon, François. **Sultan Abdülhamid.** çev. Ali Berktay. İstanbul: Homer Kitapevi Yayınları, 2006.

Gökalp, Ziya. **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler.** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.

Göktaş, Hıdır. **Kürtler: İsyan-Tenkil.** İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık, 1991.

Göldaş, İsmail. **Kürdistan Teali Cemiyeti.** İstanbul: Doz Yayınları, 1991.

Gunter, M. Michael. **Historical Dictionary of he Kurds.** Oxford, Lanham: The Scarecrow Press, 2004.

Güneş, İhsan. **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, c. II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1997.

Güneş, Özlem. **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Kürt-Ermeni İlişkileri.** YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Gürün, Kamuran. **Savaşan Dünya ve Türkiye.** Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.

Sözbir, Hacer. "The Nature and Characteristics of the Major Kurdish Movements: An Analysis of the Kurdish Movements From Bedirhan Rebellion (1847) to The Sheikh Said Rebellion (1925)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğazi Universitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2006).

Hacısalihoğlu, Mehmet. **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918).** çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2008.

Hakan, Sinan. **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Halfin, **XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler.** İstanbul: Komal Yayınları, 1992.

Hammer, V. Josep. **Büyük Osmanlı Tarihi.** çev. Mehmet Ata, c. 5. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi.** İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.

_____, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Hassanpour, Amir. **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985.** çev. İbrahim Bingöl ve Cemil Gündoğan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2005.

Henri J. Barkey J. Henri ve Fuller E. Graham. **Turkey's Kurdish Question**, New York: Rowman and Littlefield Publishers, 1998.

Hieser, H. Lukas. **Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938.** çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Issı, Murat. "Kürt Basını Ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi.** ISSN: 1308-9633 Sayı: IX (Nisan 2013).

Işık, S. İbrahim. **A'dan Z'ye Kürtler: Kişiler- Kavramlar- Kurumlar.** İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014.

Işık, Uğur. "Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ailesinden Kadri Cemilpaşazade'nin Hayatı, Faaliyetleri (1891–1973)." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2010.

Izady, R. Mehrdad. **The Kurds: A Conciese Handbooks.** Washington: Toylor & Francis, 1992.

İnançalp, M. Cevdet. **Müderris Ahmed Naim.** İstanbul, Ülkü Matbaası, 1935.

Jabar, A. Faleh, Dawod, Hosham. **The Kurds: Nationalism and Politis.** London: Saqı, 2006.

Jwaideh, Wadie. **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi.** Çev. İsmail Çekem & Alper Duman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Kadri Cemilpaşa (Zinnar Silopi), **Doza Kürdistan.** Paris: Stewr basim-evi, 1969.

Kahraman, Ahmet. **Kürt İsyanlarında Tebdil ve Tenkil.** İstanbul: Evrensel Basım Yayınları, 2003.

Kalafat, Yaşar. **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Said.** Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayımları, 2003.

Karabekir, Kazım. **Ermeni Dosyası.** İstanbul: Emre Yayınları, 1994.

Karademir, Nihat. **Sultan Abdülhamid ve Kürtler.** İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014.

Karakoç, Ercan. **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü (HINÇAK-TAŞNAK'tan ASALA ve JCAG-ARA'ya).** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi.** c. 7. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

_____, Osmanlı Tarihi. c.8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Kaya, İlhan, Yalçın, Enver & Çakmakcı, S. Gülşah. "Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi." **UKAM Rapor.** İstanbul: UKAM Yayınları, 2015.

Klain, Janet **Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

_____, "Kurdish nationalist and non-nationalist Kurdists: rethinking minority nationalism and the dissolution of the Ottoman Empire, 1908-1909", **Nations and Nationalism.** Sayı 13, 2007.

Koç, Yener. **Bedırxan Pashazades Power Relatıons And Natıonalısm (1876-1914).** Boğaziçi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Koçak, Cemil. "Herkesin Bildiği Sır 1921 Anayasası'ndaki Özerklik, Atatürk ve Kürtler". **Star Gazetesi**, 26 Haziran 2011. [Erişim: 05.11.2015].

Kodaman, Bayram. "Hamidiye Hafifi Suvari Alayları." **Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid.** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.

_____, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler." **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 21, Mayıs 2010.

_____, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Doğu Anadolu Politikası. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987.

_____, "II. Abdülhamit ve Aşiret Mektebi." **Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid.** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.

Koloğlu, Orhan. **Üç İttihatçı: Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki.** İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2011.

Kuneralp, Sinan. **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali 1839-1922.** İstanbul: İsis Yayınları, 1999.

Korkusuz, Mehmet Şefik. **Sâdât-ı Nakşibend.** İstanbul: Menzil Yayınevi, 2000.

Kurkjian, M. Vahan. **A History of Armenia.** Los Angles: İndoEuropean Publishing, 2008.

Kurubaş, Erol. **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye.** Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

Kutlay, Naci. **İttihat Terakki ve Kürtler.** Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.

_____, **Kürt Kimliğinin oluşum süreci.** Ankara: Dipnot, 2012.

_____, **Osmanlı'dan Günümüze Kürtler.** Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.

Lewis, Bernard. **The Emergence of Modern Turkey.** London: Oxford University Press, 1968.

Malmisanij, Mehmet. **Cizîra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları.** İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.

_____, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi.** İstanbul: Avesta Yayınları, 1999.

_____, **Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakır'da Kürt Ulusçuluğu (1900-1920).** İstanbul: Vate Yayınları, 2010.

_____, **Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti.** İstanbul: Avesta Yayınları, 2002.

_____, **Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri.** İstanbul: Fırat Yayınları, 1993.

Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Mazhar, K. Ahmed. **Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan.** Ankara: Berhem Yayınları, 1992.

McDowall, David. **A Modern History of the Kurds.** New York: I.B. Tauris, 2004.

Mehmet Emin Zeki Bey. **Kürt ve Kürdistan Ünlüleri (Meşahir-i Kurd u Kurdistan**). Spanga/Sweden: Apec & Öz-Ge Yayınları, 1998.

____, Kürtler ve Kürdistan Tarihi. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2011.

Mehmed Ârif Bey, **Başımıza Gelenler: 93 Harbi Harbi'nde Anadolu Cephesi Ruslarla Savaşan Hatıraları.** haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Menteş, Halil. **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteş'in Anıları.** İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Mesut, Ahmet. **İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958.** İstanbul: Doz Yayınları, 1992.

Mevlânzâde Rıfat. **Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları.** İstanbul: ARMA Yayınları, 1992.

Minorsky, Viladimir ve Bois, Thomas. **Kürt Milliyetçiliği.** çev. E. Karahan, H. Akkuş ve N. Uğurlu. İstanbul: Özgün Yayınevi, 2008.

Mumcu, Uğur. **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925.** İstanbul: Tekin Yayınları, 1992.

Mustafa Kemal. **Nutuk (1919-1920).** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Nalbandin, Louise. **Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century.** London: Universty of California Press, 1963.

Nikitin, Bazil**. Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme.** çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya, c.1-2. İstanbul: Deng Yayınları, 1991.

_____, Kürdistan Tarihinde Dersim. İstanbul: Doz Yayınları, 2000.

Nuri, İhsan Paşa, **Ağrı Dağı İsyanı.** İstanbul: Med Yayınları, 1992.

Nursi, Said. **Tarihçe-i Hayat**. İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2013.

Okur, Ömür. "Sevr Antlaşması Tam Metni (433)" Madde.

”Erişim:http://www.omurokur.com/2014/07/sevr-antlasmasi-tam-metni-33-madde/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=sevr-antlasmasi-tam-metni-433-madde.[17.04:2015].

Olson, Robert. **The Emergence of Kurdish Nationalizm and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925.** Austin: University of Texas Press, 1989.

Öke, M. Kemal. **Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918–1926).** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

_____, **Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926.** İstanbul: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

_____, **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919).** İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.

Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası**, cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Örgeevren, Ahmet Süreyya. **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi: Vesikalar, Olaylar, Hatıralar.** İstanbul: Temel Yayıncılık, 2002.

Öz, Baki. **Belgelerle Koçgiri Olayı.** İstanbul: Can Yayınları, 1999.

Özdemir, Bülent. **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye.** İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.

Özdemir, Mehmed. "Şeyh Ubeydullah Ayaklanması ve Şeyh Ubeydullah'ın Oğlu Seyyid Abdülkadir'in Kürt Milliyetçiliğine Etkisi," Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Sempozyumu. **Bingöl Üniversitesi Yayınları**, 2013.

Özoğlu, Hakan. **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği.** çev. N. Gündoğan & A. Gündoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Perinçek, Doğu. **Kemalist Devrim 4: Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası.** İstanbul: kaynak Yayınları, 1999.

Lütfî, A. Ramiz, **20. Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek: Emir Bedirhan.** İstanbul: bgst Yayınları, 2007.

Ramsaur, E. Ernest. **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**. İstanbul: Sander Yayınları, 1982.

Sarıkçıoğlu, Melike. "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı." **Kilis ÜniversitesiSosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 5, 2013.

Sasuni, Garo. **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri.** İstanbul: Med Yayınları, 1992.

Sediyani, İbrahim. "Kürt Sorununu Doğuran Süreç ve Tarihsel Sebepler." **2. Kürt Sorunu Forumu.**17 – 18 Kasım 2012, (Bursa: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), 2012), http://www.haberdiyarbakir.com/kurt-sorununu-doguran-surec-ve-tarihsel-sebepler-54920h/ [01.06. 2015].

_____, "I. Dünya Savaşı Öncesi Kurulan Kürt Cemiyetleri," **Kürt Tarih Dergisi**, sayı 7, Haziran-Temmuz 2013.

Sekban, Mehmet Şükrü. **Kürt Meselesi.** Ankara: Kon Yayınları, Ankara, 1979.

Sever, Erol. **Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni.** İstanbul: Berfin Yayınları, 1993.

Sever, Tahsin. **Unutturulmaya Çalışılan Bir Örgüt ve Çarpıtılan Bir Tarih: 1925 Hareketi ve Azdî Örgütü.** (İstanbul: Doz Yayınları, 2010.

Sinno, Abdurrauf. **Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar Kürtler Arnavutlar.** Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.

Soyak, Hasan Rıza. **Atatürk'ten Hatıralar 1.** İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.

Süreyya, Mehmet. **Sicill-i Osmanî**, c. 5, yay haz: Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şimşir, Bilal. **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları.** Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1975.

_____, **Kürtçülük (1787-1923).** Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010.

Tan, Zeki. **Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî.** Iğdır üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 3, 2013.

Taşğın, Ahmet. **Yezidiler.** Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2005.

Temo, İbrahim. **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları.** İstanbul: Arba Yayınları, 2000.

Tevetoğlu, Fethi. **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar.** Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Teymûr, Ahmet Paşa. **Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu**, İstanbul: Ataç Yayınları, 2008.

Toker, Metin. **Şeyh Said ve İsyanı.** İstanbul: Ka Kitap Yayınları, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler c. II: Mütareke Dönemi 1918-1922.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

_____, **Türkiye'de Siyasal Partiler c.1: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, c.1. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.

Uçarol, Rıfat. **Siyasi Tarih (1789-2014).** İstanbul: Filiz Kitapevi, 2013.

Uğurlu, Nurer. **Kürt Milliyetçiliği Kürtler ve Şeyh Said İsyanı.** İstanbul, Örgün Yayınevi 2006.

Uludağ, Süleyman. "Abdülkadir-i Geylani." **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** c.1. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Ural, Selçuk. "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası." **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergis**i, sayı 39, Mayıs 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar.** c.2. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Vali, Abbas. **Kurds and The State in Iran: The Making of Kurdistan Identity.** London, New York: IB Tauris, 2011.

Moltke, V. Helmult. **Kürdistan Dağlarından**, çev. E. Karahan & Nurer Uğurlu. İstanbul: Özgün Yayınevi, 2010.

Yıldız, Hasan. **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan.** İstanbul: Doz Yayınları, 2000.

Yurt Ansiklopedisi, **Türkiye, İl il: Dünü, Bugünü, Yarını.** c.5. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982.

Yücedağ, Şenol. **Şeyh Sait İsyanı ve Ezeli Düşman İngiltere.** İstanbul: IQ Yayınları, 2010.

Zürcher, J. Erik. **Turkey, A Modern History.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

B.Gazeteler

Kürt Teavün ve Terakki

Şark ve Kürdistan

Amidi Sevda

Vakit

İkdam

Türkiye

Cumhuriyet

C. Dergiler

Roj-i Kurd

Hatewi Kurd

Jîn

D. Röportaj

Eski milletvekili Hamit Geylani ile 13 Şubat 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

EKLER

Ek 1. Şeyh Ubeydullah'ın Amerikalı misyoner Dr. Cochman'a mektubu

Buradaki durumu kendisine izah ettiğim şekilde şifahen sizlere iletmesi için Molla İsmail'i yanınıza gönderiyorum. Kürdistan'daki durumu ve oğlumun [Abdülkadir] Soğukbulak'a yaptığı yolculuğun gerçek nedenini, İngiliz hükûmetine olduğu gibi iletmenizi rica ediyorum

500.000'in üzerinde aileden oluşan Kürt kavmi ayrı bir halktır. Dinleri [mezhepleri] farklı, töre ve gelenekleri kendilerine özgüdür. Bu nedenle halklar içinde kötü ve olumsuz bir şekilde tanıtılıyor, Kürdistan'ı yanlış lanse ediyorlar. Aramızdan biri, bir günah işlemişse, binlerce masum, iyiniyetli, erdem sahibi insana kötü bir nam takılıyor. Sizin de gördüğünüz gibi bunlar Osmanlı ve İran hükûmetlerinin canice uygulamalara ilgisiz kalmasından doğuyor. Zira Kürdistan bu iki devlet arasında bulunuyor ve her iki devlet de, kendilerine özgü bahanelerle, iyi ve kötü insanları birbirlerinden ayırmak istemiyor. Kötüler kendilerini kurtarırken, dürüst insanlar adi suçlamalara layık görülerek katlediliyorlar. Sizler, büyük bir ihtimalle, yabancı mezhepten olanlara, Müslümanlara ve diğerlerine karşı olduğu kadar kendi tekkelerine karşı da kötülükleriyle ün salmış Ali Ağa Şikaki'nin aşiretini duymuşsunuzdur. Her hükûmet onları ayrı ayrı suça teşvik etmiştir.

Perslerin hükmü altında olsun olmasın bu insanlar, hiçbir zaman medeni olanaklara kavuşmayacak, ilkel olarak kalacaklardır. Osmanlı tebaası olarak yaşayan Herki aşiretlerinin yapmış oldukları cürümler de aynı şekilde açıkça ortadadır. İran İmparatorluğu gibi Osmanlı hükûmeti de ya bu insanların medenileşmesinin yollarını bilmiyor ya da onları göz ardı ediyor. Kürdistan kötü bir biçimde tanıtılarak gözden düşürülmüştür. Dürüst insanlarla suç işlemeye yatkın insanlar arasında fark gözetilmiyor. Kürdistan'ın lider ve hükümdarları, hem Türkiye hem de İran'a bağlı olanlar, Kürdistan'ın bütün halkı, her iki hükûmetle artık daha fazla birlikte varolmayacakları ve bir şeyler yapmak için Avrupa devletlerinin durumu inceleyerek anlamaları gerektiği konusunda görüş birliği içindedirler. Bizler bölünmüş bir milletiz. Kendi iç sorunlarımızı kendimiz halletmek, kendi suçlularımızı cezalandırmada kendimiz egemen ve bağımsız olmak, bütün diğer milletlerin sahip oldukları haklara aynı şekilde sahip olmak istiyoruz. Suçlularımıza gelince, hiçbir milletin onlardan zarar görmeyeceğine dair söz vermeye hazırız. Oğlumun [Abdülkadir] Soğukbulak'a yapmış olduğu yolculuğun amacı ve nedenleri, Kürdistan'daki durumu incelemekten ibarettir. Ona karşı herhangi bir şey yapılmamalıdır. Aksi takdirde, bütün Kürdistan başkaldıracaktır, çünkü her iki hükûmet tarafından işlenen zulüm ve baskıya karşı halk ilelebet baş eğemez.

(Turkey, n ^{0} 5 (1881) Correspondence Respecting the Kurdish invasion of Persia, 5 Ekim, 1880, s. 47-48, akt. Erdost, **age**, s. 541-542

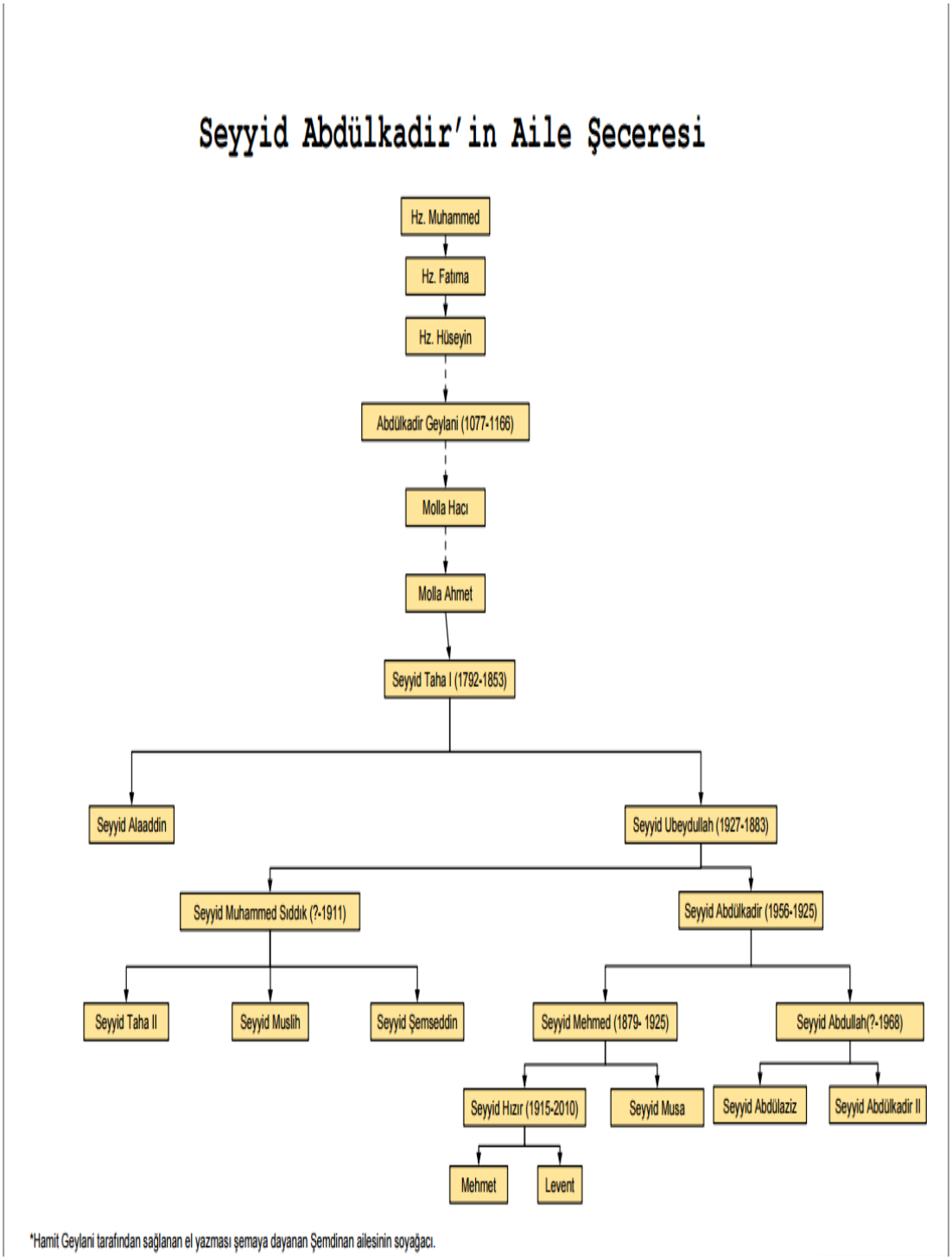
Ek 2. Şeyh Ubeydullah'ın bir Kürt aşiret liderine yolladığı mektup

Nur-i Çeşmin ve Kurre-i Basirem

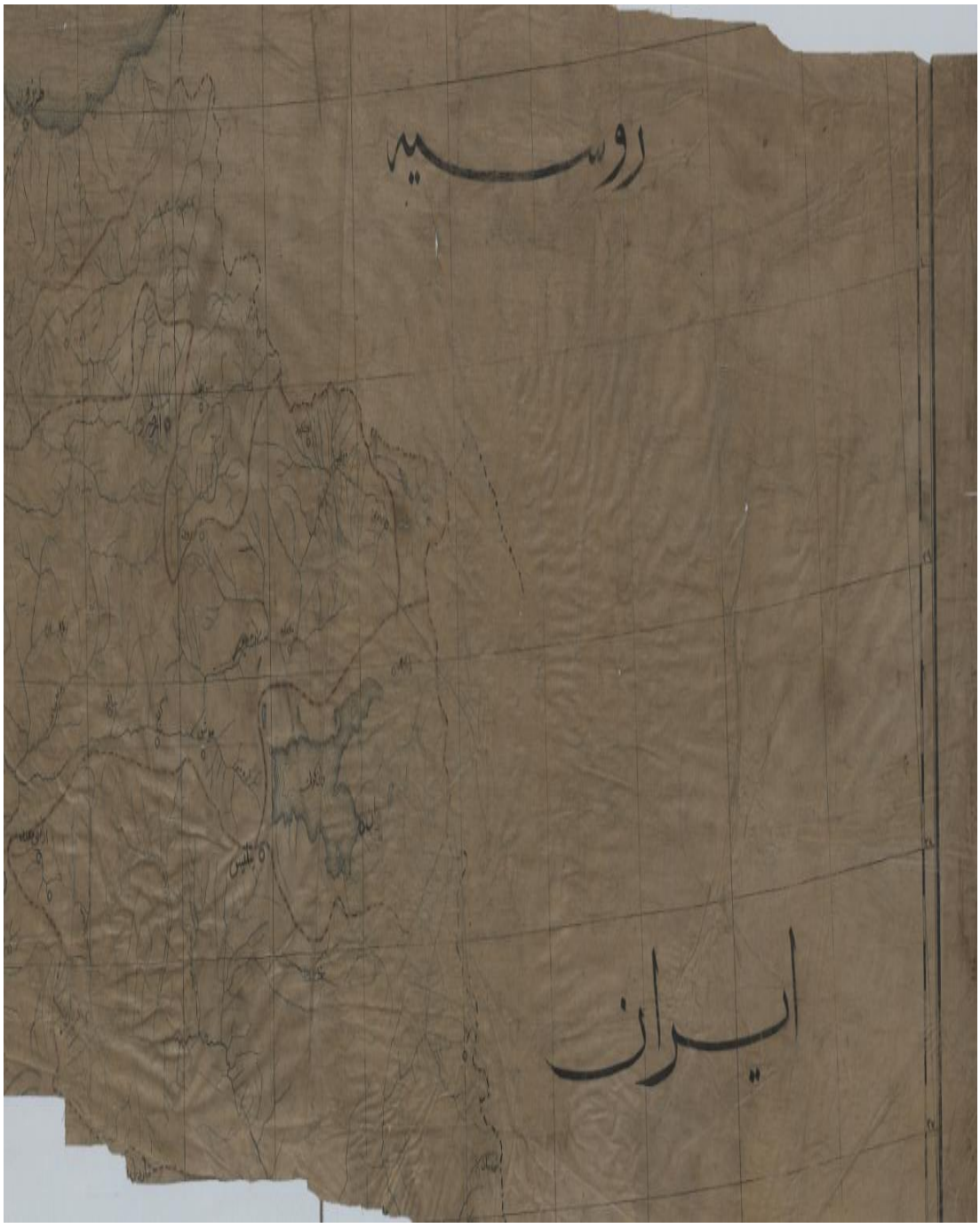
Eğer bu tarafın ahvalini sual ederseniz bihamdulillah cümlemiz ve kâffe-i ehliyetimiz sağ ve salimdir. Eğer ihtiyârattan sual ederseniz muhakkak Devlet-i Osmaniyye İran Devleti Kürdistan'ın istimlâl ve istihsâli hakkında mutazammın olmuşlardır inayet-i hakkdan ümid ederim ki Hüda-yı Teale onlara tevfik vermez muhakkak bilesiniz ki her iki tarafdan verilen teminat ve söylenilen mülayim ve maslahat amiz sözler cümleten kezb-ü dürungdur. Her iki tarafın arzusu Kürdistan'ı iğfal eylemektir. Sine Vilayeti valisi Şehzadeye Tahran'dan keşide olunan telgrafname suretinden vaz' ve müsteban olduğu vechle bunlar emellerini istihsal içun fırsat bekliyorlar ve Sine tarafından tarafıma irsal olunan mezkûr telgrafname suretini lütfen size gönderiyorum ki basâr-ı basiretinizi açıp mütalaasıyla tarafeynin efkâr-ı haysiyyesinden ibaret olduğunu anlayasınız ve Hacı Said'i canibinden taraf-ı daiyanem varid olan mektubu aynen size irsal eyledim hülasa-i kelam muhakkak bilesiniz ki Acem-in Devleti Aliyye'nin iane ve müzaheretinden başka bir melcen ve penahi yoktur ve hudud boyuna vürud ve tahaşşud eden cünud-ı Osmaniyye ve mahza-i İran'n istihsal-i mutâbelâtı içindir ve elhaleti hazihi iş öyle bir merkeze gelmiştir ki her cihetçe sa'y ve gayret lazımdır evvelah…. Eşhas-ı ma'hûda ile politika hususunda beher suretle olur ise olsun vasi' ve iktidarın ittiği mertebe kusur etmeye gör eğer onların hükmüyle Devlet-i Osmaniyye askerini hududdan geri çeker ise fevh-ül meram veyahut kendilerinden Kürdistan için bir bina-yı ahsen vaz'ederlerse pek'ala ve eğer hûda –negerde her taraftan me'yüs olursanız o halde Kürdistan'ın ittifakından başka çare yoktur bu hususta ne suretle olur ise olsun Kürdistan ittifakına sa'y ve gayret edilmelidir elinizden geldiği kadar ol taraflarda harfiyyen sa'y baliğ eyleyin eğer Molla Fehim hazretleri orada ise İran'ın Devlet-i Osmaniyye ile ittihad ve ittifak eylediğini münasib ve muvaffık-ı maslahatgüzar isen muma ileyhe ifşa et zira korkulur ki hükûmet memurlarının mülayim sözlerine ve sahte…. emniyet ederek….olur artık ehl-i hükûmetten emniyet bi'l külliye salb olduğunu muma iley yakinen bilmelidir eğer bunlar fırsat bulurlarsa gerek bu da'ileri ve gerek keffe-i rüesa-i Kürdistan-i hafizesi… icra etmek isterler binaen lahza-i şer'ade-yı def' ile kendimizi muhafaza eylemekten başka çare kalmamıştır ve işte bu sebebe mebni eğer Molla Fehim oralarda ise seri'an geri dönüp ol-taraf ahalisini birleştirmeye sa'y-i beliğ etmelidir ki ol-tarafın bütün ahali ve aşairini bu tarafa getüre her gün etrafıma hayli miktar asakir tecemmü' etmektedir hatta bugünlerde iki yüz nefer kadar Bıradostlar gelip bize iltihak etmişlerdir ve hayli kesan dahi peyder pey gelmek üzeredir sakın kendimizden gafil olmayalım Bağdat Vilayeti Meclis Başkatibi Derviş Efendi bugünlerde Revanduz'a gitmişlerdir Aşairi teftiş ediyor ve halkı da'illeriyle ihtilat etmemek üzere elde tutmağa çalışıyor merkum asakir-i İraniyye'nin vüruduna müterakkiben daima Irak tarafına… İntizar etmektedir ve merkum istiyor ki asakir-i merkume havme size tavsiye eylediğim adamlardan başka kesan ile ihtilat eyleme ve Molla Fehim ile hafiyen ahaliyi (celo) ve tecemmu etmek için müzakere ve müşavere eden velhasıl maslahatın ehemmiyetine mebni rehavet etmeyip işin daha ziyade kesb-i… etmezden evvel çaresini bulmalıdır.

(Y.PRK. AZJ 6/118 1299 (1880).

Ek 3. Seyyid Abdülkadir'in aile şeceresi

Ek 4. Şemdinan ailesinin yaşadığı bölgeyi gösteren (harita 1)

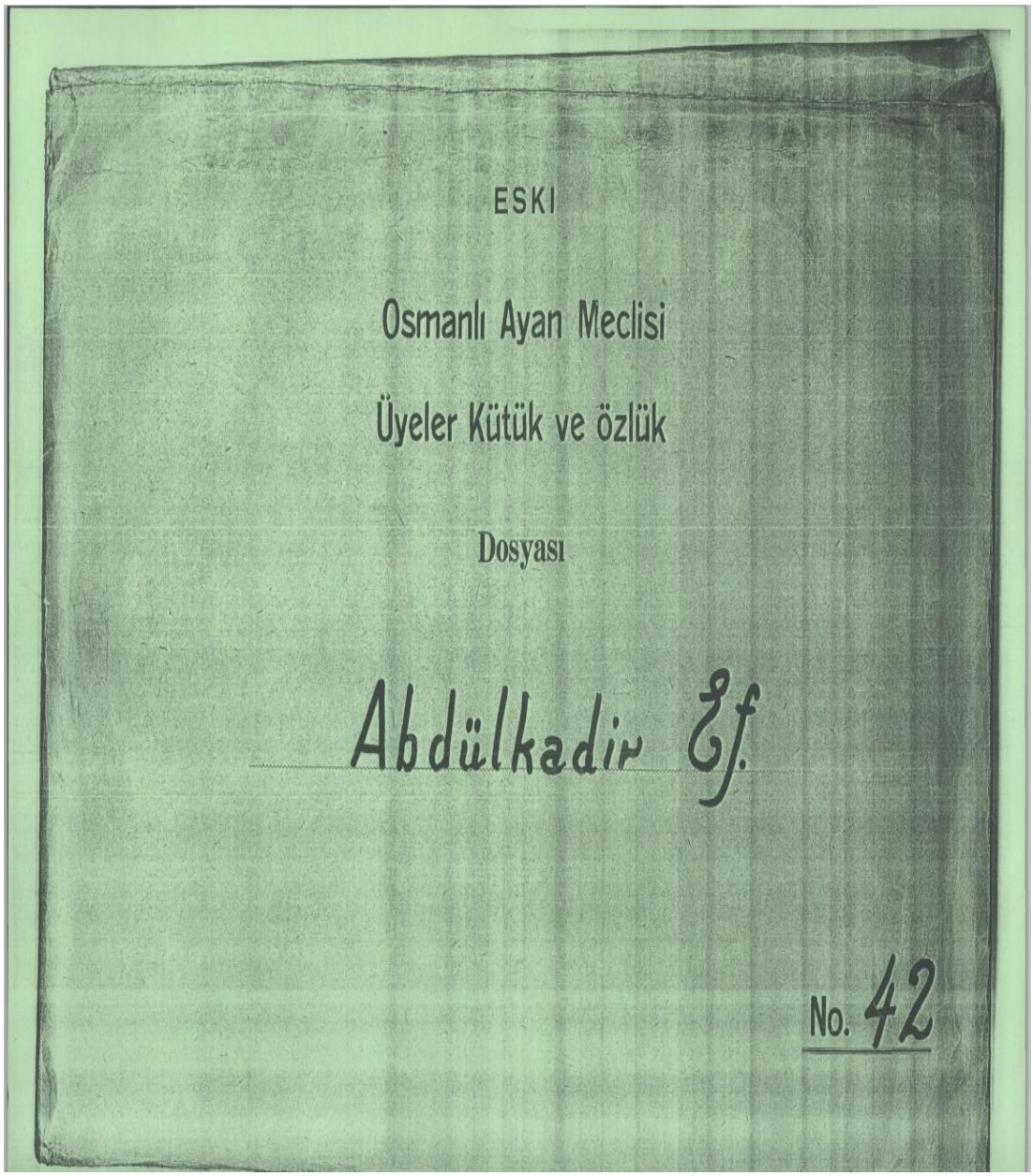
(BOA, HRT. 1760).

Ek 5. Şemdinan ailesinin yaşadığı bölgeyi gösteren (harita 2)

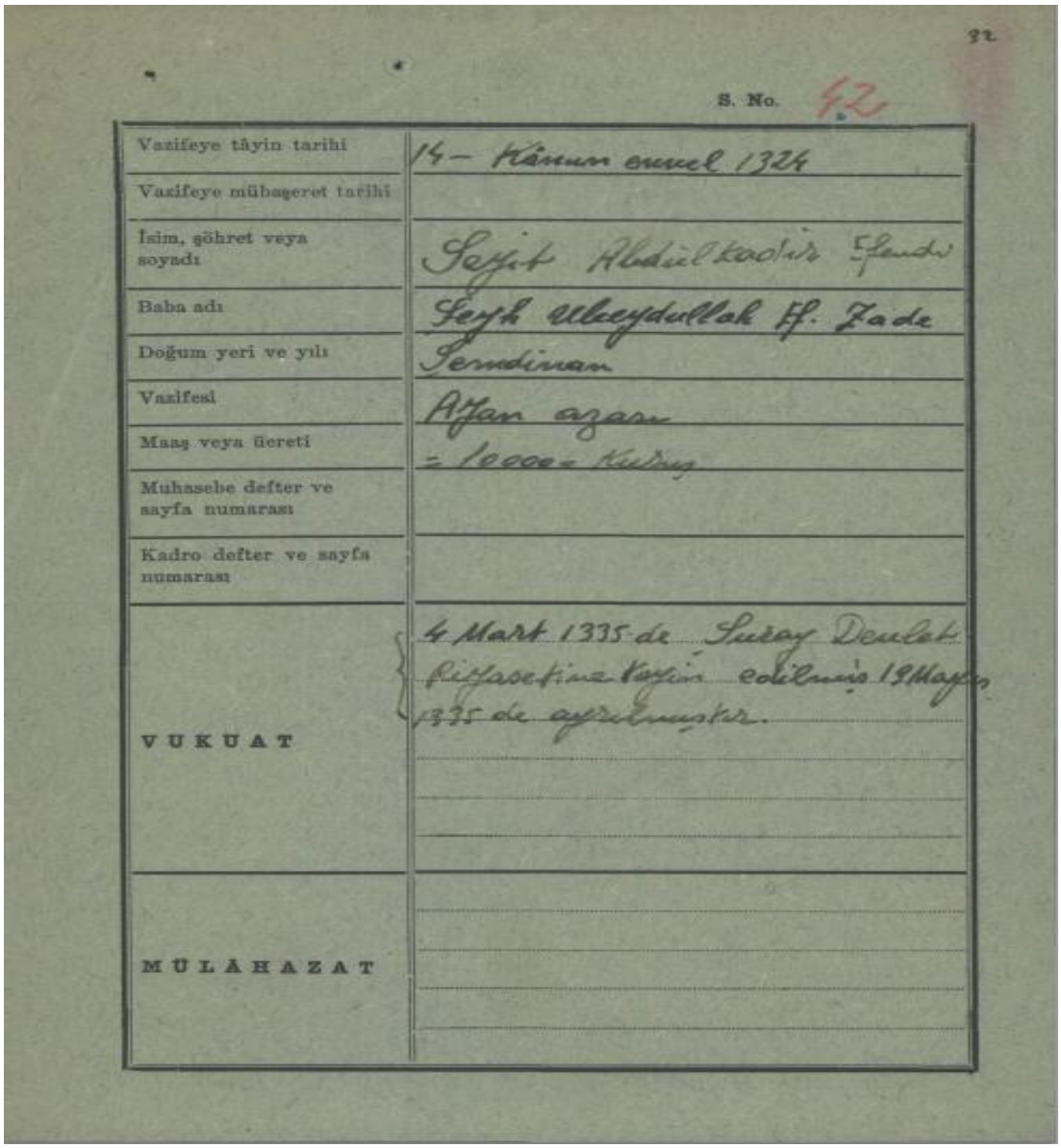
(BOA, HRT. 1572).

Ek 6. Seyyid Abdülkadir'e ait özlük dosyası I

Kaynak: TBMM Arşivi, Meclis-i Ayan Üyeleri Özlük Dosyaları, 42 Sicil No'lu Seyyid Abdülkadir Efendiye ait Özlük Dosyası.

Ek 7. Seyyid Abdülkadir'e ait özlük dosyası II

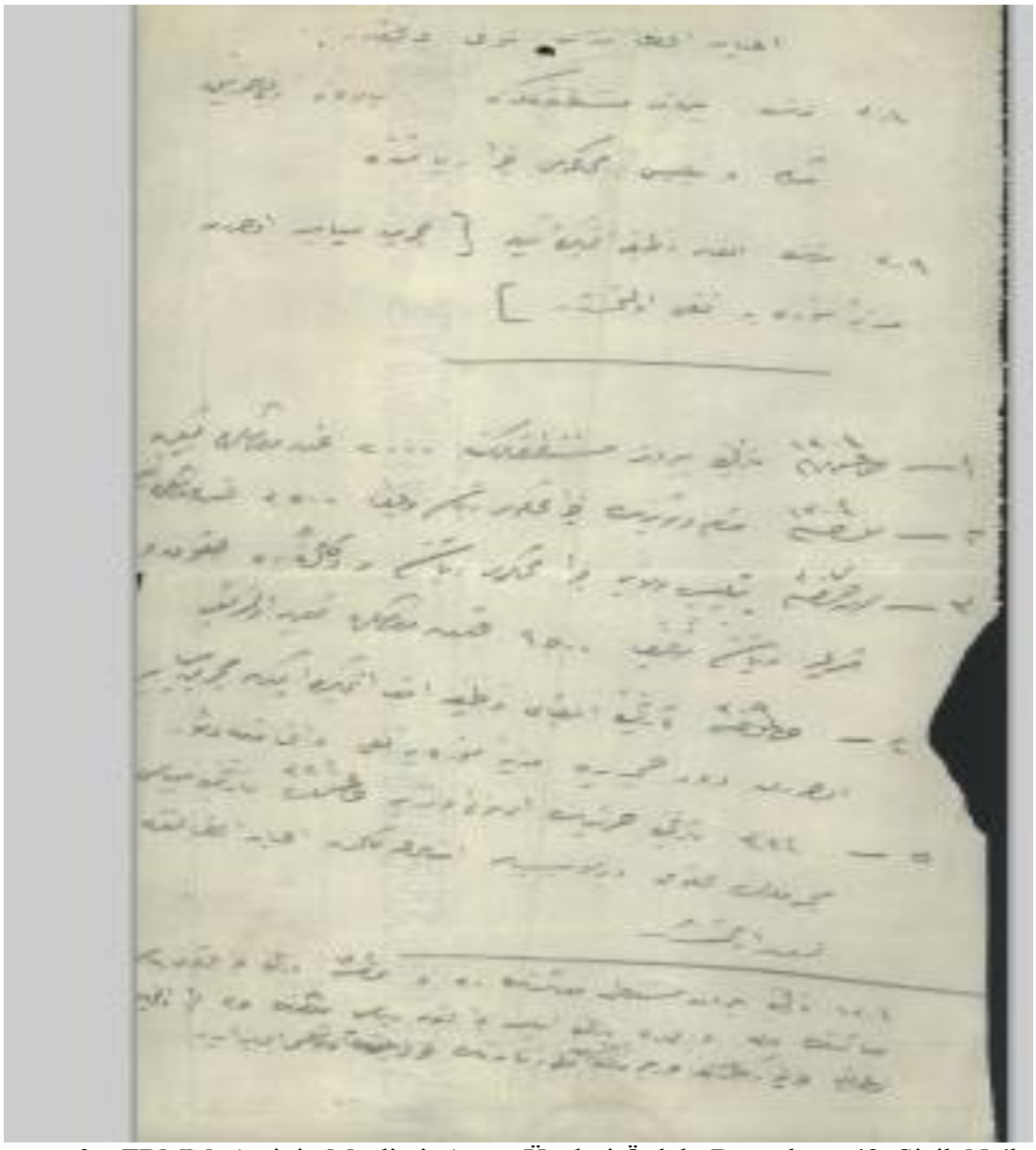
42

S. No. 42

Vazifeye tâyin tarihi	14 – Kânun evvel 1324
Vazifeye mübaşeret tarihi	
İsim, şöhret veya soyadı	Seyit Abdülkadir Efendi
Baba adı	Şeyh ülmeşayıdullah Hz. Zade
Doğum yeri ve yılı	Şemdinan
Vazifesi	Âzâ'an azası
Maaş veya ücreti	= 10000 = Kuruş
Muhasebe defter ve sayfa numarası	
Kadro defter ve sayfa numarası	
VUKUAT	4 Mart 1335 de Suray Devlet Riyasetine tayin edilmiş 19 Mayıs 1335 de ayrılmıştır.
MÜLÂHAZAT	

Kaynak: TBMM Arşivi, Meclis-i Ayan Üyeleri Özlük Dosyaları, 42 Sicil No'lu Seyyid Abdülkadir Efendiye ait Özlük Dosyası.

Ek 8. Seyyid Abdülkadir'in aldığı yargı görevleri

Kaynak: TBMM Arşivi, Meclis-i Ayan Üyeleri Özlük Dosyaları, 42 Sicil No'lu Seyyid Abdülkadir Efendiye ait Özlük Dosyası.

Ek 9. Seyyid Abdülkadir'in aldığı yargı görevlerinin tercümesi

Âyan azasından müteveffi Abdülkadir,

301 senesi Beyrut Müstantikliğine bil-ahire terfi sureti

Şam ve Bitlis Mahkemesi ceza riyasetinde

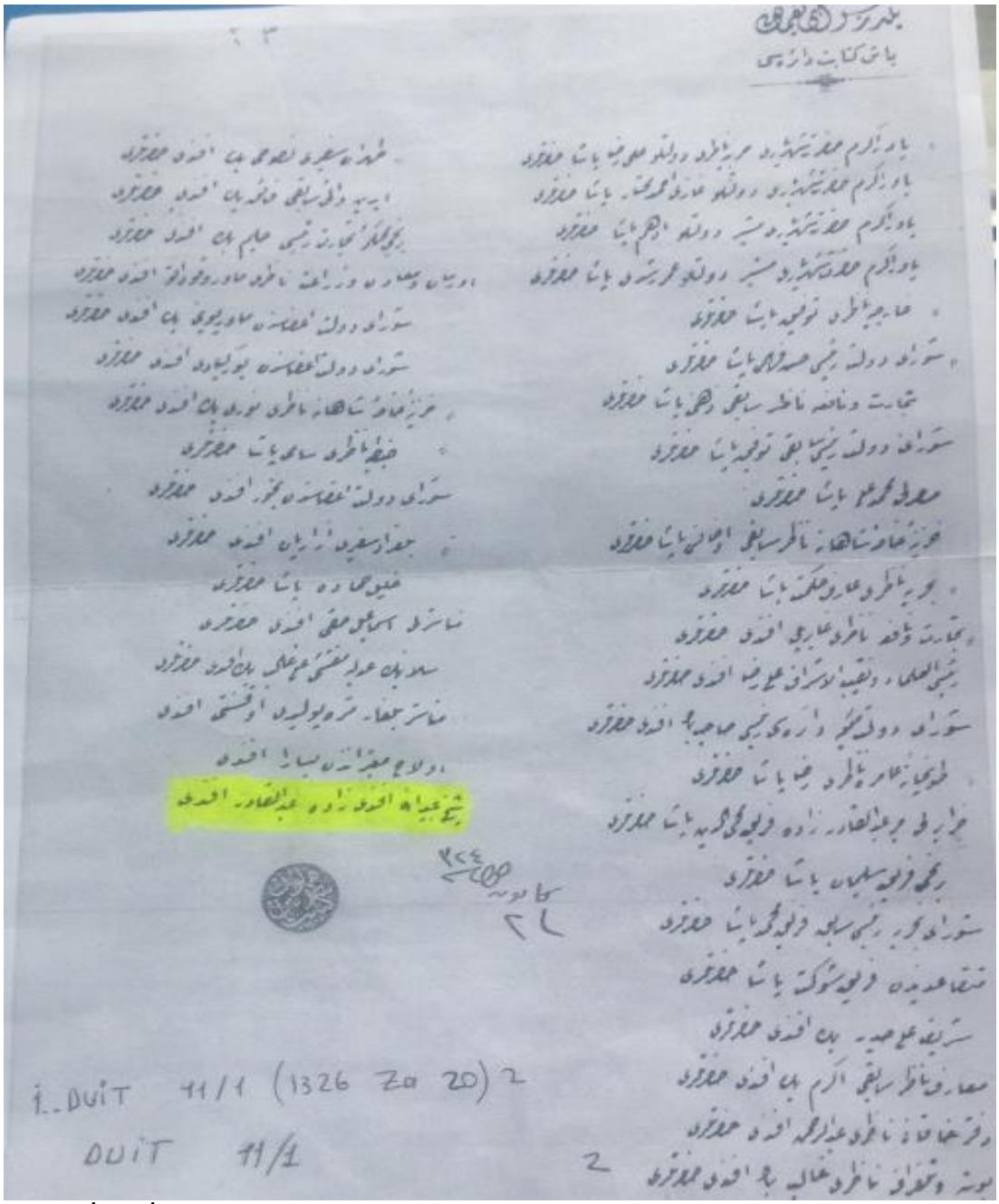
309 senesi ifa-yı vazife etmekte iken [mücrimin-i siyasiye olarak Medine-i Münevvere' ye nefy olmuştur.]

1. Haziran 1301 tarihi Beyrut Müstantikliğine 2000 kuruş maaşla tayin
2. Nisan 1304 Şam vilayetine ceza mahkemesi riyasetine terfi 3500 kuruş maaşla tayin
3. Nisan 1307 Bitlis vilayeti ceza mahkemesi riyasetine vekâleten de hukuk-u şer'iyye riyasetine terfi 4500 kuruş maaşla tayin olundu.
4. Mayıs 309 tarihinde… Vazife-i ifa etmekte iken mücrimin-i siyasiye olarak devr-i Hamidi'de Medine-i Münevvere' ye ve ikamete memur
5. 324 tarihinde hürriyetin ilanı üzerine Ağustos 324 tarihinde siyasi mücrimlerin affı dolayısıyla İstanbul'a gelmiş ve Âyan azalığına tayin olunmuştur.

301 tarihinde Beyrut Müstantikliğine maaşın 20 ve Nisan 304 tarihinde ceza mahkemesi riyaseti maaşının 35 ve 307 tarihinde ceza mahkemesi riyaseti memurluğunun 25 lira olup olmadığı Adliye Vekâletinden sorularak ilişik doğruluğunun anlaşılması icab eder.

Kaynak: TBMM Arşivi, Meclis-i Ayan Üyeleri Özlük Dosyaları, 42 Sicil No'lu Seyyid Abdülkadir Efendiye ait Özlük Dosyası.

Ek 10. Seyyid Abdülkadir'in Âyan üyeliğine atandığını gösteren belge

İ.DUİT 11/1 (1326 Za 20) 2

DUİT 11/1

(BOA, İ.DUİT, 11/1. (1326.Za.20).

Ek 11. Seyyid Abdülkadir'in KTTG'de çıkan bir yazısı

MÜHİM BİR ARİZA

Cemiyetimizin reis-i fazâil-enîsi Seyid Abdülkadir Ubeydullah Efendi'nin nümûne-i fikir ve irfanı

Ma'lumdur ki anâsır-ı muhtelife-i Osmaniyye miyânında Kürt unsuru oldukça bir mevki-i ehemm ihraz etmiştir. İsti'dad-ı mâderzâdları ve kabiliyet-i tekâmül ve tenevvürleri de teslimkerde-i ulu'l elbâbdır. İdare-i sabıka, kim bilir ne gibi bir politikanın ilca-yı sahîfi ile bunların kabâil-i mütenevviaları ve gayr-i Müslim unsurları arasına pek soğuk nifaklar, vasi' uçurumlar ilka etmiş ve Kürdistan inkıta'-ı rişte-i ittihâd ve muvâlât ile en dehşetli bir surette zedelenmiş idi. Bunun içindir ki hükûmet-i seniyyece e ziyade matmah-ı nazar-ı im'an olacak bir nokta-yı mühimme, kıt'a-yı fesîha-yı Kürdistan ve bunların Osmanlılık asabiyet-i kavmiyyesiyle bihakkın mezc ve tahliline medâr-ı yegâne-i istinad ise te'yîd-i bünyâd-ı alî-yi ittihaddır. Bu ümniyye-i mukaddese de ancak Kanun-i Esasi ve meşrutiyetin bilfiil tefhim ve ta'mîm-i maaliyatıyla hâsıl ve emzice-i muhtelife-i mahalliye ile kabil-i tevâfuku olamayacak her nevi harekât-ı gayr-i muhikka ise mana-yı alî-yi hürriyetin sû-i tefsirine pek vasî' çığırlar açacağından, bu da bütün cevami'-i masusasıyla muzırdır. Bu mahzurlar pây-ı taht-ı Hükûmet-i Osmaniyye'den bazen sernümâ-yı zuhur olmakta iken bunun aks-i te'sir-i hâricîsi her suretle şâyan-ı teemmüldür. Bu aralık görüyoruz ve muhâbberat-ı resmiyyeden anlıyoruz ki ilk tarih-i i'lan-ı hürriyetten beri, gayr-i Müslim vatandaşlarımız sırf zevk-i te'sir-i istibdâd-ı mâzi ile yine maziye ait birçok mevâdd-ı fecîa dermiyân ve hatta şimdi vuku bulmuş gibi bazı cerâim-i indiyye icad etmekte ve bütün safahât-ı matbuat- mahsusaları dahi bir vâveylâ-yı tufanı şikâyet ile kendini göstermektedir. Hükûmetçe de bunun teessür-i olarak, bir zamandan beridir ki ekabir ve eşraf-ı Ekrâd tazyik ve habse ilka olunuyor; istirdad-ı arazi dâiyeleri şiddetle meydan alıyor. Hamidiyye Alaylarının vücûb-i ehemm-i ıslahatına karşı, bunların lağvı gibi bu sırada te'sir-i hazır-ı siyâsiyesi kat'iyyen inkâr olunamayan bir hatayı diğer dahi mevzu-yı ma'rez-i tezekkür olmuştur. Bugün bu haller, anasır-ı muhtelife aralarındaki o bürudetli boşlukları imla değil ancak tevsi' ve bu suretle husulü tabii olan insılab-ı emniyet herhalde habl-i metin-i ittihadı kat' eder. Vakıâ vatandaşlarımızın vaktiyle mutazzarrır olmadıklarını iddia edemeyiz, fakat bu zarar-ı istibdâdî, bir unsura münhasır değil, bütün anasıra ve hatta unsur-ı İslam'a daha büyük bir mikyasta sârî idi. Tarihçe-i şüûn-ı istibdâdın tetebbu-ı fecâi'i bu hakikatleri vuzuhuna ve maddeten gösteriyor. Şu halde sırf bir unsurun mağdur olmak üzere tanıtılması ve anasır-ı sairenin de umumen zulmeden addiyle indiras-ı bünyad-ı müfid mevcudiyetlerine çalışılması doğru ve hiçbir suretle muvafık-ı şîme-i hak ve maslahat olamaz. Bu bâbda hükûmet-i Osmaniyye'nin en sâlim hatt-ı hareketi, cerâim-i mâziyye-i istibdâdın ebediyyen unutulup yalnız hukuk-ı şahsiyyenin ahkâm-ı âdile-i kanûniyye ile fasl ve şekavetleri zaten müsellem olup fakat şimdi de o hareket-i me'lûfelerinden vazgeçmemiş olanlar var ise, hangi unsura mensub olur ise olsun, bilâ-istisnâ ve ba'de't- tahkik emr-i te'dîblerinden müsâraat gösterilmesi ve bu fırak-ı muhtelife aralarındaki bürudet ve ihtilafâtın da tarafeyn ekâbir ve eşrafından ve memurin-i Hükûmet-i Osmaniyye'den mürekkeb heyet-i mahsusa-ı müteaddide vesâtetleriyle külliyen ref' ve izâlesi ve Aşâir Alaylarının çare-i ıslahât-ı matlûbeleri emrinde de ashâb-ı vukufun ma'lûmat ve mütalaât-ı mahsusalarına mürâcaat olunarak bu bâbda hâsıl olacak ıttılaâta göre icâb-ı halin gayet müteennîyâne bir

surette icrası en ziyade bir lâzıme-i mühimme-i siyaset olacağı mütalaasında bulunduğumun, mücerred bir sevk-i sahih-i maslahat ve hamiyyetle arzına cür'et ederim. Ol bâbda.

Fi 7 Teşrin-i sânî, sene 324 [1908]

Merhum Şeyh Ubeydullah Efendizade Abdülkadir

(Seyyid Abdülkadir, "Mühim Bir Arıza", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, 5 Aralık 1908; çev. Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 147.)

Ek 12. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnâmesi Tarih-i tesisi: 19 Eylül sene 1324
Cemiyet'in merkezi Vezneciler' de daire-i mahsusadır.
Dersaâdet, Kasbar Matbaası, Bâb-ı Âli Caddesi'nde
numro 25
1324
Tarih-i Tesisi: 19 Eylül 1324 [1908]
Cemiyetin merkezi Vezneciler' de daire-i mahsusadır.

Maksad-ı Tesis

Madde 1 - Ahkâm-ı celile-i İslâmiyeye muvafık ve saadet-i milletle selâmet-i vatanı mütekeffil olan Kanûn-ı Esâsî'nin kavaid-i muhassenatım bu hakayıka vakıf olmayan birtakım Kürtlere tefhim ve Osmanlılık sıfat-ı mübeccelesini daima muhafaza ile beraber din ve devletin yegâne medar-ı terakki ve hayatı bulunan usûl-u meşrutiyet ve meşveret muhafaza ve idame edildikçe makam-ı hilâfet-i kübra ve saltanat-ı uzmaya Kürtlerin revabıt-ı vesikasım teşyit eylemek ve vatandaşları olan Ermeni ve Nasturi ve akvam-ı saire-i Osmaniye ile hüsn-i imtizac ve muaşeretlerini bir kat daha takviye ve tezyid ve kabail ve aşair arasındaki bazı gûna münaferet ve ihtilâfı izale ile cümlesinin bir merkez-i meşru-i ittihâdda hemdest-i terakki olmaları esbabını temin ve maarif ve sanayi ve ticaret ve ziraatı neşr-ü tevsi' etmek mekasıd-ı esâsîyesi üzerine "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" nâmıyla bir cemiyet-i hayriye teessüs edilmiştir.

Madde 2 - Cemiyet; "Heyet-i İstişare", "Heyet-i İdare" nâmıyla azamî olarak kırk zatdan müteşekkil ve sair aza-yı muavine ile Ekraddan mürekkebdir. İşbu heyet-i istişare ile heyet-i idarenin ikisine birden "heyet-i umumiye" denir.

Heyet-i İstişare

Madde 3 - Heyet-i İstişare Kürt meşayih ve eşraf ve erbab-ı fıkr ü kaleminden fevkalâde haiz-i şöhret ve haysiyet olan zevattan yirmi beş kişiden ziyade olmamak üzere teşekkül etmiştir. Heyet-i istişareye aza olabilmek içün evvelâ İstanbul'da mukim olmak, saniyen yirmi beş yaşından dûn olmamak, salisen su-i ahval ile müştehir olmayıp herhalde mekârim-i ahlâk ile muttasıf bulunmak, rabian cünha ve cinayetle mahkûm olmamak, hamisen ûlemâ ve meşayih ve eşraf ve erbab-ı fazl ü kemâlin haiz-i şeref ve itibar olanlarından bulunmak şarttır.

Heyet-i İdare

Madde 4 - Cemiyetin on beş kişiden ibaret "Heyet-i İdaresi" İstanbul'da mevcut Kürt ûlemâ ve meşayih ve eşraf ve erbab-ı fıkr ü kalemiyle sair efrad-ı Ekraddan mürekkeb ve Ayasofya Camünde müctemi' meclis-i umumice intihab ve tevkîl kıhnan bir heyet-i müntehibe tarafından ârâ-yı hafiye ile ekseriyet kazananlardan intihab ve tayin edilmiştir.

Madde 5 - Heyet-i idare, cemiyete ait umur ve muamelâtı ifa ve temşiyete ve bu babda icab eden mukarreratı ittihâza ve şubelerle muhabereye memurdur. Heyet-i İdare halledemediği umur-u mühimme ve fevkalâdeyi Heyet-i İstişare ile birleşerek müzakere ve ittihâz-ı mukarrerât eder. Heyet-i İdareye aza olabilmek içün evvelâ

İstanbul'da mukim olmak, saniyen yaşı yirmi beşden dûn olmamak, salisen mekârim-i ahlâk ile muttasıf olub su-i ahval ile müştehir, cünha ve cinayetle mahkûm olmamak, rabian Türkçe ve Kürtçe lisânlanyla tekellüm ve tahrire muktedir olmak lâzımdır. Kürtçeyi bilmediği takdirde elsine-i saire-i mütedavileden birine güzelce vakıf olmak lâzımdır.

Madde 6 - Aza-yı muavine olmak içün evvelâ hüsn-i hal ile ma'nıf olduğu Heyet-i İdare veya İstişare veya diğer aza-yı muavineden üç zat tarafından tahakkuk etmek, saniyen kalemen ve fikren yahut haysiyeten ifa-yı hizmet ve muavenet edebilmek, salisen yirmi yaşını ikmal etmiş olmak, rabian bir gûna cinayet ve cünha ile mahkûm olmamak lâzımdır. Evsaf ı mesrudeyi haiz olan zat heyet-i umumiyenin ekseriyet-i ârâsıyla intihab ve ta'yin edilir. Bunlar daimî olup bir sebeb-i meşru' olmadıkça ve heyet-i umumiyenin ekseriyet-i ârâsına iktiran etmedikçe azalıktan çıkarılamaz.

İçtimaat

Madde 7 - Heyet-i umumiye lâakal ayda bir def a bilictima heyet-i idarenin hall ve tesviye edemediği mevadd-ı mühimme ve fevkalâdeyi ekseriyet-i mutlaka ile ittihâz-ı mukarrerât eder. Heyet-i umumiyede riyaset elifba tertibi ile heyet-i istişare azalan tarafından bilmünavebe ifa edilir. Tesavî-i ârâ vukuunda ictimada riyaset eden zatın reyi iki itibar olunur. Heyet-i umumiyeden yirmi bir aza hazır olmadıkça ârâya müracaat edilmez. Rey-i hafiye müracaat içün o celsedeki aza-yı mevcudenin sülsünün teklifi şarttır.

Madde 8 - Heyet-i idare lâakal haftada iki def a ictima ederek müzakeratı o günkü celsede elifba tertibi ile bilmünavebe kendi beynlerinde bir reis tarafından idare ve her celse içün aynı suretle hareket edilir. Sülsan-ı aza hazır olmadıkça ârâya müracaat edilmez ve âtideki mevadd-ı istisnaiyede ma'ada hususatda o celsedeki aza-yı mevcudenin ekseriyet-i ârâsıyla karar verilir. Rey-i hafiye müracaat etmek içün o celsede mevcut azanın sülsünün teklifı şarttır.

Madde 9 - Meclis-i umumî, heyet-i istişare ve heyet-i idare ile aza-yı muaveneden mürekkebdir. Heyet-i umumiye iki sene müddetle müntehib olduklarından inkıza-yı müddetlerinde yerlerine evsaf-ı lâzıma-i salifeyi haiz zevatı meclis-i umumî rey-i hafı ile her heyet içün ayn ayn intihab icra eder. Müddeti munkazi zevat tekrar intihab hakkını haizdir.

İşbu meclis-i umumî mümkün olduğu halde azadan olmak şartıyla ikiyüz kişiden dûn olmayacaktır. Cemiyetin mühr-ü mahsûsuyla mehtum olarak verilecek talimat dairesinde ifa-yı nesayih ve hizmet içün vilâyete gönderilmesi lâzım gelen zevat ekseriyetle aza-yı mümaileyhden tercihan intihab olunur. Aza menafı'-i umumiyeye ait hususatta cemiyetle muhabereye mezundurlar.

Madde 10 - Cemiyet Dersaâdet'de Kürtçe ve Türkçe şimdilik haftada bir defa münteşir bir gazete tab' edecektir.

Madde 11 - Cemiyet Kürtçe lisânı üzere tedrisat-ı ibtidaiyeyi teshil içün lisân-ı Kürdiyi tedvîn ve Kürtçe sarf ü nahvı mükemmel bir kamus tertîb ve temsîl ve akaid-i diniye ve fünûn-u mütenevviaya dair âsâr tahrir eyleyecek veya ettirecektir. Kürtçe en güzel ders kitablan telife muvaffak olanlara heyet-i umumiyenin tensibi ile münasib ikramiyeler itasıyla icra-yı teşvikat edecektir.

Madde 12 - Cemiyet Maarif Nazın nezdinde icra-yı teşebbüsat ile icab eden yerlerde mekâtib-i ibtidaiye-i rüşdiye, idadiye ve âliye küşad ettirmeğe gayret edecektir. Maarif nezaretinin küşad edemiyeceği mahallerde cemiyet bu noksam telâfiye ve medaris-i münderiseyi ihya içün Maarif Nezaretine muavenet hususunda ibraz-ı himmet edecektir.

Madde 13 - Cemiyet lisân-ı resmî olan Türkçeyi mekteblerde ve Kürtler arasında talim içün son derecede çalışacaktır.

Madde 14 - Şimdiye kadar matbu' ve gayr-ı matbu' ne kadar âsâr-ı müfide-i Kürdiye varsa cem' ve telfik ve neşr ü tedris edilmeğe ve edebiyat-ı Kürdiyenin bir tarihçesini tedvin-i neşre itina edilecektir.

Madde 15 - Cemiyet Kürdistan'a zevat-ı münasibe i'zam ederek Kürtlerle Enneniler ve milel-i saire arasında ve Kürt aşairinin yekdiğeri beyninde tezyid-i itilâf esbabım tahaıri ve temin ve nesayih-i lâzıma icra edecek ve bu babda hükûmat-ı mahalliye ile ûlemâ ve meşayih ve rüesanın nüfuz ve haysiyetinden istifadeye çalışacaktır. Binâenaleyh bu hususda Ermeni cemiyetlerinden dahi istifade edilmek üzere Dersaâdet'de Kürtlerle Ermenilerden mürekkeb bir heyet-i muhtelite teşkili ile bu maksadın behemehal vücuda gelmesine bezl-i mesaî edecektir.

Madde 16 - Kürtlerin terbiye-i fıkriye ve ictimaiyeleri elzem olmasına nazaran gerek bu ilk meclis-i mebusan gerek âtiyen intihab edilecek mebusan meclisleri içün Kanûn-ı Esâsî'nin bahş ettiği hukuku bihakkın muhafaza ve müdafaa edebilecek ihtiyacat-ı memlekete vakıf ve münasib aza intihabına himmet ve bu babda icab eden programlan tanzim ve neşriyat-ı muktaziye ifa edilecektir

Şuabat

Madde 17 - Cemiyetin Kürtlerle meskûn vilâyet ve sancak ve kazalarda birer şu'besi olacakdır. Bu şu'belerin her birinin birer heyet-i istişaresi ve idaresi ve aza-yı muavinesi olacaktır. Bu şu'belerin cümlesi İstanbul'daki merkez-i umumiye merbut olub Dersaâdet'deki bu merkez-i umumiden bilmuhabere alacakları talimat dairesinde ifa-yı vazife etmekle mükelleftir. Bu şu'beler sarfiyat-ı muktaziyesini merkez-i umumiye bildirecek ve o halde merkez-i umumi ile bihmuhabere ittihâz olunacak karara ve alınacak muvafakata göre icra eder. Şuabatdaki intihab merkez-i umumideki intihabatın usûlüne tabidir. Mikdar-ı aza her yerin icabât-ı mahalliye ve mevki'esine tabidir.

Varidat

Madde 18 - Cemiyetin varidatı heyet-i umumiye ile aza-yı muavinenin kudret-i maliye ve hamiyyet-i milliyeleri nisbetinde verecekleri duhûliye ve şehriyelerden gazete bedelâtı ve kütüb-ü mütenevvia esmanından ve erbab-ı hamiyyet tarafından ita edilecek nakdi ve gayr-ı nakdi tebeıru' ve ianelerden ibarettir.

Mevadd-ı Şetta

Madde 19 - Cemiyetin muvazzaf bir kâtibi ile muvazzaf ve mütekeffil bir muhasib ve veznedan bulunacak ve bir daire-i mahsûsasıyla bir mühr-i resmisi olacaktır. Kâtib ve muhasib ve veznedar birer gün devama mecburdur. Cemiyet kasasında elli liradan fazla para bulunmayacak ve mütebakisi bankaya tevdi' ve tenmiye edilecektir.

Madde 20 - Heyet-i Umumiye azasıyla azadan birinin ahkâm-ı islâmiyeye ve kavaid-i ahlâkiyeye sarihan mugayir ve işbu nizamnâmeye muhalif hâl ü haraketi meşhud oldukda vuku'bulacak şikâyet ve teklif üzerine heyet-i umumiyeden üç aza tarafından icra edilecek tahkikat-ı ibtidaiye mucibince ve sülsan-ı ekseriyetle azalıktan afv edileceği gibi bilâ mazeret-i meşru'a ayda dört ictima'da isbat-ı vücûd edemeyen aza münkazi addedilerek yerine diğeri intihab edilecektir.

Madde 21 - Azadan iki zât ve muhasebecinin mühürleriyle cemiyetin paralan ahz ü kabz ve bankaya tevdi' olunacaktır. Ve akçe verecek olanlara cemiyet tarafından meclis-i idarenin mühr-ü resmisini havî bir makbuz verilecektir. Heyet-i umumiye azasından müntehib üç zât tarafından her ay nihayetinde mevcud sandık ta'dad ve hesabat tetkik edilecektir. Altı ayda bir kere varidat ve mesarif muvazanesi cetveli tanzim ve gazete ile ilân edilecektir.

Madde 22 - Eshab-ı maaşdan olanlar maaşlarından asgarî yüzde iki, vesaireleri on kuruşdan dûn olmamak üzere şehrî bir miktar para vereceklerdir.

Madde 23 - Menafı'-i umumiyeye ait bir husus içün cemiyet tarafından tebligat ifası iktiza etdiğinde o mahalce aza-yı istişareden hangi zâtın şeref ve itiban daha ziyade mer'î ise tebligat-ı vakıaya o zât tavassut edilecektir.

Madde 24 - Memalik-i Osmaniyenin Kürtlerle meskûn vilâyetlerinde mütemekkin ahaliden herhangi birinin Kanûn-ı Esâsî ve nizamat-ı mevzu'ası hilâfında mazlum olduğu veyahut Kürtlerden herhangi birinin anasır-ı saire mensublarından hangi birine zulm ettiği biltahkik orada bulunan şu'be vasıtasıyla mezalim-i mütehakkika-i vakıanın ref ü izalesi hususunda müracaat vuku'unda cemiyetimiz yine kanun dairesinde hükfımet-i seniye nezdinde teşebbüsât-ı lâzımada bulunacaktır. Cemiyete mensub olmayıb da cemiyete atfen bazı ahvâl ve harekâta tasaddi edenlerden dolayı cemiyet her türlü mesuliyeti reddettiği gibi cemiyete mensub olub mensubu olduğu şu'benin ma'lûmat ve mesleği haricinde hod-be-hod teşebbüsatda bulunanlar azalıktan afv edilirler.

Madde 25 - İleride icab etdikce işbu nizamnâmenin mukteza-yı hâl ü maslahata göre ve heyet-i umumiye azasından dört zâtın teklifi ile ve sülsan-ı ekseriyetle ta'dil ve yeniden bazı mevad ilâvesi caizdir.

Madde 26 - İstifa, gaybubet-i mecburiye, infisâl ve vefat vuku'unda heyet-i istişare ve idare azasından her biri on zatın ism ü şöhretini mübeyyin birer cetvel tanzim ve evvelce ihzar edilib boş olduğu muvaceheten bilmuayene anlaşılan bir sandıka serren vaz'edilecek ve muvacehe-i umumiyede küşad edilerek en çok rey kazanan azalığa dâhil olacaktır.

Madde 27 - Cemiyet bilcümle hükûmat-ı meşrutada bu gibi cemiyetler hakkında cari olan usûl ve âdâta tabiyet eder.

Nizamnâmenin 7′nci maddesine zeyl:
Cemiyetimiz, merhum Şeyh Abdullah (Tarık Zafer Tunaya böyle yazıyorsa da doğrusu Şeyh Ubeydullah'tır.) Efendizâde Seyyit Abdülkadir Efendi Hazretlerini riyaset-i ulâya ve Damad-ı Hazret-i Şehriyârî merhum İsmail Paşazâde Müşir Ahmet

Paşa Hazretlerini de riyaset-i saniyeye intihab etmiştir. Riyaset-i ulâ müşarıı'n-ileyh Abdülkadir Efendi Hazretlerinin zâtıyla kaim ve kendilerine münhasırdır. Gaybubet-i âliyelerinde müşarün-ileyh Ahmet Paşa Hazretleri ifa-yı vekâlet buyuracaklardır.

(Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I**, s. 409-413;Bayrak, **age**, s.598; Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, s. 109-116.)

Ek 13. Kürdistan Teali Cemiyeti Nizamnamesi

Kürdistan Teali Cemiyeti Nizamnamesi

Madde 1 - Kürtlerin menafi-i umumiyesinin temin ve teshili inkişafı maksadıyle "Kürdistan Teâli Cemiyeti" nâmı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Merkezi İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve indelhace sair yerlerde şubeler küşad edecektir. Aynı maksada çalışacak cemiyat ve akvam-ı saire ile teşrik-i mesai eder.

Madde 2 - Cemiyet maksadına vüsûl için, her lisanda yevmi ve mevkut gazete, risale ve kitaplar neşir ve mütalâahaneler, mektepler ve matbaalar tesis edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münasip yerlere heyet-i irşadiyeler gönderecek ve her nevi müesesat-ı hayriye ve içtimaiye vücude getirecektir.

Madde 3 - Sui ahlâkla müştehir olmayan her Kürt ve Kürt olmayan ve cemiyetin makasıdına hizmet etmesi memul bulunan herkes cemiyete aza olabilir.

Madde 4 - Cemiyet azalıkları müessis, âmil ve tabiî namile üç sınıfa ayrılır.

1 - Esna-yı duhulde asgari dört lira duhuliye ita ve şehri bir lira taahhüt eden aza-yı müessiseden olur.
2 - Hin-i duhulde asgari iki lira duhuliye ve şehri elli kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.
3 - Mebde-i duhulde asgari beş kuruş duhuliye ve şehri iki kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

Madde 5 - Cemiyetin varidatı azaların duhuliye ve şehriyelerinden mütehassıl mebaliğ ile teşebbüsat-i cemiyetten, teberrüat ve saireden mütehassıl mebaliğdir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 - Hey'et-i idare bir reis ve iki reis vekili ve on üç azadan ibarettir. Muhasebeci ile başkâtip ve veznedar ve kâtip aza meyanında intihap olunur. Reis mutlaka aza-yı müessise meyanından, diğerleri müessis, âmil ve tabiî azalardan rey-i hafi ile intihap olunur. Müddetleri bir senedir. Sene nihayetinde âtide beyan olunacak heyet-i umumiyenin hin-i akdinde yeniden hey'et-i idare ıntihap olunur. Evvelki heyetin tekrar intihabı caizdir. Bu heyetin fevkinde bir heyet-i istişare bulunacaktır. Hey'et-i istişare indelicap meşâyih ve ulema ve şürefa ve ümeradan heyet-i umumiyenin intihabiyle teşkil edilir.

Madde 7 - Hey'et-i idare riyasetinin inhilâli takdirinde riyasete reis-i sani infisalinde yerine reis-i mezkûrun madununda haiz-i rey olan zat ikame edilir. İnhilâl edecek azalığa heyetin ekseriyet-i ârası ile bir zat intihap olunur.

Madde 8 - Veznedarın mükeffil olması şarttır.

Madde 9 - Hey'et-i idare bir sene-i kâmile zarfında nizamname-i dâhilî mucibince cemiyetin her nevi umur ve muamelâtını tedvir eder ve bu müddet zarfındaki teşebbüsat ve icraattan yegâne mesul bulunur.

Madde 10 - Hey'et-i idare haftada lâakal bir defa içtima eder.

Madde 11 - Hey'et-i idare mukarreratı ekseriyet-i arâ ile ittihaz edilir. Fazla bir rey ekseriyeti temin eder.

Madde 12 - İçtimaın ruznamesi içtima'dan evvel Reis ve kâtib-i umumi tarafından ihzar ve heyete tebliğ olunur. İttihaz olunan mukarrerat defteri mahsusuna kayd ve zeyri onu ittihaz eden hey'et tarafından imza edilir ve karara itiraz eden aza mevadde mukarrere zeyrine esbab-i itiraziyeyi kayıt ve imza eder. Hey'et-i idare kendisini terkip eden on altı azadan dokuzu olmadıkça ittihaz-ı mukarrerat edemez.

Madde 13 - Sene hitamında heyet-i idare heyet-i umumiyeyi içtimaa davet eder. İçtimaın ilânı yevmi içtimadan lâakal on beş gün evvel yapılır.

Heyet-i Umumiye

Madde 14 - Hey'et-i umumiye cemiyetin her nevi azasından teşekkül eder.

Madde 15 - Vâki olacak dâvete vakti muayyeninde icabet eden mikdarı azanın içtimaı ile hey'et-i umumiye teşekkül eder ve her nevi kararlar ittihaz edebilir.

Madde 16 - Hey'et-i umumiye senede bir kere Ağustosun otuz birinci günü alelâde içtima eder. Hey'et-i idarenin kararı veyahut aynı bir merkezin bir sülüs azasının talebiyle bir defaya münhasır olmak üzere suret-i fevkalâdede içtimaı mümkündür.

Madde 17 - Hey'et-i umumiye nisap husulünden sonra müessis azanın en yaşlısı tarafından mezkûr içtima için bir reis ve kâtip intihabına dâvet olunur. İntihap olunan reis, heyet-i idarenin muamele-i intihabiyesine yardım etmek üzere aza-yı mevcude arasından ayrıca yedi zat tayin eder.

Madde 18 - Hey'et-i umumiye bir senelik hûlâsa-i hesabiye ve icraatı gösteren mazbatayı istima ve münakaşa neticesinde tasdik eder. Badehu intihabata şüru ile (6) ncı madde mucibince yeni heyet-i idareyi ve kongre azasını intihap eder.

Madde 19 - Reylerin tasnif ve neticesinin ilânı aynı içtima iptidasında icra edilir.

Madde 20 - Senede bir defa Merkez-i Umumîde içtima eder. Cemiyetin hali malîsini ve bir senelik icraatını tedkik ve tasdik eder. Ertesi seneye ait umum şuabatın bütçelerini tedkik ve tâyin ve indellüzum cemiyet nizamnamelerinde tadilât icra eder. Kongrenin içtima ve suret-i müzakeresini irae eden tafsilât nizamname-i dâhilîde münderiçtir. Kongreye her şubeden lâakal bir zat intihap olunur.

Kasa, Tahsil-i Varidat, Sarfiyat ve Umur-u Tahririye

Madde 21 - Bütün azanın duhuliye ve şehriyeleri yekûnunun yüzde yirmisi kasada hıfz ve mütebakisi bir bankaya tevdi olunur.

Madde 22 - Cemiyet varidat ve mesarifini defatiri mahsusasına müdekkikane kaydetmek veznedarın ve bu muamelenin usulü dairesinde icrasını teftiş Reisin vazifeleridir.

Madde 23 - Taahhüdat-ı şehriye ve her nevi varidat-ı cemiyet koçanlı makbuzlarla ahzedilir. Bunların numarası sene dâhilinde ve bilâfasıla teselsül eder. Bu makbuzat cemiyetin mühr-ü resmisi ile reis ve veznedarın imzasını ihtiva eder.

Madde 24 - Sarfiyat ve kabziyat evrak-ı sübutiye ile ve şekl-i kanuniye muvafık bir surette icra olunur.

Madde 25 - Makbuz verilmeden hiçbir kimseden bir para alınamayacağı gibi marülzikr evrak-ı sübutiyesi sandığa konulmaksızın masraf dahi edilemez.

Madde 26 - Kasaya para vaz ve ihracı behemehâl reis ve veznedar ve heyet-i idare azalarından hazır bulunandan bir zâtın huzuru ile mümkündür. Anahtar daima veznedarda bulunur. Sandığı, reis ve hazır bulunan aza mühürlerler.

Madde 27 - Evrak-ı muhabereyi imza hakkı reisin veya vekilinindir ve bu imza daima mühr-ü resmi ile beraber bulunur.

Madde 28 - Umur-u tahririyenin ve Cemiyet kütüphanesinin idaresi kâtibe aittir.

İnzibat

Madde 29 - Cemiyetin programı ile muayyen esas ve maksat hilafında harekette bulunanlar heyet-i idare kararı ile bir daha girmemek üzere azalıktan çıkarılır.

Madde 30 - Müteahhid olduğu şehriyeyi bilâmazeret üç mah tediye etmeyenler veya cemiyetçe memur edildiği vazifeyi üç defa vaki olacak ihtara rağmen ifa etmeyenler müstafi addolunur.

Madde 31 - Cemiyete ait mebani dâhilinde kumar, müskirat isitmali memnu olup muhalif harekette bulunanlar idare kararıyla tembih ve tekerrürü halinde cemiyetten çıkarılır.

Madde 32 - Cemiyetin malik olduğu nükut ve emvali menkule ve gayr-ı menkule üzerinde azadan hiçbir fert hiçbir türlü hakkı tasarruf iddia edemez.

Madde 33 - Aynı merkeze merbut azadan bir sülüsün talebiyle hey'et-i idare hesabatının her zaman rüyeti mümkündür.

Madde 34 - Şuabatın merkeze nazaran vaziyeti nizamname-i dâhili ile tayin edilecektir.
(Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II,** s. 205-208.

Ek 14. Seyyid Abdülkadir'in Paris Barış Konferansı'na çektiği telgraf

Konstantinop 2 Ekim 1919

Sayın Başkan,

"Kürdistan'ın Güney ve Kuzey olarak iki farklı bölgeye ayrılmasıyla ilgili söylentiler durmak bilmiyor. Kürdistan'ın böylesi bir bölünmüşlüğünün, Yakın Doğu'nun durumunu kuvvetlendiremeyeceğini sayın ekselanslarının dikkatine çekerim.

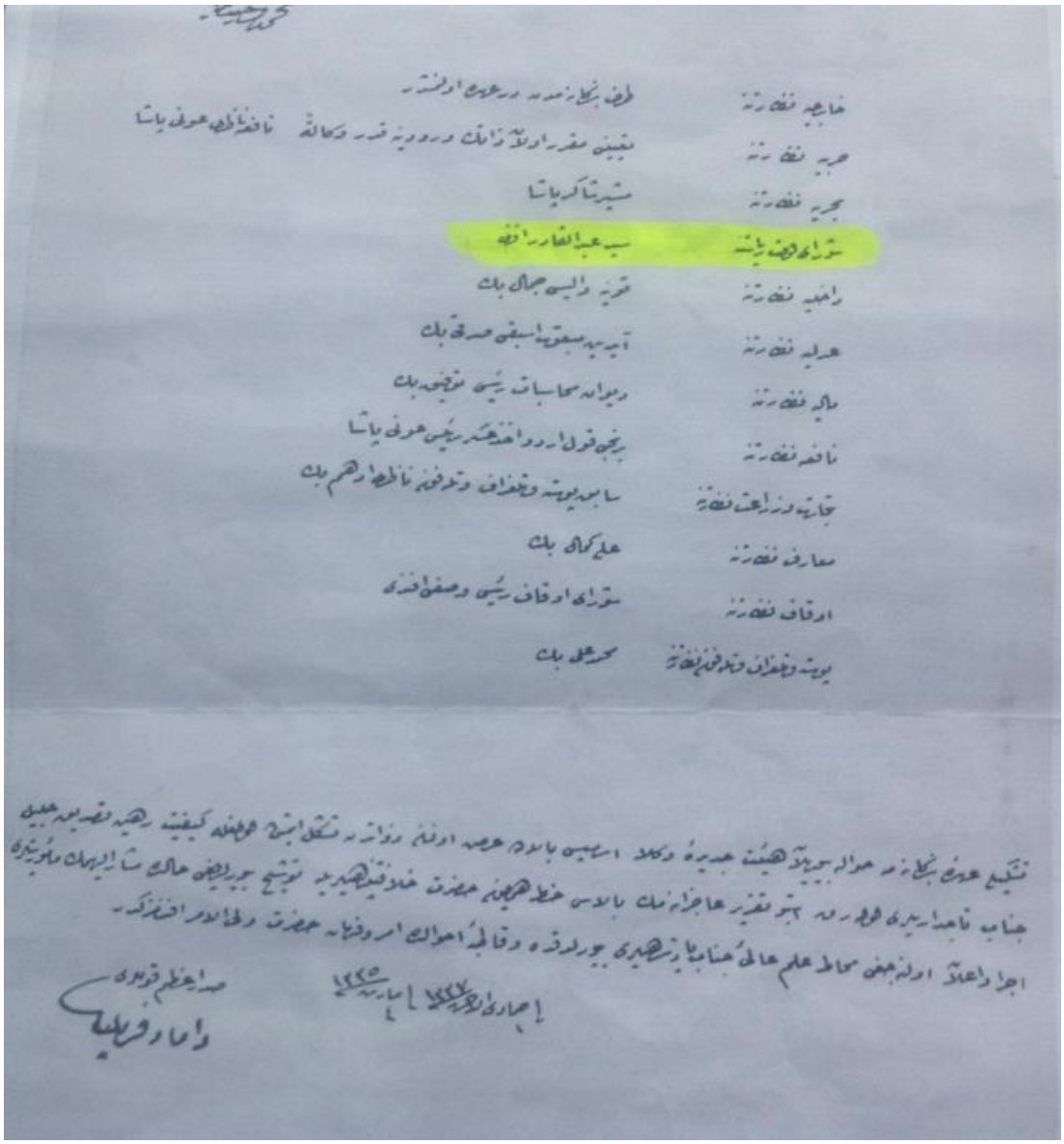
Birlik (İttihat) Hükûmeti'nin baskısı altında olmayan yerlerde Kürtler, Bağlaşık güçlere karşı silah çekmeyi reddettikleri gibi, Türklerin hâkimiyetlerini kuramadıkları bölgelerde Ermenileri korudular. Şimdi Konferans'ın adaletine güvenerek, bölünmez bir Kürdistan'ın tanınmasını beklemektedirler.

Gerçekte, Konferans'a şerefle sunduğumuz Kürdistan sınırları içindeki etnik formu bölmek istemek ve farklı güçlerin mandasına vermek, bu parçaları sonu bilinmez karanlıklara sürükleyecektir."

Senatör Seyyid Abdülkadir
Paris Yüksek Konsey Kürt Birliği
Başkanlığı'na Merkez Komitesi Başkanı

(Yıldız, **age**, s. 79-80)

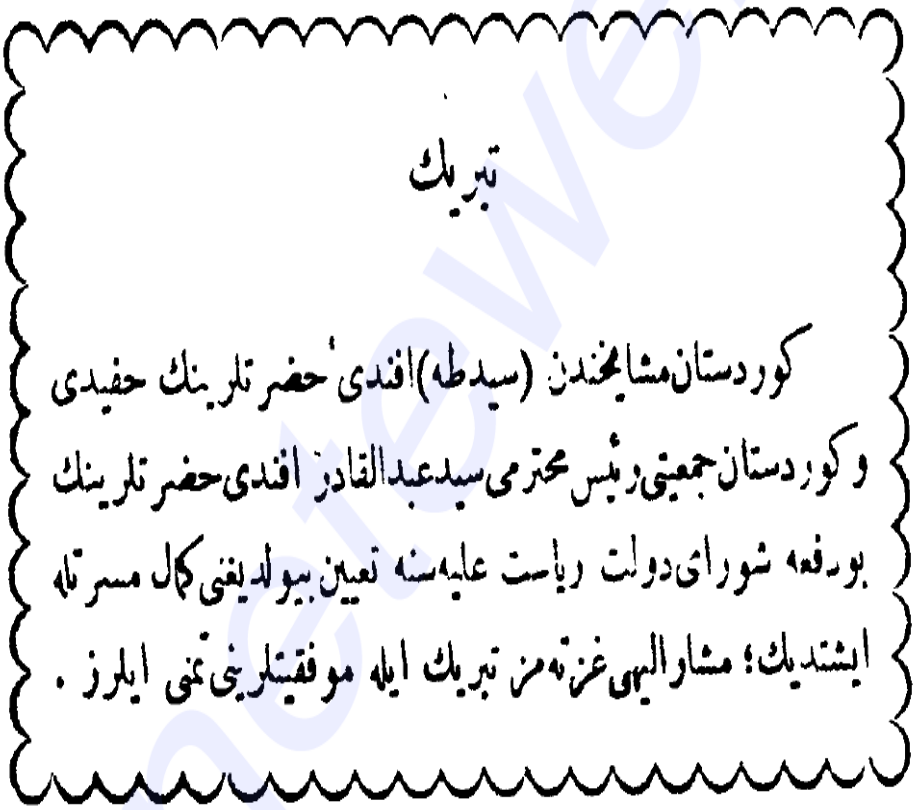
Ek 15. Seyyid Abdülkadir'in Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanması

4 Mart 1919'da, I. Damat Ferit Paşa kabinesinde yer aldı.

(BOA, İ. DUİT 9/56 (1337. C. 01).

Ek 16. Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanan Seyyid Abdülkadir'e Jîn'den tebrik

تبريك

كوردستان مشايخندن (سيد طه) افندى حضرتلرينك حفيدى
و كوردستان جمعيتى رئيس محترمى سيد عبدالقادر افندى حضرتلرينك
بو دفعه شورای دولت رياست عاليه سنه تعيين بيولديغنى كمال مسرتله
ايشتديك؛ مشار اليهى غزته مز تبريك ايله موفقيتلرينى تمنى ايلرز .

Tebrik

Kürdistan şeyhlerinden (üstteki metinde meşayihinden) Seyyid Taha Efendi Hazretlerinin torunu (üstteki metinde hafidi) ve Kürdistan Derneği'nin (Üstteki metinde cemiyetinin) saygıdeğer Başkanı (üstteki metinde reis-i muhteremi) Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretlerinin, bu kez Danıştay (üstteki metinde Şûra-yı Devlet Riyaset-i âliyesine) yüksek başkanlığına atandığını (üstteki metinde tayin buyrulduğunu) büyük bir sevinçle (kemal-i meserretle) işittik; adı geçeni gazetemiz (müşarünileyhi tebrik ile muvaffakiyetlerini temenni eyleriz) kutlar, başarılı olmasını diler.

(Jîn dergisi, sayı 13, 10 Mart (1335) 1919, s. 2).

Ek 17. Kürt Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na sunduğu bir nota

Kürt Halkının Talepleri Üzerine Bir Nota

Ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni istemleri bugün resmi olarak tanınırken, Kürt halkının haklı istemlerini Barış Konferansı önünde daha net açıklayabileceğimi sanıyorum.

Etnografik açıdan Türkiye Kürdistan'ının sınırları Kuzeyde Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve Batıda Erzurum'dan, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divrik, Güneyde Harran, Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Ak-el-man, Sinna; Doğuda Revanduz, Başkale, Vezir Kale yani İran sınırından Ararat dağına kadar devam ediyor.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri, Kürtler bu bölgeleri çeşitli isimler altıda, 13. asırdan beride Kürtler adıyla işgal etmişlerdir. 1.Sultan Selim'e kendi istemleriyle bağlandıkları döneme kadar, Kürdistan, kırk altı bağımsız beylikten oluşuyordu: Diyarbakır, Dinver, Sary Sul, Ler, Ardial, Hakkâri, Emadiya, Kürkel, Fink, Hassan Kef, Çemüs Gözek, Mirdasi, Ekil, Sasur, Hezan, Kilis, Seruan, Derzini, Erdihan, Hak, Terkel, Seydi, Süleymaniye, Sehran, Terkül, Kalay, Davud, Pelinkan, Bitlis, Garzan, Botan,(vb.) Bağımsız Kürt Beyliklerinin etkisi altında bulunuyorlardı.

Mommsen, Roma tarihinde Ermenistan'ı Fırat, Dicle ve Kur ırmakları arasına yerleştirmektedir. İngiliz Ansiklopedisi Nuttals, daha açıklayıcıdır ve olduğu gibi kelimelere sahibiz: "Ermenistan Batı Asya içinde bir ülke, Hazar denizin batısında, Kürdistan dağlarının Kuzeyinde, Türkiye, Rusya ve İran tarafından bölünmüş, Ararat dağının doruklarına ulaşan bereketli vadiler tarafından geçilen bir platoyu işgal eder.

Bu açıkça, Ermenilere, Kürtlerin ülkesi üzerinde haksız istekler ileri sürdüklerini, topaklarını elde tutanlar olarak kime başvuracaklarını göstermektedir

Kürdistan'ın içinde bulunan Erzurum vilayeti ile ilgili olarak, büyük çalışması içine Asya kıtasının sınırlarını yerleştiren, büyük coğrafyacı Elisee Reclui'nin otoritesine başvurabiliriz. Ona göre, Kürt çoğunluğunun sınırlarınca yasallaşan bir Kürdistan vardır. Dünya haritasının yakın değişimi içinde ulusal prensibi uygulayan, insanlık görevlerine kendini verenleri aydınlatmak için bu büyük coğrafyacının adını bir görev olarak anmadan edemeyiz.

"Yoğun aşiretlerin gruplandığı vadiler içinde, özellikle Zap havzası içinde Türk ve Persler karsısında farklı bir devlet kurma tutkuları olan, yeterli güçte bir ulus oluşturmaktadırlar."

İşte büyük bir coğrafyacının 1884'te yazdıkları.

Doğal olarak başka istidatlar Konferans bünyesinde ortaya çıkabilir. Buna karşın, bize göstermektedir ki, kuruluş yolundaki Ermenistan'da merkez içinde çoğunluk olan Kürt halkı, savaşçı ve ulusal bağımsızlıklarına düşkün olarak, şüphe olmayacak ki, kurulacak Ermenistan'da Bağlaşıklar sürekli güçlü bir ordu

tutmadıkça düzensizlik yaygın bir durumda hükmedecektir. Kaldı ki bu ordunun kendisi, bütün savaşlarda tehlikeye atılacak.

Ermeniler, büyük Ermenistan için hak ileri sürüyorlar; çünkü İ.Ö.50 yıllarında Tigran zamanında bir Ermeni Krallığı mevcuttu. Fakat kasıtlı olarak Roma İmparatorluğuna bağlı olan topraklarının Tigran'ın sağlığında Pompe tarafından tekrar işgal edildiğini eklemeyi unutuyorlar.

O halde bu gözlem etnik ve ırk kaynağı olarak Büyük Ermenistan'ı düşünmelerine izin verecek doğallıkta değildir.

Savunucuları gibi Ermeniler de, istemlerinin haklılığını Kürdistan'da oturan birkaç bin Ermeni üzerine basarak ispat etmeyi denemektedirler. Bu iddiaya yanıt olarak, sadece bir kez daha Nuttals'ın tanıklığına başvuracağız. "Ermeniler tarihen eski dönemlerinden beri komşu ülkelere göç ettiler. Yahudiler gibi çoğunluğu bankacıdır ve sadece ticari işletmelerle ilgilenirler. Kürtler bu bölgelerde geniş kâr alanı bulan ve ticari yetenekleri tarafından yönlendirilen Kürdistan'da bugün oturan Ermeni azınlığı inkâr etmeyi hiçbir zaman aramıyorlar. Sadece Kürtlerden yararlanma niyetleriyle, Kürdistan'a doğru göçü kendi istemleriyle tercih ettiler."

Tamamen aynı niyetin etkisi altında tarihi ihmal ederken, şehirlerde yaşamayı tercih ettiler.

İlgili kanıt sıfatıyla Avrupa ve Türkiye'den çıkan resmi tanıkları aktarabiliriz. Berlin Anlaşmasını takiben, İngiliz Baker Paşa, Osmanlı meclis başkanı Said Paşa ve ileri gelen Ermenilerden Minas Efendi'den oluşan bir komisyon, halk sayımı yapmak amacıyla, Kürdistan'a gönderildi.

Diyarbakır ilinde gerçekleştirilen sayımı, sadece örnek olarak belirteceğiz:
Sonuç olarak verilen 840.000 kişi içinde 600.000 Müslüman ve 240.000 Hristiyan ve Yahudi'dir.

1895'te Kürt dostu olmaktan uzak, Rusya Dışişleri Bakan'ı Prens Lobanov, Bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde, Ermenilerin azınlıkta olduğunu resmi olarak doğruladı.

Aynı dönemde, Fransa Millet Meclisi'nde 3 Kasım 1896'da yapılan bir tartışma sırasında (4 Kasım 1896 sayılı resmi gazete sayı; 1357-1358) Dışişleri Bakanı şu açıklamayı yaptı: " Bugün sorun olan, Türk illeri içinde, elimizdeki son istatistiklere göre Ermeniler, halkın % 13'ünden fazlasını temsil etmiyorlar. Asya illeri içindeki dağılımları, kimi kez çok yoğun, kimi kez çok serpiştirilmiş, eşitsiz bir yapıdadır. Bir kelimeyle, bu iler içinde bu mutsuz halkın gerçekten çoğunlukta olduğu ve belirli bir otonomi kuruluşunu gerçekleştirebilecek bir merkezi ayırt edemiyoruz."

Bununla birlikte, pek haklı Kürt itirazlarını iyi göstermek için, Rus Genel Kurmayı tarafından kaleme alınan ve sadece birkaç önemli kişiye gizli olarak

dağıtılan bir broşür metninden parçalar özetleyeceğiz. Sadece Rus ordusunun ve politikasının çıkarlar için yazılan bu broşürün gizliliği tartışma dışıdır. Broşür bu sıfatıyla Kürt ve Ermeniler karşısında tamamen tarafsız bir niteliğe haklı olarak sahiptir. Bu yazının amacı sadece titizlikle gizli tutulacak olan bilgileri sağlamaktadır. Van ve Bitlis illerinden söz edilirken, Ermeni iddialarına göre büyük ölçüde Ermeni olan bu iki bölgeyle ilgili, kaynak metne uygun olarak şöyle diyor: "Osmanlı Asya'sının bu iki ilinde Kürtler Ermenilerden daha çoğunluktadır. Van'da % 26 Ermeni'ye karşılık % 46 Kürt ve Bitlis'te %39 Ermeni'ye karşılık %55 Kürt vardır. Bu iki ilde Kürtlerle aynı dinden olan Türkler sayılmamıştır. Sadece Van'ın ve Muş'un ilçelerinde Ermeniler ve Kürtler halk olarak hemen hemen eşittirler. Bitlis'in kazalarında %50 Kürt, % 40 Ermeni vardır. Diğer kazalara gelince Kürtler Ermenilerden birkaç kez daha fazla kalabalıktır. Kısaca hangi kaza olursa olsun Ermeniler halkın yarısını oluşturamıyorlar. Kürtler halkın Hakkâri'de % 56, Siirt'te %79'unu oluşturuyorlar. Kürtlerin çoğunluğunun çok açık biçimde belli olduğu bu son bölgelerde oturan Ermeniler Kürtçe 'den başka dil konuşmazlar. Aynı şekilde Van ve Bitlis illerinin bazı bölgelerinde Ermeni dili sadece papazlar tarafından bilinmektedir. Bu iki ildeki dinsel dağılıma gelince, dağılım şöyledir: Van kazalarında % 54Müslüman, % 43 Hristiyan, % 3 diğer dinler vardır. Hakkâri kazalarında % 56 Müslüman, % 43 Hristiyan ve %1 diğer dinler vardır. Bitlis ilinde ve ilçelerinde %60 Müslüman, %40 Hristiyan vardır. Muş'ta %51 Müslüman, %34 Hristiyan ve %1 diğer dinler, Siirt'te %65 Müslüman, %34 Hristiyan ve %1 diğer dinler, Genç'te %69 Müslüman, %20 Hristiyan ve %1 diğer dinler vardır.

Sonuç olarak Van ve Bitlis illerinin toplam 32 kazası arasında ancak 8 kazasında Hristiyanlar, diğerlerinde Müslümanlar çoğunluktadır. Bütün Avrupa'da Ermeniler lehine sempatinin uyandığı, trajik olayların olduğu dönemde yapılan bütün bu resmi açıklamalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde en küçük bir çoğunluğun asla olmadığını uzun olarak göstermektedir. Ve bu nedenle, imparatorluğu bütünleyen bir parça olan Kürdistan'da da çoğunluk olamazlar.

Diğer taraftan bu bölgede Kürtlerin açık çoğunluğunun son kanıtlara ilişkin olarak sadece bu (son) iki ilde Hamidiye diye anılan süvari alaylarının var olduğunu söylemeliyim.(Bunlar) şu aşiretlerden oluşmuştur. Haydaranlı (aşiret) reisi Mehmet Sadık Bey, Şevli (Cafer Bey), Adamanlı (Ali Bey), Mocuri (İbrahim Bey), Milan (Mehmet Bey), Semşiki (Sadık Bey), Sekiyah (Seref Bey), Adamanlı (Süleyman Bey), Hasananlı (Fetullah Bey), Cibranlı (İbrahim Bey), Takuri (Hüseyin Bey), Ertos (Hasan Bey), Adamanlı (Usan Bey), Peniyan (Lutfullah Bey), Seyidanlı (Ömer Bey), Allas ve Haydaranlı (Hacı Demir Paşa).

Van'ın doğusu ve Aladağlar serisinin batısı arasında Haydaranlı aşiretinin altı atlı süvari alayı bulunmaktadır. Ahaza Haydaranlı adında Tutak, Malazgirt, Erciş'te oturan bir başka Haydaranlı aşireti daha vardır. Buralarda ikinci olarak Hasananlı aşireti kalabalıktır. Malazgirt, Bulanık Hınıs tarafında bu aşiretin oluşturduğu beş alayın üçü Bitlis ilinde bulunmaktadır. Üçüncü olarak Zeylan çayı boyunca bulunan Hidmanlılar (aşireti)'dir. İki alay oluşturan Cibranlı aşireti Varto kazasında oturmaktadır. Bunlara kıyasla daha az sayıda olan diğer aşiretlerin her biri bir alay oluşturmaktadır. Van gölünün doğu kıyısında Şanlı aşireti, Saray'da İran sınırı üzerinde bulunan Mahmudiyi'de Takuri aşireti bulunmaktadır.

Milan aşireti biraz batıda olmakla birlikte hala aynı sınır üzerindedir. Mocuri aşireti de aynı bölgededir. Şemsiki aşireti Mahmudiye ve Hamidiye kazalarında Sekiyah aşireti Zap nehrinin üst tarafında Alpak kazasında, Seyidanlı aşireti Nursen ve Hamidiye kazalarında ve Allas aşireti Erciş ve Malazgirt kazalarında bulunmaktadır.

Bellibaşlı aşiretlerin dışında bu bölgede alay oluşturan ikinci derecede önemli başka aşiretler de vardır.

Bağımsızlıkları ve ulusal gelenekleri konusunda kırılmaz bir düşkünlükleri olan ve doğal yapılarında şiddet yanlarının üstün bulunduğu bu aşiretler ve şefleri kendilerine uygulanan (politikaya) karşın hükûmetten bağımsızlıkları üzerine ödün istemeye karar verebildiler. Avrupalı bir gücün yardımı altında bile çoğunlukta olan bu savaşçı yapıya, azınlıkta olan Ermeniler tarafından hükmetmeyi ileri sürmek boş bir çaba olacaktır.

Dinsel etkilerden esinlenen misyonerler Kürdistan'a ilk girdiklerinde Kürtleri inandırmakla işe başlarlar. Bu çalışmanın çok zor olduğunu çabuk gördüklerinde, çabalarını Kürdistan'da, Hristiyan mezheplerinin eğitimine yöneltirler. Bunlar arasında inandırılmaya en yakın olanlar Ortodoks Ermenileridir. Ve kısa zaman sonra misyoner okulları Ermeni çocuklarıyla dolar. Misyonerler, onlarda büyük duygular uyandırma umuduyla eski krallıklarının yaptıkları fetihleri parlaklaştırırken, Tigran'ın tarihinden bahsederler. Ülke duygularını doyuran bu eğitimin ardından ilk defa Ermenilerin kafalarına bağımsızlık düşünceleri sokuldu. Şüphesiz sonuçlar ön yargısız görülebileceği gibi birbirini takip etti.

Misyonerler konusunda bir kez daha satırlarını özetlediğim Rus Genel Kurmayının broşürüne başvuruyorum:

"*Otuz yıldan beri Katolik ve Protestan misyonerler önemli merkezlere, Van ve Bitlis illerine yerleştiler. Bunlar arasında özellikle, okulları daha iyi örgütleyen, yoksulların yardımına ırk ve din ayrımı yapmadan koşan, dinsel propaganda yapan Amerikalı misyonerleri görmekteyiz. Bitlis ve Van misyonerleri içinde farklı mesleklerin öğretildiği endüstri bölümleri vardır. İşin tuhaf tarafı Ermeni öğrencilerin devam ettiği Amerikan okullarını, çoğunluğu devrimciler olan dünyanın en çetin ve usta propagandacılarının doldurduğunun görülmesidir. Amerikalılar, Ermeniler karşısında bütün cömertliklerini esirgememelerine karşın onlarca sevilmiyorlar.*"

Doymaz bir ticaretin yeteneği her zaman onu olduğundan fazla istemlere itmektedir. Ermeniler şimdi kendilerine daha fazlasının verilemeyeceği haklar istemektedirler. Eski Ermeni Krallığı onlara dar gelmektedir. Ulusal tarihlerinde ünlü Tigran'ın kaydettiği geçici fethin hatırasına sımsıkı sarılırken, küçük Asya'ya bağlı Kürdistan'ın bir bölümünü de ele geçirmek istemektedirler.

Osmanlı Hükûmeti, Avrupa kıtasının müdahalelerinin sonucu, Hamidiye yönetimi altında memnun olmayan Ermenilerin ülkeyi ve Osmanlı milliyetini terk etmelerine gerekli yetkiyi vermeyi kararlaştırmıştı. Binlerce Ermeni Çar İmparatorluğunun da çağrıldığı Berlin Konferansı sırasında eski krallıklarının topraklarına doğru böyle göçtüler. Bu göçmenlerin çoğunun topraklarını Kürtlere

satması ve onlar arasında bir kısmının topraklarını terk etmesi durumu bulunabilir. Osmanlı kanununa göre, üç yıl süreyle sahipleri tarafından işletilmeyen topraklar hükûmet tarafından geri alınabilir ve satılabilir. Ermenilerin topraklarını terk etmesi ve Kürtlere satması böyledir.

Anayasanın ilanından sonra, Rusya'ya giden göçmen Ermeniler, Türkiye' kinden daha ağır ve katı Çar rejimi altında bulunur. Hükûmetten yeni sahiplerinin zararına topraklarını teslim etmeyi isterlerken, doğdukları ülkeye yeniden dönmekte acele etmek için genel aftan yararlanıyorlar.

Avrupa diplomasisinin abartmalı istemlerinin karşısında hükûmet boyun eğmeye zorunluydu, fakat gün gibi ortada olan büyük haksızlıkla hoşnutsuz kılınan Kürtler bu tür davranışa bütün güçleriyle karşı koydular.

Dünya Savaşı patladığı sırada bu anlaşmazlığı düzenlemek için Avrupalı özel denetleyiciler görevlendirilmişti.

Bütün bunlar göstermektedir ki Kürdistan'da oturan Ermenilerden birçoğu bu ülkeyi kendi istemleriyle terk etmişlerdir. O halde yasal olarak bu topraklarda hak iddia etmeye hakları yoktur.

Eğer güçlü bir çoğunluk, memnun edilen bir azınlığı yönetmeye yetersiz bulunuyorsa, bağımsızlığına aynı şekilde düşkün üstün Kürt ırkının azınlık Ermenilerin koruyucu yönetimleri altına alınmasını ümit etmeye izin verilebilir mi?

Ayrıca, gerektiği biçimde onaylanmış Avrupalı bir karma komisyon, Kürt toprakları üzerinde oturan Ermeniler' in Ermenistan'da oturmayı istemeleri halinde, aynı şartların ve kolaylıkların, komisyonca Kürtlere de uygulanması ve taşınmaz malların geri alınması sorununu araştırmalıdır.

Wilson prensipleri gereğince Kürtler bütün savunmalarda bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için tamamen özgür ve bağımsızdırlar.

Wilson'un on dört prensibi Osmanlı Hükûmetince tamamen kabul edilirken, birçok asırdır egemenlikleri altında yaşadıkları imparatorluğa karşı gelenek ve göreneklerini korurken, doğruluklarından yoksun olmaksızın Kürtler, bağımsızlıklarını isteme hakkına layık olduklarını sanmaktadırlar.

Böylece, bundan daha önceki düşüncelerden doğan Kürt istemlerini özetlemek için, ilişikte göstereceğimiz harita üzerinde, Kürtlere bırakılmak zorunda olunan sınırlar içinde, Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını yılmadan protesto ediyoruz.

Kürtlerde ulusal zenginlik hemen hemen yalnızca, iklim nedeniyle yazlık ve kışlık yaylacılığı gerektiren hayvan yetiştiriciliği olurken, bu halkı ekonomik yoksulluktan korumak için Kürdistan'da gösterilen sınırların dışında yaylacılığın olduğunu ısrarla belirtiyoruz.

Sonuç olarak bize bir hak olarak verilen bu bağımsızlığın, uygarlık ve gelişme yolundaki mücadeleye, ülkemizin zenginliklerini işletmeye ve komşularımızla barış içinde yaşamaya izin vermesini diliyoruz.

Barış konferansında, Kürdistan'da Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun, ulusal prensiplere göre, sınırları belirlemekle görevlendirilmesini rica ediyoruz.

Bilindiği gibi Kürdistan'a verilen bölgeler içinde bir halk diğeriyle birlikte bulunuyor. Onlara geleneklerine uygun olarak özel bir statü uygulanabilecektir.

Eğer onu özgürlüğe bırakırsak, kendisini gençleştirmekte kararlı çok eski bir halkın geleceğini ve yaşamını Kongrenin adaletine tam bir umutla emanet ediyoruz.

Paris 22 Mart 1919 General Şerif Paşa
20 Avenue Messine Barış Konf. Kürt Heyeti Bşk.

(Naci Kutlay, **Osmanlı'dan Günümüze Kürtler,** s. 194-203).

Ek 18. Kürt Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa arasında uzlaşılan bir metin

Büyük Barış Konferansına,

Bay Başkan,

Bizler, aşağıda imzası bulunanlarErmeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı Ari kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasındadır ve genellikle de hem Ermeniler ve hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren 'İttihat ve Terakki' komitesinin 'resmi' veya 'gayriresmi' kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansı'ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden, ulusların hakları prensibine uygun olarak 'Birleşik Bağımsız Ermenistan' ve 'Birleşik Bağımsız Bir Kürdistan'ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve bu ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırasıyla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki, bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısı'nın kararına bırakıyoruz. Çünkü verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Ayrı zamanda her iki devletimizin de içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

Kürt Delegasyonu adına	Ermeni Delegasyonu Adına
Barış Konferansındaki Kürt Heyeti	Barış Konferansındaki Ermeni Heyeti
Başkanı Şerif Paşa	Başkanı Bogos Nubar

(Naci Kutlay**, Osmanlı'dan Günümüze Kürtler**, s. 203-204).

Ek 19. KTC liderleri ve dönemin hükûmet yetkilileri arasında geçen konuşma

FO371/4192 Belge No: 112204

5 Ağustos 1919

İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul

23 Temmuz 1919

Lordum,

10 Temmuz'da Kürt Komitesi üyeleriyle Türk hükûmeti arasında gerçekleşen görüşmelere ilişkin olarak gayri-resmi yollardan elime geçen bir raporun tercümesini Lordlarımın bilgisine sunmaktan şeref duyarım.

Lordlarımın sadık hizmetkârları olmaktan şeref duyarım efendim.

Yüksek Komiser

Eski Şeyhülislam ve şimdiki kabine üyesi Haydari Zade'nin daveti üzerine, Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rıf'at, Yarbay Emin Bey ve Binbaşı Avni, 10 Temmuz Perşembe günü saat 4'te Haydari Zade tarafından -kısa bir süre sonra eski Habiye Nazırı Abuk Paşa ve Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın da kendilerine katıldığı- Sadarette kabul edildiler. Toplantıda aşağıdaki görüşme gerçekleşmiştir:

Haydari Zade: Kürt Yüksek Komitesi'nin şubelerine ilişkin olarak valilerden alınan telgraflardan, Kürdistan'da bağımsızlık yanlısı ve hükûmeti tanımayı reddeden çok sayıda örgüt kurduğunuz anlaşılmaktadır. Sizi davet etmek ve taleplerinizin tam olarak ne olduğunu anlamak üzere hükûmet tarafından görevlendirilmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla, isteklerinizi yazılı olarak kabineye iletir misiniz?

Yarbay Emin Bey: Şubelerimize yasal olmayan hiçbir emir vermedik. Valilerden aldığınız telgraflardaki iddialar tümüyle gerçek dışıdır. Eğer lütfedip telgrafların bir kopyasını bize gösterirseniz, o zaman size gerekli yanıtları veririz.

Haydari Zade: Bana inanmalısınız. Kürtlerin Osmanlı devletinden ayrılmayı istemediklerini ben de biliyorum; ancak aldatılmış olmaları mümkündür. Süleymaniye'yi işgalden İngiltere büyük bir Kürdistan kurmaya çalışmakta ve doğu illerini de bu Kürdistan'a ilhak etmek istemektedir. Biz böyle görüyoruz.

Mevlanazade Rıfat: Eğer böyleyse, demek ki İngiltere Kürdistan'ın ve dolayısıyla Osmanlı devletinin varlığını Sadrazam Ferit Paşa'dan daha iyi korumaktadır. Çünkü büyük bir Ermenistan'dansa büyük bir Kürdistan, Osmanlı çıkarları açısından daha yeğdir; böylece hiç olmazsa tümüyle Müslüman olan bir ülke kalır.

Haydari Zade: Tam olarak ne demek istediğinizi anlamadım

Mevlanzâde Rıf'at: Bildiğiniz üzere Sadrazam, yayınlamış bulunan Paris Konferansı'ndaki konuşmalarında, Hükûmet'in Ermenilere geniş bir özerklik vereceğini kabul etmiş olduğunu belirtti; bu doğal olarak Kürt ulusunu oldukça müteessir etti.

Avni Paşa: Bu geniş özerklik bizim topraklarımıza ilişkin değildir. Kafkaslardaki Ermeni Cumhuriyeti'yle alakalıdır.

Mevlanzade: Sadrazamın bize ait olmayan topraklara ilişkin olarak nasıl taahhütte bulunabileceğini anlayamıyorum.

Abuk Paşa: (Sinirlenerek) Biz karış karış tüm sınırlarımızı korumaları için kumandanlarımıza emir vermiş ve gerekli tüm önlemleri almış bulunmaktayız. Hiç endişelenmeyin.

Binbaşı Avni Bey: O halde Kürdistan'da gerekli önlemleri almamız için bize de emir verin.

Abuk Paşa: Kürt askerleri de buna katmaktayız.

Emin Bedirhan: O halde neden yakınıyor ve bize saldırıyorsunuz?

Haydari Zade: Yakınmıyoruz. Kürtlerin sadakatlerinden eminiz. Ancak sizin cemiyetinizin taleplerini bilmek istiyoruz.

Seyid Abdülkadir: Sadrazamın ifadeleri gayet açıktır; Ermeniler lehine Kürdistanı feda etmek istemektedir.

Haydari Zade: Ferit Paşa'nın konuşmalarını prensipte biz de kötü bulduk. Ve hatta düzeltilmeleri için karar aldık.

Mevlanzade: Eğer böyleyse bunu niçin bu ana kadar kamuoyuna duyurmadınız?

Haydarizade: Sadrazamın dönmesini bekliyoruz.

Avni Paşa: Gelin dosdoğru konuşalım; bugün kaderimiz oldukça meçhuldür. Ortak bir amaç için çalışmak gerekiyor. Şu an için sizin yardımınızı ve itaatinizi bekliyoruz. Ne zamanki sizi düşünemeyeceğimiz bir noktaya gelirsek o zaman size söylerim; gidin ve başınızın çaresine bakın.

Mevlanazade: Ancak o durumda bizim kendi başımızın çaresine bakmamız için çok geç olmayacak mı? Şu anda herkesin kaderi Paris Konferansı'nda tayin edilmek üzere, Her hükûmet ve her ulus orada verilen kararlara hürmet etmek zorunda. Dolayısıyla, cemiyetimiz Kürt ulusunun selameti için Kürdistan'da barış ve sükûneti korumaya çalışmaktadır.

Emin Ali Bedirhan: Osmanlı hükûmeti şu andan itibaren Kürdistan'ın varlığını temin edebilir mi (tanıyabilir mi)? Özerk bir hükümeti kabul edebilir mi?

Avni Paşa: Bana kalsa, ben kabul ederim. Hükûmet artık bu biçimini koruyamayacaktır. İmam Yahya'nın son ayaklanması sırasında Yemen'e gönderilen birlikler ile birlikteydim. Daha o tarihte İmam Yahya ile bir uzlaşmaya varılmasının ve âdemi merkezîleşme imtiyazlarının verilmesinin gerekliliğini belirtmiştim. Ancak meslektaşlarım o zaman beni dinlemediler ve hatta beni yanılmakla suçladılar; ancak nihayetinde meseleyi benim söylemiş olduğum şekilde halletmek zorunda kaldılar. Oldukça da iyi yaptılar, çünkü bu önlemlere (âdem-i merkezileşme) bağlı olarak, İmam Yahya savaş esnasında bize karşı gelmedi.

Bedirhani Emin Bey: Eğer Kürdistan'a ayrıcalıklar tanımayı istiyorsanız, Kürdistan'a şimdiden bir Kürt Vali ve Kürt görevliler göndermek daha iyi olmaz mı?

Avni Paşa: Neden olmasın? Uygun gördüğünüz kişileri bize söyleyin.

Seyid Abdülkadir: Israrım üzerine, kabinenin daha önce Diyarbakır ve Mamuret-ul Aziz (Elâzığ) için iki Kürt Vali seçmiş olduğunu biliyorsunuz. Ancak ertesi gün Ferit Paşa bu kararı tanımadı. Kendisi her zaman Kürtlere karşıdır.

Avni Paşa: Efendim sizi temin ederim ki kararı tanımayan Ferit Paşa değildi.

Seyid Abdülkadir: O halde kimdi?

Avni Paşa: Bunu şimdi söyleyemem.

Bu konudaki görüşme bir süre daha devam etti. Kürdistan'a bir Kürt Vali'nin ve belli sayıda Kürt görevlinin atanacağı yolunda söz verildi ve toplantı 6.30'da sona erdi.

(Mesut, **age,** s.75–77)

Ek 20. Kürt Şerif Paşa'nın bir beyanatı

شریف پاشانك بیانات مهمه سی

İkdam Gazetesi, 27 Şubat 1919), s.1

Ek 21. Seyyid Abdülkadir'in İkdam gazetesine verdiği bir demeç

KÜRTLER VE OSMANLICILIK

Âyan'dan Seyid Abdülkadir Efendi'nin Beyanatları,

Kürt devlet adamlarının ve Kürt halkının Paris'te bağıtlanan Şerif-Nubar anlaşmasına ilişkin fikir ve gözlemleri gazete sayfalarına yansıyan demeçleri yoluyla bilinmektedir.

Bu anlaşmanın yapıldığı sırada Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından yayımlanan bir bildiri, bu anlaşmanın temel noktasına, yani ayrılma meselesine ilişkin olarak bu cemiyetin kendi fikir ve umutlarını biraz da zor yoluyla kamuoyuna dayatmaktır.

Bir Kürt Ayanı, Ferit Pasa Kabinesi'nde Şura-yı Devlet Reisi olan ve sonuç olarak bir Osmanlı devlet adamı olan Seyid Abdülkadir Efendi'nin görüşlerini almak amacıyla bir muhabirimizi kendisiyle görüşme yapmak üzere görevlendirdik.

Abdülkadir Efendi de Kürt Kulübü'nün görüşünü desteklemekte ve savunmaktadır. Şerif Paşa'nın Kürt delegasyonunun niteliğini takdir etmekle birlikte, Şerif Paşa tarafından imzalanan anlaşmaya konulan Kürt bağımsızlığına ilişkin talebi tümüyle kabul etmemektedir. Abdülkadir sadece özerklik istemektedir. Anlaşmanın Kürdistan ve Ermenistan arasındaki sınırların hakemlik yoluyla belirlenmesine başvurulmasını savunmaktan daha öteye gidemeyeceği görülmektedir.

Her ne kadar Kürt Kulübü'nün bir üyesi Abdullah Cevdet Bey Kürt ve Ermenilerin birliğinin elzem olduğunu iddia etmekteyse de aynı Ku1üb'ün görüşlerini savunan Abdülkadir Efendi, böylesi bir birliğin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar Şerif Pasa ve Kürt Kulübü adına konuşan Abdullah Cevdet Bey bütünüyle ayrılma fikri ve isteğini teşvik etmekteyseler de kendisini bu kulübün bir partizanı olarak tanıtmasına karsın, Abdülkadir Efendi, daha ihtiyatlıdır ve kendisini sadece özerklik talebiyle sınırlamaktadır.

Abdülkadir Efendi'nin muhabirimize söylediklerini aşağıda kelimesi kelimesine yayınlıyoruz.

Soru: Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Paris'te varılan bir anlaşma hakkındaki görüşlerinizi açıklar mısınız?

Cevap: Konu üzerine olan görüşlerimizi bir bildiri biçiminde yayımlamış bulunuyoruz. Altı Vilayet' teki Ermeni hakları iddiasına karşılık olarak bu vilayetlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğuna ve bu bölgelerin tamamının Kürt bölgesi olduğu gerçeğine dikkat çekmiş bulunuyoruz. Bu sorunun nüfus kıstasını dikkate alacak tarafsız bir komisyon tarafından çözülmesi gerektiği şeklindeki bir isteği arz etmiş bulunmaktayız. Bogos Nubar Paşa da bu görüşü kabul etmiştir. Üzerine konuşulan anlaşma budur. Bagos Nubar nüfusu kaydetmek ve kimin çoğunluk olduğunu belirlemek üzere bir komisyonun belirtilen illere hareket etmesini kabul etmiş ve bundan böyle Kürt ırkına karşı hareket etmeyeceği hususunda bizi temin etmiştir.

Soru: Kürtlerin ve Ermenilerin Aryan ırkına dâhil oldukları ve aynı soydan geldikleri doğru mudur?

Cevap: Bu konu üzerine çeşitli hikâyeler ve inanışlar mevcuttur. Bazıları Kürt ırkının Arap ve Fars ırklarına dâhil olduğunu iddia etmektedirler. Benim inancım odur ki Kürtler Pehlevi ırkındandırlar, dolayısıyla Ermenilerle bir ilişkileri yoktur.

Soru: Kürtler ve Ermeniler arasında sözü edilen birlik mümkün müdür?

Cevap: Böyle bir birliğin hiçbir olası temeli yoktur ve kesin olarak mümkün değildir. Biz sınırlarımızın eşitlik temelinde belirlenmesini ve çizilmesini istiyoruz. Böylesi bir birliğin temelleri doğal olarak ortada yoktur.

Soru: Şerif Paşa Kürt ulusunu temsil etmekte midir?

Cevap: Şerif Paşa Kürt Teali Cemiyeti tarafından delege olarak gönderilmiştir. Benim fikrime göre Kürt Teali Cemiyeti Kürt ulusunu temsil etmektedir.

Soru: Kürtler ve Türkler arasındaki bağlar konusundaki görüşleriniz nedir?

Cevap: Türkler bizim sevgili kardeşlerimiz ve dindaşlarımızdırlar. Müslümanlar olarak aramızda düşmanlık mümkün değildir. Biz sadece özgür gelişme hakkının bize verilmesini arzuluyoruz. Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Türklere karşı bir anlaşmaya varıldığı iddiası tümüyle asılsızdır. Böylesi bir şey bizim tartışmalarımıza konu bile olamaz. Tüm bunlar belli amaçlar için yürütülen propagandaların sonuçlarıdır.

Soru: Kürt ulusunun gerçek talepleri nelerdir?

Cevap: Bugün Kürtlerin ikamet ettiği beş-altı vilayet vardır. Hükûmet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan dakendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkân verilsin. Az önce belirttiğim gibi hiçbir şekilde Türklere karşı düşmanca hisler beslemiyoruz. Türkler de kurulacak özerk hükûmetin yönetiminde bizimle birlikte yer alsınlar.

(İkdam Gazetesi, 27 Şubat 1920, çev. Mesut, **age**, s. 135-136.)

Ek 22. Seyyid Abdülkadir'in Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'ndeki duruşması

ديار بكر استقلال محكمه سنده

«عبد القادر» وعونه سنك ايكنجي محاكمه سي

(**Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mayıs 1925, no: 370, s.2)

Ek 23. Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin yargılanması

دیار بکر استقلال محکمه سنده

عبد القادر ایله اوغلی، حاجی آختی، سعدی، کال فوزی و خواجه عسکری اعدامه محکوم!

مخابرمزك تلغرافی

(Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mayıs 1925, no: 376, s. 1)

Ek 24. Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin son muhakemesi

عبدالقادر وعونه‌سنك صوك محاكمه‌سى

ديار بكر محابرمزك كوندردكى مهم تفصيلات : «كمال فوزى» نك مدافعه‌سنده‌كى تأثيرات دقت سوزلر

(Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1925, no: 379, s. 1).

Ek 25. Seyyid Abdülkadir ve beraberindekilerin idam gerekçeleri

DOSYA NO: 53-11-54-55-70-59
İLÂM NO: 32
D./32
REİS: Mazhar Müfid Beyefendi
AZÂ: Ali Saib Beyefendi
AZÂ: Lütfü Müfid Beyefendi

(Hey'et-i sabıka)

HÜLASA-I KARAR

Kürt ihtilali ve isyanı ile alakadar ve isyanın amil ve muharriklerinden bulundukları iddiasıyla maznununaleyhim olan Dersaadet'te Suadiye'de "338" numaralı hanede mukim mülga Ayân Azasından ve Şura-yı Devlet Reis-i Esbakı ve mefsuh Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi 75 yaşında Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir Efendi bin Abdullah ve mahdumu aynı hanede sakin 46 yaşında Seyyid Mehmed Efendi bin Abdülkadir ve mumaileyhimanın hanelerinde misafireten mukim 30 yaşında Hoşnev Aşireti Erbilli Nafız Efendi bin İsmail ve İstanbul'da Aksaray'da, Sofular Mahallesinde Şeftali Sokağında "16" numaralı hanede sakin 36 yaşında Kürd Cemiyetleri azâsından Palulu Abdullah Sadi bin Mehmed Said ve asiye-i istiklal ile müteşekkil Kürt Cemiyeti mensubu ve daimî muayyen bir ikametgâhı gayr-ı mevcut olup müstakilgerlik gayesini, istihdafen bazı asi şeyhler ile öteden beri tevhis-i mesai ve bu gaye için aşair-i mutiayı idlal mütemadi bir surette isyana tahrike say'eylediği iddiasıyla, kezalik maznununaleyh bulunan ikametgâhı muayyenesi gayr-ı mevcut 34 yaşında muallim, dava vekili ve gazete muhabiri Bitlisli Hayranizade Kemal Fevzi Efendi bin Reşid ve öteden beri milli Kürtçülük cereyanı taraftarlarından bulunup vatanın inhilal ye inkısamına bad'i olacak müstakil bir Kürdistan teşkil ve te'sisi etmek maksadıyla ve tertip ve ika' edilen Kürd isyanında alakadar oldukları iddiasıyla kezalik maznununaleyhim bulunan Diyarbakır'ın Hoca Ahmed Mahallesinde sakin 33 yaşında Reçber Asitaneli Cemil Paşazade Ekrem Bey bin Kasım ve 20 yaşında Ahmet Bey bin Mustafa ve Derik Kasabasının Mahmudan Mahallesinde mukim 36 yaşında rençber Derikli İlyas Efendi bin Hacı Osman ve Diyarbakir'ın Cami-ül-Esved Mahallesinde sakin 38 yaşında vükalâ-yı deaviden Diyarbakirli Hacı Ahdi Mehmed Tevfik Efendi bin Abdülkerim ve Derikli İlyas nam şahsın hanesinde idama mahkûm Doktor Fuad ile içtima ve Şeyh Said'in müşavir sergerdelerinden Hâni'li Mustafa Bey ile isyana dair muhabere ettiği iddiasıyla keza maznununaleyh olan Diyarbakir'in Defterdar Mahallesinde mukim 35 yaşında mebusin-i sabıkadan Nakib Bekir Sıtkı Bey bin Hacı Mesud Efendi ve isyanla alakadar ve maznun Derikli İlyas Efendi'nin vasıta-i muhaberesi olmak ve bila vesika idare-i örfiye mıntıkasında seyahat etmek faillerinden dolayı kezalik maznununaleyhim bulunan Derik Kasabasının Mahmudan Mahallesinde sakin 41 yaşında rençber Kado, nam-ı diğer Abdülkadir bin Şeyhmus ve keza-i mezkûrun Dilogân Karyesinde mukim 30 yaşında mumaileyh İlyas Efendi'nin nazarı Sino bin Resul ve Diyarbekir'in Kavas Cafer Mahallesinde sakin 35 yaşında çekirge mücadele memuru Rıfat Efendi bin Abdülkadir ve yine Derik'in Dilağân Mahallesinde mukim 45 arasında rençber Hüseyin bin Seyyiğd ve kavlen hıyanet-i vataniyyede bulunduğu

iddiasıyla maznununaleyh olan İstanbul'da Aksaray'da Valide Cami-i Şerifi Kürsü Şeyhi Silifkeli 35 yaşında Hoca Askeri Efendi bin Molla Mehmed'ten görülen lüzum-u kanuniye binaen Ekrem ve Nakib, Bekir Sıtkı Beyler haklarındaki davaların tefriki karargir olduktan sonra, diğerleri hakkında icra kılınan muhakeme-i aleniyye neticesinde: Maznun-u aleyhimde Seyyid Abdülkadir Efendi'nin öteden beri gaye-i hayat ve meşgale-i siyaset ittihaz eylediği müstakil bir Kürdistan teşkili emelini perverde edip Vilayet-i Şarkiye'nin Türk ecza-yı memalikinden tefrikini istihdaf ve bu umniyyenin husulü için itâ eylediği talimat dairesinde diğer maznununaleyh Palulu Abdullah Sadi Efendi'nin haiz olduğu bu salahiyyet üzerine Mister Templen namı verilen zat ile müzakerata bil-ibtidar aynı makasıd ve vukuf getirilen Şark isyanını tevai ve rical-i milliyye-i güzideye suikast ve bin netice Kürdistan istiklalinin teshili ve hudutların tahdidi ile Bahr-i Sefid'de muhreç mesaili ve kabinenin teşkili ve kendisinin Kürdistan'a suret-i hareketi ile Kürdistan Kralı ilanı ve işbu hususatın saha-i fiil ve hakikate faili için İngilizlerin nakdi muavenetini te'min hakkında müzakere ve müşaverede bulundukları ve diğer maznunun mahdumu Seyyit Mehmet Efendi'nin de müstakil Kürdistan teşkilinin tesri-i husul ve muvaffakıyetle netice –pezir olması için pederinin emir ve talimatı dairesinde müzakerat ve teşebbüsat-ı vakıaya fiilen iştirak ettiği ve diğer maznununaileyh Kemal Fevzi Efendi'nin dahi hadisat-ı isyana tekaddüm eden karib zamanlarda Kürdistan ve havalisi ile memalik-i sairede gezerek ahaliyi ihtilal ve isyana tahrik ve Kürt istiklali hakkında enva-i propaganda yaptığı ve diğer maznununaleyh Hacı Ahdi Mehmed Tevfik Efendi'nin de gerek isyandan evvel ve gerekse isyandan sonra öteden beri meşgul olduğu Kürdistan istiklali için sarf-ı mesai ve Kürtlerle meskun havaliyi dolaşarak bu amal-i hainananin husulü ve isyanın hudusu emrinde ahali beyninde teşvikat ve telkinat ve bir hayli içtima'lar akdiyle müzakeratta bulunduğu ve diğer Maznununaleyh Hoca Askeri Efendi'nin dahi Şeyh Said tarafından vukua getirilen isyan ve ihtilal-i hazırı tervicen dini alet ittihaz ederek hıyanet-i vataniyyede bulunduğu kendilerinin evvel ve ahir sebk eden itirafat-ı müevveleleri ve bunlardan Abdullah Sadi Efendi'nin huzur-u mahkemede mesbuk ikrar-ı sarihi ve suhudun maalkasem ve aledderecat vuku' bulan şahadat ve ihbaratı ve meyan-ı evrakta mevcut müteaddit zabıt verakaları, mekatib ve evrak-ı tahkikiyye-i saire münderacatı ve maznun-u aleyhimde Hoca Askerinin ma-zanna-i sû ve sabıka-i mükerrere ashabından olması ve diğer maznununaleyh Seyyid Abdülkadir ve mahdumu Seyyid Mehmed Efendilerin hanesi ile üzerlerinde bizzuhur muhteviyatı iki çuvaldan ibaresi olan evrakın kısm-ı küllisi müfidinin Kürdlük ve Kürdistan'a dair ve birçoğunun âmâl ve teşebbüsat-ı fiilyetlerini havi ve hin-i derdestinde yakmak, suretiyle kısmen imhasına tevessül ettiği kasaid ve meşaidi havi ve dinsizlik ve şeriat ile medreselerin ilgasından dolayı Türk Milletinin erkân-ı güzidesini tekfirden bahis bulunması ve mumaileyh Seyyid Abdülkadir'in derdestinden sonra hânesinde külliyetli miktarda esliha ve sâir alât-ı nariyye zuhur etmesi ve Meclis-i Ayan Azalığında bulunduğu müddetçe münhasıran Kürdistan mukadderatı hakkında teşebbüsatta bulunduğunun evrak-i mevcude müfadından anlaşılması delaili ile vâsıl-ı mertebe-i sübüt olduğundan ol vech ile maznununaleyhimden Seyyid Abdülkadir ve Seyyid Mehmed ve Palulu Abdullah Sadi ve Kemal Fevzi ve Hacı Ahdi Mehmet Tevfik Efendilerin müttehiden ve müştereken Türk vatanının vilayet-i Şarkiyye aksamını ve müstakil bir Kürdistan teşkili hususunun teshil ve temini için tasavvur ve teşebbüsat-ı fiiliyyeye iştirak eylemek ve diğer maznunun aleyh Hoca Askeri Efendinin de dini ve mukaddesat-ı diniyyeyi alet ittihaz ve Türkiye Büyük Nillet Meclisi'nin gayr-ı meşru göstererek bu suretle Meclisin ve Hükûmetin meşruiyetine karşı halkı isyana tahrik etmek suretiyle hıyanet-i vataniyyeden bulunmak fiillerinin mürtekibleri olmak üzere

mücrimiyyetlerine ve diğer maznunun aleyhim Cemil Paşazade Ahmed Bey bin Mustafa ve Nazif Efendi bin İsmail ve Derikli İlyas Efendi bin Osman'ın isyan ve ihtilal-i hazırda aslen veya fer'an zî-medhal olduklarına ve diğer maznununaleyhim Derikli Kado, nam-ı diğer Abdülkadir bin Şeyhmus ve Sino bin Resul ve Rıfat bin Abdülkadir ve Hüseyin bin Seydo'nun dahi ma-bihizzanlar olan ef-al, Derikli İlyas Efendi'nin vasıta-i muhaberesi olmak ve bilâ vesika idare-i örfiye mıntıkası dâhilinde seyahat etmekten ibaret olup mumaileyh İlyas Efendi'nin masumiyeti tebeyyün eylemesine mebni fer'in asla tabiiyyeti kaide-i mu'tenabihasına ve merkumun bilâ vesika seyahatlerine dair de kanaatbahş-ı vicdan delailin âdem-i tahassulüne binaen onların dahi beraetlerine ve mumaileyhim Ahmed Bey ve Nafiz ve Derikli İlyas Efendiler ile merkumun Kado, nam-ı diğer Abdülkadir ve Sino ve Rıfat ve Hasan'ın sebeb-i ahardan dolayı mevkuf bulunmadıkları takdirde tahliye-i sebillerine vicahen ye müttefikin karar verildi.

30 Şevval 1343 ve 23 Mayıs 1341

İmza İmza İmza

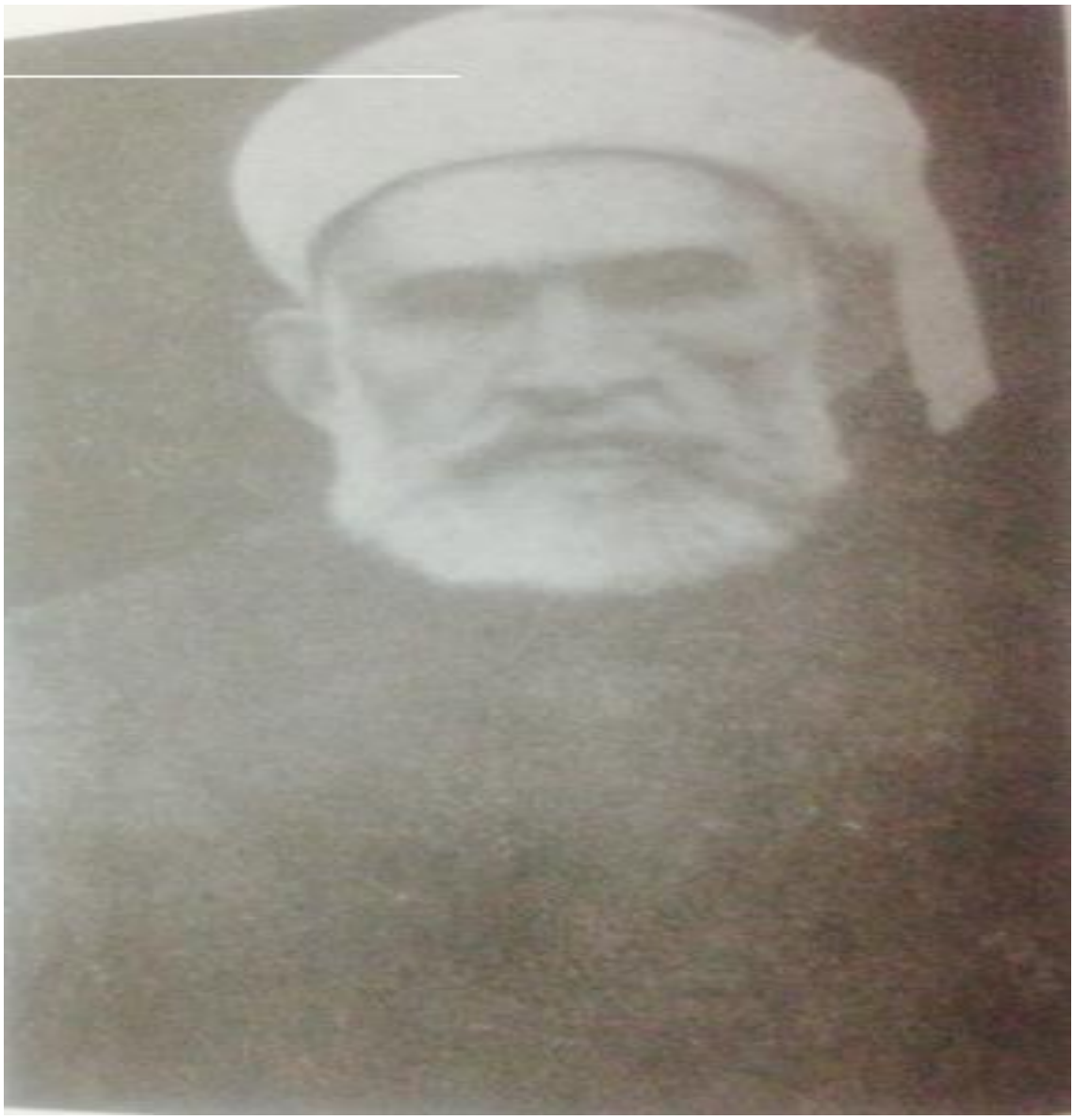
Cihet-i cezaiyyeleri hakkında dahi müzakere-i keyfiyet olundukta: Mücrimun-u mamaileyhimden Seyyid Abdülkadir Efendi bin Seyyid Abdülkadir bin Seyyid Abdullah ve mahdumu Seyyid Mehmed Efendi bin Seyyid Abdülkadir ve Palulu Abdullah Sadi Efendi bin Said ve Bitlis Kemal Fevzi Efendi bin Mehmed ve Hacı Ahdi Mehmed Tevfik Efendi bin Osman'ın hareket-ı vakıalarına temas eden Kanun-u Ceza'nın 45'inci Maddesi delaletiyle Kanun-u Mezburun 1'inci babının 1'inci faslına müzeyyel madde-i kanuniyyeye ve diğer mücrim Hoca Askeri bin Molla Ahmed'in dahi hareketine tetabuk eyleyen Hıyanet-i Vataniyye Kanununun 2'inci Maddeci ahkâmına tevfikan idamlarına kezalik vicahen ve müttefikan karar verildi.

30 Şevval 1343 ve 23 Mayıs 1341

İmza İmza İmza

(Akyürekli, **age**, s. 294-297).

Ek 26. Seyyid Abdülkadir'in fotoğrafı

Şam ve Bitlis Ceza reisliği, Âyan üyeliği, Şûrâ-yı Devlet Reisliği, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Kürdistan Teali Cemiyeti başkanlığı yapan Seyyid Abdülkadir. (Erdost, **age**, s. 48-49).

Ek 27. Seyyid Abdülkadir, KTC kâtip üyesi Abdullah Sadi ile birlikte

İsmail Göldaş, "Seyid Evdilqadir xulamê Îngîlîzan nîn e" (Seyyid Abdülkadir İngilizlerin adamı değildi) **Nûbihar Dergisi**. İstanbul: Nubihar Yayınları, Sayı 6 (61-72), 2014.

Ek 28. Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmed

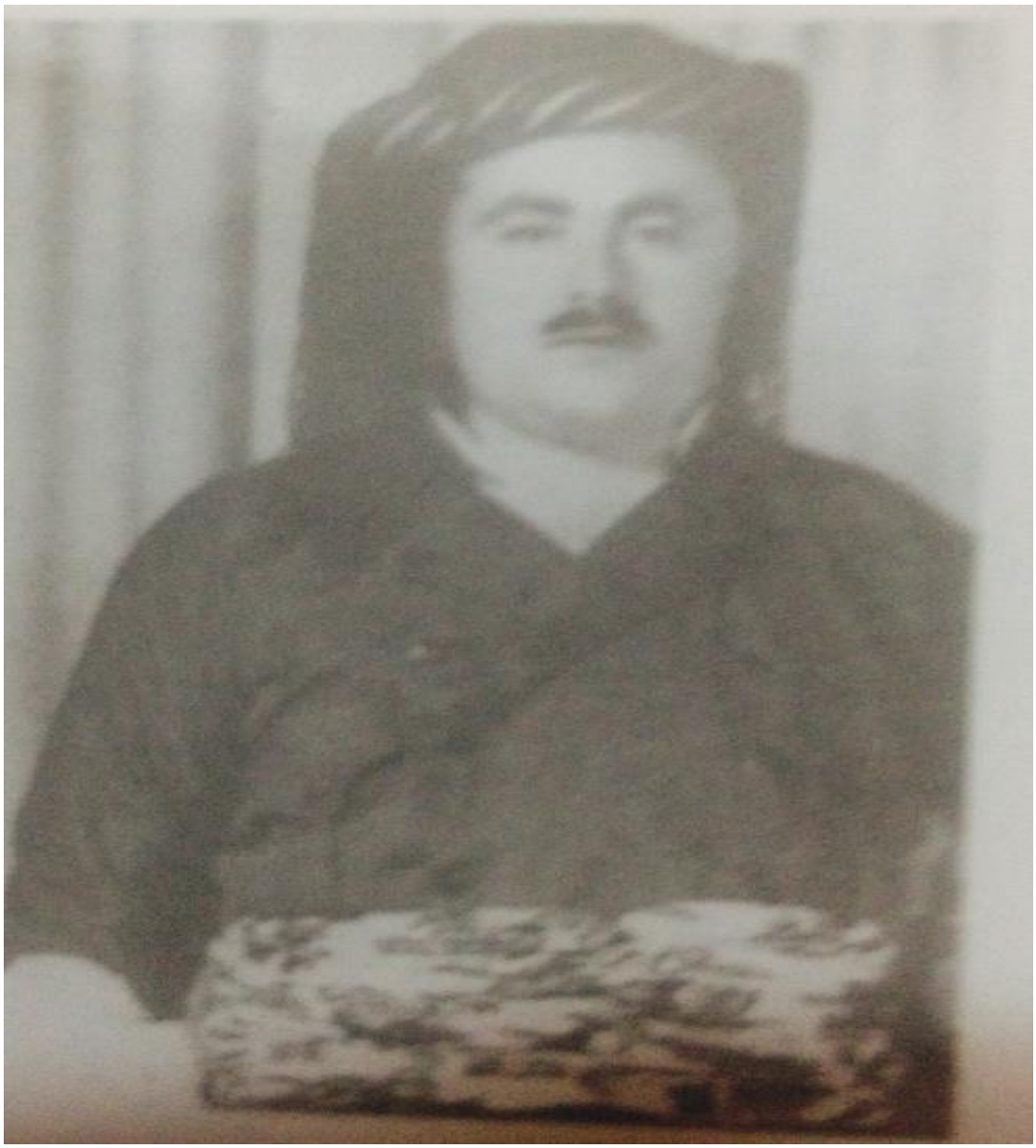
Şark İstiklal Mahkemesi'nde kendisiyle birlikte idam edilen 46 yaşındaki oğlu Seyyid Mehmed. Bkz. **Nubihar Dergisi**, 6 (61-72), 2014.

Ek 29. Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Abdullah

Babasının isyanından sonra İran'a kaçan oğlu Seyyid Abdullah. (Erdost, **age**, s. 48-49).

Ek 30. Seyyid Abdülkadir'in yeğeni Seyyid Taha

(Erdost, **age**, s. 48-49).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

İsim Soyisim : Enver Yalçın
Doğum Yeri : Kozluk/Batman
Doğum Tarihi : 09.10.1987

Öğrenim Durumu

2002-2005: Kozluk Lisesi / Kozluk-Batman
2006-2012: Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü
2013-2016: Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisans Programı

İş Hayatı

2013–2015 UKAM (Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi)

Yayınları

İlhan Kaya, Enver Yalçın ve Gülşah Savaş Çakmakcı, "Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi", **UKAM Rapor** (İstanbul: UKAM Yayınları, 2015).

Ercan Karakoç ve Enver Yalçın, "Nakşibendi Şemdinan Ailesi ve Seyyid Abdülkadir", **Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kültürlerarası İletişim Öğrenci Sempozyumu**, 14-16 Ekim 2015.

Ercan Karakoç ve Enver Yalçın, "Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir", **Mavi Atlas Dergisi**, Sayı 6, Nisan 2016.